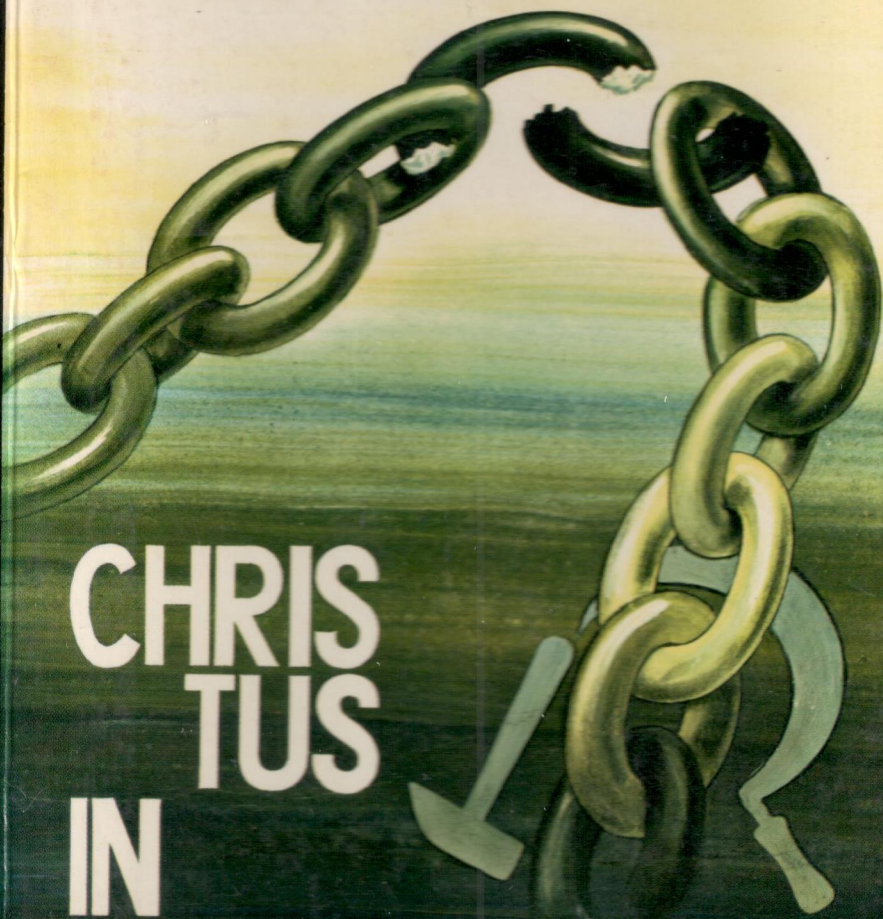

DR. RICHARD
WURMBRAND

**DR. RICHARD
WURMBRAND**

CHRISTUS IN DE COMMUNISTISCHE GEVANGENISSEN

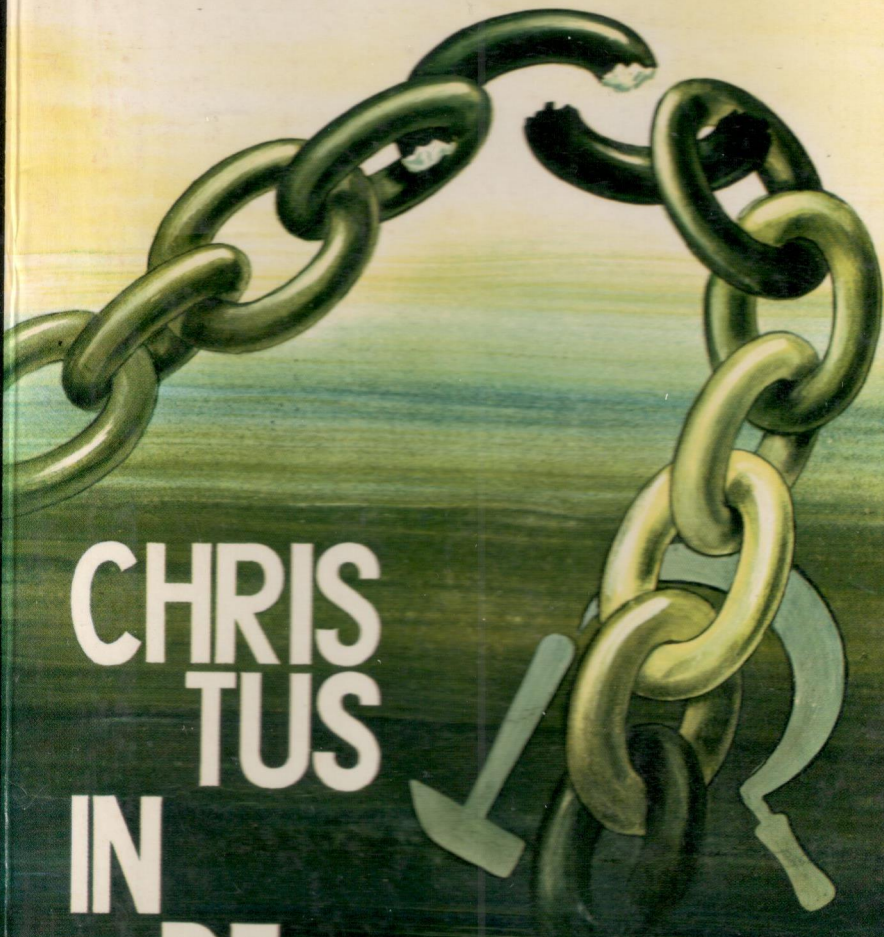
**CHRIS
TUS
IN
DE
COMMUNISTISCHE
GEVANGENISSEN**

dubbelm...

**DS. RICHARD
WURMBRAND**

**DR. RICHARD
WURMBRAND**

CHRISTUS IN DE COMMUNISTISCHE GEVANGENISSEN

**CHRIS
TUS
IN
DE
COMMUNISTISCHE
GEVANGENISSEN**

**CHRISTUS
IN DE
COMMUNISTISCHE
GEVANGENISSEN**

Ds. RICHARD WURMBRAND

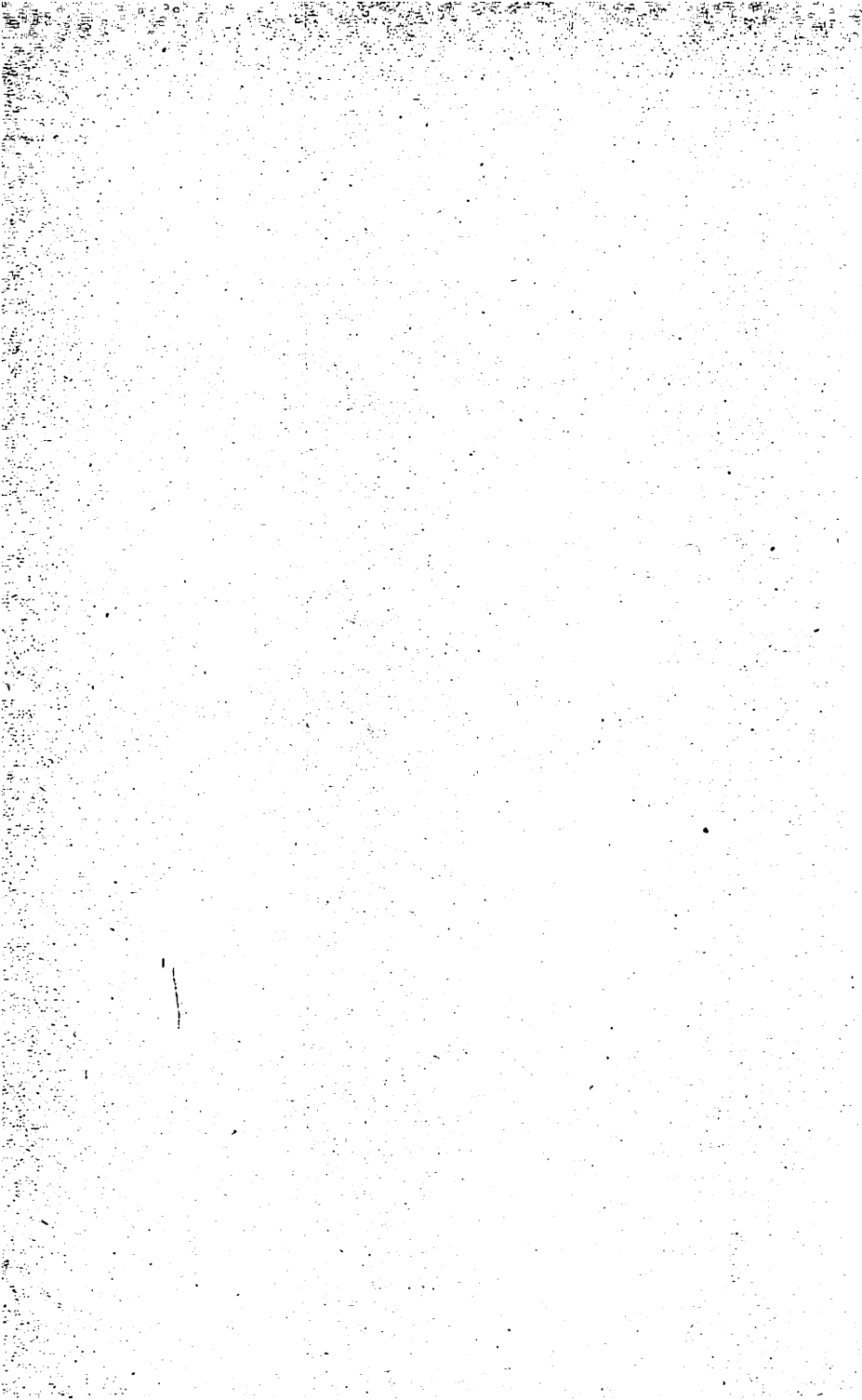
1970

INTERN. RAAD VAN CHRISTELIJKE KERKEN

OPDRACHT

Ik kan allen niet noemen aan wie ik dank verschuldigd ben voor hun vriendelijkheid en hun hulp sedert mijn vrijlating uit de gevangenis en mijn komst in het Westen. Maar ik wil in het bijzonder dank brengen aan Ds. Stuart Harris, leider van de Zending voor de Communistische Wereld, die werkt om het Evangelie te verbreiden in landen onder communistisch bewind. Hij zendt in het geheim Bijbels en andere christelijke lectuur en helpt ondergrondse predikanten en gezinnen van vervolgte christenen. Het was laat op de avond toen hij voor de eerste keer op het zolderkamertje kwam te Boekarest, waar ik met mijn gezin woonde na mijn vrijlating uit de gevangenis. Hij bracht ons het eerst het nieuws uit het Westen — dat de christenen ons niet vergeten hadden, maar ons dagelijks gedachten in hun gebeden; en hij bracht de eerste ondersteuning voor behoeftige gezinnen. Ik, en vele anderen, hebben veel aan hem te danken.

R. W.

HOOFDSTUK 1

De eerste helft van mijn leven eindigde op 29 februari 1948. Ik was op weg van mijn huis naar de nabijgelegen kerk, toen plotseling een zwarte Ford krachtig remmend naast mij stopte. Er sprongen twee mannen uit, ze paktten mijn armen beet en duwden mij op de achterbank. Een derde, die naast de chauffeur zat, hield mij in bedwang met een automatisch pistool. De wagen reed met grote snelheid door de kille, grauwe straten van Boekarest en draaide in de Calea Rahova straat een ijzeren poort in.

Mijn ontvoerders behoorden tot de communistische geheime politie. Dit was hun hoofdbureau. In het gebouw werden mij mijn papieren, mijn bezittingen, mijn das, mijn schoenveters en voorts ook mijn naam afgenomen: „Van nu af aan”, zei de dienstdoende officier, „bent u Vasile Georgescu”.

Dat was een heel gewone naam, die je makkelijk kon vergeten. Voor het geval dat het geheim eens mocht uitlekken en in het buitenland, waar men mij goed kende, vragen zouden worden gesteld, wilden de autoriteiten zelfs niet dat de bewakers de identiteit van hun gevangene zouden kennen. Evenals zovele anderen moest ik spoorloos verdwijnen.

Calea Rahova was een nieuwe gevangenis en ik was de eerste gevangene. Maar een gevangenis was voor mij geen nieuwe belevenis. Tijdens de oorlog was ik al gearresteerd door de fascistten, die in Hitlers dagen aan de macht waren, en opnieuw na de machtsovername door de communisten.

Boven in de betonnen wand van de cel bevond zich een klein venster, verder waren er twee houten kribben en in de hoek stond de gebruikelijke emmer. Ik zat te wachten op de ondervragers, wel wetende wat voor vragen zij zouden stellen en welke antwoorden ik had te geven. Ik weet maar al te goed wat angst is, maar op dit moment voelde ik die niet. Deze arrestatie, met alles wat er op zou volgen, was het antwoord op een gebed dat ik gebeden had, en ik hoopte dat hierdoor mijn leven een nieuwe zin zou krijgen. Maar ik wist niet welke vreemde en heerlijke ontdekkingen mij wachtten.

Mijn vader had thuis een boek, waarin aan jonge mensen adviezen werden gegeven inzake het kiezen van een loopbaan als advocaat, dokter, officier, enzovoort. Eens, toen ik een jaar of vijf was, nam hij het uit de boekenkast en vroeg aan mijn broers wat zij wilden worden. Toen zij gekozen hadden, richtte mijn vader zich tot mij als jongste: „En wat wil jij worden, Richard?” Ik keek naar de titel van het boek: „Algemene gids voor be-

roepen" en dacht er een poosje over na. Toen gaf ik ten antwoord: „Ik wil een algemene gids worden”.

Bijna vijftig jaar zijn sedertdien voorbijgegaan, waarvan vijftien in de gevangenis, en ik heb vaak aan die woorden gedacht. Men zegt dat wij al vroeg in ons leven tot een keuze komen en ik ken geen betere omschrijving van mijn huidige werk dan die van „algemene gids”. Dat ik ooit christen en predikant zou worden, lag echter totaal buiten de gedachtenwereld zowel van mijzelf als van mijn joodse ouders.

Mijn vader stierf toen ik negen jaar was en ons gezin had altijd gebrek aan geld en dikwijls ook aan brood. Iemand wilde eens een pak voor me kopen, maar toen we de winkel binnengingen en de kleermaker aankwam met het beste dat hij had, zei de man: „Veel te goed voor zo'n jongen”. Nog herinner ik mij die stem.

Mijn schoolonderwijs was ongeregeld en niet erg bezielend, maar thuis hadden we heel wat boeken. Voordat ik tien was, had ik ze allemaal gelezen en ik werd net zo'n grote scepticus als de door mij vereerde Voltaire. Toch interesseerde mij de godsdienst. Ik keek naar de plechtigheden in orthodoxe en rooms-katholieke kerken en in een synagoge zag ik eens een man, die ik kende, bidden voor zijn zieke dochter. De dag daarop stierf ze en toen vroeg ik aan de rabbi: „Welke God zou zo'n wanhopig gebed kunnen afwijzen?” Hij had geen antwoord. Ik kon niet geloven in een almachtig Wezen, dat zoveel mensen liet verhongeren en sterven, en nog veel minder dat Hij een mens van zoveel goedheid en wijsheid op aarde had geplaatst als Jezus Christus.

Toen ik ouder werd, greep ik mijn pleziertjes waar ik maar kon, vastbesloten de verloren tijd in te halen. Ik kwam terecht in de zakenwereld van Boekarest en toen ik vijfentwintig was, had ik het gebracht tot chef van een im- en exportbedrijf met volop gelegenheid voor financiële chicanes. Ik had nu geld in overvloed voor de bordelen en nachtclubs in „Klein Parijs”, zoals onze hoofdstad genoemd werd. Het kon mij niet schelen wat er gebeurde, zolang mijn begeerte naar nieuwe sensaties maar voldaan werd. Het was een leven dat velen mij benijdden en toch liet het mij absoluut onbevredigd. Ik wist dat het surrogaat was en dat ik bezig was hetgeen goed en bruikbaar was in mijn leven te grabbel te gooien. Hoewel ik zeker wist dat er geen God was, wenste ik diep in mijn hart, dat het anders was en dat er een reden zou zijn voor ons bestaan. Eens op een avond slenterde ik een kerk binnen en voegde mij bij een groep gelovigen, die voor een Maria-beeld stonden. Hoewel ik probeerde mee te doen met hun „Wees gegroet, Maria”, voelde ik dat het zinloos was. Ik zei tot het beeld: je bent inderdaad van steen. Zoveel mensen komen hier smeken, maar je hebt niets voor hen.

Na mijn huwelijk bleef ik ook nog andere vrouwen nalopen. Ik vroeg me niet af of dat wel eerlijk was. Ik wilde iemand pijn doen. Bedriegen, liegen en plezier zoeken vormden de inhoud van mijn dagen.

Toen ik zevenentwintig was, kreeg ik door mijn vroegere ontberingen, gevolgd door mijn latere uitpattingen, tuberculose, wat in die tijd nog als een gevaarlijke ziekte werd beschouwd. De dokter stuurde mij naar een sanatorium ver het land in, en daar kwam ik, voor het eerst van mijn leven, tot rust. Toen ik daar lag, met het uitzicht op de vredige bossen, begon ik mijn losbandig leven te overdenken. Mijn moeder, mijn vrouw, en zoveel onschuldige meisjes, hadden om mij gehuild. Ik had verleid, gelasterd, anderen hetzelfde zien doen, en het diende nergens toe.

In dat sanatorium heb ik voor het eerst van mijn leven gebeden, het was het gebed van een atheïst. Ik zei zoiets als: „God, ik weet dat Gij niet bestaat. Maar als U er soms toch bent – wat ik niet geloof – dan is het aan U om Uzelf aan mij te openbaren; het is niet mijn plicht U te zoeken”.

Tot die tijd was mijn hele wereldbeschouwing materialistisch geweest, maar het kon mijn hart niet bevredigen. Ik geloofde dat de mens slechts stof is en dat hij na zijn dood ontbindt in zouten en mineralen. En toch – ik had mijn vader verloren, ik had ook andere begrafenissen meegemaakt en aan de doden kon ik nooit anders denken dan als aan mensen. Het is altijd de persoon van een geliefde, die in onze herinnering voortleeft. Kunnen we ons dan zó vergissen?

Mijn hart zat vol met tegenstrijdigheden. Ik had vele uren doorgebracht in rumoerige nachtklubs, maar ook maakte ik graag een eenzame wandeling over een kerkhof – soms op een winterdag als er een dikke laag sneeuw op de graven lag. Dan zei ik tegen mezelf: „Er komt een dag dat ik ook dood zal zijn, ook op mijn graf zal de sneeuw neervallen, terwijl de levenden zullen lachen en liefhebben en van het leven genieten. Dan zal ik in hun vreugden niet meer kunnen delen, ik zal er zelfs niet van weten. Ik zal eenvoudig niet meer bestaan. Na korte tijd zal niemand zich mij meer herinneren. Dus wat geeft het allemaal?”

Ik herinnerde me gelezen te hebben dat Krupp, die miljonair was geworden door het vervaardigen van dodelijke wapens, zelf benauwd was voor de dood. Niemand mocht daar in zijn tegenwoordigheid over spreken. Hij scheidde van zijn vrouw, omdat die hem over de dood van een neef had verteld. Hij had alles, maar de gedachte achtervolgde hem, dat zijn geluk niet blijvend was, dat hij het eens moest achterlaten om in een graf te vergaan.

Ofschoon ik de Bijbel gelezen had om zijn letterkundige waarde, liep ik met mijn denken vast als ik las dat de vijanden van Christus Hem uitdaagden door te zeggen: „als Gij de Zoon van God zijt, kom dan af van het kruis”. Maar in plaats van dat te doen, stierf Hij. Dus scheen het dat Zijn vijanden gelijk hadden. Niettemin keerden mijn gedachten zich vanzelf weer tot Christus en ik zei bij mijzelf: „ik wou dat ik Hem eens had kunnen ontmoeten en met Hem spreken”. Elke dag liep mijn overpeinzing weer op die gedachte uit.

Er was een patiënte in het sanatorium, die te ziek was om haar kamer te

verlaten. Op de één of andere manier had ze van mij gehoord en ze stuurde mij een boek over de gebroeders Ratisbonne, die een orde hadden gesticht voor de bekering van Joden. Het ontroerde me dat anderen voor mij, die een Jood was, baden, terwijl ik alleen maar deed wat ik kon om mijn leven te vergoien.

Na enkele maanden in het sanatorium was mijn toestand iets verbeterd en ging ik voor verder herstel naar een bergdorpje waar ik bevriend raakte met een oude timmerman. Op zekere dag gaf hij mij een Bijbel. Eerst later ontdekte ik dat het niet zó maar een Bijbel was: hij en zijn vrouw hadden er zich dagelijks urenlang over gebogen en voor mij gebeden. Liggend op de sofa in mijn huisje las ik het Nieuwe Testament en na verloop van tijd werd Christus voor mij even werkelijk als de vrouw, die mij mijn eten bracht. Maar niet ieder, die Christus herkent, is daarom behouden. Satan gelooft ook en is toch geen christen. Ik sprak tot Jezus: „U zult mij nooit als discipel hebben. Ik wil geld, reizen, genot. Ik heb genoeg geleden. Uw weg is de moeilijke weg van het kruis en zelfs als het tevens de weg van de waarheid is, wil ik hem niet gaan”. Zijn antwoord kwam als een dringende bede: „Kom op Mijn weg. Wees niet bevreesd voor het kruis. Ge zult het de grootste vreugde vinden”.

Ik ging door met lezen, mijn ogen vulden zich met tranen. Ik kon het niet laten het leven van Christus met het mijne te vergelijken. Het Zijne zo onbaatzuchtig, het mijne zo begerig; Zijn hart zo vol van liefde, het mijne ziedend van haat. Mijn vorige zekerheden begonnen af te brokkelen in het licht van Zijn wijsheid en waarachtigheid. Ik was als de man in het oude Chinese verhaal, die afgemat voortzeulde in de zon, tot hij bij een oude eik kwam en in zijn schaduw uitrustte. „Wat een geluk dat ik u heb gevonden”, zei hij. Maar de eik antwoordde: „Dat is geen toeval. Ik heb vierhonderd jaar op u gewacht”. Christus had mijn hele leven op mij gewacht. Nu ontmoetten we elkaar.

Mijn bekering kwam zes maanden na mijn huwelijk met Sabina, een knap jong meisje, dat nooit over geestelijke dingen had nagedacht. Het was een vreselijke slag voor haar. Ze had in haar jeugd zoveel moeten missen en stond, naar ze hoopte, aan het begin van een gelukkig leven, toen de man, die ze liefhad en met wie ze samen het vermaak had nagejaagd, uit het sanatorium terugkwam als een gelovige en er over sprak om predikant te worden. Later heeft ze mij bekend dat ze er zelfs over gedacht had, zelfmoord te plegen.

Hoewel ze vaker naar de kerk begon te gaan, verlangde Sabina nog steeds naar een vrolijk leven, en als ze uit wilde, ging ik mee. Op een avond waren we op een feest genodigd. De kamer was vol rook, de dansende paartjes hielden elkaar stijf omklemd. Er werd veel gedronken en de gesprekken waren vol dubbelzinnigheden. Opeens begon het Sabina zo tegen te staan dat ze mij vroeg meteen naar huis te gaan.

Ik antwoordde: „Waarom zouden we nu al weggaan, we zijn er pas”. Dus

bleven we tot middernacht. Weer stelde ze voor naar huis te gaan, en weer weigerde ik. Pas toen ik er zeker van was, dat ze van de hele zaak schoon genoeg had, stemde ik er in toe weg te gaan.

We kwamen in de frisse lucht. „Richard, ik ga regelrecht naar het huis van de dominee en ik wil me laten dopen. Dat zal als een bad voor mij zijn, na al die vuiligheid”.

Ik begon te lachen en zei: „Je hebt al zo lang gewacht, Sabina, dat je nu nog wel tot morgen kunt wachten. Laat die arme dominee slapen”.

De volgende dag veranderde ons hele leven. Daarvóór leefden we slechts voor ons plezier. Als Sabina toen bezwaar had gemaakt tegen mijn uitgaan, dan had ik mij rustig van haar laten scheiden. Maar nu hadden we het echte levensgeheim ontdekt. Niet lang daarna kregen we ons eerste kind, een zoon. We noemden hem Mihai. Hij was een Godsgeschenk. In de vorige dagen zouden we misschien zijn komst hebben verhinderd, uit vrees dat hij ons zorgeloze pretleven in de weg zou staan. Nu hadden we een nieuw levensdoel en Sabina beijverde zich evenzeer als ikzelf om zondaren voor Christus te winnen; zij won er zelfs nog meer dan ik.

Ik wist dat in de zakenwereld eerlijkheid meer uitzondering dan regel was en het was voor ons allebei een bevrijding toen Dr. George Stevens, de leider van het zendingswerk van de Engelse Kerk, mij vroeg het sekretariaat op mij te nemen. Ik deed mijn best mijn zakelijke aanleg aan te passen, maar er ontstonden moeilijkheden toen ik een verzekeringsagent overreedde steekpenningen aan te nemen om een eis tot schadevergoeding tegen de zending te laten vallen. Tot mijn verwondering scheen Dr. Stevens mijn handelwijze niet te begrijpen. „Wie heeft er nu gelijk”, zei hij, „de maatschappij of wij?” Ik antwoordde, dat de eis wel gerechtvaardigd was. „Dan moeten we betalen”, zei hij, en daarmee werd een voor mij verhelderend incident afgesloten.

Hitler deed een inval in Polen en in 1940, toen de betrekkingen tussen Engeland en Roemenië werden verbroken, moesten de Engelse geestelijken Roemenië verlaten. Sabina en ik hadden de meeste van onze vroegere vrienden losgelaten, en vele van onze nieuwe vrienden waren onze bekeerlingen. Ze waren lid van de zendingsgemeente, die nu onder mijn leiding stond omdat er niemand anders was, die het werk kon voortzetten.

Ik ging studeren, leerde mezelf preken en werd Luthers predikant, nadat ik de leerstellingen van de andere kerken in Roemenië zorgvuldig had onderzocht. De Orthodoxe Kerk, waartoe vier-vijfde van het volk behoorde, leek me te veel op het liturgische gekonsentreerd. Dat vond ik ook van de rooms-katholieke kerk: op een Paaszon­dag, nadat ik tot het eind toe onder de latijnse liturgie en een politieke toespraak van de bisschop had gezeten, ging ik de kerk uit zonder in mijn eigen taal gehoord te hebben, dat Christus uit de doden is opgestaan. De meer eenvoudige protestantse kerkdiensten trokken me aan, want zij maakten de prediking, waardoor wij worden onderwezen en onze geest wordt verkwikt, tot het hoofdbestand-

deel. Ook voelde ik een zekere geestelijke verwantschap met Maarten Luther, al miste ik zijn grootheid. Hij was een opvliegend en prikkelbaar mens, maar toch iemand die Jezus zo lief had, dat hij leerde geloven, dat een mens niet behouden wordt door zijn goede werken — die zijn bedorven natuur hem niet toestaat te doen — maar alleen door zijn geloof. Dus werd ik Luthers. In Roemenië betekende dit onderwerping aan de staatsmacht, allerlei beperkingen, en soms ook vervolging, tegelijk met andere godsdienstige minderheden.

Ik was altijd op mijn hoede geweest voor predikanten, vooral voor zulke, die je zo maar vroegen of je „bekeerd” was. Maar nu, hoewel ik nooit een ambtsgewaad heb gedragen, werd het een bijna onweerstaanbare drang om de hele wereld tot mijn parochie te maken. Ik kon niet genoeg bekeerlingen maken. Ik had altijd een ledenlijst van mijn gemeente in de zak en als ik in een bus zat of in een wachtkamer, haalde ik die te voorschijn om mij af te vragen wat ieder van hen op dat moment bezig was te doen. Als iemand van hen was afgedwaald, kon mij dat urenlang neerslachtig maken. Een geval van afvalligheid veroorzaakte mij lichamelijke pijn en ik moest God vragen het van mij weg te nemen.

Onder Stalins voorwaarden voor economische hulp gedurende de oorlog was ook een nieuwe verdeling van Oost-Europa. Een derde van ons grondgebied was verdeeld onder Rusland, Bulgarije en Hongarije. Onder nazi-involed werd de groei van een ijzeren garde bevorderd, waarvan de leden probeerden de orthodoxe kerk in te schakelen in het politieke bewind. De nacht voordat ze premier Armand Calinescu, hun voornaamste tegenstander, vermoordden, hielden negen fanatici een nachtwake, languit voorover liggend op de vloer van een kerk, terwijl hun lichamen een kruis vormden. Daarna hielp de ijzeren garde Hitlers beschermeling, generaal Ion Antonescu, aan de macht. Koning Carol werd gedwongen afstand te doen ten behoeve van zijn jonge zoon Michael, in wiens naam Antonescu als diktator regeerde.

Nu had de ijzeren garde de vrije hand om af te rekenen met hen, die ze als hun natuurlijke vijanden beschouwden: Joden, communisten, protestanten. Moord was iets heel gewoons. Onze zendeling werd beschuldigd van verraad, en ik werd dagelijks bedreigd. Op een zondag zag ik vanaf de kansel een groep mannen in de groene hemden van de ijzeren garde geruisloos de kerk binnenkomen. De gemeente had geen erg in hun aanwezigheid, maar ik zag revolvers in hun handen. Ik dacht: als dit mijn laatste preek is, moet het een goede zijn. Ik koos als mijn onderwerp: de handen van Jezus. Daarmee had hij tranen afgewist, kinderen opgetild en de hongerigen gevoed. Ze hadden de zieken genezen, waren aan het kruis genageld en hadden de discipelen gezegend voor Hij opvoer ten hemel. Toen verhief ik mijn stem tegen de moordenaars aan de deur. „Maar jullie, wat hebben jullie met je handen gedaan? ”

De gemeente keek verbaasd. Zij hadden hun kerkboek in de handen. Met donderende stem zei ik: „Jullie doden, slaan en martelen onschuldigen. Noemen jullie je christenen? Reinigt je handen, jullie zondaren”. De ijzeren gardisten keken me woedend aan. Toch wilden ze de dienst niet verstoren. Ze stonden met getrokken pistolen toen ik de zegen uitsprak en de gemeente wegging. Toen bijna allen veilig weg waren, kwam ik de preekstoel af en verdween achter een gordijn. Ik hoorde haastige voetstappen en er werd geschreeuwd: „War is Wurmbrand? Ga hem achterna”, voor ik door een deurtje slipte en de sleutel achter me omdraaide. Deze geheime uitgang was al jaren geleden gemaakt. Door allerlei kronkelgangen kwam ik uit in een zijstraat en zo ontkwam ik.

Toen de oorlog voortging, werden vele leden van christelijke minderheids-groepen – adventisten, baptisten, leden van de Pinkstergemeente – vermoord of met de Joden naar een konsentratiekamp gebracht. De hele familie van mijn vrouw werd weggevoerd. Ze heeft ze nooit teruggezien. Bij drie gelegenheden werd ik door de fascistten gearresteerd, verhoord, ondervraagd, geslagen en gevangen gezet. Zo was ik goed voorbereid op hetgeen er onder de communisten gebeuren zou.

Toen ik in mijn lege cel in Calea Rahova lag, nadat mijn ondervrager weggegaan was, overdacht ik dat alles. Tegen de avond vond ik uit, dat als ik op het bed onder het raam ging staan, ik een hoekje van de tuin kon zien. Toen ik stond te kijken werd juist een priester de poort binnengelaten. Haastig stak hij het terrein over en ging door een deur naar binnen – een verklikker, die rapport uit kwam brengen over zijn gemeente.

Ik wist, dat mij eindeloze ondervragingen, mishandeling, misschien jaren van gevangenschap en tenslotte de dood te wachten stonden, en ik vroeg me af of mijn geloof sterk genoeg zou zijn om dat te doorstaan. Toen herinnerde ik me dat er in de Bijbel 366 maal geschreven staat, één keer voor elke dag van het jaar: „Vreest niet”. 366 keer, en niet maar 365, dus ook voor een schrikkeljaar. En het was nu 29 februari – een samenloop van omstandigheden, die me vertelde, dat ik niet bang hoefde te zijn.

De ondervragers hadden geen haast om me te zien, want communistische gevangenen zijn als archieven, die geraadpleegd worden als er inlichtingen nodig zijn. Ik ben in de veertien en een half jaar van mijn gevangenschap talloze malen ondervraagd. Ik wist, dat in de ogen van de partij mijn connecties met zendingsorganisaties uit het Westen en met de Wereldraad van Kerken verraad waren, maar er was nog veel meer belangrijks, dat ze niet wisten en van mij niet gewaar moesten worden.

Zoals een soldaat zich in vreedstijd voorbereidt op de ontberingen van de oorlog, zo had ik mij voorbereid op gevangenschap en marteling. Het leven van christenen, die soortgelijke beproevingen en verzoekingingen om zich over te geven hadden doorstaan was mijn voorbeeld, en ik overwoog hoe ik hun ervaringen kon toepassen op de mijne. Velen, die dat hadden nagelaten,

werden uiteindelijk verpletterd door het lijden of kwamen ertoe anderen te verraden.

De ondervragers zeiden tegen priesters altijd: „Als christen moet u beloven ons over alle dingen de volle waarheid te zeggen”. Wat mij betreft, daar ik er zeker van was, dat ik schuldig verklaard zou worden wat ik ook zei, besloot ik dat ik onder marteling desnoods mijzelf zou beschuldigen, maar nooit de identiteit van vrienden zou onthullen, die mij hadden geholpen het Evangelie te verbreiden. Dus nam ik mij voor mijn ondervragers aan het eind van hun verhoor in nog groter verwarring te laten dan aan het begin; ik wilde ze volledig misleiden.

Mijn eerste taak was om op de één of andere manier een boodschap naar buiten te krijgen om mijn kollega's te waarschuwen en mijn vrouw te laten weten waar ik was. Ik wist een wacht te overreden om als tussenpersoon te fungeren, want toen had mijn gezin nog geld. Gedurende de volgende paar weken kreeg hij ongeveer 1500 dollar voor het overbrengen van boodschappen. Toen werd alles wat we bezaten in beslag genomen.

De wacht bracht het bericht, dat de Zweedse ambassadeur had geprotesteerd tegen mijn verdwijning. Hij zei, dat ik heel wat supporters had in Skandinavië en Engeland. De minister van Buitenlandse Zaken, Anna Pauker, antwoordde dat er niets bekend was over mijn verblijf sinds ik het land enige tijd daarvoor in het geheim had verlaten.

Als neutraal gezant kon de ambassadeur de zaak niet verder onderzoeken, vooral niet bij mevrouw Pauker, een dame voor wie sterke mannen sidderden. Ik had haar ontmoet en kende haar vader, een rabbi die Rabinovici heette. Op bedroefde toon zei hij tegen mij: „Anna heeft in haar hart helemaal geen gevoel voor iets joods”. Ze had medicijnen gestudeerd en gaf vervolgens onderwijs aan de zending van de Engelse Kerk, voordat ze naar het communisme overging, en trouwde met een ingenieur, genaamd Maral Pauker, die haar opvattingen deelde. Beiden waren beurtelings binnen en buiten de gevangenis wegens samenzweringen, maar Anna was de fanatiekste van de twee. In de dertiger jaren ging ze naar Moskou, en Maral volgde haar, hoewel minder enthousiast. Tijdens één van Stalins zuiveringen gedurende de oorlog werd hij terechtgesteld – het gerucht ging dat hij door zijn vrouw was doodgeschoten, en er waren maar weinigen die daaraan twijfelden. Nadat ze het grootste deel van de oorlog als Sovjetburger in Moskou had doorgebracht, in de rang van officier van het rode leger, keerde Anna Pauker in 1947 als minister van Buitenlandse Zaken terug en haar invloed overheerste in Roemenië. Zo groot was haar trouw aan Rusland, dat er verteld werd, dat ze op een mooie dag door Boekarest wandelde met de paraplu op. Toen men haar vroeg waarom ze dat deed, antwoordde ze: „Heb je het weerbericht niet gehoord? Het regent hard in Moskou”.

Onder Anna Paukers regering stroomden er een miljoen man aan Russische troepen Roemenië binnen. Dat waren onze nieuwe „bondgenoten”.

Nadat een groep politieke leiders met de jonge koning Michael aan het hoofd de diktator, generaal Antonescu, resoluut had afgezet en een eind gemaakt had aan zijn verbond met Duitsland, werd er tot een ontmoeting in Moskou besloten om te beslissen over de vorm van de naoorlogse wereld. Churchill zei tot Stalin: „Wat zou je ervan zeggen als jullie voor 90 pct. de macht in Roemenië zouden krijgen, terwijl wij het voor 90 pct. te zeggen hebben in Griekenland?” En hij schreef deze woorden op een vel papier. Stalin wachtte even. Toen gaf hij met een blauw potlood een flinke tik op het papier en gaf het terug. En zo was Roemenië's lot bezegeld.

De uitroep: „de Russen komen!” was voor de volken van het straks onderworpen Europa geen grap meer. Vier decades van Bolsjewisme en drie van meedogenloze oorlog, hadden de Russen het uiterlijk gegeven van beesten. Ze hadden slechts twee doelen in hun leven: drinken en de „kapitalistische uitbuiters” afbreuk doen. Op straat werden mensen beroofd van nieuwigheden als fietsen en polshorloges.

Toen de orde in het rode leger met kracht hersteld werd en de winkels de rolluiken weer ophaalden, keken de bezettingstroepen met verbazing naar de uitgestalde goederen, en dat te meer toen ze hoorden, dat de meeste klanten boeren en fabrieksarbeiders waren.

Roemenië's kapitulatie voor Rusland, uitgeroepen op 23 augustus 1944, wordt nog elk jaar gevierd als de dag dat het land bevrijd werd. In werkelijkheid is het zo, dat de voorwaarden gebruikt werden om het land te ontdoen van zijn hele vloot, van het grootste deel van de koopvaardij-schepen, de helft van zijn rijdend materieel en alle auto's. De oogst, paarden, vee, delfstoffen en al onze voorraden olie en benzine werden afgevoerd naar Rusland. Roemenië, dat eenmaal bekend stond als „de korenschuur van Europa”, werd een hongergebied.

Op de dag van mijn bekering, twaalf jaar tevoren, had ik gebeden: „O God, eens was ik een atheïst. Laat me nu naar Rusland gaan om als zendeling onder de atheïsten te werken, en ik zal niet klagen als ik de rest van mijn leven in gevangenis moet doorbrengen”. Maar God zond me niet op de verre reis naar Rusland. In plaats daarvan waren de Russen bij mij gekomen.

Gedurende de oorlog was ondanks de vervolging het ledental van onze Zending sterk toegenomen, en velen van hen die Joden en protestanten mishandeld hadden, kwamen tot bekering en gingen nu zij aan zij met hun vroegere slachtoffers ter kerk. Na de oorlog werd mijn werk voor de Zending van de westerse kerken voortgezet en ik begon ook te werken voor de Wereldraad van Kerken. Ik had een kantoor met inventaris, sekretarissen — een „voorgevel” voor mijn nieuwe campagne.

Daar ik vloeiend Russisch sprak, kon ik gemakkelijk spreken met Sovjet soldaten op straat, in winkels en treinen, en daar ik geen priesterboord

droeg, dachten ze dat ik een gewoon burger was. Velen, vooral onder de jongere mensen, waren uit het lood geslagen en hadden heimwee; ze waren dankbaar als ze uitgenodigd werden in een vriendelijk thuis of wanneer men ze Boekarest liet zien. Ik had hulp van veel jonge christenen, die ook Russisch kenden.

We gebruikten geheime persen en gaven het Evangelie in het Russisch uit. In drie jaar tijds werden er meer dan 100.000 uitgedeeld in café's, bars, parken, stations — overal waar maar een Rus was te vinden — en vele werden van hand tot hand doorgegeven tot ze uit elkaar vielen. Hoewel een groot aantal van onze helpers uiteindelijk gearresteerd werd, heeft niemand me verraden.

We waren verbaasd niet alleen over het aantal bekeerlingen, dat we maakten, maar ook over het ongekunstelde van hun houding. De Russen waren totaal onwetend wat religie betreft, maar het was alsof ze onderbewust altijd de waarheid hadden gezocht en die met vreugde herkenden. De meesten van hen waren jonge boeren, die hadden gewerkt in zon en regen, in zaai- en oogsttijd, en ze wisten instinkmatig, dat iemand de natuur gebiedt. Maar daar ze opgevoed waren als godloochenaars waren ze overtuigd, dat ze dat waren, juist zoals veel mensen zichzelf voor christenen houden en het niet zijn.

Op een treinreis ontmoette ik een jonge schilder uit het verre Siberië en vertelde hem over Christus, terwijl we reisden.

„Nu begrijp ik het”, zei hij. „Voor ik u ontmoette wist ik alleen wat we op school leerden — dat de godsdienst een werktuig is van de imperialist. Maar ik wandelde wel eens op een oud kerkhof bij mijn huis, en op zekere dag vond ik tussen de graven een klein, verwaarloosd huisje”.

(Ik begreep onmiddellijk, dat dit het orthodoxe kapelletje van het kerkhof geweest moest zijn).

„Op de muur was een schildering van een man, die aan een kruis genageld was. Het was goed werk. Eerst dacht ik: Hij moet een vreselijk misdadiger geweest zijn om zo'n straf te verdienen. Maar als hij een misdadiger was, waarom kreeg zijn afbeelding dan zo'n ereplaats — alsof hij Marx of Lenin was? Ik konkludeerde, dat ze toentertijd dachten, dat hij een misdadiger was, maar later ontdekten, dat hij onschuldig was en zijn afbeelding uit wroeging opgehangen hadden”.

Ik vertelde de schilder, dat hij halverwege de waarheid was, en toen we onze bestemming bereikt hadden, uren later, wist hij alles wat ik hem vertellen kon over Jezus. Toen we scheidden zei hij: „Ik was van plan wat te stelen vannacht. Tenslotte doet iedereen het. Maar hoe kan ik dat nu? Ik geloof in Christus”.

We werkten ook onder Roemeense communisten. Elk boek moest hun censuur passeren. Dus gaven we de censor bijvoorbeeld een boek met een portret van Karl Marx op het titelblad, terwijl de eerste bladzijden zijn en

Lenins argumenten tegen de godsdienst weergaven. De censor liet het boek automatisch door, en had er geen erg in, dat de rest gewijd was aan de christelijke gedachtenwereld. Eén van onze anderen boeken: „Godsdienst – opium voor het volk”, stond hem ook bijzonder aan. Dat klonk als een marxistische waarheid. Daar er hele stapels oude en nieuwe boeken voor hem stonden om door te zien, keek hij niet verder dan de geruststellende titel. Soms liet een censor alles door voor een fles brandewijn.

Nu een lidmaatschapskaart van de partij het verschil kon betekenen tussen eten of honger hebben, waren de Roemeense communisten van enkele duizenden tot miljoenen toegenomen. Om de westelijke wereld wat langer te bedriegen, had Stalin in Roemenië een door hemzelf gekozen „verenigd front” ingesteld, met de volgzame leider van „het Ploegersfront”, premier Peter Groza, aan het hoofd. Afgezien van Anna Pauker, die naar men zei Groza had „uitgevonden”, werd de macht door de Russen uitgeoefend door drie ervaren partijkameraden: Lucretiu Patrascanu, minister van Justitie, Teohari Georgescu, die politie en „binnenlandse veiligheid” overnam als minister van Binnenlandse Zaken, en Gheorghe Gheorghiu-Dej, een taaie spoorwegaarbeider, die eerste sekretaris was van de partij.

In de functie van waarnemer woonde ik een vergadering van orthodoxe priesters bij, die door Gheorghiu-Dej werd toegesproken kort na de machtsovername door de communisten. Zoals hij daar stond, gedrongen en joviaal, gaf hij hun allen de verzekering, dat hij bereid was te „vergeven en te vergeten”. Ondanks de vele banden in het verleden met de ijzeren garde en de andere organisaties van de rechtervleugel, zou de staat voortgaan de kerkelijke traktementen te betalen, evenals voorheen. Zijn slotopmerkingen betreffende de overeenkomst tussen christelijke en communistische idealen werden met een geestdriftig hoera ontvangen.

Bij onofficiële gelegenheden kwam Gheorghiu Dej vrij voor zijn atheïsme uit en voor zijn overtuiging dat het communisme op zekere dag de wereld zou overheersen, maar ook kon hij vergoelijkend spreken over zijn oude moeder, die haar huis vol hing met ikonen en haar dochters als orthodoxe gelovigen opvoedde. Gedurende een gevangenschap van elf jaar onder het oude regime had Dej de tijd gehad om de Bijbel te bestuderen en over godsdienst te spreken met vele gevangen christenen; en hij uitte zijn medegevoel met hen. Uit de gevangenis ontsnapt vlak voordat de Russen kwamen, zou hij gegrepen zijn en door de diktator Antonescu gedood, als een bevriende priester hem niet verborgen had. Maar had de godsdienst Gheorghiu-Dejs leven al beroerd in de dagen van zijn strijd, er was geen plaats voor nu hij aan de top stond. De vrouw, die zo lang op zijn terugkeer had gewacht, werd terzijde gezet en vervangen door een blonde actrice. Het huis was vol bedienden en bezoekers; Dej was rijk en beroemd en niet in de stemming om naar iemand te luisteren.

Als iemand op de priestervergadering het gesprek in geestelijke richting stuurde, antwoordde Dej met de gewone partijargumenten. Hij verzekerde

ons dat we in het nieuwe Roemenië allen volkomen vrijheid van godsdienst zouden hebben, en in ruil daarvoor beloofden mijn kollega's de staat geen moeite te veroorzaken. Ik luisterde en hield mijn bedenkingen voor mezelf. Vele priesters kwamen op die vergadering naar voren als voorstanders van de communistische levenshouding, maar vroeger of later schonden ze het één of andere partijvoorschrift en eindigden in de gevangenis.

De campagne tot ondermijning van de godsdienst ontwikkelde zich snel. Alle kerkelijke fondsen en goederen werden in beslag genomen. Een communistisch ministerie van godsdiensten controleerde de priesters geheel. Ze betaalden salarissen en keurden benoemingen. De ouder wordende patriarch Nicodim, eigenlijk een kluizenaar, werd aanvaard als orthodoxe stroman, maar de partij had een soepeler instrument nodig. De partij stelde vast, dat hij de juiste man had: de priester, die hem het vorige jaar tegen de fascistische bescherming had. Zo werd vader Justinianus Marina, een onbetekenend leraar aan een seminarie, van Rimnicul-Vilcea, bisschop gemaakt, en spoedig wisten alle veertien miljoen orthodoxe Roemeense kerkgangers, dat hij in feite hun patriarch was, al droeg hij niet de titel.

De volgende taak was een wig te drijven tussen rooms- en grieks-katholieken, waarvan er twee en een half miljoen waren. De grieks-katholieken werden gewoonlijk Uniaten genoemd. Al hadden ze veel eigen tradities (het recht van de priesters te huwen inclusief) toch aanvaardden ze het pauselijke oppergezag. Nu werden ze overgenomen en met geweld samengesmolten met de gehoorzame orthodoxe kerk. De meeste priesters, en alle bisschoppen, die zich verzetten tegen dit gedwongen „huwelijk”, werden gearresteerd, hun bisdommen opgeheven en hun bezittingen in beslag genomen. De rooms-katholieken, aan wie bevolen werd met het Vaticaan te breken, weigerden; ook zij moesten hun tegenstand duur betalen. Terwijl priesters de gevangenis vulden en griezelige verhalen over hun behandeling de ronde deden, wachtten de kleinere godsdienstige groepen hun lot gelaten af.

Ze wachtten niet lang, en toen de dag kwam was dat een gedenkwaardige dag. In 1945 werd een kongres van godsdiensten samengeroepen in het Roemeense parlamentsgebouw, waar vierduizend vertegenwoordigers van de geestelijkheid samen kwamen. Bisschoppen, priesters, dominees, rabbi's, mohammedaanse priesters, applaudiseerden luid toen er werd aangekondigd, dat kameraad Stalin (wiens enorme portret aan de wand prijkte), beschermheer was van het kongres – ze dachten er liever niet aan, dat hij tegelijkertijd voorzitter was van de wereldorganisatie van atheïsten. De zwakke oude patriarch Nicodim sprak de zegen uit over de vergadering en de eerste minister Groza opende die. Groza vertelde ons, dat hij zelf de zoon van een priester was, en zijn kwistige beloften tot ondersteuning, herhaald door de andere hooggeplaatste sprekers, die hem opvolgden, werden met waardierend applaus begroet.

Eén van de machtigste orthodoxe bisschoppen verklaarde toen dat in het verleden veel politieke stroompjes — groen, blauw, driekleurig — met de grote rivier van zijn kerk waren samengevloeid, en hij begroette het vooruitzicht dat er ook een rode bij zou komen. De ene leider na de andere — calvinist, lutheraan, opperrabbijn — stonden om de beurt op om te spreken. Allen drukten hun bereidheid uit samen te werken met de communisten, tot mijn vrouw, naast me, het niet meer kon verdragen. Ze zei: „Ga en was deze schande van het gelaat van Christus af”.

„Als ik het doe, zul je je man verliezen”, antwoordde ik.

„Ik heb geen lafaard nodig”, zei Sabina.

Ik vroeg verlof te spreken en werd onmiddellijk uitgenodigd op het spreekgestoelte te komen: de organisatoren verwachtten een felicitatietoespraak te kunnen publiceren van dominee Wurmbrand, van de zending van de Zweedse kerk en van de Wereldraad van Kerken.

Ik begon met een kort woord over het communisme. Ik zei, dat het onze plicht als geestelijken was God en Christus te verheerlijken, en geen vergankelijke aardse machten, en Zijn eeuwig koninkrijk van liefde te ondersteunen tegen de vergankelijke ijdelheden. Toen ik verder ging schenen priesters, die urenlang hadden zitten luisteren naar vleiende leugens over de partij, als te ontwaken uit een boze droom. Iemand begon te klappen. De spanning brak en golf na golf van applaus bewoog de zaal toen de afgevaardigden opstonden om hun bijval te betuigen. De minister van Godsdiens, een vroegere orthodoxe priester, Burducea geheten, die eens een actief fascist geweest was, riep van het podium, dat mijn recht om te spreken werd ingetrokken. Ik antwoordde, dat ik het recht van God had. Eindelijk werd de luidspreker uitgeschakeld, maar toen was de zaal al zo in opschudding, dat niemand iets anders meer hoorde dan toejuichingen.

Dat maakte voor die dag een eind aan het kongres, en nu was ik in moeilijkheden. Ik vernam, dat het ministerie van Godsdiens van plan was mijn preekconsent in te trekken, en men gaf me de raad de hulp van de invloedrijke gekozen patriarch te vragen. Na verscheiden pogingen slaagde ik erin Justinianus Marina te bereiken bij zijn terugkomst van een geslaagd bezoek aan Moskou. Glimlachend, vol van zijn nieuwe waardigheid, maar niet dom, had deze zwart gebaarde man nu vier vijfde van Roemenië's kerkvolk onder zijn hoede, en ik werd me plotseling bewust dat ik mijn tijd met hem beter kon gebruiken dan met het spreken over persoonlijke problemen. Dus zei ik inplaats daarvan dat hij sinds zijn promotie voortdurend in mijn gebeden gedacht werd. Het was werkelijk een ontzettende verantwoordelijkheid het opzicht te hebben over veertien miljoen zielen. Hij moest zich wel voelen als Irenaeus, die weende toen de mensen hem tegen zijn zin bisschop maakten, en die toen zei: „Kinderen, wat hebben jullie gedaan — hoe kan ik de man worden, die is zoals deze taak vereist? De Bijbel zegt dat een bisschop rechtvaardig moet zijn”.

Terwijl ik sprak zei hij weinig, maar toen ik weg was informeerde hij naar

me bij vrienden. Een tijd lang hield het gerucht over het intrekken van mijn preekconsent op. Later, toen ik door de politie werd vastgehouden voor een zes weken durend onderzoek, was Justinianus onder degenen, die hielpen mijn vrijlating te bewerken, en nog later nodigde hij me uit op Iasi, de zetel van zijn bisdom, waar we vrienden werden. Zijn onwetendheid omtrent de Bijbel was verbazingwekkend, maar hij luisterde aandachtig toen ik hem herinnerde aan de gelijkenis van de verloren zoon. Ik nam zijn hand in de mijne en zei, dat God allen welkom heette, die afgedwaald waren, zelfs bisschoppen.

Nog andere christenen behalve ikzelf gebruikten alle invloed, die ze konden uitoefenen op Justinianus. Hij was begonnen een biddend leven te leiden en had God lief, toen de communisten met voorbijzien van zijn gevoelens een campagne op grote schaal ontketenden tegen de godsdienst, en ik verloor hem gedurende verscheiden jaren uit het oog.

De anti-God campagne ging gepaard met de vernietiging van de oppositiepartijen, want toen Stalin alles uit zijn oorlogsbondgenoten gehaald had wat er te halen was, verdween de laatste schijn van democratie. Op 30 oktober 1947 werd Roemeniës grote boerenleider Juliu Maniu met nog één en tachtig anderen voor het gerecht gedaagd op valse beschuldigingen, op vijf en zeventigjarige leeftijd veroordeeld tot tien jaar gevangenschap — hij zou vier jaar later in de gevangenis sterven. Men schat dat tijdens het schrikbewind, dat volgde, ongeveer 60.000 „vijanden van de staat” werden terechtgesteld.

De ironie van het lot wil, dat de minister van Justitie, die president was tijdens deze algehele zuivering, de zeven en veertigjarige Lucretiu Patrascanu, voor de oorlog aanzienlijke hulp had gehad van Maniu toen hij vervolgte communisten verdedigde. De twee mannen hadden ook samengewerkt met koning Michael tot het voorbereiden van de wapenstilstand, die Patrascanu toen in Moskou ondertekende uit naam van Roemenië. Toen Maniu tot zwijgen was gebracht dwongen Patrascanu en andere partijleiders onze zeer geliefde jonge koning afstand te doen.

Toen werd er een volksrepubliek uitgeroepen, maar wie zou die leiden? Zeker niet de marionet Groza. Anna Pauker werd zelfs binnen de partij verafschuwd, de anderen stonden tegenover elkaar. Velen van Patrascanu's bewonderaars zagen in hem een nationalistisch communist, die het land de stalinistische uitersten zou besparen. Hij was een „westers” type communist van een familie van landeigenaars, en ieder bewonderde hem om zijn zeggen, dat hij eerst Roemeen was en dan communist. Over het probleem van het leiderschap werd in het centraal komitee van de partij heftig gedebatteerd.

Mijn leven als predikant had me tot hiertoe voldoening gegeven. Ik had het vertrouwen en de liefde van mijn gemeenteleden, en alles wat ik nodig had voor mijn gezin. Maar ik had geen vrede. Waarom mocht ik leven zoals ik gewoon was, terwijl een wreed diktatorschap alles vernietigde wat me lief

was, en terwijl anderen leden voor hun geloof? Vele avonden baden Sabina en ik samen en vroegen God ons een kruis te laten dragen.

Mijn arrestatie, gedurende de uitgebreide „opruiming”, die in die tijd gehouden werden, konden we beschouwen als een antwoord op mijn gebed, maar ik had nooit kunnen denken, dat de eerste man, die in de cel bij me kwam, kameraad Patrascanu zelf zou zijn.

Toen de deur van mijn kamer in Calea Rahova, enkele dagen na mijn komst, openging om de lange minister van Justitie met zijn felle ogen binnen te laten, dacht ik eerst dat hij in eigen persoon gekomen was om me te ondervragen. Waarom werd ik zo geëerd? Toen werd de deur achter hem gesloten, nog vreemder, zijn overhemd was aan de hals open en hij droeg geen das. Ik keek naar zijn glimmend gepoetste schoenen — geen veters. De tweede gevangene in mijn gloednieuwe cel was de man, die het communisme aan de macht geholpen had in ons land.

Patrascanu ging op de andere brits zitten en legde zijn benen erop; een harde intellektueel, die niet zou toelaten dat zijn overgang van minister tot gevangenisboef hem uit zijn evenwicht bracht. In onze overjassen gehuld tegen de maartse kou, begonnen we te praten. Hoewel ik wist, dat Patrascanu's bewind de gerechtigheid in Roemenië vernietigd had, was het mogelijk als mens van hem te houden en in zijn oprechtheid te geloven. Hij haalde de schouders op over zijn arrestatie. Het was lang niet zijn eerste verblijf in de gevangenis, want hij was verscheiden keren gearresteerd door de vroegere regeerders van Roemenië. Deze keer scheen het dat zijn groeiende populariteit de andere partijleiders tegen hem verenigd had. Enkele dagen geleden op een partijcongres was hij uitgemaakt voor bourgeois verrader door zijn kollega Teohari Georgescu, minister van Binnenlandse Zaken. Een tweede beschuldiging, dat Patrascanu „mogelijk geholpen was door de imperialistische machten”, werd gesteund door Vasile Luca, de minister van Financiën, die onder het oude regime met hem in de gevangenis gezeten had. En de beschuldigingen werden bewezen door Anna Pauker, nog één van zijn oude vrienden.

Ze hadden al een tijdlang tegen hem samengespannen, zei Patrascanu, maar één voorval in het bijzonder had tegen hem als communist gepleit. Hij had één van Georgescu's ambtenaren gevraagd of er waarheid school in de geruchten, dat er gevangenen gemarteld werden. Wel zeker, zei men hem; ze waren kontra-revolutionairen met wie men geen medelijden moest hebben, vooral als ze informatie voor zich hielden. Patrascanu was ernstig verontrust. Hadden ze daarvoor, vroeg hij, al die jaren geworsteld om de partij aan de macht te brengen? Zijn protest werd overgebracht aan Georgescu, en de beschuldiging op het congres volgde.

„Toen ik het gebouw verliet”, zei hij, „zag ik een nieuwe chauffeur bij de auto wachten. Hij zei: Uw chauffeur is ziek geworden, kameraad Patrascanu. Ik stapte in, twee leden van de geheime politie stapten achter me in — en hier ben ik”.

Hij was er zeker van, dat hij spoedig weer gerehabiliteerd zou worden, en toen het avondeten kwam, begon ik te denken, dat dat wel eens waar kon zijn. Inplaats van de gewone kom gekookte gerst, kreeg hij kip, kaas, fruit en een fles Hock. Patrascanu nam een glas wijn en schoof mij het blad toe. Hij zei, dat hij geen trek had.

Terwijl ik probeerde niet te gulzig te eten, vertelde hij ironische mopjes. Eén ging over de Zwitserse senator, die minister van Marine wilde worden. „Maar we hebben geen marine”, zei de minister president. „Wat hindert dat”, zei de senator. „Als Roemenië een minister van Justitie (is gerechtigheid) kan hebben, waarom zou Zwitserland dan geen minister van Marine hebben?”

Patrascanu lachte hartelijk om zijn eigen mop, ofschoon het de „justitie”, die hij gemaakt had en waarvan hij nu het slachtoffer was, bespottelijk maakte.

De volgende morgen werd Patrascanu uit de cel weggehaald, naar ik dacht om verhoord te worden. Hij kwam 's avonds uit zijn humeur terug en zei, dat hij geen verhoor had gehad, maar een kollege had gegeven aan de universiteit, waar hij rechten doceerde. De partij wilde zijn hechtenis voorlopig geheim houden, en hij, met dertig jaar partijdiscipline achter zich, moest zich aan hun wensen onderwerpen. Het zou een zwaar vergrijp zijn als hij zelfs aan zijn vrouw bekend maakte, dat hij onder arrest was, of om iemands hulp vroeg. Deze afzondering werkte op zijn zenuwen, wat ook de bedoeling was van zijn tegenstanders. Alleen bij mij kon hij zichzelf zijn, omdat hij reden had om te geloven, dat ik de buitenwereld nooit meer zou zien.

Patrascanu onthulde me iets over zijn vroeger leven, en het interesseerde me te vernemen, dat hij communist geworden was, niet om de objektieve beoordeling daarvan, maar als verzet tegen vroegere ontberingen. Zijn rijke vader had de Duitsers in de eerste wereldoorlog zo enthousiast ondersteund, dat na de overwinning van de geallieerden de hele familie geboycot werd. De jonge Patrascanu had naar Duitsland moeten gaan voor zijn universitaire opleiding, en bij zijn terugkeer had hij zich bij de enige politieke partij gevoegd, die hem welkom heette. Zijn eerste vrouw, een communiste, stierf tijdens de stalinistische zuiveringen achter in de dertiger jaren en zijn tweede vrouw was weer een partijlid, toevallig een klasgenote van Sabina.

Ik trachtte Patrascanu de ware bron van zijn overtuiging te laten zien. „Je bent net als Marx en Lenin”, zei ik, „wier ideeën en daden ook het gevolg waren van vroeger leed. Marx voelde zich een genie, maar als Jood in Duitsland met zijn algemeen heersend anti-semitisme, kon hij dat alleen tot gelding brengen als revolutionair. Lenins broer werd opgehangen om een aanslag op het leven van de keizer — woede en een gevoel van machteloosheid deden hem verlangen het gezag omver te werpen. Zo is het ook met u gegaan”.

Patrascanu wees die gedachte af. Zijn zenuwen vonden een uitlaat in discussie met mij en in tirades tegen de slechtheid van de kerk. De boze dagen van de pauselijke Borgia's, de Spaanse inquisitie, de vervolging van Gallio, alles passeerde de revue.

„Maar juist de misdaden en dwalingen van de kerk geven ons zoveel te meer daarin te bewonderen”, zei ik.

Patrascanu schrok op: „Wat bedoelt u?”

Ik zei: „Een ziekenhuis mag stinken naar etter en bloed, daarin ligt zijn schoonheid, want het ontvangt de zieken met hun ontstoken wonden en vreselijke kwalen. De kerk is Christus' eigen ziekenhuis. Miljoenen patiënten worden er met liefde behandeld. De kerk neemt zondaars aan; zij gaan door met zondigen, en de kerk krijgt de schuld van hun overtredingen. Anderzijds schijnt de kerk me als een moeder, die haar kinderen bijstaat zelfs als ze misdaden begaan. Wat haar fouten ook mogen zijn, in de kerk is veel wat verheven is”.

Patrascanu glimlachte. „Ik zou datzelfde ook van het communisme kunnen zeggen. Zijn aanhangers zijn niet volmaakt — er zijn schurken onder hen — maar dat betekent niet, dat er met onze theorieën iets mis is”.

„Oordeel dan naar de resultaten”, zei ik, „zoals Jezus aanraade. Droeve daden hebben de geschiedenis van de kerk bevlekt, maar ze heeft overvloedig liefde bewezen aan mensen over heel de wereld en voor hén gezorgd. Ze heeft heel wat heiligen voortgebracht, en Christus, de Heiligste van allen, staat aan haar hoofd. Wie zijn uw goden? Mannen als Marx, die een dronkaard was volgens zijn biograaf Riazanov. Of Lenin, wiens vrouw ons vertelt, dat hij een roekeloos speler was en wiens geschriften druipen van venijn. Het communisme heeft miljoenen onschuldige slachtoffers gemaakt, landen tot een bankroet gebracht, de lucht vervuld met leugen en vrees. Waar is zijn goede kant?”

Patrascanu verdedigde „de logica van de partijdogma's”.

Ik zei, dat dogma's op zichzelf niets te betekenen hadden. „Je kunt lelijke dingen doen onder mooie namen. Hitler sprak over de worstelingen om Lebensraum en vaagde hele volken uit. Stalin zei: „We moeten mensen verzorgen als bloemen”, en hij doodde zijn vrouw en de uwe”.

Patrascanu was niet op zijn gemak, maar hij sprak openhartig: „Het is ons doel op de lange duur de wereld communistisch te maken. Er zijn maar weinigen, die het in alles met ons eens zijn, maar er zijn er altijd te vinden, die om hun eigen belang zich tijdelijk bij ons voegen. Eerst hadden we de Roemeense regerende klasse en de koning, die de geallieerden steunden tegen de nazi's. Toen zij hen voor ons doel hadden gebruikt, hebben wij ons van hen ontdaan. We hebben de orthodoxe kerk overgehaald met beloften, en toen de kleinere sekten gebruikt om haar te ondermijnen. We zetten de boeren op tegen de landheren en de kleine boertjes tegen de rijke boeren — en nu zullen we ze allemaal tot kollektief bezit maken. Dit is de taktiek van Lenin, en het werkt goed”.

Ik zei: „Iedereen weet, dat al je meelopers gevangen genomen zijn of terechtgesteld, of op de één of andere manier in het verleden opgeruimd. Hoe kun je hopen te kunnen doorgaan met het gebruik maken van de mensen en ze dan terzijde schuiven? ”

Patrascanu lachte: „Omdat ze dom zijn. Een voorbeeld. Tien jaar voor de tweede wereldoorlog kwam de grote bolsjewistische denker Bukharin tegen Trotsky's plannen op om de wereldrevolutie te bewerkstelligen door wapengeweld. Hij beredeneerde dat het beter was te wachten tot de kapitalistische landen met elkaar slaags raakten; Rusland kon zich dan aan de winnende kant scharen en het leeuwendeel van de overwonnen landen inpikken. Een merkwaardige profetie, maar niemand nam het ernstig op. Als het Westen geweten had, dat half Europa en twee derde van Azië als resultaat daarvan communistisch zou worden, zou de laatste oorlog nooit plaats gehad hebben. Gelukkig luisteren onze vijanden niet naar onze redeneringen en lezen ze onze boeken niet, dus we kunnen vrijuit spreken”.

Ik wees op een zwakke plek in zijn redenering.

„Ziet u niet, dat zoals u hebt gebruik gemaakt van de mensen en ze dan opzij geschoven hebt, zo uw kameraden hetzelfde aan u gedaan hebben? Hebt u zichzelf niet geblinddoekt voor de slechte logika van Lenins leerstellingen? ”

Ditmaal was Patrascanu's bitterheid openlijk zichtbaar. Hij zei: „Toen Danton naar de guillotine gevoerd werd en hij zag dat Robespierre van een balkon toekeek, riep hij uit: „U zult me volgen”, en ik verzeker u nu, dat zij me ook volgen zullen – Anna Pauker, Georgescu en Luca”.

En dat deden ze, na drie jaar.

We spraken die avond niet meer, maar om tien uur, nadat we naar bed gegaan waren, ging de deur open en mijn nieuwe naam werd afgeroepen. Drie mannen stonden daar. De ene, die ik later kende als Appel, beval me, me aan te kleden. Toen ik dat deed fluisterde Patrascanu me toe ook mijn overjas aan te trekken: dat zou me misschien de slagen minder doen voelen. Een zwarte bril werd me opgezet en ik werd langs een gang naar een vertrek geleid waar ik in een stoel geduwd werd. Toen werd de zwarte bril afgenomen.

Ik zat voor een tafel met een schel, alles onthullend licht, dat me verblindde. Eerst zag ik alleen maar een schaduwachtige figuur tegenover me, maar toen ik aan het felle licht gewend was herkende ik een man, die Moravetz heette. Als vroegere politie inspekteur had hij moeite gehad om het verraden van geheimen aan de communisten, en nu was hij beloond met het baantje van ondervrager.

„Ha”, zei hij, „Vasile Georgescu. Je zult papier en pen vinden op die lessenaar daar. Zet je stoel erbij en schrijf over je activiteiten en je leven”. Ik vroeg hem wat hem in het bijzonder interesseerde.

Moravetz haalde sarkastisch zijn wenkbrauwen op. „Als priester heb je heel wat biechten aangehoord. We hebben je hier gebracht om ze ons op te biechten”.

Daar hij geen haast scheen te hebben, schreef ik in het kort mijn levensweg op tot de tijd van mijn bekering. Toen, daar ik dacht dat het verslag onder de ogen zou kunnen komen van partijleiders en een goede uitwerking op hen zou kunnen hebben, legde ik uitvoerig uit hoe de ogen van mij — een godloochenaar net als zij — geopend werden voor de waarheid. Ik schreef een uur of langer voor Moravetz het papier nam en zei: „Genoeg voor vanavond”. Ik werd teruggeleid naar de cel waar ik Patrascanu in slaap vond.

Weer gingen er verscheidene dagen voorbij zonder dat ik lastig gevallen werd. De communisten keren de normale politiemethoden om, die vrouwen op de schok van de arrestatie om hun gevangene aan het praten te krijgen. Zij laten hem liever „rijpen”. De ondervrager zegt nooit wat hij wil; hij cirkelt alleen maar om zijn prooi en wekt daarmee onrust en schuldgevoel. Terwijl men zijn hersens afpijnt om de reden van zijn arrestatie te vinden, wordt de spanning opgevoerd door andere trucs: een voortdurend uitgesteld verhoor, op een bandje het geluid van een vuurpeloton, het schreeuwen van andere gevangenen. Hij weet niet meer precies wat er gebeurd is. De ene vergissing leidt tot de andere, totdat uitputting hem noodzaakt zijn schuld te bekennen. De ondervrager wordt sympathiek. Hij geeft hoop en stelt het eind van de beproeving in het vooruitzicht als de gevangene wil toegeven, dat hij straf verdient en alles wil vertellen. Zo kwam Appel na een paar dagen terug en de eerste van mijn ontelbare ondervragingen begon.

Deze keer werd ik door Appel gebracht naar een kamer in het sousterrain, enkele treden lager dan de cel; hij gaf me een stoel, bood me een caramel aan uit zijn aktentas en ging op een rustbank zitten. Eén van zijn collega's maakte aantekeningen. Geregeld kauwend controleerde hij bepaalde punten van mijn verklaring en merkte op, dat iemands gedachtengang werd bepaald door zijn klasse. Daar ik niet van proletarische afkomst was, moest ik wel reaktionaire meningen hebben. Daar ik aanvoelde, dat Appel ook geen proletariër was, wees ik er op dat geen van de grote denkers van de Partij „arbeiders” waren in eigenlijke zin. Marx was de zoon van een advocaat, Engels' vader was een gezeten man, en Lenin was oorspronkelijk van adel. Klasse alleen maakte niet uit wat iemands overtuiging is. Appel viel me plotseling in de rede. „In welke betrekking stond u tot Mr. Teodorescu?”

„Teodorescu?” zei ik. „Dat is een nogal gewone naam. Welke bedoelt u?” Maar Appel zei het niet. In plaats daarvan bracht hij het gesprek op de Bijbel en op een discussie van de profetieën van Jesaja over de komst van de Messias. Van tijd tot tijd, zonder waarschuwing, noemde hij de namen

van mensen, die me geholpen hadden met het verspreiden van boeken onder Sovjet soldaten of met het geven van ondersteuning namens de Wereldraad van Kerken. De pijlen werden blijkbaar op goed geluk afgeschoten. Appel was steeds beleefd en drong niet aan. Mijn reacties op plotselinge vragen schenen hem meer te interesseren dan mijn antwoorden, en nog een uur later werd ik naar de cel teruggebracht om er over te denken wat het zou kunnen betekenen.

Op zijn bed liggend en sigaretten rokend als een bevoorrecht gevangene, vermaakte Patrascanu zich ten koste van mij met het spreken over de plannen van de partij het christendom in Roemenië uit te roeien. Anna Pauker, Georgescu en andere leden van het Centraal Komitee hadden Justinianus al in het geheim ontmoet en beslist, dat hij hun doel ideaal zou kunnen dienen.

„Justinianus”, zei hij, „heeft evenveel met God te maken als ik met de keizer van Japan. Wat de oude patriarch Nikodim betreft, die wordt kinds. Wat kun je voor respect hebben voor een man, die bij het begin van de oorlog iedereen een rondschrijven zond om op te roepen de zevenkoppige bolsjewistische draak te bevechten, en die toen we met Hitler braken, zijn kudde aanzette met het glorieuze rode leger op te trekken tegen de nazidemon? Dat deed patriarch Nikodim, en het hele land weet het. Dit zijn de kerkvorsten, en de rest is niet veel beter. Zij zullen je niet voorgaan”.

Ik antwoordde dat hij als hij de gevangenis niet zo spoedig verliet als hij verwachtte, nog wel voorbeeldiger christenen zou kunnen ontmoeten.

„Patriarch Nikodim is een goed man”, zei ik, „maar oud en uitgeput. Ook kan ik de toekomstige patriarch Justinianus niet veroordelen en hen, die bedrogen zijn of gedwongen u te volgen. Het lijkt te veel op misbruik maken van een meisje en haar dan een hoer noemen”.

Ik dacht, dat deze zet Patrascanu wel zou raken, hij sprak vaak ronduit over seksuele dingen. Ik probeerde hem te vertellen wat christelijke liefde betekende. Hij was eerst te veel bezig met zijn eigen moeilijkheden om te luisteren, maar hij was een boekenmens, die zich verveelde omdat hij niets te lezen had, en hij redetwistte om iets te doen te hebben. Toen ik hem naar zijn atheïsme vroeg, zei hij: „Ik doorliep het gewone stadium van verzet tegen de godsdienst toen ik op school was. Ik was gewoon te bidden, maar hield er mee op. Uw Jezus vraagt te veel, vooral wanneer je jong bent”.

Ik zei: „Ik heb nooit gedacht, dat Jezus iets van de mens vroeg. Toen mijn zoon Mihai klein was, gaf ik hem geld voor een verjaarscadeautje. Zo geeft Jezus de deugden, die Hij schijnt te vragen, en maakt ons betere mensen. Maar misschien had u geen goede godsdienstleraars”.

„Waarschijnlijk. Ze zijn niet dik gezaaid. Bovendien is er heel wat in het christendom, dat ik niet kan slikken – nederigheid, en vooral onderwerping aan tirannie. Neem nu Paulus' brief aan de Romeinen. Die zegt dat

alle macht is van God, en daarom moeten we onszelf goed gedragen, onze belasting prompt betalen en de vrede bewaren — en dit toen Nero wereldheerser was! ”

Ik zei: „Lees de Bijbel nog maar eens en u zult hem vol revolutionair vuur vinden. Het begint met de opstand van de Joodse slaven tegen farao. Hij gaat door met Samuël, Jaël, Jehu, en veel anderen, die zich verzetten tegen tirannie. Maar vraag u voor u verder gaat eens af hoe het gezag, dat God goedkeurde, aan de macht kwam. Het is gewoonlijk het resultaat van een omwenteling; dus betekent onderwerping aan het gezag onderwerping aan hen, die een succesvolle revolutie hebben tot stand gebracht. Washington maakte naam door de Engelsen ten val te brengen”.

„Zoals Lenin de csaren ten val bracht”, bracht Patrascanu in.

„Maar alleen om in plaats daarvan een nog ergere terreur te brengen. Er zal een man komen, die ook een eind zal maken aan de communistische tirannie en een vrije regering zal brengen. Dan zal hij het gezag van God zijn. Daaraan moeten we ons onderwerpen. Het wezenlijke onderwijs van de Schrift leert ons niet onderwerping aan tirannen, maar het vermijden van bloedvergieten in doelloze revoluties”.

Patrascanu zei: „Maar wat dan met: geef de keizer wat des keizers is? Hier raadde Jezus toch zeker de Joden aan zich te onderwerpen aan de Romeinse tiran? ”

„De eerste caesar was een overweldiger”, zei ik, „zelfs in Rome. Hij was een generaal, die zichzelf diktator gemaakt had. Zijn opvolgers hadden niet meer recht in Palestina, dat door geweld tot Romeinse kolonie gemaakt was, dan de Russen hier hebben. Zo is het duidelijk, dat Jezus bedoelde: Geef de keizer wat we hem schuldig zijn, een schop achterna en gooi hem eruit — zo”. En ik mikte mijn losse schoen door de kamer. Patrascanu brulde van het lachen toen hij hem opraapte.

„Als iedere priester de Bijbel uitlegde als u doet, zouden we spoedig tot beter begrip van elkaar komen”, zei hij.

Ik was er niet zo zeker van.

Op een avond vroeg hij me een samenvatting van het christelijk geloof te geven. Ik zei de geloofsbelijdenis van Nicea op en zei: „Nu moet u me van uw kant zeggen wat het communistisch geloof in werkelijkheid is”.

Patrascanu dacht een ogenblik na. „Wij communisten geloven, dat we de wereld regeren zullen”, zei hij, en ging op zijn groezelige strozak liggen.

De volgende morgen werd hij uit zijn cel gehaald. Ik heb hem nooit weer gezien. We waren elkaar veel nader gekomen in de week, die we samen hadden doorgebracht. Ik voelde, dat hij geroerd was door veel van wat ik zei, maar het schikte hem niet dat toe te geven, zelfs tegen zichzelf. Pas jaren later hoorde ik wat er van hem geworden was.

Mijn nieuwe ondervrager, een kleine man, die graag uit een hoek van zijn

mond praatte, las van een getypte lijst van vragen. De eerste was ook de zwaarste: „Schrijf de namen op van ieder, die je kent, waar je hem ontmoet hebt en in welke betrekking je tot hem staat”. Daar waren veel vrienden, die ik wilde beschermen, maar als ik ze weglief en de politie wist, dat ik dat gedaan had, waren ze dubbel verdacht. Toen ik aarzelde, snauwde Vasilu: „Kies ze niet uit, ik zei „iedere”.

Om te beginnen schreef ik de namen op van mijn bekende assistenten en gemeenteleden. De lijst besloeg een bladzij of twee. Ik voegde er communistische parlementsleden aan toe en elke meeloper en verklikker, die ik kon bedenken.

„Vraag nummer twee”, zei Vasilu, „is dat je je misdaden tegen de staat bekent”.

„Waarvan word ik beschuldigd?” vroeg ik.

Vasilu sloeg op de tafel. „Je weet wat je gedaan hebt. Biecht maar op. Begin maar met te vertellen van je kontakten met je orthodoxe kollega vader Grigorin, en wat je van hem denkt. Schrijf maar, schrijf maar door”. Geestelijken worden altijd ondervraagd over elkaar. Protestantenvan orthodoxe priesters, katholieken over adventisten, en zo voort, om sektarische wedijver aan te wakkeren. Wat je ook opschreef kon later gebruikt worden om je erin te laten lopen. Men zei dan tegen een gevangene: „Onderteken het maar met een bijnaam, zo doen we het altijd hier”.

Als hij dan verscheiden verklaringen had gegeven met verschillende namen, werd hem gevraagd een vriend aan te klagen — met de waarschuwing, dat als hij weigeren zou, aan iedereen verteld zou worden dat hij een verklikker was, die al verklaringen had gegeven onder een valse naam. Het dreigement was krachtig genoeg om veel echte verklikkers te maken. Gedurende de lange eenzame wachttijden tussen de ondervragingen werden er nieuwe vragen voorbereid en je probeerde je te herinneren wat je daarover had gezegd en wat je had verzwegen. De ondervragers kwamen gewoonlijk met z'n beiden met hun getypte vragen. Als iemand eruit ging, sprak de andere niet tot hij terug kwam, er zou een mikrofoon in de kamer kunnen zijn. Sommige ondervragers in die eerste dagen waren wel nette kerels, maar die toch leven moesten.

Eens liet één van hen, toen zijn kompanjon uit de kamer was, me zelfs verklaringen zien, die tegen me gegeven waren. Verschillende waren gegeven door mensen, die ik vertrouwde, maar ik kon me voorstellen wat een druk er op hen uitgeoefend werd.

Dit was nog maar het eerste stadium van een lang proces. Het getal van gevangenen was overweldigend en er waren weinig bevoegde ondervragers, maar elke dag werden er meer geoefend in de Sovjet methodes. Ik had tenminste tijd om me voor te bereiden, en ik was geweldig opgelucht en bemoedigd toen een barbier me terwijl hij me schoor toefluisterde, dat Sabina het goed maakte en in mijn plaats preekte. Ik was bang geweest, dat ze ook gearresteerd was en onze zoon, Mihai, was overgelaten om te ver-

honger en of afhankelijk te zijn van de liefdadigheid van burens. Nu was ik bereid net zoveel hoofdstukken van mijn geestelijke levensbeschrijving af te draaien als mijn ondervragers wilden. Over andere dingen onthulde ik zo weinig mogelijk. Het eenvoudige feit, dat een vriend eens het Westen bezocht had kon genoeg zijn om zijn gezin te laten arresteren en hem een vreselijke kastijding te bezorgen.

Zo ging de ondervraging door, maand na maand. Je moest overtuigd worden van je misdadige verleden voordat de communistische ideeën konden worden ingeplant, en ze schoten dan alleen wortel, als je bezweken was voor de overtuiging, dat je algeheel en voorgoed in de macht van de partij was en elk onderdeel van je leven had prijsgegeven.

Men zei nu in Roemenië, dat het leven bestond uit de vier „auto's": de auto (zelf) kritiek, die geregeld moest worden uitgebracht in kantoor en fabriek, de automobiel, die je naar de geheime politie bracht, de autobiografie, die ze je lieten schrijven, en je autopsie (lijkschouwing).

Daar ik wist, dat me marteling te wachten stond, besloot ik liever mezelf te doden dan anderen te verraden. Ik voelde geen morele bezwaren: voor een christen betekent sterven tot Christus te gaan. Ik zou het uitleggen en Hij zou het begrijpen. Als St. Ursula heilig verklaard was omdat ze zichzelf had gedood liever dan haar reinheid te verliezen aan de barbaren, die haar klooster plunderden, dan was mijn plicht om mijn vrienden te beschermen ook belangrijker dan het leven.

Maar hoe moest ik aan een middel tot zelfmoord komen voor men mijn plan vermoedde? Bewakers onderzochten de gevangenen en hun cellen geregeld op mogelijke middelen om zelfmoord te plegen: glasscherven, een stuk touw, een scheermesje. Op een morgen bij de doktersronde zei ik, dat ik me alle bijzonderheden, die de ondervragers nodig hadden niet kon herinneren, omdat ik in weken niet geslapen had. Hij schreef me voor elke avond een slaappil voor en een bewaker keek elke keer in mijn mond om zeker te zijn, dat ik die had doorgeslikt. In feite hield ik de pil onder mijn tong en haalde hem eruit als hij weggegaan was. Maar waar moest ik mijn buit verbergen? Niet op mijn lichaam, waarmee van alles kon gebeuren. Niet in mijn strozak, die elke dag moest worden opgeschud en opgevouwen. Daar was nog de andere strozak, waarop Patrascanu had gelegen. Ik trok een paar steken los en verborg elke dag een pil tussen het stro.

Aan het eind van de maand had ik er dertig verzameld. Ze waren een troost tegen de vrees van door te slaan onder de marteling, maar ik had buien van diepe neerslachtigheid als ik er aan dacht.

Het was zomer. Ik hoorde bekende geluiden van de buitenwereld. Een meisje zong. Een trolleybus knarste om de bocht. Moeders riepen hun jongens: „Silviu, Emil, Matei". Zaadpluimpjes dreven zachtjes naar binnen op mijn cementen vloer. Ik vroeg God wat Hij deed. Waarom moest ik gedwongen worden een eind te maken aan een leven, dat aan Zijn dienst was gewijd? Toen ik op een avond door het smalle raam naar boven keek,

zag ik de eerste ster verschijnen aan de donker wordende hemel, en dacht dat God Zijn licht, dat zijn schijnbaar nutteloze reis zoveel eeuwen geleden begonnen was, had gezonden om me te troosten.

De volgende morgen kwam de wacht binnen en zonder een woord nam hij de ongebruikte strozak op en nam die mee naar een andere gevangene. Eerst was ik van streek. Toen lachte ik en voelde me kalmer dan in weken. Daar God mijn zelfmoord niet wilde, zou Hij me kracht moeten geven om het lijden dat me te wachten stond te dragen.

Men zei me, dat de geheime politie geduldig geweest was, maar het werd nu tijd voor meer resultaten, en kolonel Dulgheru, hun hoofdondervrager, wist ze altijd te krijgen. Hij zat aan zijn bureau, stil en dreigend met zijn tengere handen open op de tafel. „Je hebt met ons gespeeld”, zei hij. Voor de oorlog had Dulgheru gewerkt aan de Sovjet ambassade. Daarna, onder de fascistten, was hij geïnterneerd met Gheorghiu-Dej en andere gevangenen communisten. Ze merkten op, dat hij sterk, intelligent en meedogenloos was. Nu was hij hier en had macht gekregen over leven en dood.

Hij begon meteen me te ondervragen over een soldaat uit het rode leger, die gepakt was toen hij Bijbels naar Rusland smokkelde. Tot nu toe schenen de ondervragers niets te weten over mijn werk onder de Russen, maar hoewel de gepakte soldaat me niet verraden had, had men ontdekt, dat we elkaar kenden. Nu moest ik nog meer dan ooit elk woord wege, want het was zo, dat ik de man in Boekarest had gedoopt en bij onze campagne betrokken.

Dulgheru hield aan. Hij dacht, dat hij iets belangrijks op het spoor was. In de weken, die volgden, werd ik op alle mogelijke manieren afgemat. De bedden werden uit de cel gehaald en ik kreeg nauwelijks één uur slaap per nacht, op de rand van een stoel gezeten. Twee keer per minuut gaf het metalen kijkgat in de deur een klik en kwam het oog van een bewaker ervoor. Vaak kwam hij me wakker schoppen als ik dommelde. Op het laatst verloor ik elk begrip van tijd. Eens zag ik de celdeur op een kier staan toen ik wakker werd. Zachte muziek klonk over de gang, of was het een zinsbegoocheling? Toen werd het geluid verwrongen tot de snikkende stem van een vrouw. Ze begon te gillen. Het was mijn vrouw!

„Sla me alstublieft niet, ik kan het niet verdragen”.

Daar hoorde ik het geluid van een zweepslag op vlees. De kreten werden angstig luid. Iedere spier in mijn lichaam was gespannen van afschuw. Langzaam stierf de stem weg, kreunend, maar nu was het de stem van een vreemdeling. Het werd langzamerhand stil. Ik bleef bevend, natbezweet, gevoelloos achter. Later vernam ik, dat de kreten kwamen van een bandrecorder, maar elke gevangene, die het hoorde, dacht dat het zijn vrouw of zijn geliefde was.

Dulgheru was een verfijnde barbaar, die veel had overgenomen van de Sovjet diplomaten, waarmee hij omging toen hij op de ambassade werkte.

„Het spijt me als ik marteling moet bevelen”, zei hij me. Daar hij alle macht had in de gevangenissen hoefde hij geen vergunningen en getuigen te hebben en kwam vaak 's nachts in mijn cel om het verhoor voort te zetten. Hij vroeg me naar mijn contact met de zending van de Engelse kerk. Eén beslissende zitting sleepte zich uren lang voort. Hij werd steeds bozer over mijn ontwijkende antwoorden. Om één uur 's nachts waren we allebei uitgeput.

„Weet je”, zei hij venijnig, „dat ik nu al kan bevelen je neer te schieten, vannacht nog, als kontra-revolutionair?”

Ik zei: „Kolonel, hier hebt u de gelegenheid voor een experiment. U zegt, dat u me kunt laten doodschieten. Ik weet dat u het kunt. Leg uw hand hier op mijn hart. Als het vlug klopt, aantonend dat ik bang ben, weet dan dat er geen God is en geen eeuwig leven. Maar als het kalm klopt, alsof het zeggen wil: „ik ga tot Hem, Die ik lief heb”, dan moet u nog eens nadenken. Er is een God en een eeuwig leven”.

Dulgheru sloeg me in het gezicht en kreeg dadelijk spijt, dat hij zijn zelfbeheersing verloren had.

„Jij dwaas, Georgescu”, zei hij. „Zie je niet, dat je in mijn macht bent, en dat je Verlosser, of hoe je Hem ook noemt, geen gevangenisdeuren opent? Je zult nooit de Westminster Abbey zien”.

Ik zei: „Zijn Naam is Jezus Christus, en als Hij wil kan Hij me verlossen en zal ik ook de Westminster Abbey zien”.

Dulgheru's geduld was eindelijk uitgeput en hij schreeuwde: „Vooruit dan maar, morgen zul je kennis maken met kameraad Brinzaru”.

Dat had ik wel verwacht. Majoor Brinzaru, de helper van de kolonel, was de baas in een vertrek waar knuppels, knotsen en zweepen bewaard werden. Andere ondervragers gebruikten zijn naam als dreigement. De hedendaagse Russische dichter Andrei Voznesenski schrijft: „In deze dagen van ongehoord zwaar lijden, ben je gelukkig als je geen hart hebt”, en hierin was Brinzaru gelukkig.

Gespierd en behaard als een gorilla liet hij me zijn wapenarsenaal zien. „Is er één waar je zin in hebt?” vroeg hij. „We zijn graag democratisch hier”. Hij liet zijn lievelingswerktuig zien, een lange zwarte rubberknuppel. „Lees het etiket”. Er stond op: Made in USA.

„Wij slaan”, zei Brinzaru, „maar je Amerikaanse vrienden geven ons de gereedschappen”.

Toen stuurde hij me naar mijn cel terug om er over na te denken.

Brinzaru had voor de oorlog gewerkt voor een vooraanstaand politikus en werd als lid van het gezin behandeld. Na de machtsovername door de communisten, waardoor hij omhoog kwam in de rangen van de geheime politie, werd er een jonge gevangene voor hem gebracht om ondervraagd te worden. Het was de zoon van de politikus, die geprobeerd had een patriotische opstand te ontketenen. Brinzaru zei tegen hem: „Toen je een baby was had ik je vaak op m'n knie”. Toen martelde hij de jongen en doodde hem met zijn eigen handen.

Merkwaardig genoeg gaf Brinzaru me niet het beloofde pak slaag. Op zijn nachtelijke inspektieronde draaide hij het kijkgat open om een ogenblik naar me te kijken. „Ben je daar nog, Georgescu? Wat doet Jezus vanavond? ”

Ik zei: „Hij bidt voor u”. Hij liep zonder antwoord weg.

De volgende dag was hij weer terug. Onder zijn opzicht moest ik met het gezicht naar de muur staan met mijn handen boven mijn hoofd zo dat mijn vingertoppen het juist aanraakten. „Hou hem daar maar”, zei Brinzaru tot de bewaker voor hij wegging.

Zo begonnen eindelijk mijn martelingen, zoals ze gewoon zijn in alle gevangenissen van de geheime politie: een naargeestige ronde van vernederingen en pijn. Eerst stond ik urenlang, zolang dat er in mijn armen geen gevoel meer was en mijn gezwollen benen begonnen te beven. Dan mocht ik me op de grond laten vallen, kreeg een korst en een slokje water en dan moest ik weer gaan staan. De ene bewaker loste de andere af. Soms deelden twee of drie de sport van het me dwingen tot belachelijke of onzedelijke standen, en dit ging door, dagen en nachten lang, met korte onderbrekingen. En altijd was er de muur om naar te kijken, alleen maar de muur.

Om de tijd te doden dacht ik aan de vele muren, waarover in de Bijbel gesproken wordt, en herhaalde een vers van Jesaja, dat me droevig stemde. God zegt, dat Israëls overtredingen een scheidsmuur maken tussen Hem en het volk. Evenzo had het falen van het christendom een communistische overwinning mogelijk gemaakt, en daarom had ik een muur voor me. Toen herinnerde ik me een tekst: „Met mijn God spring ik over een muur”. Ook ik zou over deze muur kunnen springen tot in de geestelijke wereld van gemeenschap met God. Ik dacht aan de Joodse verspieters, die van Kanaän terugkwamen om te berichten, dat de steden groot en ommuurd waren — waar zelfs de muren van Jericho vielen, zo zou de muur voor me ook moeten vallen als God het wilde. Als de pijn me te veel werd, zei ik voor mezelf een vers op uit het Hooglied: „Mijn Liefste is als een ree of een welp der herten, zie Hij staat achter onze muur”. Ik verbeeldde me, dat Jezus achter mijn muur stond en me versterkte. Ik herinnerde me, dat zo lang Mozes zijn handen ophief naar de bergen, het uitverkoren volk voorwaarts trok ter overwinning; misschien hielp ons lijden ook Gods volk om hun strijd te winnen.

Van tijd tot tijd keek majoor Brinzaru naar binnen om te vragen of ik al wilde meewerken. Op een keer zei hij, toen ik op de grond neergezakt was: „Sta op. We hebben besloten, dat je de Westminster Abdij toch nog zult zien. Je begint nu”.

„Loop”, kommandeerde de bewaker. Ik probeerde mijn schoenen aan te trekken, maar mijn voeten waren te veel opgezet.

„Vooruit, schiet op. Blijf rondlopen. Ik zal van buitenaf toekijken”.

De cel was twaalf passen in het vierkant: vier stappen — een muur; twee

stappen, de volgende; dan vier, dan twee. Ik schuifelde rond op gerafelde sokken. Het kijkgat klikte. „Vlugger”, schreeuwde de bewaker. Het duizelde me.

„Vlugger, of wil je een pak slaag?” Ik bonste pijnlijk tegen een muur op. Het zweet prikte in mijn ogen. Rond en rond, rond en rond. Klik!

„Halt, keer om. Loop!” Om en om in tegengestelde richting. „Vlugger”. Ik struikelde en krabbelde weer op. „Ga door”. Toen ik in 't laatst viel, kwam de bewaker binnen en sloeg me met een knuppel over de elleboog toen ik overeind worstelde. De pijn was zo verscheurend dat ik weer viel. „Sta op. Blijf in beweging. Dit is geen rustkuur, het is de manège”.

Bijna iedereen moest de manège doorlopen, of de oefening, zoals hij ironisch genoemd werd. Uren gingen er voorbij voor je een kop water kreeg of iets te eten. De dorst verdreef de honger. Dat was zelfs nog erger dan het steken van hete messen, dat langs je benen omhoog trok vanaf de voeten, die als speldenkussens staken. Het ergste van alles was weer te moeten beginnen met lopen nadat ze je een paar minuten rust gegund hadden, of 's nachts een paar uur in een soort verdoving op de grond. Stijve gewrichten, gescheurde spieren, gewonde voeten wilden het loodzware lichaamsgewicht niet dragen. Dus klemde je je aan de muren vast terwijl de bewakers hun orders schreeuwden. Als je niet langer op je voeten kon staan ging je op handen en voeten verder.

Ik weet niet hoeveel dagen en nachten ik in de „manège” doorbracht. Als ik in beweging was begon ik te bidden voor de bewakers. Ik dacht weer aan het Hooglied, dat ons vertelt van de heilige dans van de bruid van Christus ter ere van haar Bruidegom. Ik zei tot mezelf: „Ik wil me met evenveel gratie bewegen alsof het een dans was van geheiligde liefde voor Jezus”. Een tijd lang scheen het me toe dat ik dat deed. Als iemand iets wat hij moet doen gewillig doet, dan doet hij alleen de dingen, die hij wil, en de zwaarste beproevingen worden gemakkelijker als ze gewillig ondergaan worden. En als ik in de cel ronddraaide scheen het alsof alles om me heen draaide. Ik kon de ene muur niet langer van de andere onderscheiden, of een muur van de deur, juist zoals in verheven liefde men geen onderscheid maakt tussen goede en slechte mensen en men iedereen kan omhelzen.

Ik had een maand lang praktisch geen slaap genoten, toen de bewaker me een zwarte bril opzette en me naar een nieuw verhoor-bureau meenam. Het was een grote, kale kamer. Achter een tafel zaten drie of vier figuren, die ik maar vaag zag door het verblindende licht, dat een paar schijnwerpers in mijn gezicht deden schijnen. Ik stond voor hen op blote gewonde voeten, met handboeien, en alleen gekleed in een gescheurd, vuil hemd. Bekende vragen brachten bekende antwoorden. Deze keer was er onder de onderzagers een vrouw. Op een bepaald punt dreigde ze: „Als je niet behoorlijk antwoordt, zullen we je op de pijnbank leggen”. Dit werktuig, dat driehonderd jaar geleden voor het laatst in Engeland was gebruikt om be-

kentenissen af te dwingen, was door de partij bij de dwangmiddelen gevoegd.

Ik zei: „In de brief van Paulus aan de Efeziërs staat geschreven, dat we moeten streven „te komen tot de mate van de grootte der volheid van Christus”. Als u me op de pijnbank uitstrekt, helpt u me mijn doel te bereiken”.

De vrouw bonsde op de tafel, en een verhitte discussie ontspon zich achter het felle licht van de schijnwerpers. Soms had een raak antwoord een uitwerking als het afwenden van een klap. Ik ging niet op de pijnbank, maar in plaats daarvan gingen we terug naar de inquisitie, voor de Bastinado.

Ik werd naar een dichtbijzijnde cel gebracht. Men trok een kap over mijn hoofd en ik moest hurken met mijn armen om mijn knieën. Een metalen staaf werd tussen ellebogen en knieën geduwd en op schragen gelegd, zodat ik zweefde met het hoofd naar beneden en de voeten naar boven. Ze hielden mijn hoofd vast, terwijl iemand mijn blote voetzolen geselde. Iedere slag gaf een schok van folterende pijn door mijn hele lichaam. Sommige kwamen op mijn dijen en onderaan mijn ruggegraat neer.

Verscheiden keren viel ik flauw, om dan weer bijgebracht te worden met emmers ijskoud water. Na elke keer, dat ik doordrenkt werd, zei een stem dat de marteling zou ophouden als ik alleen maar één van de namen noemde, die ze nodig hadden, namen van vijanden van de staat. Toen ze me eindelijk van het spit afhaalden, moest ik naar de cel gedragen worden daar mijn voeten een donkere, bloederige massa waren.

Bij elke gang naar deze kamer droeg ik de zwarte bril om me te verhinderen de plattegrond van de gevangenis te leren kennen. Soms werd ze niet afgezet tot ik in de cel terug was om de verschrikking van het slaan nog erger te maken. Als je een slag ziet aankomen, zet je je schrap om die te ontvangen. Maar als je geblinddoekt bent en niet weet wanneer en waar die zal neerkomen, krimp je ineen van angst. Gewoonlijk gebruikten vier of vijf man laarzen en knuppels tegelijk op me, terwijl ik gekweld over de grond rolde. Met de blinddoek af zag ik Brinzaru aan een bewaker overhandigen wat hij noemde „mijn laatste aanwinst van je Amerikaanse vrienden”, een nylon zweep. Deze kwam gierend door de lucht en scheurde het vlees open. Drie slagen en ik verloor het bewustzijn. Eens hielden ze een mes tegen mijn keel. „Spreek”, zei Brinzaru, „spreek, of je zult sterven”. De twee mannen, die me vasthielden, grepen me steviger vast. Ik zag het lemmet verschillende keren op en neer gaan en viel flauw. Ik kwam bij en mijn borst was met bloed bedekt.

In de volgende weken ging ik het hele rijtje van de geheime politie langs. Ik kreeg de waterkuur. Er werd water door een trechter in mijn keel gegoten, tot de maag barstte; toen werd ik geschopt. Ik werd urenlang alleen gelaten met twee bloedhonden, deels herdershonden, deels wolven, die bij mijn geringste beweging opsprongen. Ze waren getraind om niet te bijten,

maar hun gejack en gegrom en het dichtklappen van hun kaken op een paar centimeter afstand van mijn keel hielden me verstijfd van schrik. Er werd wat brood naast je gezet, maar al was je nog zo hongerig, je durfde het niet te pakken.

Op 't laatst tekende ik wat ze ook voor „bekentenissen” bedachten over mezelf: dat ik tegelijk een overspeler en een homoseksueel was, dat ik de luidklokken van de kerk had verkocht en het geld in mijn zak gestoken — ofschoon onze kerk een eenvoudige kerkzaal was, die nooit een klok had gehad; dat ik onder de dekmantel van mijn werk voor de Wereldraad van Kerken gespioneerd had met het plan het regime door verraad omver te werpen; dat ik met anderen me in de Partijorganisatie had binnengedrongen en zijn geheimen had onthuld.

Brinzaru las de stapel bekentenissen door en zei: „Alles goed en wel, Georgescu — maar waar zijn de namen van hen aan wie je de geheime berichten hebt doorgegeven?”

Ik had ze klaar, en hij ging opgetogen weg met een twintigtal namen en adressen: dat zou hem zeker een premie en een promotie opleveren. Een paar dagen later kwam hij terug en liet me ernstig afranselen. In het hoofdkwartier hadden ze de namen nagegaan en bevonden, dat ze waren van mensen, die allang naar het Westen gevlucht waren, dood waren, of vreemdelingen die het land na een kort bezoek verlaten hadden. Maar het uitstel had me tenminste weer wat op krachten doen komen.

Erger nog dan de lichamelijke marteling zelf was het wachten. Je lag er te luisteren naar de kreten en het gejammer van anderen. Je zweette in paniek als de eindeloze minuten wegtikten. Maar God hielp me, zodat ik nooit een woord zei, dat een ander kwaad deed. Onder de messen en bij een gelegenheid, dat ze me brandmerkten, verloor ik gemakkelijk het bewustzijn. Als dat gebeurde, werd ik weer naar mijn cel gebracht om te herstellen en werd een paar dagen vergeten omdat ze me levend wilden hebben en omdat ze nog zoveel anderen onder handen hadden. De meesten van ons overleefden het omdat elke gevangene beschouwd werd als een bron van meer informatie, het gaf niet hoe lang hij werd vastgehouden. Er was altijd een dokter bij de martelingen om zeker te zijn, dat het slachtoffer niet kon ontsnappen naar de andere wereld terwijl de geheime politie hem nog nodig had. Het was een afschaduwing van de hel, waarin de pijniging eeuwig is en je niet kunt sterven.

Het was moeilijk in pijn zich de Bijbel te herinneren. Ik probeerde altijd in gedachten te houden, dat Jezus als Koning op aarde had kunnen komen, maar in plaats daarvan verkoos als misdadiger veroordeeld en gezeseld te worden. Een geseling door de Romeinen was naar overlevering verschrikkelijk, en bij elke slag dacht ik eraan, dat Hij ook een dergelijke pijn gekend had, en er was vreugde in het pijn lijden als Hij.

De spot en de vernedering waren eveneens zwaar te verdragen. Jezus zei dikwijls, dat Hij zou worden gezeseld, bespot en gekruisigd, en ik dacht

vroeger, dat bespotting, vergeleken met geseling en kruisiging, niets was. Dat was voor ik wist, dat iemand kon worden gedwongen zijn mond te openen zodat anderen erin konden spuwen of urineren, terwijl zijn kwelgeesten lachten en spotten.

Het is moeilijk te geloven, maar zoals de dienaren van de Spaanse inquisitie dachten, dat het hun heilige plicht was ketters te verbranden, zo waren ook verscheiden leden van de Partij overtuigd, dat wat ze deden gerechtvaardigd was. Kolonel Dulgheru geloofde in zijn „zending”. Hij was gewoon te zeggen: „Het is van essentieel belang voor de gemeenschap, dat mensen mishandeld worden als ze informatie achterhouden, die nodig is om haar te beschermen”.

Veel later, toen hij me zag, verzwakt tot een wrak, huilend van zenuwuitputting, zei hij met iets dat naar medelijden zweemde: „Waarom geef je niet toe? Het is alles zo onbelangrijk. Je bent ook maar vlees en zult eindelijk afknappen”. Maar ik had bewijs van het tegendeel: als ik alleen vlees geweest was, kon ik het nooit hebben volgehouden. Maar het lichaam is slechts een tijdelijke woonplaats van de ziel. De communisten, die vertrouwden op de macht van de zucht naar zelfbehoud, dachten dat een mens alles zou doen om de dood te ontkomen. Ze hadden het mis. Christenen, die geloofden wat ze in de kerk beleden, wisten dat sterven niet het eind was van het leven, maar de vervulling daarvan, geen vergetelheid, maar de belofte van de eeuwigheid.

Zeven maanden waren voorbijgegaan in de Calea Rahova gevangenis. Het was oktober en al winter. We leden nu ontzettend van de kou zowel als van honger en mishandeling, en lange wintermaanden lagen er nog voor ons. Uitkijkend voor mijn raam naar de natte sneeuw, die op de grijze binnenplaats viel, huiverde ik. Toch was ik niet neerslachtig. Wat ik voor God kon doen door geduldige liefde in gevangenschap zou maar weinig zijn, dacht ik, maar het goede in het leven lijkt altijd weinig in vergelijking met het kwade.

Op een avond verscheen er een geurige schotel goulash met daarbij vier hele sneden brood. Voor ik het op kon eten kwam de bewaker terug en liet me mijn dingen bij elkaar zoeken. Ik moest hem volgen naar een plaats waar nog meer gevangenen in de rij stonden. Daar wachtte ik, terwijl ik met verlangen dacht aan mijn gemiste goulash – een staaltje van een serie bedriegerijen – tot we per vrachtauto naar het ministerie van Binnenlandse Zaken werden gebracht. Dat is een prachtig gebouw, dikwijls bewonderd door toeristen, die er onkundig van zijn, dat daaronder een reusachtige gevangenis ligt als een doolhof, waarin honderden hulpeloze bewoners huizen.

Mijn cel was diep onder de grond. Een simpel kaal ballonnetje scheen vanaf de zoldering op kale muren, een ijzeren brits met drie planken en een stromatras. Bedorven lucht kwam door een koker hoog in de muur. Ik zag,

dat er geen emmer was en dat ik altijd op de bewakers zou moeten wachten om me naar de latrine te brengen. Dat was de ergste vernedering. Soms lieten ze je uren wachten en lachten om je smeken. Mannen, en ook vrouwen, lieten eten en drinken staan uit vrees, dat hun nood nog erger zou worden. Ikzelf heb gegeten uit de schaal, waarin ik mijn behoefte had gedaan, zonder die af te wassen, omdat ik geen water had.

De stilte hier was absoluut, en met opzet. Onze bewakers droegen schoenen met viltzolen en je kon hun handen aan de deur horen voor de sleutel het slot vond. Soms echode door de gangen het geschreeuw of het voortdurende gehamer van een gevangene op zijn deur. De afmeting van de cel stond me slechts drie passen in elke richting toe, dus ging ik liggen en staarde naar het lampje. Dat brandde de hele nacht. Daar ik niet kon slapen bad ik. De buitenwereld had opgehouden te bestaan voor me. Al de geluiden waar ik aan gewend was, wind en regen op straat, stalen schoenagels op stenen vloeren, het gegons van een vlieg, een menselijke stem, waren weg. Mijn hart scheen ineen te krimpen, alsof dat ook zou stilstaan in deze levenloze stilte.

Gedurende de volgende twee jaar werd ik in eenzame opsluiting in deze cel gehouden. Met niets te lezen en geen schrijfmateriaal, had ik enkel mijn gedachten als gezelschap, en ik was geen peinzers geweest, maar een ziel die zelden rust had gekend. Ik had God, ja; maar had ik werkelijk geleefd om God te dienen, of was dat eenvoudig mijn beroep? Men vergeet dat dominees ook mensen zijn en vraagt van ze dat ze voorbeelden zijn van wijsheid, reinheid, liefde en oprechtheid. Dus beginnen ze in meerdere of mindere mate een rol te spelen. Als de tijd voorbijgaat kunnen ze nauwelijks zeggen in hoeverre ze toneelspelen.

Ik herinnerde me de onthullende kommentaar, die Savonarola geschreven had over de één en vijftigste psalm toen hij in de gevangenis was, terwijl zijn beenderen zo erg gebroken waren, dat hij het dokument met zelfbeschuldigingen slechts met zijn linkerhand kon tekenen. Hij zei, dat er twee soorten christenen waren: zij, die oprecht in God geloven, en zij, die even ernstig geloven, dat ze geloven. Je kunt ze alleen onderscheiden in beslissende ogenblikken, en wel door hun daden. Geloofde ik in God? Nu was er de proef op de som. Ik was alleen. Er was geen salaris te verdienen, er hoefde geen rekening gehouden te worden met anders meningen. God gaf me slechts lijden, zou ik Hem blijven liefhebben?

Ik herinnerde me één van mijn geliefkoosde boeken, De Pateric, over enkele heiligen uit de vierde eeuw, die de eerste woestijnkloosters hadden gesticht. Het is vierhonderd bladzijden, maar de eerste keer, dat ik het in handen kreeg, at, dronk of sliep ik niet totdat ik het uit had. Christelijke boeken zijn als goede wijn: hoe ouder hoe beter. Er is een passage in De Pateric, waarin een broeder aan zijn oudere broeder vraagt: „Vader, wat is stilte?” Het antwoord is: „Mijn zoon, stilte is alleen zitten in je cel in wijsheid en vreze Gods, het hart beschermend tegen de brandende pijlen

van het denken. Deze stilte brengt het goede voort. O stilte zonder zorg, ladder tot de hemel! O stilte, waarin men alleen geeft om de voornaamste dingen en alleen spreekt met Jezus Christus! Wie stil is zingt: „Mijn hart is bereid tot Uw lof, Heere”.

Ik vroeg me af hoe je God kunt loven door een leven van stilte. Eerst bad ik dringend bevrijd te worden en vroeg: „Gij hebt in de Schrift gezegd, dat het niet goed is dat de mens alleen zij, waarom houdt Gij mij dan alleen?” Maar toen de dagen zich tot weken rijden, was mijn enige bezoeker nog de bewaker, die sneden zwart brood en waterige soep bracht en nooit een woord zei.

De Grieken hadden een gezegde: „De goden gaan op zachte schoenen”, met andere woorden: ze geloven dat we de nadering van een godheid niet kunnen merken. Misschien kwam ik in deze stilte nader tot God. Dat zou me misschien ook een betere zieleherder maken, want ik had opgemerkt, dat de beste predikers mensen waren, die een innerlijke stilte bezaten als Christus. Als de mond te dikwijls open gaat, zelfs om van het goede te getuigen, verliest de ziel zijn vuur, zoals een kamer de warmte verliest door een open deur.

Langzaamaan leerde ik, dat aan de boom der stilte de vrucht des vredes hangt. Langzaamaan begon ik me van mijn ware persoonlijkheid bewust te worden en werd er zeker van, dat die Christus toebehoorde. Ik ondervond, dat zelfs hier mijn gedachten en gevoelens zich tot God wendden, en dat ik nacht na nacht in gebed, geestelijke oefening en lofprijzing kon doorbrengen. Nu wist ik, dat ik geen toneel speelde, gelovend dat ik geloofde.

Ik stelde een vaste regel op, waaraan ik me de volgende twee jaren hield. Ik bleef de hele nacht wakker. Als de bel van 10 uur het signaal tot slapen gaf, begon ik mijn programma. Soms was ik bedroefd, soms opgewekt, maar de nachten waren nooit lang genoeg voor alles wat ik te doen had.

Ik begon met een gebed, waarin tranen, dikwijls van dankbaarheid, zelden ontbraken. Gebeden worden evenals radiosignalen duidelijker gehoord bij nacht, dan worden de grote geestelijke worstelingen bevochten. Dan hield ik, fluisterend zodat de bewaker het niet kon horen, een preek zoals ik in de kerk zou doen: ik begon met „Geliefde broeders” en eindigde met „Amen”. Eindelijk preekte ik volkomen eerlijk. Wat de bisschop zou denken, de gemeente zeggen of spionnen rapporteren, was van geen belang meer. Toch preekte ik niet in een leegte. Iedere preek wordt gehoord door God, Zijn engelen en heiligen; en ik gevoelde, dat onder mijn „gehoor” ook zij waren, die me tot het geloof hadden gebracht, en leden van mijn gemeente, beide dood en levend, mijn gezin en vrienden. Zij waren de „wolk der getuigen”, waarvan de Bijbel spreekt. Ik ondervond de „gemeenschap der heiligen”, waarvan de geloofsbelijdenis spreekt.

Elke nacht sprak ik met mijn vrouw en mijn zoon. Ik riep in mijn gedachten alles wat teer en goed was in ze terug. Soms bereikten mijn ge-

dachten Sabina over de gevangensmuren heen. Ze heeft een aantekening in haar Bijbel gemaakt in deze tijd: „Vandaag zag ik Richard. Ik lag wakker en hij boog zich over me heen en sprak tot mij”. Ik had al mijn kracht gekonsentreerd op het overbrengen van een boodschap van liefde aan haar. We werden rijkelijk beloond voor het elke dag richten van de aandacht op elkaar gedurende enkele minuten; terwijl zoveel huwelijken door gevangenschap verwoest werden, hield het onze het uit en werd sterker.

Maar het denken over mijn gezin bracht ook pijn. Er zou op Sabina zeker sterke aandrang worden uitgeoefend om te scheiden. Als ze weigerde en met haar werk in de gemeente doorging, zouden ze bijna zeker haar ook gevangen nemen. Dan zou Mihai, die nog maar tien jaar was, alleen gelaten worden. Ik lag met mijn gezicht op de matras, en omhelsde die alsof het mijn zoon was. Op een keer sprong ik op, beukte met mijn vuisten op de ijzeren deur en schreeuwde: „Geef me mijn jongen terug”. De bewakers holden naar binnen; duwden me neer terwijl ik een injectie kreeg, die me urenlang bewusteloos maakte. Toen ik wakker werd, dacht ik dat ik gek zou kunnen worden. Ik wist van velen met wie het zo gegaan was.

Ik kreeg moed door het denken aan Christus' moeder, die aan de voet van het kruis stond en geen klacht uitte. Ik vroeg me af of we gelijk hadden als we haar stil zijn uitlegden als opgekropte smart: ze was toch zeker ook trots, dat Hij Zijn leven gaf voor de mensen? Daar het Pascha was moest ze die avond Gods lof gezongen hebben naar het Joodse ritueel. Ik moest ook God danken voor het lijden, dat mijn zoon misschien zou moeten ondergaan. Eén zwakke hoop steunde me: zelfs als Sabina zou worden gevangen genomen, dan hadden we nog vrienden, die zeker voor Mihai zouden zorgen.

Eén van mijn gedurige geestelijke oefeningen was me in te denken, dat ik mijn gehele leven aan Christus overgaf: verleden, heden, toekomst, mijn gezin, mijn kerk, mijn hartstochten, mijn geheime gedachten en ieder lid van mijn lichaam. Ik beled de zonden van mijn verleden aan Christus zonder iets achter te houden en zag Hem ze uitwissen met Zijn hand. Dikwijls weende ik.

Gedurende de eerste dagen bracht ik veel tijd door met zelfonderzoek. Dat was verkeerd. Liefde, goedheid en schoonheid zijn schuwe schepselen, die zich verbergen als ze weten, dat ze worden gade geslagen. Mijn zoon had me eens, toen hij nog maar vijf jaar was, een les gegeven hierover. Ik had hem vermaand: „Jezus heeft een groot schrift, en één van de bladzijden draagt jouw naam. Vanmorgen moest Hij schrijven, dat je je moeder ongehoorzaam was. Gisteren heb je met een andere jongen gevochten en je zei dat het zijn schuld was, dus dat staat er ook”. Na een minuutje nagedacht te hebben vroeg Mihai: „Pappa, schrijft Jezus alleen de slechte dingen op die we doen, of de goede ook?”

Mijn zoon was zo vaak in mijn gedachten. Ik dacht er met genot aan hoe hij me theologie had geleerd. Toen ik uit de brief aan de Korinthiërs

gelezen had: Onderzoek uzelf of ge in het geloof zijt, vroeg hij: „Hoe moet dat? ” Ik zei: „Klop op je borst en vraag: hart, heb je God lief? ” Ik gaf een klap op mijn borst toen ik dit zei.

„Zo moet het niet”, zei Mihai. „Eens liet de man op het station die treinwielen beklopt met een hamer het me proberen, en hij zei tegen me: „Geef ze maar een klein tikje, dat ze niet breken, geen grote dreun! ” Zo hoef ik mezelf ook geen klap te geven om te zien of ik Jezus liefheb”.

Nu wist ik, dat het rustige „Ja” van mijn hart als ik vroeg: „Heb je Jezus lief? ” antwoord genoeg was.

Elke nacht bracht ik een uur door met me in te leven in de geest van mijn voornaamste tegenstanders, mannen als kolonel Dulgheru. Als ik me verbeeldde in zijn plaats te zijn, vond ik duizend verontschuldgingen voor hem, verontschuldgingen, die me in staat stelden hem en mijn andere kwelgeesten lief te hebben. Dan beschouwde ik mijn gebreken vanuit zijn standpunt en groeide tot een nieuw en dieper zelfbewustzijn.

Ik liet mijn verbeelding de vrije teugels en dacht mezelf in de situatie van een groot staatsman, een multimiljonair, de keizer van China of de paus, en overwoog hoe ik hun macht zou gebruiken. Ik droomde wat het leven zou zijn als ik vleugels had of een mantel waarmee ik onzichtbaar werd, en besliste dat ik toevallig een definitie gevonden had van de menselijke geest als een onzichtbare, gevleugelde kracht, die de wereld kan veranderen. Dat waren fantasieën, die wel afleiding gaven, maar doelloos waren. Een druk bezette architect gaat niet fantaseren over wat hij zou doen met niet-bestaand materiaal – gewichtloze steen, elastisch glas. Meditatie moet, net als architectuur, opbouwend zijn. Maar dergelijke uitweidingen hielpen me om te zien hoe tegenstellingen zich kunnen verenigen in het geestesleven, en nu begreep ik hoe Christus alles inhoudt, het zijn van de Leeuw van Juda en het Lam Gods.

Ook had ik geen gebrek aan vermaak in mijn lege cel. Ik vertelde mezelf bekende grapjes en bedacht nieuwe. Ik schaakte met mezelf en gebruikte stukken, gemaakt van het grove gevangenisbrood: zwart tegen minder zwart, grijs gemaakt met kalk van de muur. Ik kon mijn geest zo verdelen, dat zwart de volgende zet van minder zwart niet zou weten, en vice versa, en daar ik in twee jaar geen spel verloor, voelde ik dat ik aanspraak kon maken op de meesterstitel.

Ik ontdekte dat vreugde kan worden verkregen als een gewoonte, op dezelfde manier als een gevouwen stuk papier terugvalt in zijn oorspronkelijke vouw. „Verblijd u”, is een gebod van God. John Wesley placht te zeggen: „Ik was nooit bedroefd, zelfs geen kwartier”. Ik kan dat niet van mezelf zeggen, maar ik leerde me te verblijden onder de slechtste omstandigheden.

De communisten geloven, dat geluk komt van stoffelijk voldaan zijn; maar alleen in mijn cel, koud, hongerig en in lompen, danste ik iedere nacht van

blijdschap. Ik dacht aan jeugdherinneringen, hoe ik dansende derwischen in Turkije gezien had. Ik was buitengewoon onder de indruk geweest van hun extase, de ernstige schoonheid van deze Moslem monniken, de gratie van hun bewegingen als ze om en om draaiden terwijl ze hun naam voor God uitriepen. „Allah”. Later hoorde ik, dat vele anderen – Joden, Pinkstermensen, christenen uit de eerste tijden, mensen in de Bijbel als David en Mirjam, koorknappen die Pasen vierden in de Cathedraal van Sevilla, zelfs vandaag nog – ook dansten voor God. Het is nooit in woorden uit te drukken geweest wat de mens voelt in de nabijheid van de Godheid. Soms was ik zo van vreugde vervuld, dat ik voelde dat ik zou barsten als ik die niet kon uiten. Ik dacht aan de woorden van Jezus: „Zalig zijt gij wanneer de mensen u haten, en wanneer zij u uitstoten en smaden, en uw naam als slecht verwerpen, ter wille van de Zoon des mensen, verblijdt u te dien dage en springt op van vreugde”. Ik zei tegen mezelf: „Ik heb maar de helft van dit bevel uitgevoerd. Ik heb me verblijd, maar dat is niet genoeg”.

Toen de bewaker daarna door het kijkgat keek, zag hij me rondspringen in mijn cel. Hij moet het bevel gehad hebben ieder die tekenen gaf dat hij instortte af te leiden, want hij slofte weg en kwam terug met wat eten uit de personeelskamer: een brok brood, wat kaas en suiker. Toen ik het aannam herinnerde ik me het slot van het vers in Lukas: „Verblijdt u te dien dage en springt op van vreugde, want ziet, uw loon is groot”. Het was een erg groot stuk brood: meer dan een week rantsoen.

Van toen af liet ik zelden een nacht voorbij gaan zonder dansen, hoewel ik er nooit weer voor beloond werd. Ik komponeerde liederen, ik zong ze zacht voor mezelf en danste op mijn eigen muziek.

De bewakers raakten er aan gewend. Ik brak de stilte niet, en ze hadden vreemder dingen gezien in deze onderaardse cellen. Vrienden met wie ik later sprak over het dansen in de gevangenis vroegen: „Waarvoor? Wat had je eraan?” Het was niet iets nuttigs. Het was een betuiging van vreugde als de dans van David, een heilige offerande, opgedragen voor het altaar des Heeren. Ik gaf er niet om, dat zij, die me gevangen genomen hadden, dachten dat ik gek was, want ik had een schoonheid in Christus ontdekt, die ik tevoren niet gekend had.

Soms had ik visioenen. Eens, toen ik danste, scheen ik mijn naam te horen roepen – niet „Richard”, maar een andere, die ik niet kan openbaren. Ik wist, dat ik het was, die onder mijn nieuwe naam was geroepen, en het flitste door me heen, ik weet niet waarom: „Dit moet de engel Gabriël zijn”. Toen was de cel helder verlicht. Ik hoorde niets meer, maar begreep, dat ik met Jezus en de heiligen moest samenwerken om een brug te bouwen – een brug van tranen, gebeden en zelfverloochening om zondaars er over te laten gaan naar de gezaligden. Ik zag, dat onze brug er één moest zijn, die zelfs door de zwakste in goedheid gebruikt kon worden. Ik zag, dat ik de mensen moest liefhebben zoals ze waren, niet zoals ze moesten

zijn. Op een andere nacht ontwaarde ik een grote menigte engelen, die langzaam door de duisternis voortbewogen naar mijn bed. Terwijl ze naderden, zongen ze een lied van geestelijke liefde. Ik kon niet geloven, dat de bewakers deze wondermooie meeslepende muziek niet hoorden, die voor mij zo geheel werkelijkheid was.

Gevangenen, die lange tijd alleen geweest zijn, hebben dikwijls zulke visioenen, en er zijn vanzelfsprekend natuurlijke verklaringen voor zulke verschijnselen, die toch niet zonder betekenis zijn. De ziel gebruikt het lichaam voor zijn eigen doeleinden. Deze en andere visioenen hielpen me mijn leven vol te houden; dat is genoeg om te bewijzen, dat het niet enkel zinsbegoochelingen waren.

Op een nacht begon er een zwak geklop op de muur naast mijn bed. Er was een nieuwe gevangene gekomen in de cel naast me en hij gaf me signalen. Ik antwoordde en veroorzaakte zo een druk geklop. Al gauw begreep ik, dat mijn buurman een eenvoudige kode aangaf: A – één klop, B – twee kloppen, C – drie kloppen.

„Wie ben je?” was zijn eerste boodschap.

„Een dominee”, was mijn antwoord.

Vanaf dit onbeholpen begin ontwikkelden we ons eigen systeem: één klop om de eerste vijf letters van het alfabet aan te duiden, twee kloppen voor de tweede groep van vijf, en zo voort. B was dus een enkele klop, gevolgd door een pauze, dan nog twee kloppen; F was twee kloppen, na een tussenruimte door één gevolgd. Zelfs deze kode was niet eenvoudig genoeg voor mijn nieuwe buurman. Hij kende morseschrift en gaf de letters één voor één door tot ik ze allemaal geleerd had. Toen seinde hij zijn naam.

„Zegen”, antwoordde ik moeizaam. „Bên je een christen?”

Er ging een minuut voorbij. „Daar kan ik geen aanspraak op maken”.

Het bleek, dat hij radio-technikus was en de veroordeling wachtte op een zware overtreding, twee en vijftig jaar oud en van zwakke gezondheid. Hij had zijn geloof enige jaren tevoren laten varen daar hij met een ongelovige getrouwd was, en was zeer terneergedrukt. Die hele nacht sprak ik tot hem door de muur heen van Christus' genade. Ik werd voortdurend bedrevener in het gebruik van de morsetekens.

Voordat de dag aanbrak tikte hij: „Ik wil graag mijn zonden belijden”.

Het was een vreemde biecht, onderbroken door veel stiltes. „Toen ik zeven jaar oud was..... schopte ik een jongen..... omdat hij een Jood was. Hij vloekte me..... Ik hoop, dat je moeder..... je niet kan zien..... als ze sterft..... Moeder stierf..... toen ze me arresteerden”.

Toen hij zijn geweten ontlast had, vertelde ik hem over de reinigende macht van het bloed van Jezus Christus, en hij zei, dat hij zich gelukkiger voelde dan gedurende vele jaren. Wij werden morsevrienden, zoals anderen penvrienden worden. Ik leerde hem verzen uit de Bijbel, maar we wisselden ook grapjes en tikten de zetten van schaakspelen. En elke dag zond ik hem

boodschappen over Christus, ik preekte in kode. Toen de bewaker er me op betrapte, werd ik overgeplaatst naar een andere cel met een andere buurman en begon onmiddellijk weer. Geleidelijk aan leerden velen van ons de kode. Dikwijls werden gevangenen overgebracht naar nieuwe cellen, en meer dan eens werd ik verraden door een verklikker, dus beperkte ik me tot het tikken van Bijbelverzen en woorden over Christus; ik was niet bereid te lijden om politieke discussies.

Eenzame opsluiting deed velen van ons diep in het verleden graven. Het met opzet vergeten verraad, dat de grondslag was van de suksessen van gisteren, kwam velen weer voor de geest met een onontkoombare volharding. Het was of de lang geleden verlaten vader of moeder of verloofde, belasterde of bedrogen vrienden in je cel kwamen om verwijtend tegenover je te komen staan. Hoe vele van de biechten, die ik in morsekode hoorde, begonnen met: „Toen ik een jongen was”. „Toen ik op school was”. De herinnering aan oude overtredingen stond als een meedogenloze waakhond voor het heiligdom van de vrede met God. Maar als alle andere poorten naar de hemel voor een mens gesloten zijn, zegt ons de Kaballa, dan blijft er de „bab hadiniot”, de poort der tranen, en onder deze poort moesten wij gevangenen doorgaan.

Eens op een morgen toen een buurman tikte, dat het Goede Vrijdag was, vond ik een spijker op het toilet en schreef op de muur van mijn cel de naam Jezus, in de hoop, dat het hen, die na mij kwamen, zou troosten. De bewaker was kwaad. „Jij gaat naar de kerker”, zei hij.

Ik werd over de gang gebracht naar een kast, die in de muur was gebouwd, net hoog genoeg om in te staan, een twintig duim in het vierkant, met een paar kleine luchtgaten en een opening, waardoor voedsel geschoven kon worden. De bewaker duwde me er in en sloot de deur. Scherpe punten staken in mijn rug, ik schokte naar voren om in de borst geprikt te worden door een tweede stel prikkels. Ik raakte in paniek, maar ik dwong mezelf absoluut stil te staan. Toen bewoog ik voorzichtig in het donker en voelde de zijkanten van de kast, alle bezet met stalen uitsteeksels. Alleen door stijf rechtop te staan kon ik doorspietsen voorkomen. Dit was de kerker. Mijn benen begonnen spoedig te steken. Na een uur scheen iedere spier pijn te doen. Mijn voeten, nog gevoelig van de „manège”, zwollen op. Toen ik in elkaar zakte en mezelf openreet aan de uitsteeksels, lieten ze me voor een korte rust eruit, dan moest ik er weer in. Ik trachtte alleen te denken aan Christus' lijden, maar mijn eigen lijden eiste te veel aandacht. Toen herinnerde ik me, dat mijn zoon Mihai toen hij nog erg klein was, had gevraagd: „Wat zal ik doen, pappa? Ik verveel me”. Ik zei: „Denk na over God, Mihai”. Hij antwoordde: „Waarom zou ik over Hem denken? Ik heb maar een klein hoofd. Hij heeft een heel groot hoofd, dus moet Hij over mij denken”. Dus zei ik nu tot mezelf: „Probeer niet om over God te denken. Denk helemaal niet”.

In die verstikkende duisternis herinnerde ik me dat Indiase yogi's hun geest zuiveren van gedachten door een geheime formule te herhalen, altijd maar opnieuw. Bijna dezelfde methode wordt gebruikt door monniken op de berg Athos met hun onophoudelijk „gebed van het hart”, waarin een woord wordt gezegd voor elke hartslag: „Heere Jezus, Zoon van God, wees mij genadig”. Ik wist reeds, dat Jezus vol ontferming was, maar juist zoals ik mijn vrouw elke dag placht te vertellen, dat ik haar liefhad, besloot ik hetzelfde te doen met Jezus. Ik begon te herhalen: „Jezus, lieve Bruidegom van mijn ziel, ik heb U lief”. De rustige klop van een liefhebbend hart is een muziek die ver draagt, dus zette ik deze zin op hetzelfde ritme. Eerst scheen ik de duivel te horen, die hoonde: „Je hebt Hem lief en Hij laat je lijden. Als Hij almachtig is, waarom haalt Hij je niet uit de kerker?” Ik ging door rustig te herhalen: „Jezus, lieve Bruidegom van mijn ziel, ik heb U lief”. Na korte tijd werd de betekenis van de woorden verward en ging verloren. Ik had opgehouden te denken.

Later zou ik dikwijls deze afgetrokkenheid beoefenen in zware ogenblikken. Jezus zegt in het evangelie naar Mattheüs: „Want op een uur, dat jij het niet verwacht, komt de Zoon des mensen”. Dit is mijn ervaring van Hem. Denk niet — en Christus zal komen, u overrompelend. Maar de helderheid van Zijn licht is zwaar om te dragen. Soms keerde ik het proces om, om er vandaan te vluchten in mijn eigen gedachten.

Ik bracht twee dagen in de „kerker” door. Sommigen van mijn vrienden werden voor een week of langer „ingekerkerd”, maar de dokter waarschuwde, dat mijn toestand gevaarlijk was geworden. Ik vertoefde al in het grensland tussen leven en dood. Na mijn lange opsluiting en het gebrek aan zon, voedsel en frisse lucht, had mijn haar opgehouden te groeien. De barbier hoefde me dagenlang niet te scheren. De nagels van mijn vingers werden bleek en zacht als een plant, die in donker gehouden wordt.

Mijn geest werd in beslag genomen door hallucinaties. Als ik naar mijn tinnen kop water staarde om mezelf te overtuigen, dat ik niet in de hel was, waar geen water is, zag ik die een helm worden. Ik zag heerlijke schotels, die neergezet waren op een enorme tafel, die veel groter was dan de cel. Van ver af naderde mijn vrouw. Ze droeg een bord met hoog opgestapelde dampende worstjes, maar ik snauwde tegen haar: „Is dat alles? Wat zijn ze klein”. Soms dijde mijn cel uit tot een reusachtige bibliotheek, waar plank na plank met boeken in leren band zich omhoog verloren in de duisternis: beroemde romans, gedichten, levensbeschrijvingen, godsdienstige en wetenschappelijke werken. Ze torenden hoog boven me. Op een andere maal keerden duizenden gezichten zich gretig tot me: ik was omringd door grote menigten, die wachtten tot ik zou spreken. Er werden vragen geroepen. Stemmen antwoordden. Er werd hoera geroepen en tegengesproken. Een zee van gezichten strekte zich uit tot in de oneindigheid.

Ik werd ook geplaagd door boze dromen van gewelddaden tegen hen, die me gevangen gezet hadden, en gekweld door wilde erotische fantasieën. Wie hier nooit geleefd heeft kan deze hellepijn moeilijk begrijpen. Ik was negen en dertig toen ik de gevangenis binnenging, en nu bracht het terugkeren van de tuberkulose een verhoogd seksueel verlangen met zich mee. Ik mijmerde van het volvoeren van de geslachtsdaad met verschillende vrouwen tegelijk en met meisjes van elk ras, en dan van verschillende perverse.

Om van zulke hallucinaties af te komen behandelde ik ze als vijandige indringers, zoals de t.b. microben in mijn lichaam. Dus, verre van mijzelf hun indringen te verwijten, rekende ik het als verdienste dat ik ze weerstond. Toen ik zo ver was, dat ik ze niet als zonden, maar als vijanden zag, kon ik hun ondergang beramen. Slechte gedachten kunnen door redeneren onderdrukt worden als men rustig onder ogen kan zien wat de gevolgen zijn. Ik probeerde niet ze uit te drijven, ik wist dat ze door een zijdeur weer zouden binnenkomen, in plaats daarvan liet ik ze blijven, terwijl ik naging wat de gevolgen in het werkelijke leven zouden zijn als ik er aan zou toegeven. Het niet weerstaan van zulke verzoeken zou zeker ellende brengen over allen, die me kenden. Mijn vrouw zou van me moeten scheiden. De toekomst van mijn zoon zou geruïneerd zijn. Mijn gemeentelieden zouden hun geloof verliezen. En dan, door allen veracht, zou ik me nog voor God moeten verantwoorden voor de schade, die ik had veroorzaakt. Zoals de dokters het ene virus gebruiken om het andere te bestrijden, kunnen we de stelregel van de duivel, „verdeel en heers”, gebruiken om hem te verslaan. Zo kan de duivel van de trots – de vrees het aanzien te verliezen – met sukses worden gekeerd tegen de duivel van de boze lusten.

Op een morgen, toen onze latrines geblokkeerd waren, brachten ze me naar het toilet, dat door de bewakers werd gebruikt. Er hing een spiegel boven de wasbak, en van daar uit staarden me de ogen van een krankzinnige aan, met bloed belopen en brandend van vrees en wantrouwen. Na bijna twee jaar herkende ik mezelf niet. Mijn huid, geel perkament, spande zich over mijn jukbeenderen en was donkergrijs gekleurd in de oogkassen. Mijn haar was vuil wit. Het rode litteken van een verse wond bedekte de ene kant van een benig voorhoofd. Mijn mond was een bevende streep.

Ik staarde in afschuw naar die vreselijke oude man, en toen schudde ik van het lachen. Dit was er dus over van de knappe jonge prediker, door allen geliefd en bewonderd. Als mijn gemeente me nu eens kon zien. Ik begreep voor het eerst, dat wat werkelijk schoon in ons is, verborgen is, en herinnerde me zelf eraan, dat mijn einde nog lelijker zou zijn – een grijsachtig geraamte en een lege schedel – en hieraan denkend, werden mijn geloof en mijn verlangen om het geestelijke leven in stand te houden gesterkt.

Toen deed ik een tweede ontdekking. In het toilet was een gescheurde

krant, de eerste die ik zag na mijn gevangenneming. Hij bevatte het nieuws, dat premier Groza besloten had de rijken te verdelgen, wat me trof als enorm dwaas: een regering die er op uit was de rijken te vernietigen, terwijl de rest van de wereld trachtte een eind te maken aan de armoede. Ik zocht naar Patrascanu's naam, of hij weer in eer hersteld was, maar hij was niet onder de ministers, die tegenwoordig waren toen Groza zijn rede hield. Op de terugweg naar mijn cel onder geleide, hoorde ik een vrouw als krankzinnig huilen en schreeuwen. Haar kreten schenen te komen van een verdieping van de gevangenis beneden ons; ze werden hoe langer hoe luider en verstomden toen plotseling.

Enkele dagen later werd er een nieuwe gevangene in de cel naast de mijne geplaatst. Ik klopte: „Wie ben je?” en kreeg prompt antwoord. Het was Ion Michalache, die lid was geweest van verschillende regeringen voor de oorlog en kollega van de grote politieke leider Juliu Maniu. Toen de partijterreur begon, voegde Michalache zich bij een groep, die probeerde naar het westen uit te wijken. Hij werd op de luchthaven gearresteerd en in oktober 1947 tot levenslange gevangenschap veroordeeld. Michalache was over de zestig en diep wanhopig. Zijn hele leven, vertelde hij me, had hij geworsteld om zijn landgenoten te helpen, en dit was zijn loon. Ik probeerde hem bereid te maken alles op te geven wat God van hem genomen had. „Als je bewilligt in alles wat er gebeurt, dan gebeurt er slechts wat je wilde”, seinde ik, „zelfverloochening is de weg naar de vrede”.

Hij klopte terug: „Er is geen vrede zonder vrijheid”.

Ik antwoordde: „In een land waar de tirannie regeert – is de gevangenis een ereplaats”.

Stiltepauze. Toen: „Dank je. Dat is mijn enige troost”. Ik herinnerde Michalache aan de troost in het uitzicht op het eeuwige leven, maar hij antwoordde, dat God voor hem verloren was.

Ik seinde: „God is voor niemand verloren..... Wij zijn de verlorenen..... Als we onszelf vinden..... vinden we de Godheid in ons..... De gevangenis kan ons helpen bij dit zoeken”. Hij zei, dat hij het weer zou proberen.

Voordat Michalache twee dagen later werd doorgestuurd, vertelde hij me, dat de vrouw, wier kreten we hadden gehoord, de vrouw was van een vroegere eerste minister, Ion Gigurtu. De manier waarop haar kreten ophielden, verzekerde ons, dat ze injecties gekregen had om haar stil te maken. Toen ik weer op de muur tikte kreeg ik geen antwoord. Michalache was weg. Ik heb in geen vijftien jaar meer iets van hem gehoord.

Spoedig hierna werd mijn verhoor hervat. Meestal werd het geleid door luitenant Grecu, een resolute jonge man, intelligent en zelfverzekerd, die doordrongen was van het geloof, dat hij een betere wereld maakte. Opnieuw konsentreerde hij zijn vragen op de anti-hongeractie, die ik ondernomen had voor de zending van de Skandinavische kerk. Ontkende ik nog, vroeg hij, dat de gelden werden gebruikt voor spionage?

Ik zei: „Ik kan me begrijpen, dat u de Britten en de Amerikanen verdenkt geld te zenden voor spionage hier, maar wat zouden Noorwegen of Zweden voor belang hebben bij zulke activiteiten? ”

„Heel wat”, kaatste hij terug, „daar beiden werktuigen zijn van de imperialisten”.

„Maar Noorwegen is beroemd om zijn democratische gezindheid, en Zweden heeft al veertig jaar een socialistische regering”.

„Nonsens”, zei hij, „ze zijn net zo fascistisch als de rest”.

Bij onze volgende ontmoeting zei Grecu, dat hij het had onderzocht en dat ik gelijk had. Dat was een eerlijke erkenning van een partijman, en ik profiteerde van mijn morele overwinning door hem zoveel mogelijk op een dwaalspoor te leiden. Toen hij bijvoorbeeld informeerde naar de verspreiding van het Evangelie in het Russisch, opperde ik het vermoeden, dat een directeur van het Bijbelgenootschap, Emile Klein, daar wel schuldig aan kon zijn. Toen hij vroeg waarom ik vaak de stad Iasi, één van de centra van dit werk, had bezocht, zei ik dat ik een doorlopende uitnodiging had om de patriarch te bezoeken.

De volgende morgen werd ik weer opgeroepen. Grecu zat aan zijn lessenaar, bleek van woede, hij had een gummistok in de hand. Het scheen, dat hij berispt was, omdat hij gefaald had bij het kruisverhoor.

„Je verhaal was een verzameling leugens”, schreeuwde hij. „Ze hebben onderzocht, dat Emile Klein gestorven was voor je gearresteerd werd, daarom heb je hem genoemd, ze hebben de data van je uitstapjes naar Iasi nagegaan en patriarch Justinianus was er toen bijna nooit”.

Hij schoof zijn stoel terug. „Ik heb er genoeg van. Hier is papier. We weten, dat je kode-kontakt gehad hebt met andere gevangenen, zoals Michalache. Nu moeten we precies weten wat elk van hen je verteld heeft. We moeten ook alle bijzonderheden hebben van je andere overtredingen van de gevangenisregels. En deze keer zeg je de waarheid, en anders.....”

Hij gaf een zware klap met de gummistok op de lessenaar. „Je hebt een half uur”, zei hij, en ging de kamer uit.

Ik ging zitten schrijven. Het eerste woord moest zijn: „Verklaring”. Ik kon moeilijk beginnen. Ik had in twee jaar geen pen in handen gehad. Ik begon de verklaring met vrijmoedig te erkennen, dat ik de regels overtreden had: Ik had Bijbelverzen en de boodschap van het Evangelie door de muren heen getikt, pillen opgespaard om mezelf te doden, een mes gemaakt uit een blik en schaaakstukken van brood en kalk. Wat betreft de ernstige overtreding van contact hebben met andere gevangenen, ik zei, dat ik dat had gedaan, maar dat ik hun namen niet wist. Ik noemde het niet, dat ik door middel van morsetekens biechten had aangehoord en zelfs mensen tot het geloof had gebracht. Ik schreef: „Ik heb nooit tegen de communisten gesproken. Ik ben een discipel van Christus, Die ons liefde heeft gegeven tot onze vijanden. Ik begrijp ze en bid voor hun bekering, zodat ze mijn broeders worden. Ik kan geen verklaring afleggen omtrent datgene wat

anderen geklopt hebben tegen me, want een priester van God kan nooit getuige zijn voor de aanklager. Het is mijn roeping om te verdedigen, niet om te beschuldigen”.

Greco kwam op de afgesproken tijd terug, zwaaiend met zijn gummistok. „Ik heb een paar van je medeboeven opgewarmd”, zei hij.

Hij pakte mijn „verklaring” op en begon te lezen. Na een poosje legde hij de knuppel weg. Toen hij aan het eind gekomen was, keek hij bezorgd en zei: „Mijnheer Georgescu (hij had me nooit tevoren mijnheer genoemd), waarom zegt u dat u me lief hebt? Ik weet, dat dit één van uw christelijke geboden is, maar ik geloof niet, dat iemand die kan houden. Ik zou iemand, die me jarenlang in eenzame opsluiting hield, me uithongerde en martelde, niet kunnen liefhebben”.

Ik zei: „Het is geen kwestie van een gebod houden. Toen ik christen werd was het alsof ik herboren was, met een nieuw karakter vol liefde. Zoals er slechts water kan opwellen uit een bron, zo kan er slechts liefde opkomen uit een liefhebbend hart”.

Die dag spraken we twee uur lang over het christendom en zijn betrekking tot de marxistische leerstellingen, waarbij hij was opgevoed. Greco was verrast toen ik zei, dat het eerste werk van Marx een uitlegging was van het evangelie van Johannes; ook wist hij niet, dat Marx in zijn Het Kapitaal schreef, dat het christendom met zijn verering van het abstracte menselijke wezen de meest geschikte godsdienst is. Daar mijn leven was bedorven door de zonde, zei ik, had ik eenvoudig de raad van Marx opgevolgd en was een protestants christen geworden.

Na dit gesprek liet Greco me bijna dagelijks een paar uur naar zijn bureau komen. Hij had de citaten juist bevonden, en vroeg zich af waarom zijn leraars die nooit genoemd hadden. Het was duidelijk, dat Marx niet zo vijandig stond tegenover de godsdienst als zij voorgaven. Dit werd het voorwendsel voor lange gesprekken over het christendom, waarin ik er de nadruk op legde, dat het van het begin af democratisch en revolutionair geweest was. Herhaaldelijk zei Greco: „Ik ben opgevoed als atheïst, en zal nooit iets anders worden”. Ik vertelde hem: „Atheïsme is een heilig woord voor christenen. Toen onze voorvaders voor de wilde dieren werden geworpen om hun geloof, werden ze atheïsten genoemd door Nero en Caligula. Als dus iemand zichzelf een atheïst noemt, moet ik hem respecteren”.

Greco glimlachte, dus ging ik verder: „Luitenant, één van mijn voorvaderen was rabbi in de zeventiende eeuw. Zijn biografen vertelden, dat hij een atheïst ontmoette en zei: „Ik benijd u, lieve broeder. Uw geestelijk leven moet wel veel sterker zijn dan het mijne. Als ik iemand zie, die in moeilijkheden verkeert, zeg ik dikwijls: „God zal hen helpen”, en ga verder. U gelooft niet in God, dus moet u Zijn last op u nemen en iedereen helpen, die u ontmoet”.

U ziet, wij christenen hebben geen kritiek op de partij om het atheïsme,

maar omdat ze het verkeerde type van atheïst voortbrengt. Er zijn twee soorten: zij, die zeggen: „Er is geen God, dus kan ik al het kwaad doen dat ik wil”, en zij, die redeneren: „Daar er geen God is, moet ik al het goede doen, dat God zou doen als Hij bestond”. De grootste van alle atheïsten in deze tweede betekenis was Christus Zelf. Als Hij mensen zag, die ziek waren, of hongerig, of ellendig, ging Hij ze niet voorbij zeggende: God zal ze helpen. Hij handelde alsof het helemaal voor Zijn verantwoording was. Dus begonnen de mensen te vragen: „Is deze man God? Hij doet Gods werk”. Zo ontdekten ze, dat Jezus God was. Luitenant, als u deze soort atheïst kunt worden, die iedereen liefheeft en iedereen dient, zullen de mensen spoedig ontdekken, dat u een kind van God bent geworden, en u zelf zult de Godheid binnen in u ontdekken”.

Mijn argumenten zullen hen, die het christendom als vanzelfsprekend aannemen, wel schokken. Maar Paulus zegt ons, dat zendelingen de Joden een Jood moeten zijn en de Grieken een Griek. Ik moest een marxist zijn met de marxist Grecu en zijn taal spreken. Mijn woorden raakten zijn hart, hij begon Jezus te bestuderen en kreeg hem lief. Twee weken later beleed Grecu, in zijn khaki uniform met de gevreesde blauwe strepen van de geheime politie op zijn kraag, zijn zonden voor mij in mijn gevangenis-lompen. We werden broeders.

Van toen af hielp hij dapper de gevangenen zo goed als hij kon, terwijl hij met de mond de partij diende, door moeilijkheden en gevaren heen. Toen verdween hij op een dag, en niemand wist wat er van hem geworden was. Ik informeerde voorzichtig bij de bewakers, die dachten, dat hij gearresteerd was. Een ware bekering verbergen is niet gemakkelijk.

Ik ontmoette nog anderen onder de geheime politie, die in stilte gelovig waren. Sommigen van hen doen nog hun werk. Zeg nooit, dat iemand niet tegelijk kan martelen en bidden. Jezus vertelt ons van een tollenaar (wiens werk in de Romeinse tijd gepaard ging met afpersing en wreedheid), die om genade bad als zondaar en naar huis ging als „gerechtvaardigde”. Het Evangelie zegt evenwel niet, dat hij onmiddellijk zijn onaangenaam baantje er aan gaf. God ziet in het hart en ziet in een goed gebed de belofte van een nieuw leven in de toekomst.

Gedurende het tweede jaar van mijn opsluiting werd één van deze gespleten zielen in mijn cel gestopt. Al de tijd, die hij bij me bleef, waren zijn handen achter zijn rug geboeid, zodat ik hem moest voeren en voor hem zorgen.

Dionisiu was een jonge beeldhouwer, vol nieuwe ideeën in een wereld, die alleen maar vroeg om geflatteerde bustes van Stalin. Op de rand van de hongerdood had hij een baan aangenomen bij de geheime politie. Het martelen van gevangenen was een deel van zijn werk. Maar tegelijkertijd waagde hij veel om hen te waarschuwen voor verklikkers. Toen hij voelde, dat hij onder verdenking stond, besloot Dionisiu het land uit te vluchten.

Toen, terwijl de vrijheid dichtbij was, werd hij door een innerlijke drang gedwongen terug te gaan en zichzelf aan te geven. Zulke gespleten persoonlijkheden worden overal gevonden onder het communisme.

Gedurende tien nachten, vanaf dat het donker werd totdat het licht begon te worden, onderwees ik Dionisiu uit de Bijbel. Zijn schuldbesef werd verdreven, en Christus kwam in zijn hart. Voor ze hem uit mijn cel weg haalden, zei hij: „Als één van de vijftien priesters in mijn stadje was opgehouden tot me te spreken toen ik jonger was, zou ik Jezus al lang geleden gevonden hebben”.

De verhoren hielden niet op met het vertrek van luitenant Grecu, maar God gaf me het vermogen al de namen van hen, die ik zou kunnen schaden, te vergeten. Hoewel ik in de gevangenis meer dan driehonderd gedichten maakte, totaal honderdduizend woorden, en ze alle heb opgeschreven na mijn bevrijding, en hoewel ik nu, meer dan twintig jaar later, hele episodes uit mijn gevangenisjaren net zo levendig in het geheugen kan terugroepen alsof ze gisteren gebeurd zijn, kon ik mijn geest leeg doen worden gedurende een verhoor. Dus werd er een nieuwe list uitgedacht.

Onder het voorwendsel, dat mijn tuberculose verergerd was – en inderdaad hoestte ik bijna voortdurend – schreven de dokters een nieuw verdovend middel voor, een gele kapsule, die me langdurige slaaperperiodes gaf met heerlijke dromen. Als ik wakker werd kreeg ik er weer één. Ik bleef dagen lang bewusteloos en werd alleen wakker gemaakt door de bewakers, die maaltijden brachten, die licht en gezond waren.

Mijn herinnering aan het hervatte verhoor is wazig. Ik weet, dat het verdovende middel niet ten gevolge had, dat ik mijn vrienden verried, omdat ik alleen was toen ik berecht werd. Er werd nooit een grote „show-rechtzitting” gehouden van het „spionage net” door mannen, die achter de Wereldraad van Kerken stonden. Het middel werd gebruikt op kardinaal Mindszenty en vele anderen. Het doet de wil ontaarden tot het slachtoffer in een razernij van zelfbeschuldiging valt. Later zou ik nog horen hoe mensen onder invloed hiervan op celdeuren bonsden en vroegen om de politiebeampte, opdat ze nieuwe beschuldigingen tegen zichzelf konden inbrengen. De behandeling kan ook nog uitwerking hebben op lange termijn. Mensen, die maanden tevoren vergiftigd waren, beleden me later zonden, waarvan ze niet de kans hadden gehad ze te bedrijven. Misschien werkte de tuberculose in mijn lichaam de verdoving tegen. In elk geval, door Gods genade werd verrader zijn me bespaard.

Na de „doping” werd ik nog zwakker en stortte op een dag helemaal in. Maar hoewel ik slechts met de grootste moeite kon opstaan, bleef mijn geest helder. Bij tijden was ik zelfs bang voor het helder zijn. Het is geen mythe, dat Antonius, Maarten Luther en andere meer gewone mensen de duivel gezien hebben. Ik heb hem eens gezien, als kind. Hij grijnsde naar

me. Dit is de eerste keer in een halve eeuw, dat ik erover gesproken heb. Nu, alleen in de cel, voelde ik zijn tegenwoordigheid weer. Het was koud en donker, en hij bespote me. De Bijbel spreekt van plaatsen, „waar duivelen dansen”, en de gevangenis was zulk een plaats geworden. Ik hoorde zijn honende stem dag en nacht. „Waar is Jezus? Je Zaligmaker kan je niet verlossen. Je bent bedrogen, en je hebt anderen bedrogen. Hij is niet de Messias — je hebt de verkeerde gevolgd”.

Ik schreeuwde luid: „Wie is dan de ware Messias, Die komen zal? ” Het antwoord was duidelijk, maar te godslasterlijk om te herhalen. Ik had boeken en artikelen geschreven om te bewijzen, dat Christus de Messias was, maar nu kon ik geen enkel argument aanvoeren. De duivelen, die het geloof van Hans Hauge, de grote Noorse evangelist, hadden doen wankelen toen hij in de gevangenis was, die zelfs Johannes de Doper deden twifelen in zijn kerker, woedden tegen me. Ik had geen wapens. Mijn blijdschappen rust waren weg. Daarvóór had ik steeds Christus dichtbij me gevoeld, Hij deed mijn bitterheid afnemen, verlichtte de duisternis, maar nu voelde ik me geheel verlaten.

Gedurende deze uitzichtloze dagen componeerde ik bij stukjes en beetjes een lang gedicht, iets dat misschien moeilijk is voor iemand, die niet in een dergelijke lichamelijke en geestelijke toestand verkeerd heeft. Het was mijn redding. Door woord, ritme en aanroeping, was ik in staat satan te verslaan. Hier is een vertaling in proza, die de juiste bedoeling van het Roemeens weergeeft:

Van kindsbeen aan bezocht ik graag tempels en kerken. Daarin werd God verheerlijkt. Verschillende priesters zongen en zwaaiden ijverig met wierookvaten. Zij eisten het recht op, U lief te hebben. Maar toen ik opgroeide, zag ik zoveel diepe ellende in de wereld van deze God, dat ik tegen mezelf zei: „Hij heeft een hart van steen. Anders zou Hij de bezwaren op de weg voor ons verlichten”. Zieke kinderen worstelen in ziekenhuizen met de koorts en ouders bidden voor hen. De hemel is doof. Zij, die we liefhebben, gaan de vallei des doods in, zelfs als we lange gebeden zeggen. Onschuldigen worden in ovens verbrand. De hemel is stil. Kan het God verwonderen als, al is het maar zachtjes, zelfs de gelovigen beginnen te twifelen? Verhongerd, gemarteld, vervolgd in hun eigen land, hebben ze geen antwoord op deze vragen. De Almachtige wordt onteerd door de gruwelen, die over ons komen.

Hoe kan ik liefhebben de Schepper van microben en van tijgers, die mensen verscheuren? Hoe kan ik liefhebben Hem, Die al Zijn dienaren kwelt omdat er één van een boom at? Erger dan Job heb ik geen vrouw, geen kind, geen vertroosters, en in deze gevangenis is geen zon of frisse lucht en het regime is zwaar te verdragen.

Van mijn bed van planken zullen ze mijn doodkist maken. Er op uitgestrekt, tracht ik te bedenken waarom mijn gedachten uitgaan naar U, waarom al mijn geschriften zich wenden tot U. Waarom is er deze harts-

tochtelijke liefde in mijn ziel, waarom gaat mijn lied alleen uit tot U? Ik weet wel, dat ik verworpen ben, spoedig zal ik vergaan in het graf. De bruid uit het Hooglied had niet lief toen ze vroeg of Gij „waarlijk bemind zijt”. Liefde is niet voor de wijzen. Door duizend beproevingen heen wil ze niet ophouden lief te hebben. Ofschoon het vuur brandt en de golven haar zouden verdrinken, kust ze de hand die kastijdt. Als ze geen antwoord op haar vragen vindt, is ze vertrouwend en wacht ze. Eens op een dag zal de zon schijnen op verborgen plaatsen en alles zal opgehelderd worden.

Maria Magdalena's brandende liefde werd vergroot door de vergeving van vele zonden. Maar ze gaf nardus en vele tranen voor Gij Uw woord van vergeving haar gaaft. En zelfs als Gij het niet hadt gesproken, zou ze nog zitten wenen om de liefde, die ze voor U koesterde, zelfs toen ze zondares was. Zij had U lief voordat Uw bloed was gestort. Zij had U lief voordat Gij vergeven hadt. Ook ik vraag niet of het goed is U liefde te geven. Ik heb niet lief om de hoop op de zaligheid. Ik zou U liefhebben in eeuwigdurende ellende. Ik zou U zelfs liefhebben in het verterend vuur. Indien Gij hadt geweigerd af te dalen tot de mensen, zoudt Gij mijn verre droom geweest zijn. Indien Gij hadt geweigerd Uw Woord uit te zaaien, zou ik U liefhebben zonder het gehoord te hebben. Indien Gij hadt gearzeld en waart gevlucht voor de kruisiging, en ik niet gered was, ik zou U nog liefhebben. En zelfs indien ik zonde in U zou vinden, zou ik die bedekken met mijn liefde.

Nu wil ik het wagen dwaze woorden te zeggen, opdat allen mogen weten hoe groot mijn liefde is. Nu zal ik onaangeroerde snaren beroeren en U verheerlijken met nieuwe muziek. Indien de profeten een andere Messias voorspeld hadden, zou ik hen verlaten, U niet. Al brachten ze duizend bewijzen naar voren, ik wil mijn liefde voor U behouden. Indien ik zou vermoeden dat Gij een bedrieger waart, zou ik wenend voor U bidden, en hoewel ik U in bedrog niet kon volgen, zou het mijn liefde niet verminderen. Samuël bracht voor Saul een leven door van wenen en streng vasten. Zo zou mijn liefde zich verzetten zelfs als ik U verloren wist. Indien Gij, en niet satan, boos waart opgestaan tegen de hemel en de lieflijke vleugels hadt verloren en als aartsengel waart gevallen uit den hoge, zonder hoop, dan zou ik hopen, dat de Vader U zou vergeven en dat Gij eenmaal weer met Hem zoudt wandelen in de gouden straten der hemelen.

Indien Gij een mythe waart, zou ik de werkelijkheid verlaten en met U in een droom leven. Indien men bewees, dat Gij niet bestondt, zoudt Gij leven ontvangen van mijn liefde. Mijn liefde is dwaas zonder reden, zoals de Uwe ook is. Heere Jezus, vind hier vreugde aan. Want meer kan ik U niet geven.

Toen ik dit gedicht voltooid had, voelde ik niet meer de tegenwoordigheid

van de satan. Hij was verslagen. In de stilte gevoelde ik de kus van Christus, en iedereen is stil wanneer hij gekust wordt. Rust en blijdschap keerden weer.

HOOFDSTUK 2

Na bijna drie jaar van eenzame opsluiting was ik de dood nabij. Ik gaf zo dikwijls bloed op, dat zelfs kolonel Dulgheru opschrok. „Wij zijn geen moordenaars als de nazi's”, zei hij, „we willen dat u leeft – en lijdt”. Er werd een specialist geroepen. Daar hij besmetting wilde vermijden, stelde hij zijn diagnose door het kijkgat in de celdeur en er werden orders gegeven voor mijn overbrenging naar een gevangenisziekenhuis.

Zij droegen me naar boven uit de ondergrondse cellen en op het plein van het Ministerie van Binnenlandse Zaken zag ik het maanlicht en de sterren weer. Liggend in een ziekenauto ving ik nu en dan een bekende glimp van Boekarest op. We gingen in de richting van mijn huis, en een ogenblik dacht ik, dat ik naar huis werd gebracht om te sterven. Toen we er bijna waren, zwenkte de ziekenauto en begon een heuvel op te rijden aan de buitenkant van de stad. Toen wist ik, dat we op weg waren naar Vacaresti, één van de grote kloosters in Boekarest, dat in de laatste eeuw onder de communisten tot gevangenis gemaakt was. De mooie kerk en de kapel waren opslagplaatsen geworden. Tussen de monnikscellen waren er muren uitgebroken om ze tot vertrekken te maken, die groot genoeg waren voor vele gevangenen. Toch bleven er enkele cellen over waarin mensen konden worden geïsoleerd, en ik was voor één daarvan bestemd.

Voor de bewakers me uit de ziekenauto tilden, wikkelden ze een doek om mijn hoofd. Niemand mocht weten wie en waar ik was. Daarom deze voorzorgsmaatregel. Toen werd ik half gedragen over een binnenplaats, enkele trappen op en over een balkon. Toen de doek me werd afgenomen was ik alleen in een kleine kale cel. Ik hoorde een officier praten tegen een bewaker buiten op de veranda.

„Niemand mag deze man zien behalve de dokter, en zelfs dan moet je erbij zijn”, zei hij. Dat ik nog bestond moest een geheim blijven.

De bewaker, een vergrijsde, kleine man, vroeg zich af wat deze voorzorgsmaatregelen betekenden. Zodra de officier was weggegaan, vroeg hij wat ik gedaan had. Ik zei: „Ik ben dominee en een kind van God”.

Hij fluisterde, terwijl hij zich over me heenboog: „Geprezen zij de Heere, ik ben één van de soldaten van Jezus”. Hij bedoelde, dat hij een geheim lid was van het Leger van de Heere, een opwekkingsbeweging binnen de orthodoxe kerk. Al werd die tegelijkertijd door de communisten en de geestelijken vervolgd, toch was de beweging snel over de dorpen verspreid en had ze honderdduizenden volgelingen gekregen.

De naam van mijn nieuwe vriend was Tacheci, en ik was blij hem bij me te

hebben. We wisselden Bijbelteksten uit en hij hielp me zoveel hij durfde — er waren wel bewakers tot twaalf jaar veroordeeld, omdat ze een gevangene een appel of een sigaret gegeven hadden. Ik was te zwak om uit bed te gaan en dikwijls lag ik in mijn eigen vuil. Gedurende een kort poosje in de morgen kon ik helder denken, dan weer lag ik koortsig te woelen en te draaien. Ik sliep weinig. Maar er was tenminste een raampje waardoor ik de lucht kon zien. En 's morgens werd ik gewekt door een vreemd geluid — het was zo lang geleden, dat ik vogels had horen zingen.

Ik zei tegen Tachei: „Maarten Luther nam als hij in het bos wandelde wel eens zijn hoed af voor de vogels en zei dan: „Goede morgen, theologen — jullie worden wakker en je zingt, maar ik, oude dwaas, ben minder wijs dan jullie en tob overall over, inplaats van eenvoudig te vertrouwen op de zorg van de hemelse Vader”.

Uit het venster zag je een hoek grasveld en een stuk binnenplaats, gewoonlijk leeg. Soms liepen er gehaaste dokters over met witte jassen, die zelfs niet omhoog durfden te kijken naar de ramen. Ze moesten de geneeskunde uitoefenen „in de geest van de klasse-oorlog”. Ik kon mensen horen praten als ze werden uitgelaten voor lichaamsoefening. In het verleden had ik soms verlangd naar het geluid van een menselijke stem, maar nu was het een ergernis. Niets dan leeg gepraat. Hun gedachtenwereld scheen oppervlakkig en verkeerd.

Op een morgen zei een oude man van de cel naast me: „Ik ben Leonte Filipescu. Wie bent u? ”

Ik herkende de naam van één van Roemenië's eerste socialistten, een begaafd man, die door de partij was gebruikt en toen verworpen. „Bevecht je ziekte”, riep hij. „Geef er niet aan toe. Binnen twee weken zullen we allemaal vrij zijn”.

„Hoe weet u dat? ” vroeg ik.

„De Amerikanen drijven de Russen terug in Korea. Ze zullen binnen twee weken hier zijn”.

Ik zei: „Maar zelfs als ze geen tegenstand ontmoeten, zullen ze zeker toch meer dan twee weken nodig hebben om Roemenië te bereiken? ”

„Afstand telt voor hen niet. Ze hebben straalvliegtuigen”.

Ik leerde al gauw niet tegen te spreken, want ik ontdekte, dat gevangenen leven op hun illusies, hoe uitvoeriger des te zekerder. Was de dagelijkse soep wat dikker? Dat betekende: „een Amerikaans ultimatum heeft de Russen bang gemaakt en dus worden we beter behandeld”. Werd iemand door een bewaker neergeslagen? Dat betekende dat de communisten de laatste dagen van hun macht nog eens goed wilden besteden. Soms kwamen de mannen opgetogen terug van het exercitieplein en vertelden: „Koning Michael heeft laten omroepen, dat hij de volgende maand terug zal zijn op zijn troon”.

Niemand kon het verdragen te geloven, dat hij werkelijk de volgende tien of twintig jaar in de gevangenis zou doorbrengen. Filipescu hoopte nog,

dat hij spoedig zou worden vrijgelaten, toen hij een maand later werd overgebracht naar een ander gevangenisziekenhuis, waar we elkaar weer zouden ontmoeten. In zijn plaats kwam een leider van de fascistische ijzeren garde, Radu Mironovici, die beweerde een vroom christen te zijn, maar verteerd werd door haat tegen de Joden. Op een dag vroeg ik Tachei me overeind te helpen in bed en ik riep tot Mironovici: „Als u de communie neemt in uw orthodoxe kerk, worden dan het brood en de wijn wezenlijk veranderd in het lichaam en bloed van Christus? Hij antwoordde toestemmend.

Ik vervolgde: „U weet, dat Jezus een Jood was. Als de wijn Zijn bloed wordt, dan is dat bloed Joods, nietwaar? ” Aarzelend gaf hij dat toe. Ik ging verder: „Jezus zegt, dat wie Zijn lichaam eet en Zijn bloed drinkt, het eeuwige leven zal hebben. Dus om het eeuwige leven te hebben, moet u in uw arische bloedsomloop een paar druppels Joods bloed opnemen. Hoe kunt u dan de Joden haten? ”

Hij had geen antwoord. Ik vroeg hem in te zien, dat het dwaas was voor een navolger van Jezus, Die een Jood was, Joden te haten – evenzeer was het dwaas van de communisten anti-semietisch te zijn, daar ze een Jood volgden, Karl Marx genaamd. Mironovici werd weldra overgebracht naar een verafgelegen cel, maar hij zei tegen Tachei: „Een deel van mijn leven, dat verkeerd was, is verdwenen. Ik was een christen, die te trots was om Christus te volgen”.

Op een dag, dat ik hoge koorts had en me ziek en zwak voelde, kwamen de bewakers me weer halen. Ze blinddoekten me en leidden me door een gang. Toen de blinddoek werd afgenomen was ik in een grote kamer met getraliede ramen. Vier mannen en een vrouw zaten tegenover me aan een tafel. Dit, zei men mij, was mijn rechtzitting, en zij zouden mijn rechters zijn.

„Er is een advocaat benoemd om u te verdedigen”, zei de president van het hof. „Hij heeft afgezien van uw recht getuigen op te roepen. U kunt gaan zitten”.

Bewakers hielden me overeind op een stoel, terwijl ik een injectie kreeg om me te versterken. Toen de golven van misselijkheid en duizeligheid voorbij waren, stond de aanklager op. Hij zei, dat ik terechtstond voor dezelfde misdadige ideologie in Roemenië als Jozef Broz Tito in Joegoslavië. Ik dacht, dat ik in de war was. Ten tijde van mijn arrestatie werd maarschalk Tito beschouwd als een voorbeeldig communist; ik wist niet, dat hij zich sinds die tijd geopenbaard had als iemand met afwijkende ideeën en als verrader. De aanklager vervolgde zijn eindeloos verslag van mijn schuld: spionage door de Skandinavische zending en de Wereldraad van kerken, ik verspreidde imperialistische ideeën onder de dekmantel van de godsdienst, ik infiltreerde in de partij onder hetzelfde voorwendsel, met het eigenlijke doel die te verwoesten, en zo voort. Terwijl zijn stem

dreunend doorging voelde ik me van de stoel glijden, en de zaak werd uitgesteld terwijl ik nog een injectie kreeg.

De verdediger deed wat hij kon. Veel was het niet.

„Hebt u iets te zeggen op deze beschuldigingen? ” vroeg de president. Zijn stem scheen van ver te komen en de kamer werd schemerig. Slechts één ding drong in mijn verwarring door.

„Ik heb God lief”, zei ik.

Toen hoorde ik mijn vonnis: twintig jaar dwangarbeid. De rechtzitting had tien minuten geduurd. Toen ik weggeleid werd, werd ik weer geblinddoekt.

Twee dagen later fluisterde Tacheci me toe: „U gaat weg. God zij met u”. Er kwam nog een bewaker, en tussen hen in droegen ze me naar de hoofdepoort. Ik had een gezicht op Boekarest, dat daar beneden zich uitstreckte — het zou in zes jaar de laatste keer zijn, dat ik het zag. Modelkettingen, die vijftig pond zwaar waren, werden om mijn enkels geklonken. Toen werd ik in een vrachtwagen getild, waarin al veertig mannen en enkele vrouwen waren. Allen, zelfs de zieken, waren geketend. Dichtbij me begon een meisje te huilen. Ik probeerde haar te troosten.

„Kent u me niet meer? ” snikte ze.

Ik keek wat beter, maar haar gezicht zei me weinig. „Het komt van de koorts”, zei ik.

„Ik was lid van uw gemeente”. Na mijn arrestatie was ze door armoede tot diefstal gekomen, vertelde ze me, en nu moest ze drie maanden dwangarbeid ondergaan. „Ik schaam me zo”. Tranen klonken in haar stem. „Ik hoorde bij uw kerk, en nu bent u een martelaar en ik ben een dief”.

„Ik ben ook een zondaar, gered door Gods genade”, zei ik. „Geloof in Christus en je zonden zullen je vergeven worden”.

Ze kuste mijn hand en beloofde, dat ze na haar vrijlating mijn gezin zou laten weten, dat ze me gezien had, maar ik wist, dat ze dacht, dat ik niet lang meer te leven had.

Op een rangeerterrein werden we overgeladen in één speciale wagon voor het transporteren van gevangenen. Toen we langzaam over de vlakke denderden en tegen de Carpathische heuvels op, bevonden we, dat we allemaal tuberculose hadden en konstateerden, dat we wel op weg zouden zijn naar Tirgul-Ocna, waar een sanatorium was voor t.b.c. gevangenen. Gedurende ongeveer vierhonderd jaar hadden dwangarbeiders gewerkt in de plaatselijke zoutmijnen en dertig jaar geleden had een beroemde dokter, Romanescu, het sanatorium gebouwd en aan de staat gegeven. Voor de communisten het overnamen, stond het uitstekend bekend.

Na een reis van tweehonderd mijl, waarvoor we een dag en een nacht nodig hadden, kwamen we aan het station van Tirgul-Ocna, een stad van dertig duizend inwoners. Met nog zes mannen, die niet konden lopen, werd ik achter in een kar gehesen. De anderen moesten ons trekken, terwijl de bewakers toekeken tot we het grote gebouw aan de rand van de stad

bereikten. Toen ik naar binnen gedragen werd, zag ik een bekend gezicht. Het was Dr. Aldea, een vroegere fascist, die bekeerd was en een huisvriend geworden was. Toen ik in een bed in de observatiekamer geholpen was, haastte hij zich erheen om me te onderzoeken.

„Ik ben zelf gevangene”, zei hij, „maar ze laten me als dokter werken. Er zijn geen verpleegsters, en slechts één arts, dus moeten we voor elkaar zorgen zo goed als we kunnen”. Hij nam mijn temperatuur op en deed zijn onderzoek. Ik vroeg: „Hoe is het met me?” en ik zag tranen in zijn ogen. „Ik wil u niet bedriegen”, antwoordde hij. „Er is niets dat we kunnen doen. U hebt misschien nog twee weken te leven. Probeer te eten wat ze u geven, ook als het niet goed is, anders.....” Hij klopte op mijn schouder en ging verder.

Gedurende de eerstvolgende dagen stierven een paar mannen, die met me in de kar gelegen hadden. Ik hoorde er nog één, die met schorre stem Aldea probeerde te overreden: „Ik zweer u, dat ik beter ben, dokter. De koorts zakt. Vandaag heb ik maar één keer bloed opgegeven. Laat ze me niet in kamer vier stoppen”.

Ik vroeg de man, die mijn waterige pap bracht, wat er gebeurde in kamer vier. Hij zette het bord voorzichtig neer en antwoordde: „Daar ga je naar toe als er geen hoop is”.

Ik probeerde de pap te eten, maar het lukte me niet. Iemand voerde me met een lepel. Het eten wilde er niet in blijven. Dr. Aldea zei: „Het spijt me, maar ze staan erop. U moet naar kamer vier”.

Daar kwam ik weer bij mijn metgezellen van de kar.

Twaalf bedden, veel te dicht op elkaar, en enkele kleine nachtkastjes vulden de kamer. Ik was op het onderste bed. De grote ramen werden opengegooid en we konden gevangenen zien werken in de groentetuin, en daarachter hoge muren en prikkeldraad.

Het leek alsof ik al dood was. De gevangenen sloegen een kruis als ze langs het voeteneind van mijn bed liepen. De meeste tijd lag ik bewusteloos. Als ik kreunde legden anderen me om of brachten wat water aan mijn gebarsten lippen. Dr. Aldea was hulpeloos. „Als we maar wat moderne geneesmiddelen te pakken konden krijgen”, zei hij. Naar men zei zou een nieuwe Amerikaanse ontdekking, streptomycine genaamd, wonderen doen tegen tuberculose, maar als Aldea er om vroeg, zeiden ze dat de zogenaamde genezingen leugenachtige „imperialistische propaganda” waren.

Gedurende de volgende twee weken stierven alle vier de mannen, die met me op de kamer gekomen waren, de één na de ander. Toen ik in leven bleef, keek Dr. Aldea niet meer medelijdend, maar verbijsterd.

Soms wist ik in mijn koorts niet meer of ik leefde of dood was. 's Nachts sliep ik bij kleine rukjes, wakker geschrikt door stekende pijscheuten. Uit een twaalfstal zweren op mijn lichaam liep pus, mijn borst was er van opgezet. Dagelijks gaf ik bloed op en de ziekte had ook mijn ruggegraat

aangetast. Medegevangenen legden me gemiddeld veertig keer op een nacht op mijn zij om de pijn te verlichten. Terwijl lichaam en ziel nog slechts met uiterst fijne draden waren verbonden, dreef ik naar de grenzen van de stoffelijke wereld. Wetend dat we allen een beschermengel hebben, vroeg ik de mijne boos: „Wat ben je voor één beschermengel, die me niet voor lijden kan bewaren, en niet alleen dat, maar zelfs niet voor onchristelijke gedachten?” In een flits van wit licht, die een duizendste seconde duurde, zag ik hem: hij scheen vele armen te hebben als Krishna, en toen het visioen vervaagde, hoorde ik zijn stem: „Ik kan niet alles voor je doen wat ik zou moeten doen, ik ben ook een bekeerling”.

's Morgens herinnerde ik me, dat orthodoxe mystici spreken van „donkere engelen”, die teruggebracht zijn tot de dienst van God, en zelf heb ik gevonden, dat de bekering, hoe diep ook, het verleden niet geheel kan uitwissen. In mijn geestesgesteldheid betekende het dogma niets: Ik dacht niet over de plaats, die zo'n visioen zou hebben in de protestantse theologie. Daar ik koortsig was en nabij de dood vond ik in deze vreemde ondervinding een vertroostende verklaring van wat ik reeds had doorstaan.

Tot verbazing van de dokters overleefde ik de eerste crisis en de ergste koorts ging over, hoewel ik geen medicijnen had. Daar mijn ziekte-toestand wat verbeterde werd mijn geest elke dag gedurende langere tijd helder; ik begon zelfs acht te slaan op mijn omgeving en mijn gezelschap. Het was een rustige zaal zonder alarmschellen, zonder schreeuwende bewakers — inderdaad, praktisch helemaal geen bewakers. Tirgul Ocna werd vanuit de verte beheerd en werd zo door onverschilligheid en verwaarlozing één van de vrijere gevangenen van Roemenië. Er werd niets verschaft voor de gevangenen, die de kleren moesten dragen; waarin ze gearresteerd waren. Die waren vaak jaren oud en werden zo nu en dan opgelapt met wat voor stof men ook kon vinden.

Het eten werd door gewone misdadigers naar de deur van de politieke afdeling gebracht, en vandaar brachten de politieke gevangenen het naar de verschillende cellen. Zij die lopen konden gingen naar de gamel om hun rantsoenen, de anderen kregen het in bed. Voor elke maaltijd was er waterige kool- of bonensoep of dunne pap van mais of gerst.

Gevangenen, die gezond genoeg waren, bebouwden het stuk grond om het gebouw, de rest lag lusteloos op hun kribben en bracht de uren door met gepraat. In kamer vier — de kamer des doods, zoals ze genoemd was, daar niemand die nog levend had verlaten — was de atmosfeer geheel anders. Toen mijn ogen van het ene hologige doorschijnende gezicht naar het andere dwaalden, kwam ik tot het besef, dat we een vreemd samenraapsel waren.

Abt Iscu van Tismana, rechts van me, was het vrome hoofd van één van onze historische kloosters. Een jongen van negentien jaar, Vasilescu, links van me, was de opzichter van de abt geweest toen ze samen in het slaven-

kamp van het Donau-Zwarte-Zeekanaalplan waren, waarmee de communisten waren begonnen in het jaar na mijn gevangenneming. Daarnaast kwam Filipescu, de oude socialist, die me te Vacaresti had verteld, dat de Amerikanen binnen twee weken bij ons zouden zijn. Dan was er een politie-brigadier, Bucur, die zwoer dat de dokters hem in kamer vier hadden geplaatst om aan hun persoonlijke boosaardigheid te voldoen. Zijn buurman, Mozes, die hij haatte, had de levenslust en het uithoudingsvermogen, die kenmerkend zijn voor het Joodse ras. Generaal Tobescu, een vroeger hoofd van de politie, had een bed in de hoek. Dan kwamen twee communistische guerrillastrijders, die naar Roemenië waren gevlucht nadat ze de verliezende partij hadden gekozen in de Griekse burgeroorlog. Zoals velen van hun kameraden werden ze onmiddellijk gearresteerd omdat ze niet met succes hadden gestreden. Dan Valerin Gafencu van de ijzeren garde, die veroordeeld was op achttienjarige leeftijd – tien jaar geleden. Naast hem de broodmagere Aristar, een boer, die elke avond bad: „God, sla de communisten”. Dan Badaras, die een nationalist had verborgen voor de geheime politie.

Al deze mensen stierven, en hun plaatsen werden ingenomen door anderen, gedurende de dertig maanden, die ik in kamer vier doorbracht. Maar, het moge merkwaardig schijnen, geen enkele van deze honderden mannen stierf als atheïst. Fascisten, communisten, heiligen, moordenaars, dieven, priesters, rijke landeigenaars en de armste boeren, ze werden samen opgesloten in dezelfde kleine cel. Er waren dikwijls bittere ruzies, onterende voorvallen. Toch stierf er niemand zonder dat hij vrede gesloten had met God en mensen.

Ik zag, dat hun ongelooft versmolt in het aangezicht van de dood. De abt legde het heel eenvoudig aldus uit: „Als een kat over een brug gaat, betekent dat dat de brug veilig is? Neen, maar als een trein er over gaat, dan is hij zeker veilig. Als iemand zichzelf dus atheïst noemt, terwijl hij met zijn vrouw aan de thee zit, dat is geen bewijs. Een vaste overtuiging moet enorme druk weerstaan, en dat doet het atheïsme niet”.

Dikwijls reciteerde de oude Filipescu gedeelten uit Shakespeare, waar hij van hield, of hield ons bezig met verhalen uit zijn leven om de tijd te doden. Hij was vaak gearresteerd voor politieke opruiing, de eerste keer in 1907. Toen de geheime politie hem kwam halen in 1948, citeerde hij voor hen Troilin en Cressida: „De tijd..... een reusachtig monster van ondankbaarheid”, en zei dat hij al voor het socialisme had geleden nog voor zij geboren waren. Ze antwoordden vinnig, dat hij, als hij zijn kaarten goed gespeeld had, zich vroeg genoeg bij de communisten zou hebben gevoegd om te delen in de vruchten van hun overwinning.

„Ik zei tegen deze jongelui: het socialisme is een levend lichaam met twee armen – de sociaal democratie en het revolutionaire communisme. Hak er één af en het socialisme is verminkt! Ze lachten me uit. Later, toen hij

twintig jaar kreeg, zei een bewaker tegen hem: „Je zult in de gevangenis sterven, Filipescu”. Hij antwoordde: „Ik ben niet ter dood veroordeeld. Waarom wil je me doden?”

Filipescu was begonnen als schoenmaker. Hij was een selfmade man en gevoelig voor schoonheid. Hij aanvaardde de leerstellingen van Marx aangaande de godsdienst, dat de kerk altijd aan de zijde der verdrukkers stond, dat de geestelijken door de rijken betaald werden om de armen een loon in de hemelen te beloven. Maar niemand kent de diepste roerselen van eigen hart. In het loochenen van God loochende Filipescu enkel zijn simpele opvatting van het woord, niet de werkelijkheden van liefde, gerechtigheid en eeuwigheid. Toen ik dat zei, antwoordde hij: „Ik geloof in Jezus Christus en heb Hem lief als de grootste der mensenkinderen, maar ik kan me Hem niet denken als God”.

Hij was nog maar een paar dagen in kamer vier toen ik kwam, en spoedig na dit gesprek stortte hij in. Twee weken later kwam het eind, na enige keren bloed te hebben gespuwd. Zijn laatste woorden waren: „Ik heb Jezus lief”. Er waren in die week verscheiden sterfgevallen en Filipescu werd naakt in een massagraf geworpen, dat door andere gevangenen gegraven was. Toen het bericht hiervan kamer vier bereikte, kwam de stem van generaal Tobescu uit de hoek: „Dat is het lot, dat de socialisten uit het Westen voor zichzelf bereiden wanneer ze de communisten tot bondgenoot maken”.

Abt Iscu sloeg een kruis. „We mogen tenminste dankbaar zijn, dat hij eindelijk toch tot God kwam”, merkte hij zachtjes op.

Brigadier Bucur was het er niet mee eens. „Niets daarvan. Hij zei tegen ons, dat hij Christus zich niet als God kon voorstellen”.

Ik zei: „Filipescu zal nu de waarheid in de andere wereld ontdekt hebben, want hij had Jezus lief, Die niemand zal uitwerpen. De moordenaar, die op Golgotha bekeerd werd, en aan wie Jezus het paradijs beloofde, noemde Hem ook gewoon Heere. Ik geloof in de Godheid van Jezus — en ook in Zijn liefde tot hen, die het niet kunnen onderscheiden”.

Bucur had niemand lief, maar hij vereerde zijn opvatting van de staat met zichzelf als onderkoning van het dorp, waar hij zijn eigengemaakte rechtspraak uitgeoefend had. Hij vertelde graag aan iedereen hoe hij als brigadier van politie dieven en bedelaars had geslagen, ja zelfs zijn eigen mannen als ze durfden tegenspreken en — speciaal — Joden. „En niemand had een striem”, zei hij trots. „Je moet eerst een zak met los zand op hun rug leggen. Dan doet het even erg pijn, maar ze kunnen zich niet beklagen, omdat ze niets kunnen laten zien”.

Bucur kon niet begrijpen waarom hij onder het nieuwe regiem afgezet was. Als het dienst was, was hij bereid anti-communisten met evenveel welbehagen af te ranselen als iemand anders. Hoewel hij ernstig ziek was, weigerde Bucur dat toe te geven, zelfs aan zichzelf. Toen Dr. Aldea hem op een avond onderzocht, barstte hij los: „Waarom houdt u me hier? Ik

scheel toch zo veel niet? Ik ben niet als deze anderen". Aldea keek naar de thermometer en schudde zijn hoofd. „Neen”, zei hij, „je bent verreweg de ergste. Hou nu maar eens op te redetwisten en denk over je ziel na”. Bucur was woedend. „Wie denkt u dat u bent?” schreeuwde hij de dokter achterna.

Vanaf het bed ernaast zei Mozes scherp: „Aldea is een goed man”. Dit veroorzaakte een tirade van Bucur over het gevaar voor de staat van Joden. De ijzeren garde had tenminste geweten hoe ze ze moesten behandelen.

„Weet je”, zei Mozes kalmjes, „dat ik als lid van de ijzeren garde gearresteerd werd?” Er klonk een gelach door de kamer.

„Het is waar”, protesteerde hij. „Nadat de ijzeren garde werd ontbonden was het een vreselijke misdaad een groen hemd in je bezit te hebben, omdat dit werd beschouwd als hun uniform. Wij Joden hadden zoveel verloren onder hun bewind dat ik dacht: „Dit is een kans om wat van het onze terug te krijgen. Koop alle onverkochte groene hemden op, verf ze blauw en verkoop ze”. Mijn huis zat propvol met alle groene hemden van Boekarest toen de politie huiszoeking deed. Ze wilden niet naar mijn verklaring luisteren, dus werd ik gebrandmerkt als ijzeren gardist. Later ontdekten de communisten dit in mijn dossier, en werd een Jood naar de gevangenis gestuurd als sympathisant met de fascistien!”

Ze vormden een ongelijk paar: de grote bullebak van een Bucur en de stille kleine Mozes met zijn scherpe gevoel voor tegenstellingen. Toch was het Bucur, die hulp nodig had. Hoewel hij er zich op beroemde, dat hij een strijdslustig christen was, was zijn gehele leven een twist met God geweest. Hij was naar de kerk geweest, maar niemand daar had hem ooit leiding gegeven. Hij had nooit een echte priester ontmoet. Die van zijn dorp waren geen dienaren des Woords geweest, maar ceremoniemeesters, en nu kon hij niet begrijpen waarom hij lijden moest, waarom hij op de rand van de dood was, wat geloof betekende. Telkens weer, toen hij zwakker werd, vertelde ik hem: „Je voelt nu dat je geen reden hebt om te hopen. Maar geloof kan worden uitgedrukt in twee eenvoudige woorden: „hoewel” en „toch”. Job zegt: „Hoewel de Heere me slaat, toch zal ik op Hem hopen”. Dikwijls komen deze woorden samen voor in de Bijbel om te bewijzen, dat we geloof kunnen hebben in de donkerste uren”.

Bucur was blij, dat ik belang in hem stelde, maar toonde nog geen berouw over de wreedheid en de slechtheid in zijn verleden, tot op de dag dat hij begon te begrijpen, dat Dr. Aldea gelijk had.

„Ik sterf”, zei hij verschrikt, „voor mijn land”. Hij lag stil.

Uren lang was hij buiten bewustzijn. Toen hij wakker werd zei hij: „Ik wil voor u allen biechten. Ik heb zo zwaar gezondigd. Ik kan niet sterven als ik er aan denk”.

Zijn stem was vreemd kalm geworden. Hij vertelde ons nu, dat hij tientallen Joden had gedood – niet op bevel, maar omdat hij wist, dat hij nooit gestraft zou worden. Hij had ook verscheiden vrouwen vermoord; en

op een keer had hij een jongen van twaalf jaar doodgeschoten, die een gemakkelijk doelwit voor zijn geweer was geweest. Hij haatte alles en iedereen.

„Ik was bloeddorstig als een tijger”, zei hij, en voegde er aan toe: „nu mijnheer Wurmbrand mijn misdaden weet, zal hij zeker een hekel aan me hebben”.

Ik antwoordde: „Waarom zou ik een hekel aan je hebben? Je haat zelf dit wezen, dat onschuldigen gedood heeft, je hebt hem aan de kaak gesteld en verworpen. Jij bent niet langer die moordenaar. Een mens kan wedergeboren worden”.

De volgende morgen was hij nog met een dunne draad aan het leven verbonden.

„Ik heb gisteren niet alles opgebiecht”, zei hij. „Ik had geen moed”. Zijn verhaal van zijn wreedheden scheen zonder eind. Hij had kinderen in de armen van hun moeder doodgeschoten, en toen zijn ammunitie op was, had hij ze met een knuppel doodgeslagen. Eindelijk was het verhaal uit en scheen hij kalmer en iets opgewekter. Toen verloor hij het bewustzijn. Zijn ademhaling werd rauw en onregelmatig. Zijn borst ging vlug op en neer, alsof hij niet genoeg lucht kon krijgen. We waren allen stil. Zijn handen omklemden de vuile deken en lieten die weer los, toen omklemden ze het kruisje om zijn hals. Een moeizaam gereutel kwam uit zijn keel, en de ademhaling stopte.

Mozes veegde zijn ogen met zijn mouw af voordat hij een gevangene uit de gang riep. Al gauw kwamen er twee mannen om Bucur's lijk mee te nemen. De morgenzon, die door de open ramen scheen, viel op zijn gezicht. Maar nu waren de roodomrande ogen gesloten en de wrede lijnen om zijn mond verzacht: zijn trekken toonden in de dood zo'n grote vrede als hij in zijn leven niet gekend had.

In kamer vier werd grote vriendelijkheid en menselijkheid getoond. Dikwijls kwamen gevangenen van andere zalen bij ons de nacht doorbrengen om de stervenden te helpen en troost te bieden.

Met Pasen bracht een vriend van zijn geboorteplaats voor Gafencu, de vroegere ijzeren gardist, een geschenk, dat verpakt was in een puntzakje. „Het is naar binnen gesmokkeld”, zei hij. „Doe het eens open”.

Gafencu vouwde het papier open en zag twee klontjes van een glinsterende witte substantie — suiker. Niemand van ons had in jaren suiker gezien. Onze uitgeteerde lichamen hunkerden er naar. Alle ogen waren gericht op Gafencu en het geschenk in zijn handen. Langzaam vouwde hij het weer dicht.

„Ik eet het nog niet op”, zei hij. „Misschien is iemand er vandaag nog slechter aan toe dan ik. Maar dank je wel”. Hij legde het geschenk zorgvuldig naast zijn bed en daar bleef het.

Een paar dagen later liep mijn temperatuur op en ik werd erg zwak. De

suiker werd van bed tot bed doorgegeven tot het op mijn bed kwam te liggen.

„Ik geef het u”, zei Gafencu. Ik bedankte hem, maar raakte de suiker niet aan, omdat de volgende dag iemand het nog wel harder nodig kon hebben. Toen mijn crisis voorbij ging, gaf ik ze aan Soteris, de oudste van de twee Griekse communisten, wiens toestand ernstig was. Twee jaar lang ging de suiker van man tot man in kamer vier (en twee keer kwam ze bij mij terug). Iedere keer had de lijder de kracht het te laten liggen.

Soteris en zijn vriend Glafkos schepten in het begin graag op over hun heldendaden gedurende de Griekse burgeroorlog. Ze hadden de kloosters op de berg Athos overvallen, alles geroofd wat ze konden dragen, alles vernield wat ze moesten achterlaten. Vrouwen waren verboden op de berg Athos en verscheidenen van de tweeduizend monniken hadden er in geen jaren één gezien. „We namen een troep meisjes-guerrilla's met ons mee”, zei Soteris. „Je zou moeten hebben kunnen zien hoe die oude kerels liepen!”

Soteris was trots op zijn atheïsme toen hij nog kon grappen maken en op het leven hopen; maar toen de dood naderde, riep hij om hulp van God. Alleen de mompelende stem van de priester, die vergiffenis van de hemel beloofde, kon hem kalmeren. Toen vond ook hij de grote morele kracht om van de twee klontjes suiker af te zien.

Zijn lichaam werd voor de begrafenis klaargemaakt door een gevangene van buiten, die ons dikwijls kwam helpen. Hij werd eerbiedig de Professor genoemd en hij heette Popp. Zelden verscheen zijn gebogen en geleerd uitziend figuur bij ons zonder dat hij vergezeld was door de één of andere, die hij geschiedenis leerde, of Frans of een ander onderwerp. Ik vroeg hem hoe hij dat klaarspeelde zonder schrijfmateriaal. Hij legde uit: „We smeren de tafel in met een stuk zeep en krassen de woorden erin met een spijker”. Toen ik zijn volharding bewonderde, glinsterden Popp's onschuldige ogen. „Ik dacht altijd, dat ik les gaf voor mijn levensonderhoud. In de gevangenis heb ik geleerd, dat ik les geef omdat ik van mijn leerlingen houd”.

„Hebt u een roeping, zoals de priesters zeggen?”

„Wel”, antwoordde hij, „hier zien we wat we waard zijn”.

Toen ik vroeg of hij een christen was, leek hij in de war. „Dominee, ik heb te veel teleurstellingen gehad. In mijn vorige gevangenis, Ocnele-Mari bijvoorbeeld, werd de kerk in een magazijn veranderd en ze vroegen iemand om het kruis van de torenspits te halen. Niemand wilde het doen. Eindelijk bood een priester zich aan. „Dat zijn nou christenen”, zeiden de mannen. Ik gaf toe, dat niet iedereen in priesterkleden een priesterlijk hart heeft, noch dat allen, die zich christenen noemen, discipelen van Christus zijn in de ware zin van het woord. „Iemand, die naar de barbier gaat om geschoren te worden, of die kleden bij een kleermaker bestelt, is geen discipel, maar een klant. Zo is iemand, die alleen tot de Zaligmaker komt om behouden te worden, zijn klant, niet zijn discipel — dat is iemand, die

tot Christus zegt: wat wil ik graag werk doen zoals Gij. Van plaats tot plaats gaan om de vrees weg te nemen; in plaats daarvan vreugde brengen en waarheid, troost en het eeuwige leven”.

Popp glimlachte. „Maar zij dan, die te elfder ure discipelen worden? Ik moet zeggen, dat ik niet weet wat er van te denken dat ik zoveel overtuigde atheïsten op het eind gelovigen heb zien worden”.

Ik zei, dat ik dacht dat de verklaring was, dat onze geest niet altijd op dezelfde hoogte werkt. „Een genie kan bij tijden onzin vertellen of met zijn vrouw schertsen, maar daarnaar wordt hij niet beoordeeld. We moeten op ons verstand en het zijne letten als het op zijn best werkt — als het zich inspant om een uitweg te vinden op het ogenblik van de uiterste crisis. Juist als de geest door de muil des doods moet gaan werkt ze het zekerst, en dan stort de valse gevel van het atheïsme bijna altijd in”.

„En waarom denkt u, dat een man als Bucur zijn wandaden in het openbaar wil belijden? ”

Ik zei: „We hebben bij een spoorweg gewoond en overdag merkten we het lawaai van de treinen nooit op, omdat de stad rumoerig was. Maar 's nachts hoorden we ze duidelijk fluiten. Zo kan het rumoer des levens ons doof maken voor de zachte stem van het geweten. Als de dood nadert in de stilte van de gevangenis, waar geen afleiding is, horen mensen de stem, die zij nooit tevoren gehoord hebben”.

Abt Iscu, die rustig geluisterd had, viel bij: „Ik noem het: luisteren naar de stilte. Er was in mijn vorige gevangenis, te Aiud, een arme moordenaar in eenzame opsluiting. Hij bleef 's nachts wakker en schreeuwde steeds: „Wie is daar in de cel hiernaast, waarom houdt hij niet op met op de muur te kloppen? ”

„Wat was daar voor raars aan? ” vroeg Popp.

„Wel, de cel ernaast was leeg”.

Daar ik geen kracht had mezelf te wassen, nam Professor Popp die taak over. Ik vroeg of er ook douches waren in dit deel van de gevangenis.

„Zeker”, zei hij. „In de volksrepubliek van Roemenië hebben we de modernste installaties. Alleen, zij werken niet. Onze douches staan al jaren droog”. Hij richtte zich op en ging voort: „Ken je het verhaal van de communist en de kapitalist, die elkaar in de hel ontmoetten? Ze vonden twee poorten. De één had het opschrift: Kapitalistische hel, en de andere: Communistische hel. Ofschoon ze klassevijanden waren, staken ze de hoofden bij elkaar om te beslissen welke de beste zou zijn. De communist zei: „Kameraad, laten we in de communistische afdeling gaan. Daar zijn vast geen lucifers, als er kolen zijn. Als er lucifers zijn, zijn er geen kolen. En zelfs als er lucifers en kolen zijn, dan zal de oven kapot gaan”.

De professor ging verder me te wassen, terwijl de anderen lachten. Toen begon Aristar, de boer: „De eerste communisten waren Adam en Eva”.

„Waarom? ” vroeg de vriendelijke Popp.

„Omdat ze geen kleren hadden en geen huis: Ze moesten dezelfde appel delen, en toch dachten ze, dat ze in het paradijs waren”.

Het vertellen van verhaaltjes en moppen was belangrijk voor ons allemaal. De mensen konden de hele dag aan hun narigheden liggen denken en iemand, die hen kon helpen die te vergeten, deed een daad van barmhartigheid. Dikwijls praatte ik uren aan één stuk, hoewel ik ziek was en duizelig van de honger. Een verhaal kon, net zo goed als een stuk brood, een mens kracht geven. Toen Popp er bij me op aandrang mijn krachten te sparen, zei ik dat ik kracht genoeg had voor nog één verhaaltje.

„De Talmud vertelt ons van een rabbi, die op straat wandelde toen hij de stem van de profeet Elia hoorde, die zei: „Ofschoon gij vast en bidt, hebt u nooit die hoge plaats verdiend in de hemel, die de twee mannen aan de andere zijde van de weg wacht”. De rabbi liep de vreemdelingen achterna en zei: „Geeft u veel aan de armen?” Ze lachten: „Nee, we zijn zelf bedelaars”. „Bidt u dan voortdurend?” „Nee, we zijn onwetende mensen, we weten niet hoe we bidden moeten”. „Zeg me dan wat u doet”.

„We maken grappen. We laten de mensen lachen als ze bedroefd zijn”.

Popp keek verwonderd. „Wil je ons vertellen, dat zij die de mensen laten lachen grotere eer in de hemel ontvangen dan zij die vasten?”

„Dat is het onderwijs uit de Talmud, een boek van Joodse wijsheid. Maar we kunnen ook in de Bijbel lezen, in de tweede psalm, dat God Zelf soms lacht”.

Terwijl hij me hielp aankleden, zei Popp: „Hij zou niet veel te lachen vinden aan ons hier, maar waar is God, dominee, en waarom helpt Hij ons niet?”

„Christus is op vele manieren bij ons in de gevangenis”, antwoordde ik. „Men ziet Hem in de christelijke dokters, die worden geslagen en getreiterd, maar doorgaan ons te helpen. Sommige officiële dokters in Vacaresti hebben ook medicijnen naar binnen gesmokkeld en voor zichzelf daarmee tien jaar gevangenschap verdiend.

En Christus is hier in de priesters en dominees, die werken om de lasten van anderen te verlichten, en in alle christenen, die eten en kleren geven en mensen helpen, die er slechter aan toe zijn dan zij zelf. Hij is ook met ons, in hen die onderwijzen aangaande God en ook in de vertellers. En u hebt Hem bij u niet alleen in de persoon van hen, die u helpen, maar ook in de gedaante van hen, die u kunt helpen.

Jezus zegt ons, dat bij het laatste oordeel God de goeden van de bozen zal scheiden, de goeden aan Zijn rechterhand en de bozen aan Zijn linkerhand. Jezus zal tot hen ter rechterzijde zeggen: „Komt in en beërft het Koninkrijk, dat u toebereid is vanaf het begin der wereld. Want Ik was hongerig en ge hebt Me te eten gegeven, Ik was een vreemdeling en ge hebt Me in huis genomen, naakt en ge hebt Me gekleed, ziek en ge hebt Me bezocht, Ik was in de gevangenis en ge kwaamt bij Mij”. De goeden zullen vragen: „Heere, wanneer hebben we dit alles gedaan?” En Christus zal antwoorden: „Zo-

veel gij het aan Mijn minste broeders gedaan hebt, hebt ge het aan Mij gedaan”.

Gafencu had zijn hele volwassen leven in de gevangenis doorgebracht, maar zoals andere ijzeren gardisten in wie het christelijk geloof had overwonnen, kon hij niet genoeg doen om zijn misdaden goed te maken. Elke dag gaf hij het voorbeeld van iets afzonderen van zijn karig rantsoen om de zwaksten onder ons te helpen versterken. Hij had zijn anti-semitisme volkomen laten varen, en toen sommigen van zijn oude fascistische vrienden hem kwamen opzoeken in kamer vier verbaasde hij hen door te zeggen: „Ik zou het hele land helemaal door Joden geregeerd willen zien”.

Zijn kameraden waren ontzet.

„Ja”, zei Gafencu kalm. „Als eerste minister, kamerleden, ambtenaren, iedereen. Ik zou één voorwaarde willen stellen. Het moeten mensen zijn zoals de oude Joodse regeerders, zoals Jozef, Mozes, Daniël, Petrus, Paulus en Jezus Zelf. Want als we nog meer Joden hebben boven ons zoals Anna Pauker, dan is het gedaan met Roemenië”.

Gafencu was gevangen genomen toen hij negentien was. Zijn jeugd was voorbijgegaan zonder dat hij zelfs een meisje had gekend. Als anderen over seks praatten, zei hij: „Wat is dat eigenlijk?”

Hij vertelde me op een dag: „Mijn vader is uit Bessarabië gedeporteerd door de Russen. We hadden nooit genoeg te eten. Ik werd op school geslagen, toen gevangen genomen omdat ik weggelopen was en bij de ijzeren garde gegaan was. Ik heb nooit een enkel goed, oprecht en beminnelijk mens ontmoet. Ik zei tot mezelf: „Christus is maar een legende. Er is niemand zoals Hij in de wereld van vandaag en ik geloof niet, dat er ooit zo iemand geweest is. Maar toen ik een paar maanden in de gevangenis was geweest, moest ik toegeven, dat ik ongelijk had. Ik heb zieken ontmoet, die hun laatste korst weggaven. Ik heb een cel gedeeld met een bisschop, die zo goed was, dat je gevoelde, dat het aanraken van zijn gewaad zou kunnen genezen”.

Gafencu was al een jaar in kamer vier, en de hele tijd had hij niet op zijn rug kunnen liggen. De pijn was te erg. Hij moest voortdurend gesteund worden. Iedere dag werd de controle over zijn lichaam nog slechter. Dikwijls deed hij zijn behoeften waar hij lag, en moest dan maar wachten, 's nachts soms uren lang, tot er iemand kwam om hem te reinigen.

Sterkere patiënten van buiten moesten de was overnemen van hen onder ons, die zichzelf niet konden helpen. Ze moesten hemden, ondergoed, slopen, lakens, soms tot twintig per dag, boenen, hoewel ze daartoe het ijs op de binnenplaats moesten breken om het bevroerende water te bereiken. Mijn eigen goed stond altijd stijf van pus en bloed, maar toen ik probeerde een vriend te weerhouden van het wassen daarvan, werd hij boos. Hij was ook een vroegere ijzeren gardist, die het nu als zijn christenplicht achtte anderen te helpen.

Gafencu klaagde nooit. Hij zat heel stil in bed en bewoog soms alleen zijn hoofd wat om toestemmend te knikken of een dankwoord te zeggen. Toen het bekend werd, dat hij niet lang meer had te leven verzamelden zijn oude en nieuwe vrienden zich om zijn bed met tranen in hun ogen. Zijn laatste woorden waren: „De Geest van God begeert ons voor Zichzelf”.

Toen hij heengegaan was, knielden de anderen neer en baden. Ik zei: „Jezus zegt ons, dat als een zaad niet in de aarde valt en sterft, het geen vrucht kan voortbrengen, en dat zoals een zaad wordt herboren als een schone bloem, zo sterft een mens en zijn sterfelijk lichaam wordt vernieuwd tot een geestelijk lichaam. En zijn hart, dat gekomen is om vervuld te worden met de idealen van het christen zijn, zal zeker vruchten dragen”. Nadat een priester gebeden had werd Gafencu in zijn hemd gewikkeld en naar het lijkenhuis gebracht. Gedurende de nacht werd hij begraven in een gemeenschappelijk graf door twee misdadigers, die deze taak altijd vervulden. Zijn legaat was twee suikerklontjes.

Gedurende de beginmaanden van 1950 hield een gedurige stroom van nieuwe aankomers in Tirlul-Ocna ons op de hoogte van de gebeurtenissen daarbuiten, en soms scheen het, dat wij in de gevangenis er nauwelijks slechter aan toe waren dan „de gelukkige arbeiders en boeren van het vrije Roemenië”. De lonen waren nooit zo laag geweest. Er was een achturige werkdag aangekondigd, maar je moest wel twaalf uur werken voor je je „norm” klaar had, en dan lieten „vrijwillig werk” en lezingen over het marxisme nog geen tijd over voor gezinsleven; in elk geval woonden in elke flat twee of meer gezinnen.

Stakingen waren onwettig. Eén van onze nieuwelingen, een krom gewerkte oude vakbonder, die Boris Matei heette, vertelde me: „Het is veertig jaar geleden, dat ik opgesloten werd omdat ik streed voor de achturige werkdag, en nu er een communistische regering is, werk ik veertien uur in de gevangenis”.

Zijn misdaad was, dat hij een anonieme brief naar kameraad Gheorghiu-Dej had geschreven om te protesteren ten behoeve van zijn mede-arbeiders tegen de ernst van hun omstandigheden, hij beweerde dat ze in welke kapitalistische maatschappij ook, er recht op zouden hebben het werk neer te leggen. De geheime politie deed een inval in zijn depot van rollend materiaal en nam voorbeelden van het handschrift van de 10.000 arbeiders. Na een onderzoek van weken werd Boris er van beschuldigd tot staking te hebben aangezet en hij kreeg vijftien jaar voor sabotagepogingen.

Toch bleef zijn geloof in de marxistische beginselen onwrikbaar. Boris had geen sympathie voor de afgescheiden groepen, die met hem in de gevangenis gedreven werden: vrijmetselaars, leden van een Rotaryklub, theosofen, spiritisten. Ook had hij geen medelijden met de dichters en romanschrijvers, die opgesloten waren om hun onafhankelijke wereldbeschouwing: ze waren om beurt op het hoofdkwartier van de partij ont-

boden om hun orders te ontvangen, en dan hadden ze maar niet het dwaallicht van de objektieve waarheid na moeten jagen.

Boris beweerde, dat Lenin in zijn boeken er de nadruk op had gelegd, dat het belangrijk was om één enkel gezichtspunt in het leven te vinden en vast te houden.

„Dat van de partij?” zei ik. „Maar deze leer werpt alle filosofische leerstellingen omver. Als ik de cel bekijk vanuit mijn bed, zie ik alleen het raam. Als ik kijk vanwaar jij zit, zie ik de deur. Als ik naar de vloer kijk, heeft de kamer geen zolder. Elk gezichtspunt is in werkelijkheid een blinde plek, omdat het je totaal onmogelijk maakt andere gezichtspunten te zien. Alleen wanneer we alle „gezichtspunten” loslaten en onze beschouwing van het geheel aanvaarden, vinden we de waarheid. Paulus zegt: „De liefde gelooft alle dingen”, niet enkel de geloofsbelijdenis van deze of die groep”. Maar spreken over godsdienst maakte Boris boos. Hij vluchtte in de verdediging van zijn marxistisch materialisme. „Er is geen God, geen ziel. Alleen de stof bestaat. Ik daag je uit te bewijzen, dat het anders is”. Ik zei, dat hij zijn argumenten wel zou gekregen hebben uit een communistisch leerboek, waarin ik de volgende definitie van een kus had gezien: „Een kus is het elkaar naderen van twee paar lippen, met wederkerige overbrenging van microben en kooldioxide”.

Hij glimlachte hierover, maar ik hield vol: „Het is niet om te lachen. Het communisme doet de menselijke geest geweld aan doordat het probeert die in een marxistisch dwangbuis te sluiten. Geen wonder, dat de liefde, het verlangen, de tovermacht, en als je wilt de valsheid van de kus geen plaats heeft in jullie filosofie. Deze verarming van geestelijke waarden tast de materiële zijde van het leven aan — de zijde die jullie als alleen belangrijk beschouwden. Het maakt dat de arbeiders hun werk niet van harte doen, zodat de slechte kwaliteit van de goederen uit communistische landen spreekwoordelijk is”.

Boris zei: „Ik ken het gezegde, dat de sabbat is gemaakt voor de mens, en niet de mens voor de sabbat, maar vanuit ons gezichtspunt bestaan wij allen ten voordele van de staat. Het verlies van individuele vrijheid en privaatbezit zijn stappen op weg naar de volmaaktheid”.

Ik dacht, dat zelfs een hond vecht met ieder, die probeert hem zijn bot af te nemen, maar als een vonnis van vijftien jaar Boris niet van zijn illusies genezen had, was het niet waarschijnlijk, dat dit door redetwisten zou gebeuren. En toen kwam er een ongelukkige gedachte bij me op: hij zou wel iemand kunnen zijn van de verklikkers, zoals er telkens weer opnieuw kwamen.

Het verklikken had zich verspreid als een ziekte. Je kon aangebracht worden voor het spreken over God of voor hardop bidden; ja zelfs voor een verdachte activiteit als het leren of onderwijzen van een vreemde taal. Dikwijls was de man, die met de vinger iemand aanwees, een dikke vriend, zelfs onder wrede aandrang een zoon of vader of vrouw of man. Inderdaad

was de verklikker misschien een erger bedreiging voor „vrije” mensen dan voor hen, die al achter de tralies zaten, en in kamer vier spraken we ons vrijer uit dan men waar dan ook in Roemenië kon doen. Het gaf niet, daar niemand van ons in leven zou blijven.

Op de verjaardag van de „tien dagen, die de wereld schokten” — de Russische revolutie van november 1917 — nam professor Popp de gelegenheid te baat dat Boris afwezig was om die te gedenken met een anekdote. Op de eerste verjaardag van de triomf van het bolsjewisme, zei hij, hielden de nieuwe regeerders een jachtpartij in het woud buiten Moskou. Daarna rustten ze uit om het vuur en Lenin vroeg: „Zeg me eens, kameraden, wat beschouwt u als het grootste genot in het leven?”

„Oorlog”, zei Trotzky.

„Vrouwen”, zei Zinoviev.

„Welsprekendheid — de macht om een grote menigte onder je betovering te brengen”, zei Kamenev.

Stalin zweeg als altijd, maar Lenin drong aan: „Zeg ons uw keus”.

Eindelijk zei Stalin: „Niemand van u weet wat werkelijk genot is. Het is iemand te haten, en jarenlang voor te geven dat je zijn beste vriend bent, totdat hij op een dag zijn hoofd vertrouwend aan je borst vleit. En dan het mes in zijn rug te steken. Er is geen groter genot in de wereld dan dit”.

Het was lange tijd stil. We wisten toen al iets van Stalins meedogenloosheid, de rest, die na zijn dood door de hand van zijn kollega's openbaar kwam, bewees de waarheid van dit huiveringwekkende verhaal.

HOOFDSTUK 3

Er was al enige tijd met bezorgdheid gesproken over het nieuwe systeem van „heropvoeden” van gevangenen, dat in praktijk gebracht werd in de gevangenissen van Suceava Piteshi. Het werd niet met boeken, maar met slagen beoefend. De leraars waren gewoonlijk ijzeren gardisten, die hun jasje hadden omgekeerd en georganiseerd waren als de „gevangenen van communistische overtuiging”. We hoorden de namen van Turcanu en Formagiù als de organisatoren van deze groepen. Het scheen, dat ze zich gedroegen als wilden.

We vreesden, dat deze gedragslijn ook zou worden gevolgd in Tîrgul-Ocna, maar Boris wilde het niet geloven. Hij kon zich niet indenken, dat zijn vroegere linkse geestverwanten gruwelen zouden dulden: „Ze weten dat terreur nooit gruwelen kan uitroeien”. Dit schreef Karl Kautsky, de sociaal-demokratische denker, aan het begin van de Russische revolutie.

Ik zei: „Ja, en ik herinner me wat Trotsky, die minister van oorlog was, antwoordde: „Mijnheer Kautsky, u weet niet wat voor terreur we zullen uitoefenen”. Het is ironisch, dat Trotsky's eigen ideeën door de terreur in Rusland even grondig zijn uitgeroeid als het kapitalisme”.

De abt zuchtte. „Ik vrees, dat terreur en marteling, als ze langdurig en meedogenloos worden toegepast, de weerstand van elk mens zullen breken, zonder een wonder van God”.

„Ik geloof niet in wonderen”, zei Boris. „Ik kan het er wel zonder, dank je. Niets heeft nog mijn overtuiging doen wankelen”.

De atmosfeer in de gevangenis werd slechter na een kort bezoek van de „heropvoedingsleider” Formagiù met instructies om het systeem in te voeren. Tot nu toe wisten de gevangenen dat, hoewel ze het grootste deel van de dag werpen geplaagd, de bewakers vroeger of later zouden gaan eten of slapen. Nu trokken de „gevangenen van communistische overtuiging” (de G.C.O.) bij ons in. Ze hadden de macht om naar willekeur te slaan en te treiteren, en rubber knuppels om dat te doen. Ze waren door de autoriteiten uitgepikt uit de slechtste en ruwste gevangenen en er was niet aan te ontkomen: bij elke vijftig gevangenen was een groep van tien of twintig G.C.O. mannen, en er kwamen er nog meer. Zij, die zichzelf bereid verklaarden communist te worden, moesten de oprechtheid van hun bekering demonstreren door anderen op dezelfde manier te bekeren.

Brute geweldpleging werd onderbroken door zittingen van meer verfijnde wreedheid, onder medisch toezicht om er zeker van te zijn, dat de gevangenen niet zouden sterven. Dokters waren zelf dikwijls G.C.O.-ers. Ik

kende een dokter Turcu, die na het „onderzoek” van een celgenoot halt riep, de man een injectie gaf om zijn weerstand te verhogen, en dan de heropvoeders zei wanneer ze weer konden beginnen. Het was Turcu, die besliste wanneer de man niet meer kon en weer in zijn cel mocht worden geworpen tot de volgende dag.

Een golf van waanzinnige dingen overspoelde de gevangenis. Tuberculosepatiënten werden uitgekled, op de stenen vloeren gelegd en overgoten met emmers ijskoud water. Zwijnedraf werd op de grond gegooid voor mannen, die dagenlang uitgehongerd waren; met de handen achter hun rug gebonden werden ze gedwongen dat op te likken. Geen vernedering, hoe gemeen ook, werd hun bespaard. In vele gevangenissen werden mensen gedwongen uitwerpselen te slikken en urine te drinken. Gevangenen werden ook gedwongen seksuele perversies in het publiek te bedrijven. Ik had niet gedacht, dat zo'n vernedering van lichaam en ziel mogelijk was.

Zij, die aan hun geloof vasthielden, werden het slechtst behandeld. Christenen werden vier dagen lang aan kruisen gebonden. Elke dag werden de kruisen op de vloer geplaatst, en de andere gevangenen werden gedwongen hun behoeften te doen op het gezicht en het lichaam van de gekruisigden. Daarna werden de kruisen weer opgericht.

Een katholiek priester, die in kamer vier werd gebracht vertelde ons, dat hij in de gevangenis van Piteshi op een zondag in de beerput van de latrine werd geduwd en bevolen de mis te bedienen over de uitwerpselen.

„Gehoorzaamde u?” vroeg ik.

Hij begroef zijn gezicht in zijn handen en schreide. „Ik heb meer geleden dan Christus”, zei hij.

Deze dingen werden gedaan onder aanmoediging van de administratie van de gevangenis op bevel van Boekarest. Turcanu, Formagiu en andere specialisten werden van gevangenis tot gevangenis gebracht. Ze rekruteerden G.C.O.-ers en zagen er op toe, dat de campagne niet verslaptte. Partijleiders, zelfs leden van het Centrale Komitee, zoals Constantijn Doncea en de ondersecretaris van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Marin Jianu, kwamen de sport bekijken. Boris, die vroeger met Jianu gewerkt had, brak door de bewakers heen om te protesteren, maar indien Jianu zijn vroegere kollega al herkende wilde hij het toch niet toegeven. „Wij komen niet tussenbeide als het ene zwijnt het andere slaat”, zei Jianu. In feite hield de partij zich op een afstand van de beulen, maar moedigde hen aan om te martelen. „Breng hem weg”, zei Jianu. Boris werd geslagen tot hij om genade riep. De oude vechter voor de vakbonden stortte helemaal in. Toen hij werd blootgesteld aan voortdurende vernedering en marteling gaf hij het op. Hij kroop om de handen van zijn beulen te kussen. „Dank u, kameraden”, zei hij. „U hebt me tot het licht gebracht”. Toen begon hij koortsig te ijlen over de vreugden van het communisme, en hoe misdadig hij had volhard in zijn dwaling. Na zo'n instorting eiste zijn zelfrespekt een volledige verandering van politiek, anders zou hij be-

lachelijk zijn geweest in eigen oog, en dat kon hij niet verdragen. Boris voegde zich bij de G.C.O.-groep. Eén van de eersten, die zijn knuppel voelden, was dokter Aldea.

Het heropvoedingssysteem, uit Rusland ingevoerd, gaf ongelooflijke resultaten. Slachtoffers openbaarden geheimen, die ze bewaard hadden onder maandenlange afmattende ondervraging. Zij klaagden vrienden, vrouwen, ouders aan, en zo werden er nog meerdere duizenden arrestaties gedaan.

In deze tijd werd een groep zieken uit de loodmijnen naar een speciale cel in Tirgul-Ocna gebracht. Bij hen kwamen andere gevangenen, die toen ze bevonden dat sommigen van hen priesters waren, bij hen biechtten en zo hun vertrouwen wonnen. De mannen uit de mijnen spraken vrijuit over hun geheime godsdienstige en politieke activiteiten. Toen werden ze naar een grotere cel overgebracht voor heropvoeding — om daar te ontdekken, dat ze gesproken hadden met verklikkers.

Eén van hen werd gekneusd en bebloed in kamer vier gebracht. Hij vertelde ons, dat de dienstdoende heropvoeder een goed gebouwde jonge man was met een gemaakte glimlach, die de hele tijd grapjes maakte. „Doet dat pijn? ” vroeg hij dan. „Och, dat spijt me, laten we wat nieuws proberen. Vond je dat leuk? ”

„Als ik die vent ooit in mijn handen krijg”, zei het slachtoffer, „vil ik hem levend”.

„Dat is goed”, giechelde de oude boer Baradas. „Doe er peper en zout op, dat is de juiste manier”.

Baradas bad dagelijks: „In de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, God vernietige de communisten, doe ze lijden, doe ze kwaad, de zwijnen”.

„Waarom zeg je zulke dingen? ” vroeg ik hem. „Dat wordt van een christen niet verwacht”.

Hij balde zijn vuisten als in aanroeping ten hemel. „Ik zeg het omdat God niemand in het paradijs binnenlaat, die deze bastaards niet vervloekt”.

Velen als Baradas leefden alleen voor de dag waarop ze hun kwellers konden kwellen, en geloofden in de hel, zodat de communisten daarin zouden branden.

„We moeten de haat geen plaats geven”, zei ik. „Mensen als Boris zijn alleen bezweken onder verschrikkelijke druk”.

Maar Boris was nu een pijnlijk onderwerp van gesprek in kamer vier. Zijn poging om zijn bekering tot het communisme te bewijzen door de aanval op Dr. Aldea, die van zijn verachting voor Turcu en de andere G.C.O. dokters duidelijk blij had gegeven, had Boris tot één van de meest gehate mannen in de gevangenis gemaakt. Aldea had erg veel last van steenpuisten op zijn rug en zijn schouders, gevolg van een ontoereikend dieet, en Boris had hem op de rug geslagen. De gevangenen zouden hun leven geven voor Aldea, die het zijne gaf voor hen. Na het pak slaag werd de dokter ge-

vonden op een bed in kamer vier. Toen kwam iemand zeggen, dat een ernstig zieke patiënt naar hem vroeg.

„De dokter is te ziek om zich te bewegen”, zei de abt.

Aldea vroeg: „Wie is het? ”

„Boris”.

Aldea klom moeizaam uit bed; niemand sprak toen hij de kamer uitliep.

Abt Iscu vertelde soms van zijn ervaringen in de slavenkampen aan het Donau-Zwarte-Zeekanaal, waar duizenden stierven aan mishandeling en honger. Het kanaal was begonnen vooral op aandringen van Rusland — daar het hen zou helpen Roemenië nog doeltreffender van zijn produkten te ontdoen dan nu al gebeurde — en ook als een zaak van prestige voor onze regering. Het was een ontzaglijk groot plan, en het was zo'n symbool geworden van de communistische prestaties, dat toen een groep ingenieurs waarschuwde, dat de rivier waarschijnlijk niet voldoende water zou kunnen leveren voor beide het kanaal en het net van irrigatiewerken, ze werden doodgeschoten als „ekonomiesaboteurs”. Roemenië's hulpbronnen werden kwistig in het plan gestoken; tussen 1949 en 1953 zwoegden meer dan 200.000 politieke en kriminele dwangarbeiders aan het graven.

De abt werd gezonden naar Poarta-Alba, één van de strafkolonies langs de route. Terwijl ze woonden in bouwvallige barakken achter prikkeldraad, moest ieder van de 12.000 gevangenen elke dag 8 kubieke meter grond met de hand verzetten. Onder de slagen van bewakers duwden ze kruiwagens tegen steile hellingen op. De temperatuur daalde tot 25 graden Celsius onder nul in de winter, en het water dat in vaten naar de kolonies werd gebracht, bevroor helemaal. Ziekten kwamen er veel voor. Veel gevangenen braken uit naar de verboden streek om het kamp heen, in de hoop neergeschoten te worden.

De zwaarste misdadigers werden over „brigades” van ongeveer honderd gevangenen gesteld, en werden betaald naar de resultaten, in voedsel of sigaretten. Christenen werden in een zogenaamde „Priestersbrigade” bijeengebracht, waar als iemand alleen maar een kruis sloeg, een reflexbeweging bij de orthodoxen, hij slaag kreeg. Er was geen rustdag, geen Kerstfeest of Pasen.

En toch, zei abt Iscu, was hij te Poarta Alba getuige geweest van grote zielenadel. Een jonge katholiek, vader Cristea, had zich de haat op de hals gehaald van een orthodoxe priester, die verklikker geworden was. Hij vroeg hem: „Waarom sluit je je ogen zo dikwijls? Bid je dan? Ik daag je uit de waarheid te vertellen: geloof je nog in God? ”

„Ja” te antwoorden betekende op zijn minst een afranseling.

Vader Cristea overwoog: „Ik weet, Andrescu, dat u probeert, zoals de farizeën Jezus verzochten, mij te beschuldigen. Maar Jezus vertelde hun de waarheid en die vertel ik u ook. Ja, ik geloof in God”.

„Wel, en geloof je ook in de paus? ” ging Andrescu verder.

Cristea antwoordde: „Ik geloof ook in de paus”.

Andrescu haastte zich naar de politieke beambte, die kwam en de jonge man naar voren riep. Cristea was mager, uitgeput en huiverde in zijn lompen. De beambte was doorvoed, gehuld in een overjas, en droeg een Russische bontmuts. „Ik hoor, dat je in God gelooft”, zei hij.

Vader Cristea opende zijn mond om te antwoorden, en op dat ogenblik kon men begrijpen waarom in het evangelie van Mattheüs aan het begin van de Bergrede geschreven staat, dat Jezus „Zijn mond opende en sprak” – inderdaad iets vreemds, want niemand spreekt met gesloten mond. Nu had Cristea alleen nog maar zijn lippen geopend om te spreken, maar iedereen wist, dat er op dit beslissende ogenblik woorden van grote wijsheid uit zijn mond zouden komen. De christenen waren diep onder de indruk.

Cristea zei: „Toen ik tot priester werd gewijd, wist ik dat de gehele geschiedenis door duizenden priesters hun geloof met hun leven hadden betaald. Zo dikwijls ik naar het altaar ging beloofde ik God: Nu dien ik U in schone gewaden, maar zelfs al zouden ze me in de gevangenis werpen, dan nog zal ik u dienen. En dus, luitenant, de gevangenis is geen bewijs tegen de godsdienst. Ik geloof in God”.

De stilte, die nu volgde, werd slechts verstoord door het geluid van de wind. De luitenant scheen geen woorden te kunnen vinden. Eindelijk zei hij: „En geloof je in de paus?”

Het antwoord kwam: „Sinds Petrus is er altijd een paus geweest. En tot Jezus wederkeert zal er altijd één zijn. De paus heeft geen vrede gesloten met het communisme, dat zullen zijn opvolgers ook niet doen. Ja, ik geloof in de paus”.

De abt eindigde zijn verhaal: „Ik vond het moeilijk mijn orthodoxe broeder te vergeven, die verklikker was geworden, en ik ben geen volgeling van Rome, maar op dat ogenblik had ik willen roepen: Leve de paus!”

„Wat gebeurde er met vader Cristea?” vroeg iemand.

„Hij werd een week lang in de kerker opgesloten, waar je staan moet en nooit slaapt, toen gegeseld. Toen hij nog weigerde zijn geloof te verloochenen, werd hij weggevoerd. We hebben hem nooit weergezien”.

De heropvoeding eiste dagelijks nieuwe slachtoffers, en de overtuiging won veld, dat tenzij er spoedig iets gedaan werd we allen zouden worden „bekeerd” of gedood. Er bereikte kamer vier een gerucht, dat er een soort verzet groeide onder de communistische gevangenen, die het moedigt waren onder ons: de bewakers waren voorzichtiger met hen, want zij die vandaag in de gevangenis zaten, waren gisteren aan de macht geweest en konden dat morgen wel eens weer zijn. De christenen overlegden wat we zouden doen: als er opstand was, zouden we meedoen? Of was het tijd om „de andere wang toe te keren”? Verscheidene gevangenen waarschuwden tegen vechten.

Ik redeneerde: „Jezus wordt gewoonlijk getekend als zacht en mild, maar hij was ook een strijder. Hij dreef de kooplieden uit de tempel met een gesel en gaf zijn volgelingen als gids het Oude Testament met al zijn vuur en felheid”.

We besloten met de rebellen samen te werken. Er kon weinig in het geheim worden gedaan wegens de vele verklikkers onder ons en wegens het wantrouwen tussen anti-semiet en Jood, boer en landeigenaar, orthodox en katholiek, maar men kwam overeen gelijktijdig aktie te voeren bij de eerste gelegenheid.

In het kleine plaatsje Tirgul-Ocna was de enige afleiding een wekelijks voetbalmatch, die werd gehouden in een stadion, dat slechts op een steenworp afstand lag van de gevangenis. Op de eerste mei, die samenviel met een woeste nieuwe uitbarsting van heropvoeding, vernamen we dat er een Arbeidersdagspel zou worden gespeeld in het stadion om vijf uur 's middags, en de hele plaats zou er zijn. Dat was onze kans voor een demonstratie. Er werd afgesproken, dat het signaal zou zijn het geluid van het breken van een ruit.

Spoedig nadat het spel begon, klonk er ergens een zwak geluid van rinkelend glas, en de hele gevangenis was plotseling een gekkenhuis. Overal braken ruiten. Borden en kroezen werden op de binnenplaats gesmeten. Stoelen werden kapot geslagen. Door het lawaai heen begonnen sommigen van ons een spreekkoor: „Help ons, help ons!” Uit de hoogste ramen, die op het stadion uitzagen riepen mensen: „We worden hier gemarteld! Uw vaders en broeders en zonen worden hier vermoord!”

Het spel werd gestaakt. De menigte kwam op de been en al spoedig verzamelden honderden zich op de weg onder de muren. Er binnen had één van de gevangenen zijn polsen doorgesneden, en de bewakers probeerden met knuppels de orde te herstellen. De menigte op straat werd spoedig verdreven door troepen, die met geweerkolven zwaaiden. Toen bleef nog de taak om de orde in de gevangenis te herstellen en de slachtoffers te tellen. Onder hen was Boris, die neergeslagen en zwaar gewond werd, toen hij probeerde een andere gevangene te redden van onder de voeten der bewakers. Weer moest Dr. Aldea hem verzorgen. We zonden vriendelijke groeten, maar er was geen antwoord.

„Hij overleeft het misschien niet”, zei dokter Aldea. „Dit is te vlug na zijn laatste bloedspuwing”.

Het nieuws van de opstand verspreidde zich spoedig door het hele land. Er werden geen regelrechte vergeldingsakties gehouden, alleen werd het gevangenisregiem strenger. Zij, die ervan werden verdacht de aanstokers te zijn, werden naar andere gevangenis overgebracht en dus beroofd van de geringe medische verzorging, die ze nog hadden ontvangen te Tirgul-Ocna. Velen, zoals ik later hoorde, stierven spoedig daarna.

Opgesloten in de volgepropte kamer vier hoestte abt Iscu elke dag langer

achter elkaar. Zijn lichaam, dat uitgeteerd was door jarenlang uithongeren en door het blootgesteld zijn aan alle weersinvloeden, werd door vreselijke hoestbuien gekweld. We lagen er bij en zagen hem wegteren. Soms herkende hij niet eens de vrienden, die hem kwamen helpen. Als hij bij bewustzijn was, lag hij urenlang fluisterend te bidden en had altijd woorden van troost voor anderen.

Nieuwe overlevenden van het kanaalplan waren naar Tirgul-Ocna gekomen, en hun verhalen van de verschrikkingen daar deden me denken aan de slavernij van Israël in Egypte, waarbij dan nog de verbittering kwam, dat de verdrukten gedwongen werden hun verdrukkers te prijzen. Een beroemd komponist onder de gevangenen was geprest lofzangen te schrijven om Stalin te verheerlijken, en op de muziek daarvan marcheerden de afdelingen naar hun werk.

Toen op een keer een gevangene neerviel en een dokter hem dood verklaarde schreeuwde de gehate kommandant van Poarta-Alba: „Onzin”. Hij gaf het lijk een schop: „Zet hem aan het werk”.

Mijn bed stond tussen dat van de abt en van de één en twintigjarige Vasilescu, die een andersoortig kanaalslachtoffer was. Vasilescu was een gewone misdadiger, die over een „priesterbrigade” gesteld was. Hij had ze laten werken tot ze er bij neervielen. Maar om de één of andere reden kreeg kolonel Albu een hekel aan hem en op zijn beurt werd Vasilescu zo wreed behandeld, dat ook hij de dood nabij was. Hij was in een vergevorderd stadium van tuberculose.

Vasilescu was eigenlijk geen slechte jonge man. Hij had een grof, vierkant gezicht met donker krullend haar, dat laag over zijn voorhoofd groeide, wat hem een beetje deed lijken op een verbijsterde jonge stier. Taai en dom, hield hij te veel van wat hij als de goede dingen des levens beschouwde om te wennen aan een vaste baan, en hij had een zwaar leven gehad. Hij vertelde ons: „Als je eenmaal in die kampen terecht komt zou je alles doen om eruit te komen. De kommandant beloofde dat als ik deed wat hij me zei, ze mij vrij zouden laten”. Hij wilde kleren, een meisje om mee te gaan dansen. En de partij stelde hem voor de keus zich te voegen bij de martelaars of bij de beulen. „Ze brachten een groep van ons naar een speciaal kamp, waar ze de geheime politie trainen”, zei hij. „En één van de dingen, die we moesten doen, was katten en honden schieten en dan de overlevenden afmaken met stalen spiesen. Ik zei: „Dat kan ik niet doen”. En de instrukteur zei: „Dan zullen we het jou doen”.

Vasilescu had nu spijt. Herhaaldelijk vertelde hij me van de vreselijke dingen, die hij bij het kanaal gedaan had. Hij had de abt niet ontzien. De jongen was klaarblijkelijk stervende, en ik probeerde hem wat te troosten, maar hij kon geen rust vinden. Op een nacht werd hij hijgend naar adem wakker. „Dominee, ik ga heen”, zei hij. „Bid alstublieft voor me”. Hij dommelde in en werd weer wakker, en riep: „Ik geloof in God”. Toen begon hij te schreien.

Toen het dag werd riep abt Iscu twee gevangenen aan zijn bed en beval: „Til me eruit”.

„U bent te ziek om te bewegen”, zeiden ze. De hele kamer was van streek.

„Wat is er?” klonken er stemmen. „Laten wij het voor u doen”.

„Jullie kunnen dit niet doen”, zei hij. „Til me eruit”.

Ze namen hem op. „Naar het bed van Vasilescu”, zei hij.

De abt zat naast de jonge man, die hem had gemarteld en legde zachtjes een hand op zijn arm. „Wees kalm”, zei hij geruststellend. „Je bent jong. Je wist nauwelijks wat je deed”. Met een vod veegde hij het zweet van het voorhoofd van de jongen. „Ik vergeef je van ganser harte, en dat zouden andere christenen ook doen. En als wij al vergeven, dan vergeeft Christus, Die beter is dan wij, zeker. Er is ook voor jou een plaats in de hemel”. Hij hoorde Vasilescu's biecht aan en gaf hem het Heilig Avondmaal. De anderen droegen hem terug naar zijn bed.

Gedurende de nacht stierven abt Iscu en Vasilescu allebei. Ik geloof, dat ze hand in hand naar de hemel gingen.

De volgende dag zei Dr. Aldea me, dat ik een pneumothorax moest hebben, een eenvoudige procedure, die inhield dat er een holle naald in de borst gestoken werd, opdat er lucht kon binnenkomen om de long te steunen. Het was betrekkelijk pijnloos en daarna viel ik in slaap. Toen ik wakker werd was ik heel blij, dat professor Popp bij mijn bed zat. Hij was maanden lang weggeweest naar de gevangenis van Jilava en ook hij had veel geleden onder het heropvoedingssysteem. We praatten uren lang.

De professor vertelde me, dat er te Jilava veel gevallen van zelfmoord waren voorgekomen. In andere gevangenissen was het hetzelfde. Te Gherla en Piteshi gooiden sommigen zich van de bovenste verdiepingen van het trappenhuis naar beneden tot de ruimten tussen de trapportalen met gaas werden gespannen om ze tegen te houden. Sommigen sneden hun polsen door, sommigen hingen zich op, anderen stierven na het drinken van schoonmaakmiddelen. Een arme oude orthodoxe priester had zich herhaaldelijk uit een bovenste kooi op de grond laten vallen, tot hij er eindelijk in geslaagd was een noodlottige schedelbreuk te krijgen. „Hij was gemarteld”, zei de professor. „Hij was bang, dat hij als de heropvoeders weer met hem zouden beginnen, zou toegeven en zijn geloof zou verloochenen”.

Sommigen van de zelfmoordenaars waren beroemdheden zoals George Bratianu, een grote vooroorlogse figuur uit de Roemeense politiek, die zich rustig liet verhongeren, onopgemerkt door gevangenen, die het niet wisten, en er ook niet om gaven. Een leider van de Liberale partij, Rosculeț, had zichzelf gedood in de gevangenis van Sighet: hij was één van hen, die hadden gedacht dat „plaatselijke” communisten niet waren zoals de Russische soort. Maar nadat ze hem voor de schijn minister van godsdienst hadden gemaakt, nam de partij hem gevangen als kontra-revolutionair.

„Heropvoedings” mishandelingen hadden onrust veroorzaakt in vele gevangnissen, en het broeide nog in Tirgul-Ocna toen twee afzonderlijke voorvallen er oorzaak van waren, dat de toestand veranderde. Gedurende een inspectie in onze vleugel van de gevangenis deed een gehate kolonel van de geheime politie, Sepeanu, de ronde toen hij een nieuw hek zag om een groenteperk.

„Waarom heb je dit neergezet?” vroeg hij de kommandant met een lach. „Je had het hout beter kunnen gebruiken om de kontrarevolutionairen er mee af te ranselen”.

Mannen, die dichtbij werkten, hoorden het toevallig en het verhaal deed al spoedig de ronde door de gevangenis en riep een woedende reactie op. Een vroegere majoor schreeuwde: „Er moet iets gedaan worden, en ik zal het doen”. Op dat moment dachten we, dat het alleen maar boze grootspraak was. Maar toen Sepeanu weg was, eiste de majoor een speciale ondervrager uit Boekarest om iets belangrijks aan te horen, dat hij tot dusver niet had bekend.

Bij zijn komst vertelde de majoor hem: „Zoals u weet ben ik een oorlogsmisdadiger, die twintig jaar moet uitzitten voor het terechtstellen van Russische gevangenen. Maar als brigademajoor schoot ik deze mannen niet zelf dood. Wilt u de identiteit van de moordenaar weten? Hij was ene luitenant Sepeanu. Op het ogenblik is hij kolonel bij de geheime politie”. Kolonel Sepeanu stond vervolgens terecht voor oorlogsmisdaden en werd veroordeeld tot twintig jaar. Gedurende de rechtszitting onthulde hij heel wat van wat er in de gevangnissen voorviel.

Het tweede incident had ook betrekking op een officier van de geheime politie, en nog wel iemand van hoge rang. Kolonel Virgil Weiss was een vriend geweest van Anna Pauker en van andere leden van de regering. Toen viel hij in ongenade en werd naar de gevangenis gezonden. In de gevangenis van Piteshi viel hij in handen van Turcanu, de meedogenloze leider van de C.P.O.-groepen. Een man, die Turcanu hielp om Weiss te martelen, vertelde me later wat er gebeurde.

„Kolonel Weiss was drie keer in een uur flauw gevallen terwijl Turcanu met hem bezig was. We brachten hem bij met emmers water. Hij keek Turcanu aan en zei: „In orde, niet meer. Ik zal alles vertellen wat ik achtergehouden heb. En laat eens zien of uw bazen dat nemen”. Turcanu hoopte, dat hij toevallig achter één of ander geheim zou komen, dat hem de vrijlating zou brengen, die hem al zo dikwijls beloofd was. Hij zei tegen Weiss: „Als je nu tegen me liegt, zal ik je doden”. Weiss zei: „Ik heb onthullingen te doen, maar niet aan jou. Ze betreffen hooggeplaatste verraders”. Hij werd naar Boekarest gebracht en was er zo erg aan toe, dat hij weken in het hospitaal doorbracht en de dood nabij was. Hij zag daar leden van het Centraal Komitee van de partij, die mededingers waren van de Pauker-Luca-Georgescu-kliek. Hij vertelde hun, dat deze drie almachtige ministers hem hadden gevraagd om ze te helpen. Ze wilden valse paspoorten in geval ze

overhaast Roemenië wilden verlaten. Ze hadden ook grote geldsommen naar Zwitserse banken laten overmaken. Deze informatie werd onmiddellijk doorgegeven naar de sekretaris-generaal van de partij, Gheorghiu-Dej, die plannen beraamde tegen de Pauker-groep”.

Kolonel Weiss had heel wat te vertellen over de heropvoeding, en toonde de verschikkelijke littekens daarvan op zijn eigen lichaam. Er werd goed naar hem geluisterd. De huidige partijleiders werden achtervolgd door de gedachte, dat hun op zekere dag wel eens dezelfde behandeling zou kunnen te wachten staan, als het geluk van de partijleiding nog eens een keer nam. Sommigen hadden niets geweten van de excessen, en anderen deden alsof, en dus werd er een onderzoek ingesteld. De voornaamste heropvoeders werden naar het hoofdkwartier van de geheime politie gebracht om gemarteld te worden. Verschillenden van hen, zoals Turcanu, werden ter dood veroordeeld. De tredmolen van de terreur draaide zijn onvermijdelijke cirkel.

Het heropvoedingsschandaal werd als wapen gebruikt tegen het ministerie van Binnenlandse Zaken, met Teohari Georgescu aan het hoofd, en werd later een belangrijke faktor in de politieke zuivering van 1952. Eindelijk was het driemanschap, dat Roemenië had geregeerd sinds de communistische machtsovername, omvergeworpen. De andere ministers, die betrokken waren bij de beschuldigingen van kolonel Weiss, Vasile Luca en Anna Pauker, werden tot zondebokken gemaakt voor de vliegende inflatie en de economische chaos, waarin het land gestort werd.

In de gevangenis zagen we welke personen de tol betaalden voor het kollektief maken van de boerderijen. Velen van hen, die ons kwamen helpen in kamer vier, waren boeren, die in opstand waren gekomen tegen het in beslag nemen van hun grond. De gevangenen in Roemenië waren er vol van. Ook waren er duizenden voor het vuurpeloton geplaatst. Ze vertelden aangrijpende verhalen. Hun bezit was hen afgenomen en onder de landhervormingswet van 1949 kregen ze geen vergoeding. Van hun huizen verdreven, ineens tot zwervers geworden, die niets te verliezen hadden, verweerden ze zich. Beambten, die in hun handen vielen, werden soms neergeschoten, geslagen of levend verbrand met benzine. Maar het gaf allemaal niets. De boeren waren niet georganiseerd, hun opstanden kwamen voor op verschillende tijden en op verschillende plaatsen, en de regering kon ze gemakkelijk onderdrukken. Nu begreep ik waarom Maarten Luther in zijn tijd tegen de vergeefse boerenopstanden was.

Een verweerde oude schapenboer, Ghica genaamd, vertelde me: „De geheime politie liet me twee roestige geweren zien. „We hebben ze in je schuur opgegraven”, zeiden ze. „Als je je bij de kollektieve boerderij aansluit zou je een veroordeling ontlopen”. Nu, ik stemde toe. Maar toen ze kwamen om mijn dieren te halen, raakte ik in de war en probeerde ze tegen te houden. Ze ranselden me af en nu moet ik hier vijftien jaar

uitzitten. Ik heb alles verloren — land, schapen, vrouw, kinderen”. Alle boeren betreurden hun verlies in die volgorde.

Nog een ander vertelde me hoe hij van zijn kudde was beroofd. Hij smeekte om tenminste de bellen te mogen houden, die om hun nek hingen. De beambten lachten, maar lieten hem zijn gang gaan. Hij bracht de bellen naar zijn vliering, bond ze aan een touw en zat daar de hele nacht, terwijl hij van tijd tot tijd de bellen liet klingelen. Toen het morgen werd liep hij door het dorp naar het hoofdkwartier van de partij en stak de sekretaris dood.

Dat jaar kwamen er minder plattelanders in de gevangenis. Gheorgiu-Dej, die het leiderschap van de partij hield, maakte zichzelf tot eerste minister in 1952 en probeerde populair te worden door de kollektivering van de bedrijven te vertragen. Luca, Pauker en Georgescu werden alle drie van hun posten ontheven. Met hun val, die gevolgd werd door een partijzuivering, die Dej de algehele controle gaf, hoopten we op menselijker gevangenisomstandigheden. Maar in Moskou was nog niets veranderd, en daar werd de politiek gemaakt.

De winter kwam met zware sneeuwstormen. Dikke ijspegels hingen van het dak en de bloemen stonden op de ramen. Buiten moest je naar adem snakken van de kou. Toen het december werd lag de sneeuw zes voet hoog. Oudgedienden zeiden, dat het de koudste winter was in honderd jaar. Er was geen verwarming, maar tot nu toe hadden we ieder twee of drie dekens in plaats van de ene, die was voorgeschreven. Want telkens als er iemand stierf in kamer vier namen we zijn dekens. Toen kwam er een inspectie — en we hielden elk nog één versleten deken over. We sliepen de hele winter met onze kleren aan. Dikwijls kregen we geen brood. De soep, die gemaakt werd van wortels, die te rot waren om te verkopen, werd nog dunner.

Op de Kerstavond werden de gesprekken in de gevangenis ernstiger. Er werd geen ruzie gemaakt, er werd niet gevloekt en weinig gelachen. Ieder dacht aan hen, die hij liefhad, en er was een gevoel van gemeenschap met de rest van het mensdom, dat gewoonlijk op zo'n grote afstand van onze levens was.

Ik sprak over Christus, maar wat kostte dat een moeite. Mijn handen en voeten waren ijskoud, mijn tanden klapperden, en een hongergevoel als een ijzige klomp in mijn maag scheen door heel mijn lichaam te trekken tot alleen mijn hart leefde. Toen ik niet verder kon, ging Aristar, een jonge boer, verder waar ik geëindigd was. Hij was nooit naar school geweest. Toch vertelde hij zo natuurlijk en beschreef hij de plaats van de geboorte zo levendig, alsof het die week in zijn eigen schuur was gebeurd, dat er tranen in de ogen van de hoorders stonden.

Ergens in de gevangenis begon iemand te zingen. Eerst was zijn stem rustig, en drong nauwelijks heen door de gedachten aan mijn vrouw en mijn zoon. Maar geleidelijk zwol hij verwonderlijk aan in de ijle, heldere lucht, tot het galmde over de gangen en ieder met zijn bezigheid ophield om te luisteren.

We waren heel stil toen zijn gezang ophield. De bewakers, die opeengedrongen waren rondom een cokeskachel in hun verblijven, roerden zich de hele avond niet. We begonnen verhalen te vertellen, en toen men mij er om één vroeg, dacht ik aan het lied, en vertelde hun deze oude Joodse legende: „Koning Saul bracht David, de herder die geëerd werd voor het doden van Goliath, naar zijn hof. David hield van muziek en was verrukt toen hij een prachtige harp in het paleis zag staan. Saul zei: „Ik heb veel voor dat instrument betaald, maar ik ben bedrogen. Al mijn musici hebben het geprobeerd, maar vergeefs. Het brengt alleen lelijke geluiden voort”.

David nam de harp op om die te proberen, en haalde er zulke verrukkelijke muziek uit, dat iedereen ontroerd werd. De harp scheen te lachen en te zingen en te wenen. Koning Saul vroeg: „Hoe komt het dat alle musici die ik riep wanklanken uit deze harp te voorschijn riepen, en alleen jij er muziek uit kon halen?”

David, de toekomstige koning, antwoordde: „Vóór mij probeerde iedereen zijn eigen lied te spelen op deze snaren. Maar ik zong met de harp zijn lied. Ik bracht in herinnering, dat hij een jonge boom was geweest, met vogels die tsjilpten in zijn takken en twijgen, die groen waren van bladeren, en bloesems, die glansden in de zon. Ik herinnerde hem aan de dag, dat er mensen kwamen om hem te vellen, en je hoorde hem wenen onder mijn vingers. Toen legde ik hem uit, dat dit niet het einde was. Zijn dood als boom betekende het begin van een nieuw leven, waarin hij God zou verheerlijken als harp, en u hoorde hoe hij zich verheugde onder mijn handen”.

En zo zullen als de Messias komt velen proberen hun eigen liederen op Zijn harp te zingen, en hun tonen zullen schel zijn. We moeten op Zijn harp Zijn eigen lied zingen, het lied van Zijn leven, Zijn toorn, Zijn vreugde, lijden, dood en opstanding. Alleen dan zal de muziek echt zijn”.

Zulk een lied hoorden we op dat Kerstfeest in de gevangenis van Tirgul-Ocna.

Aristar stierf in februari. We moesten diep in de sneeuw graven en de grond breken, die zo hard was als ijzer, om hem op de gevangenisbegrafplaats te begraven bij abt Iscu, Gafencu, Bucur en een twintigtal vrienden van kamer vier. Zijn bed werd ingenomen door Avram Radinovici, die muziekkritikus was geweest in Boekarest. Avram kende lange passages uit de partituren van Bach, Beethoven en Mozart, en kon ze urenlang neuriën; hij was net zo goed als een symfonieconcert. Maar hij had een nog kostbaarder gift meegebracht. Wegens de tuberculose, die zijn ruggegraat had aangetast, lag hij in een gipskorset, en terwijl we toekeken stak hij een hand in de borst van zijn grijze schelp en bracht een klein, verfomfaaid boekje te voorschijn. Jarenlang had niemand van ons een boek, wat dan ook, gezien. Avram lag daar en sloeg rustig de bladen om, tot hij er erg in kreeg dat verscheidene begerige ogen op hem gericht waren.

„Uw boek”, zei ik. „Wat is het, waar hebt u het gekregen?”

„Het is het evangelie van Johannes”, zei Avram. „Ik zag kans het in mijn gips te verbergen toen de politie me kwam halen”. Hij glimlachte. „Jullie kijken naar me als bedelaars, die toekijken bij iemand, die geniet van een heerlijk maal”, zei hij. „Zouden jullie het willen lezen?”

Ik nam het boekje in mijn handen alsof het een levende vogel was. Geen levenbrengend medicijn kon me kostbaarder zijn. Ik had veel van de Bijbel van buiten gekend en had er uit onderwezen op het seminarie, maar ik vergat er dagelijks meer van. Dikwijls had ik geprobeerd me voor te houden wat het grote voordeel was van dit gemis van een Bijbel: terwijl we lezen wat God sprak tot Zijn profeten en heiligen, zouden we kunnen vergeten er naar te luisteren wat Hij óns te zeggen heeft. Avrams evangelie ging van hand tot hand. Het viel ons zwaar het door te geven. Ik denk dat gevangenschap moeilijker is voor gestudeerde mensen: fabrieksarbeiders en boeren vonden een meer gevarieerd gezelschap dan ze tevoren gekend hadden, maar de geletterde mens was als een vis op het droge.

Verschillenden leerden het hele evangelie van buiten, en we spraken er dagelijks over; maar we moesten voorzichtig zijn welke gevangenen het geheim mochten weten. Avrams verfoemfaaid evangelie hielp om velen tot Christus te brengen, onder hen professor Popp, die, eenvoudig door dicht bij vele levende christenen te zijn, geleidelijk het geloof nadergekomen was. De woorden van de apostel Johannes voltooiden het werk, maar een laatste hindernis moest nog genomen worden.

„Ik heb weer getracht te bidden”, zei de professor. „Maar behalve het opzeggen van orthodoxe formules, die ik als jongen geleerd heb en het vragen aan de Almachtige om gunsten waarop ik geen recht heb, kan ik niet veel zeggen”.

Ik vertelde hem van een dominee, die geroepen werd aan het sterfbed van een oude man. Hij ging zitten in een leuningstoel dicht bij het bed, maar keek verbaasd toen de oude man zei: „Ga u daar alstublieft niet zitten”. Dus trok de dominee een stoel bij, hoorde zijn biecht en gaf hem de heilige communie. De oude man leefde weer wat op en zei: „Laat me u de geschiedenis van die leuningstoel vertellen. Vijftig jaar geleden, toen ik een jongen was, vroeg de oude dominee hier me of ik mijn gebeden opzei. Ik antwoordde: „Neen, ik heb niemand tot wie ik kan bidden. Als ik schreeuw zo hard ik maar kan hoort de man op de verdieping boven me het nog niet, hoe kan God in de hemel dat dan?” De oude dominee antwoordde vriendelijk: „Probeer dan niet om te bidden. Ga 's morgens stil zitten met nog een stoel tegenover je. Denk je dan in dat Jezus daarop zit, zoals Hij in zovele huizen in Palestina zat. Wat zou je Hem vertellen?” Ik zei: „Als ik eerlijk was zou ik zeggen, dat ik niet in Hem geloofde”. „Wel”, zei de dominee, „daarmee laat je tenminste zien wat er eigenlijk in je hart leeft. Nu zou je verder kunnen gaan en Hem uitdagen: indien Hij bestaat, laat Hem er dan het bewijs van geven. Of als je de manier waarop

God de wereld bestuurt niet kunt waarderen, waarom vertel je Hem dat niet? Je zou niet de eerste zijn, die klaagde – koning David en Job vertelden God, dat ze dachten dat Hij onrechtvaardig was. Misschien heb je iets nodig? Vertel Hem precies wat dat is. Als je het ontvangt, dank Hem dan. Al deze uitwisselingen behoren tot het bidden. Zeg geen van buiten geleerde holle frasen op. Zeg wat er echt in je hart is”.

De stervende man ging verder: „Ik geloofde niet in Christus, maar ik geloofde de oude dominee. Om hem een plezier te doen zat ik voor die leuningstoel en deed alsof Christus er in zat. Een paar dagen lang was het een spelletje. Toen begreep ik dat Hij bij me was. Ik sprak tot een werkelijke Jezus over werkelijke dingen. Ik zocht leiding en ontving die. Het gebed werd een tweegesprek. Jonge man, vijftig jaren zijn voorbijgegaan en elke dag spreek ik met Jezus in die stoel”.

De jonge dominee was erbij toen de oude man stierf, terwijl hij als laatste gebaar zijn hand uitstreekte naar zijn Vriend in de leuningstoel.

De professor vroeg: „Bidt u zo? ”

Ik zei: „Ik denk graag, dat Jezus naast me staat en dat ik tot Hem kan spreken, zoals ik het tot u doe. Mensen, die Hem in Nazareth en in Bethleem ontmoetten, zeiden geen gebeden tot Hem op. Ze zeiden wat in hun hart was”.

Popp zei: „Waarom denkt u, dat velen die twee duizend jaar geleden in Palestina tot Hem spraken, niet Zijn volgelingen werden”.

Ik zei: „Eeuwen lang hebben de Joden gebeden om de komst van de Messias, en niemand luider dan het Sanhedrin, het opperste gerechtshof. Maar toen Hij kwam, bespotten en bespuwden ze Hem en zonden Hem in de dood, want het laatste wat ze wensten was iemand, die hun behaaglijke sleur verstoorde. En dat geldt heden nog van vele volkeren”.

Professor Popp werd christen. Hij zei me: „Toen ik u voor het eerst zag had ik een voorgevoel, dat u me iets had te geven”. Zulke ingevingen zijn in de gevangenis niet ongewoon. Als de buitenwereld van het gezicht is afgesloten, opent zich een nieuwe weg naar het ongeziene. We werden heel vertrouwelijk. Soms als hij zwijgend bij me zat, bracht hij juist de gedachte onder woorden, die mijn geest bezig hield. Zo zou het altijd moeten zijn tussen vrienden en tussen man en vrouw, al is het zelden zo.

De ijskegels smolten en de sneeuw lag in plekken tegen de muur. Er kwamen knoppen aan de kale bomen en we hoorden de vogels zingen. Door onze winterhanden, onze voeten, die in lompen waren gewikkeld, door onze gezichten, die verstijfd waren van de kou, voelden we het leven weer bewegen. Een nieuwtje bracht de gevangenis in beroering. Er was een gevangene naar het hospitaal in de stad gebracht, waar hij een vrouw zag huilen terwijl ze de vloer schrobde. „Wat scheelt eraan? ” vroeg hij. „Onze vader Stalin is dood”, snikte ze. Het stond in de kranten. Wij stortten er geen tranen om. Iedereen hield er bespiegelingen over wat dat zou betekenen.

Popp zei: „Als Stalin dood is, is het stalinisme dat ook. Een diktatorschap overleeft zijn diktator niet”.

Een herinnering daaraan dat het communisme Lenin had overleefd werd aan dovemansoren gezegd. Een paar dagen later hoorden we lokomotieven fluiten en klokken luiden om Stalins begrafenis in Moskou aan te duiden. In de gevangenis weerklonk gelach en gevloek. De bewakers keken knorrig en de officieren nerveus. Niemand wist wat er zou kunnen gebeuren.

Na weken van onzekerheid kwam er een hoge ambtenaar van het departement van Justitie en we begrepen, dat hij gestuurd was om de toestanden in de gevangnissen te bestuderen. Stilte begroette hem toen hij van cel tot cel ging en vroeg of er ook klachten waren. Velen vermoedden een valstrik. Toen hij aan kamer vier kwam zei ik: „Ik heb iets te zeggen, maar ik begin niet voor u me belooft me tot het eind toe aan te horen”.

„Daar ben ik voor gekomen”, zei de ambtenaar beleefd.

Ik zei: „Officier van Justitie, u hebt een beroemde voorganger in de geschiedenis, genaamd Pontius Pilatus. Hem werd verzocht de rechtzaak te behandelen van iemand, waarvan hij wist dat die onschuldig was. Dat geeft niet, zei Pilatus bij zichzelf, moet ik mijn carrière er aan wagen voor een Jood, een timmerman?

Hoewel tweeduizend jaren zijn verlopen, is dit verraad aan de rechtspraak niet vergeten. En wat voor kerk ter wereld u ook binnengaat, overal hoort u dat gezegd wordt in de Geloofsbelijdenis, dat Jezus gekruisigd is onder Pontius Pilatus”.

De anderen in kamer vier keken heel bezorgd om mij.

Ik zei: „Kijk in uw hart en dan ziet u, dat wij de slachtoffers zijn van onrecht. Ook als we schuldig waren in het oog van de partij, zouden we onze misdaden in de gevangenis moeten boeten. Maar dit is een uitgesteld doodvonnis. Voordat u uw rapport opmaakt, moet u eens kijken naar ons voedsel, het gebrek aan verwarming en eenvoudige medicijnen, het vuil en de ziekte. Vraag eens wat voor barbaarsheden we hebben doorstaan. Schrijf dan de waarheid. Was dan uw handen niet in onschuld over hulpeloze mensen zoals Pilatus deed”.

De officier van Justitie keek me somber aan, draaide zich op zijn hielen om en ging heen zonder een woord te zeggen. Het nieuws, dat hij me had laten uitspreken, verspreidde zich door de gevangenis en gaf anderen ook moed om te spreken. Voordat hij vertrok waren er boze woorden gevallen in het bureau van de kommandant, hoorden we. Later op die dag werden de bewakers heel beleefd, bijna alsof ze zich verontschuldigen. Een week later werd de kommandant ontslagen.

Toen de dagelijkse gang van zaken in de gevangenis verbeterde, begon ik op te staan en elke dag een paar passen te lopen. Dokter Aldea bracht de officiële dokter mee om me te bezoeken. Aldea zei: „We kunnen niet wijs worden uit u. Uw longen zijn gehavend, de ruggewervels zijn aangedaan; ik kon u niet in het gips zetten en u hebt hoegenaamd geen chirurgische

behandeling gehad. U bent niet beter, maar u wordt niet erger, dus zullen we u uit kamer vier overbrengen”.

Mijn vrienden waren opgetogen. Zij schepten moed uit het feit, dat ik na twee en een half jaar de eerste was, die deze cel levend verliet. „Hoe hebt u dat geleverd, dominee?” vroeg iemand schertsend. „Waarom gehoorzaamt dat oude lijf van u niet aan de orders van de dokter om te sterven?”

Ik zei: „Ik verwacht, dat je de één of andere medische reden daarvoor zou kunnen vinden als je het probeerde. Maar in de oorlog heb ik een les geleerd omtrent het te ver zoeken naar verklaringen. Ik ontmoette enkele leden van de partij, die in Rusland waren geweest. Toen ik vroeg waarom de Sovjet-Unie zijn campagne tegen de godsdienst toentertijd had gematigd, zei iemand: „Vertel u het ons eens”. Ik antwoordde, dat ik dacht dat het een konsessie was aan Engeland en Amerika, die de Russen hielpen in de oorlog. De ambtenaar glimlachte. „Dat is het antwoord dat ik als communist zou geven. Als ik een christen was, zou ik zeggen, dat het Gods antwoord was op het gebed”. Ik was stil omdat hij gelijk had. In de Bijbel wordt verteld, dat een ezel eens een profeet vermaand heeft. Dus zeg ik u, dat als ik hersteld ben, het een wonder van God is en een gebedsverhoring”.

Ik wist, dat er velen voor me baden, zowel gevangenen die ik ontmoet had, als leden van mijn gemeente. Maar het zou nog vele jaren duren voor ik hoorde hoeveel duizenden over de gehele wereld meegebeden hebben.

HOOFDSTUK 4

De „kamer des doods” was als een altaar geweest waarvoor mensen van gedaante werden veranderd en verheerlijkt door hun geloof. Ik was blij dat ik nog in leven was, maar het weer in de normale gevangenis sfeer komen van ruzies, drank en armzalige voorwendsels was een anticlimax.

De onverbidelijke volharding waarmee een deel van de vroegere betere klasse vasthield aan formele titels was tegelijk droevig en komisch. „Excellenties” wensten elkaar goede dag; baronnen en graven informeerden naar elkaars gezondheid. Gesprekken over vroegere invloed en de terugkeer van de goede oude tijd maakten de uren vol. Eén van mijn burens, die geen behoorlijk antwoord wilde geven aan iemand, die hem niet toesprak als „brigade-kommandant”, probeerde een touw van me te lenen om zijn broek op te houden toen we in de rij stonden voor de stinkende ton. Toen het hem niet gelukte, ging hij weg „om iets te roken te vinden”.

De enige bron van sigaretten waren de bewakers, die ze niet aan gevangenen mochten geven, maar die de hele avond rookten en de peuken weggooiden. De verklikkers schenen altijd het eerst eruit te zijn 's morgens en dus hadden zij het monopolie van het verzamelen van peuken op de binnenplaats. Soms bereikte één ervan de andere gevangenen, die dan angstvallig in een kring ze om beurten oprookten, aan een speld gestoken. Op deze bijzondere morgen liep „brigade-kommandant” Donca schuchter toe op een jonge bewaker, die met welbehagen stond te trekken aan een sigaret terwijl hij omhing bij de deur.

„Wat wil je hebben voor die sigaret?”

De bewaker grinnikte. „Wat hebt u aan te bieden, brigade-kommandant?” Donca had niets. Hij probeerde hem te overbluffen.

„Ik heb hooggeplaatste vrienden. Je zult beloond worden voor elke attentie mij bewezen”.

„Invloedrijke vrienden hè? Dus bent u toch werkelijk communist, brigade-kommandant?”

„Ik ben een trouwe Roemeen, sergeant”.

„Nu, als u een trouwe Roemeense communist was, zou ik u deze sigaret wel eens kunnen geven”.

Donca aarzelde en keek steelsgewijs om zich heen. De bewaker zou weggaan.

„Neen, wacht eens. Natuurlijk ben ik een trouwe Roemeense communist”. De bewaker wenkte zijn kameraden om te delen in het pretje.

„Dus kun je op een Russisch wijze dansen, brigade-kommandant? Dans

eens voor ons. Dans eens als een Russische beer". Plagend hield hij hem de sigaret voor.

Met uitgespreide armen en wat schuim op zijn lippen begon Donca lachwekkend te huppelen van het ene been op het andere. De bewakers hadden de grootste pret. De gevangenen wendden hun ogen af toen Donca tussen hun benen door grabbelde naar de weggegooide sigaret.

Toen Donca werd overgeplaatst, werd zijn krib ingenomen door nog een vroeger lid van de staf, generaal Stavrat. Epauletten maken net zo min een officier als een pij een monnik, en Stavrat was alles, wat Donca niet was. Ofschoon klein van gestalte, stelde hij zijn medegevangenen in de schaduw door louter persoonlijke aantrekkingskracht. Kortaf, zonder medelijden met zwakheid, en toch vol vriendelijkheid en gezond verstand, sprak hij graag de hele cel aan als: „mannen”.

Juliu Stavrat was een generaal zonder laarzen. Hij had de zijne weggegeven. We deden samen met mijn paar en droegen ze om de andere dag voor lichaamsbeweging op de binnenplaats. Spoedig na zijn komst werden voedselpakketten eindelijk toegestaan en de eerste, die bezorgd werd, was voor de generaal. Voor een opgewonden publiek trok hij de verpakking eraf. We stonden paf. Ham, gerookte worst, vruchtencake, chokola – wat moest zijn vrouw hebben opgeofferd om zoiets te kunnen kopen. Stavrat, die acht jaar op varkensvoer geleefd had, pakte het pakket weer in en kwam naar mijn bed. „Dominee”, zei hij, „wees zo goed dit onder de mannen te verdelen”.

Stavrat was eerst christen en dan soldaat. Toen we hoorden, dat de Russen hun eerste atoombom tot ontploffing hadden gebracht, zei hij: „Dan moeten we niet langer hopen op totale Amerikaanse militaire interventie; het is beter, dat wij in de gevangenis sterven dan dat miljoenen sterven in een atoomoorlog”.

„Denkt u dat de mensheid zou vernietigd worden?” vroeg ik hem.

„De toekomst van de mensheid en ook zijn verleden”, zei hij. „Er zal niemand overblijven om onze worsteling en vooruitgang door de eeuwen heen te bestuderen”. Stavrat had een diep gevoel voor geschiedenis en kon welsprekend vertellen over Roemenië's verleden.

„Maar als de atoomoorlog geen oplossing is”, voegde hij er aan toe, „en de beschaving en het communisme niet kunnen samenleven, dan weet ik niet wat het antwoord is”.

„Het is het christendom”, antwoordde ik, „en dan levend christendom. Het kan het leven van alle mensen veranderen. Denk aan de vele barbaarse heersers zoals Clovis van Frankrijk, Stephen van Hongarije, Rurik van Rusland, die bekeerd werden en toen hun land kerstenden. Dat kan weer. Dan zullen we het ijzeren gordijn zien smelten”.

„Zullen we beginnen met Gheorghiu-Dej?” glimlachte Stavrat. „Dat is geen kleinigheid”.

Daar zijn mededingers allen van het toneel verdwenen waren, was Gheorghiu-Dej nu onze diktator. Hij gaf openlijk toe, dat het vorige regime grove fouten had gemaakt, en telde het Donau-Zwarte Zee kanaal onder de grootste. Na drie jaar, waarin vele miljoenen dollars waren verspild en duizenden mensenlevens verloren gegaan, waren nog maar vijf van de ontworpen veertig mijl voltooid. De leidinggevende ingenieurs en de kamp-administrateurs werden beschuldigd van sabotage. Drie werden er ter dood veroordeeld, twee op staande voet terechtgesteld. Nog dertig anderen kregen gevangenisstraffen van vijftien jaar tot levenslang. Een nieuw onderzoek toonde nu aan, dat de Donau niet genoeg water kon verschaffen voor het projekt — juist wat de ingenieurs gezegd hadden, die aan het begin waren geraadpleegd en die daarom waren doodgeschoten. Het kanaal werd aan zijn lot overgelaten. Alles wat overbleef van Roemenië's grootste besteding van tijd en geld in de eerste dekade van het communistische bewind waren de arbeidskampen, en die werden vlug in orde gebracht om tegemoet te komen aan de grote toevoer uit de gevangnissen.

Terwijl we dit fiasko bespraken, nam professor Popp me terzijde. Hij zei: „Ik heb iets voor je verzwegen sinds mijn terugkeer naar Tirgul-Ocna. Dokter Aldea dacht, dat het een te grote schok voor je zou kunnen zijn in je omstandigheden. Je vrouw is in de gevangenis en — ze is aan het kanaal geweest”.

Popp had de feiten gekombineerd van verschillende gevangenen die daar gewerkt hadden. Sabina was twee jaar na mij gearresteerd. Er was geen speciale beschuldiging tegen haar ingebracht. Ze had als diakones leiding gegeven aan de vrouwen in de kerk en had toen geweigerd om te preken naar partijvoorschrift. Te Poarta-Alba, aan het kanaal, was Sabina toegevoegd aan dat onderdeel van vrouwen — schoolmeisjes, patriotten en prostitueés, vrouwen uit de grote wereld en vrouwen die voor haar geloof moesten lijden — die aarde op kruiwagens moesten scheppen en die over grote afstanden moesten voortduwen. Zij, die in gebreke bleven hun aandeel te leveren, kregen geen eten. In kamp Kilometer 4 werd de kommandant later veroordeeld tot dwangarbeid voor het verkrachten van dertig vrouwelijke gevangenen. De beschuldiging was: het prestige van het regime ondermijnen.

Poarta Alba werd bestuurd door de beruchte kolonel Albon. Om in leven te blijven at Sabina gras als een dier. Sommigen van hen, die hond hadden gegeten, zeiden dat het lekker was. Maar toen ik ze vroeg of ze het weer zouden eten schrokken ze ervan terug. Sabina was klein en tener, zodat het een geliefkoosd grapje was van de bewakers haar in de ijsskoude Donau te gooien en haar er weer uit te vissen. Dat ze niet stierf, kwam door het mislukken van het projekt. Samen met andere gevangenen werd ze naar een staatsboerderij gezonden waar varkens werden gefokt, om daar dwangarbeid te verrichten. De professor vertelde, dat een gevangene van Vacaresti met Sabina had gesproken in het hospitaal daar.

„Ze is erg ziek geweest”, zei Popp, „maar ze zal in leven blijven. Ze weet, dat u in veiligheid bent. De vrouwen om haar heen vertelden van een dominee, die, naar men dacht, zou sterven, een dominee, die preekte van achter de muren. Ze vertelden uw vrouw, dat ze in 1950 hadden opgehouden uw stem te horen en overtuigd waren, dat u dood was. Maar zij hield vol, dat u leefde, ondanks alles wat er tegen getuigde”.

Dit nieuws brak bijna mijn zelfbeheersing. Een ogenblik zou ik alles gedaan hebben om Sabina te bereiken. Ik trachtte te bidden, maar mijn geest werd in zwarte neerslachtigheid gedompeld. Dagenlang sprak ik met niemand. Toen zag ik op een dag op het gevangenisplein een heel eerwaardige oude priester bij het wachtlokaal, zijn witte baard woei op in de koude wind. Hij was pas aangekomen en ze hadden hem daar laten staan. Verscheidene politiemannen slenterden rond en spotten met hem.

„Wat doet die oude pope hier?” vroeg één van hen.

„Hij is gekomen om de gevangenen de biecht af te nemen”, spotte een andere.

En dat deed vader Suroianu weldra. Er omgaf hem zulk een reuk van heiligheid, dat men grote neiging voelde hem zijn gehele vertrouwen te schenken. Ook ik beleed hem mijn wanhoop en vertelde hem van zonden, die ik nooit te voren had bekend. De wortels van het kwaad worden in de biechtstoel zelden blootgelegd. Maar al beschuldigde ik mezelf nog zo, toch bezag vader Suroianu me niet met verachting, maar vol liefde. Van mijn kant was het zeker een persoonlijke schuldbelijdenis. Ik geloof niet in de biecht als sakrament.

Suroianu had meer reden om te treuren dan één van ons. Zijn hele gezin was tragisch verwoest. Eén van zijn dochters, die gebrekkig was, was van haar man beroofd, hij was bij ons in Tirlu-Ocna. Een andere dochter was met haar man tot twintig jaar veroordeeld. Eén van zijn zonen was in de gevangenis gestorven. De tweede, van wie Suroianu zeer had gehoopt dat hij priester zou worden, had zich tegen hem gekeerd. Zijn kleinkinderen waren wegens de „aktiviteiten tegen de partij” van school verwijderd of hadden hun baan verloren. Toch besteedde vader Suroianu, een eenvoudige man, die zich door zelfstudie had ontwikkeld, zijn dagen aan het beïnvloeden en opfleuren van anderen. Hij begroette de mensen nooit met „goede morgen”, maar altijd met het bijbelse „verheugt u”. Hij zei tegen me: „Op de dag, dat je niet kunt glimlachen, moet je je winkeltje gesloten houden. Je hebt zeventien spieren van je gezicht nodig om te glimlachen, maar drie en veertig om je wenkbrauwen te fronsen”.

„U hebt zoveel tegenspoed gehad, hoe is het mogelijk dat u zich verheugt?”

„Wel, het is een ernstige zonde het niet te doen”, zei hij tegen me. „Er is altijd reden genoeg om u te verheugen. Er is een God in de hemel en in het hart. Ik heb vanmorgen een stuk brood gehad. Het was heerlijk. Kijk, nu schijnt de zon. En er zijn hier zovelen, die van me houden. Elke dag, dat je

je niet verheugt, is een verloren dag, mijn zoon. Je zult die dag nooit meer terug krijgen”.

Ook ik kon me verheugen, want eindelijk werd het verlangen vervuld, dat ik gekoesterd had sinds ik predikant werd — gevangenisdominee te zijn. In het gewone leven luidt men de klok en wacht erop, dat er mensen naar de kerk komen; maar hier waren mijn gemeenteleden bij mij „in de kerk”, niet alleen 's zondags maar de hele dag en elke dag.

Op een avond onderbrak de jonge Lazar Stancu me. Hij sprak vele talen vloeiend en zijn enige misdaad was, dat hij gewerkt had voor een buitenlands nieuwsbureau. „Niet meer over het christendom alstublieft. Ten slotte zijn er nog meer interessante godsdiensten”.

„Wel”, zei ik. „Ik weet iets af van Confucius en van het Boedhisme”. En ik vertelde één van de minder bekende nieuw-testamentische gelijkenissen. Toen Stancu de schone en originele gedachte daarvan roemde, was ik verblijd en legde uit, dat dit echt christelijke onderwijzing was. „Waarom loop je andere godsdiensten na?” vroeg ik. „Is het zoals ze in het oude Roemeense spreekwoord zeggen, de kip van je buurman is altijd een kalkoen? Of eenvoudig het rusteloos zoeken van de intellectueel naar iets nieuws?”

„Bernard Shaw heeft het eens zo voorgesteld, dat de mensen in hun jeugd zo worden ingeënt met kleine hoeveelheden christendom, dat ze het echte zelden krijgen”, antwoordde Stancu.

Soms probeerden ze me als ik sprak te overschreeuwen. Op een avond sprong een jonge gevangene, pas aangekomen in de cel, op en schreeuwde: „Hou op, hou op!” De anderen keken hem verbaasd aan en hij wierp zichzelf op zijn krib. Ik ging naar hem toe. Hij had een fijnbesneden, gevoelig gezicht, maar zijn kaak en zijn nek waren bedekt met een geïmproviseerd verband. Wanhopig draaide hij zijn gezicht naar de muur. Daar ik voelde, dat ik hem alleen maar verder van streek zou maken, deed ik geen poging meer met hem te praten.

Dr. Aldea vertelde me, dat hij Jozef heette. „Een aardige jongen”, zei hij. „Maar hij is voor zijn leven getekend door gezichtskanker. Hij is weer zo'n geval van beender-tuberculose”. Aldea vertelde me Jozefs geschiedenis. Voor vier jaar, toen hij nog maar veertien was, werd Jozef gearresteerd toen hij probeerde naar het huis van zijn zuster in Duitsland te komen. De geheime politie zette hem onder bewaking van gedresseerde honden, die op hem af sprongen als hij bewoog en naar zijn keel grepen. Van angst kreeg hij een shock; hij spreekt nog over de kwelling van die benauwende uren, die hij aan de grens doorbracht, overgeleverd aan de genade van die honden. Daarna werd hij, omdat hij verdacht werd een pion te zijn in één of ander politiek spel, naar Boekarest gebracht en gemarteld om inlichtingen, die hij niet bezat. Toen werd hij met een troep dwangarbeiders naar het kanaal gestuurd waar hij honger leed en t.b. opliep.

Ik sloeg Jozef gade toen hij zich onder ons begon thuis te voelen. Hij had een ingeboren eerlijkheid en openheid, die door de ontberingen niet verwoest waren. Als hij soms zijn narigheden vergat, wierp hij zijn donkere haardos achterover en schudde van het lachen om de één of andere afgezaagde gevangenis mop. Maar dikwijls ging zijn hand naar zijn geschonden gezicht. Het was pijnlijk, maar nog erger was de gedachte, dat zijn knappe uiterlijk voor altijd verdwenen was.

In de zekerheid, dat ik hem kon helpen, wachtte ik mijn tijd af.

Gedurende enkele maanden na Stalins dood bleven de maandelijks pakketten van thuis komen. We keken verlangend er naar uit. Op de briefkaarten, die ze ons gaven, vroeg ik behalve om eten ook om sigaretten en „de oude kleren van Dokter Filon”.

Hoewel ik niet van roken houd, vroeg ik altijd mijn gehele rantsoen om weg te geven, daar de mannen hunkerden naar sigaretten. Het resultaat was ongelukkig: zij, voor wie ik er geen had, waren gebelgd, en zij, aan wie ik er wat gaf, verdachten me ervan meer aan anderen te geven.

Van de vraag naar de oude kleren van Dr. Filon begreep mijn gezin niets. De dokter was ongeveer half zo groot als ik. Ik hoopte, dat ze begrijpen zouden, dat wat ik werkelijk van hem nodig had streptomycine was. Aldea had me verteld, dat de socialistische dokters nu toegaven, dat het medicijn, dat tien jaar geleden in Amerika ontdekt was, waardevol was. Als ik het kreeg, kon hij me behandelen, maar we mochten er niet om vragen in onze pakketten.

Zelfs doodgewone aspirine zou op dat ogenblik welkom geweest zijn. Ik leed aan één van de dikwijls voorkomende aanvallen van kiespijn waar we allen last van hadden. Onze tanden verrotten snel bij gebrek aan goed voedsel of ze braken door slaag. Soms had ik om mijn enkels kettingen van vijftig pond en kon ik zelfs geen paar passen lopen om de pijn te verzachten. Maar nooit had ik er meer last van dan gedurende dit verblijf te Tirgul-Ocna. De hele dag plaagde een boventand me, en als de zon onderging nestelde de pijn zich in mijn onderkaak. We hadden geen tandarts en geen hoop op verlichting van de pijn. Van Pascal wordt verteld, dat hij kiespijn bestreed met wiskundige problemen, en dus probeerde ik preken te maken; maar pijn schijnt meer vatbaar te zijn voor berekeningen dan voor preken maken, want het waren hopeloze preken, waarin gevraagd werd om verlichting van onze aardse pijn. Toen probeerde ik gedichten te maken, maar die waren even somber en vol zelfbeklag.

Ik probeerde de pijn te vergeten door met Jozef te praten. Op een avond toen hij het laatste kruimeltje van zijn avondeten op had, ging ik bij hem zitten en vroeg hem waarom hij zo boos was geweest toen hij me over God hoorde spreken.

Hij zei heftig: „Ik haat God. En als u me niet met rust laat, roep ik de bewakers”. Toen kwamen de tranen in zijn ogen. Maar toch kwam de

oorspronkelijk goede aard van de jongen weer boven en een paar dagen later vertelde hij me van zijn hoop bij zijn zuster in Duitsland te komen en samen met haar naar Amerika te gaan om daar bij familie te gaan wonen. „Maar dan moet je beginnen Engels te leren”, zei ik.

„Dat zou ik graag willen, maar wie zou het me hier moeten leren? ”

Ik zei, dat ik hem les kon geven als hij wilde. Hij was overgelukkig en bewees een pientere en ijverige leerling te zijn, hoewel we geen boeken of papier of potlood hadden. Ik vertelde hem in het Engels van boeken, die ik gelezen had, en liet hem stukken uit de Bijbel, die ik van buiten kende, in de King James vertaling uit het hoofd leren.

Jozef was niet de enige gevangene, die bedreigd had me aan te geven, maar het wezenlijke gevaar in ons midden was de geheime verklikker. Dikwijls gebruikten zulke lieden de vaderlandsliefde om hun doel te bereiken, vooral bij de jongeren.

De partizanen, die het jarenlang volhielden in de bergen van Roemenië, inspireerden vele jonge mensen om hun eigen anti-communistische groepen te vormen, zodat jongens en meisjes van zeventien en achttien jaar gearresteerd werden en naar de gevangenis gedreven; er was zelfs een veertienjarige bij ons in Tirgul-Ocna. Ze luisterden graag naar de verhalen, die een vroegere kolonel van de inlichtingendienst, die Armeanu heette, placht te vertellen over onze koning Stephen de Grote en andere vaderlandse helden, die gestreden hadden tegen vreemde overheersing.

Generaal Stavrat, die Armeanu van vroeger kende, zei me hem niet te vertrouwen en stelde voor, dat we een oogje op hem zouden houden. Later op diezelfde dag liep ik langzaam voorbij, terwijl Armeanu stond te praten met een jonge partizaan, die Tiberiu heette. „Ze hebben mij wel te pakken gekregen”, zei Tiberiu, „maar anderen vechten door.....” Toen ik weer voorbij wandelde, hoorde ik hem zeggen, dat zijn vriendinnetje bij de partizanen was. Armeanu, die me zag komen, gaf hem een klap op de schouder en ging weg. Toen vroeg ik Jozef om te luisteren. Armeanu zou op hem minder letten. Een paar avonden later hoorde hij brokstukken van een gesprek.

„Vertel me van je meisje, Tiberiu. Ik wed, dat ze er aardig uitziet. Hoe heet ze? Maria — en waar komt ze vandaan? Ja, ik ken die plaats. In feite was ik bevriend met een familie Celinescu, die een dochter had, die net zo heette..... O, is jouw Maria een juffrouw Cuza. En haar vader? Kapitein bij het leger? Toch niet bijgeval in het één en twintigste regiment? O, in het vijftiende. Ja, ja”.

Na dit verslag dacht ik ook, dat Armeanu hoogstwaarschijnlijk een geheim agent was en dat Maria binnen enkele dagen gearresteerd zou worden. Generaal Stavrat wilde hem meteen ter verantwoording roepen, maar ik zei, dat we geen tastbaar bewijs tegen hem hadden. Toen ik daarna eens alleen was met Armeanu begon ik een gesprek met hem. Hij vroeg me

waarom ik in de gevangenis zat en ik zag een kans, al was het een waagstuk.

„Voor spionage”, zei ik, en voegde erbij, dat ik wist, dat ik vrijuit kon spreken tot een nationalist als hij. „Mijn arrestatie geeft niet. Ik ben maar een onbeduidende schakel in de organisatie”. Ik gaf nog wat wenken en liet hem me namen en adressen van mijn „kontakten” ontfutselen. Hij kon zijn blik van listige triomf niet verbergen; hij dacht, dat hij nu de inlichtingen had, die hem zijn loslating zouden verschaffen.

Zodra de cellen de volgende dag open gingen, zag Stavrat Armeanu met de bewaker fluisteren. Onmiddellijk daarna werd Armeanu opgeroepen voor een „medisch onderzoek” — een vaak voorkomend voorwendsel om verklikkers te raadplegen. Toen liet de politieke officier mij halen. In zijn verbeelding schitterde er al een extra ster op zijn schouder, want zonder dat hij ook maar een poging deed om Armeanu te beschermen, eiste hij terstond de hele geschiedenis van het grote internationale spionagenet, dat ik genoemd had.

„Luitenant”, antwoordde ik, „als u de informatie doorgeeft, die ik gisteren aan Armeanu heb gegeven, zult u ze woedend maken in Boekarest. Daarom adviseer ik u het niet te doen. U doet uzelf er alleen maar schade mee”.

„Wat bedoelt u?” vroeg hij.

Ik zei: „Ik heb het allemaal verzonnen. Ik wilde mijn wantrouwen tegen Armeanu bevestigd zien”.

Een minuut lang staarde de officier me ongelovig aan. Toen begon hij tot mijn opluchting te lachen. Ik ging terug en vertelde het aan Stavrat, die zich met grimmige woede tegenover Armeanu stelde: „Dappere mannen hebben de dood gevonden onder uw bevel, en nu wordt u verrader”.

Armeanu hield zich groot, maar van die dag af was hij een uitgestotene. Jaren later heb ik gehoord, dat hij in de gevangenis gestorven was. Al zijn verraad heeft hem alleen schande gebracht.

Mijn volgende maandelijks pakket bevatte ook 100 gram streptomycine. De wenk was begrepen. Denkend aan de mannen, die ik in kamer vier had achter gelaten, vroeg ik generaal Stavrat het aan het ernstigste geval daar aan te bieden.

„Dat is Sultaniuc”, zei hij afkerig, „een doorgewinterde ijzeren garde fascist. Hoewel hij het niet wil toegeven, is hij er heel erg aan toe. U kunt het spul beter zelf nemen..... Goed dan, als u beslist wilt”.

Stavrat was gauw terug. „Sultaniuc wilde weten waar het medicijn vandaan kwam, en toen ik hem vertelde, dat het van u was, zei hij, dat hij niets aannemen wilde van een tegenstander van de ijzeren garde. Je kunt niets beginnen met zo'n fanaticus”.

Toch, dacht ik, moet er een manier zijn om zijn vooroordeel te overwinnen. Toen Stavrat wegging, vroeg ik Jozef, die door niemand van dubbelhartigheid zou worden beschuldigd, als tussenpersoon te fungeren.

„Vertel aan Sultaniuc, dat de generaal zich vergist heeft. Zeg dat het een gift is van Graniceru. Hij is ook een ijzeren gardist en ik hoor, dat hij pas wat medicijnen heeft ontvangen”.

Jozef had geen succes. „Sultaniuc gelooft niet, dat Graniceru hem een kruimel zou geven. Hij wil het poeder niet aankijken tenzij u er een eed op doet, dat het niet van u komt”.

„Waarom niet?” zei ik. „Ik heb hem het medicijn gegeven en hij kan er een eed bij krijgen”.

Dr. Aldea, die ergens anders bezig was toen de streptomycine kwam, was sprakeloos toen hij hoorde wat er van geworden was. Zelfs Stavrat wist niet wat hij denken moest van mijn „meineed”. Hij zei: „Ik dacht, dat jullie geestelijken altijd stonden op de waarheid en niets dan de waarheid”. Ik antwoordde: „Het was helemaal waar. De streptomycine is niet van mij, maar van God. Ik heb het Hem gegeven vanaf het eerste moment, dat ik het ontvangen heb”.

Stavrat kreeg al gauw een voorbeeld van wat verkeerd begrepen „gehele waarheid” kan kosten, toen twee nieuwe gevangenen, waarvan de één tegen de ander getuigd had, in onze cel werden gebracht. De eerste was een rooms-katholieke bisschop, die Rome had willen laten weten hoe bitter zijn kerk vervolgd werd. De tweede was een advocaat, die de bisschoppelijke klaagbrief aan de pauselijke nuntius, toen er nog één in Boekarest was, had gegeven ter overbrenging naar het Vaticaan. Toen de advocaat het paleis van de nuntius verliet, werd hij gearresteerd, en daar hij ontkend had een brief te hebben afgegeven, werd hij met de bisschop gekonfronteerd. De bisschop zei toen: „Ik kan niet liegen. Ja, ik heb hem een brief gegeven”.

Beide mannen werden gemarteld en kwamen terecht in Tirlul-Ocna. Eindeeloos redetwisten ze erover wie gelijk had. De bisschop verwachtte mijn steun, maar ik kon hem die niet geven. Ik zei: „Indien iemand weigert een leugen te vertellen, goed en wel, maar dan moet hij gevaarlijke berichten voor zich houden. Als hij besluit iemands veiligheid eraan te wagen, dan moet hij hem ten koste van alles verdedigen”.

De bisschop protesteerde. „De hele zaak heeft mij veel leed gebracht, maar hoe zou ik een leugen kunnen vertellen?”

Ik antwoordde dat we, als we onze vijanden al goed moeten doen, we onze vrienden toch zeker moesten helpen. „Als mijn gastvrouw de hele dag bezig geweest is een maaltijd klaar te maken met weinig succes, dan voel ik me toch verplicht haar een compliment te maken: dat is geen leugen, dat is eenvoudig beleefdheid. Als de mensen hier vragen: wanneer komen de Amerikanen? dan zeg ik hun: „Het kan nu niet lang meer duren”. Dat is niet waar, vrees ik, maar het is ook geen leugen. Het is een woord van hoop”.

De bisschop was niet overtuigd. Ik ging verder: „Als je het letterlijk opvat, wordt alle kunst een leugen. Faust heeft niet in werkelijkheid een kontrakt

met de duivel getekend, weet u; het is enkel die leugenaar Goethe, die aan het woord is. Hamlet heeft nooit bestaan — dat is een Shakespeariaanse leugen. De eenvoudigste mop (ik hoop, dat u om moppen lacht) is een verzinzel”.

„Dat kan wel waar zijn”, antwoordde de bisschop. „Maar dit is een persoonlijke zaak. Wanneer u ondervraagd wordt, dominee Wurmbrand, voelt u dan niet, dat u de waarheid moet zeggen?”

Ik lachte. „Natuurlijk niet. Ik heb er geen gewetensbezwaar over dat ik het eerste zeg wat me voor de geest komt, zolang als het hen misleidt, die er op uit zijn mijn vrienden te betrappen. Verwacht u werkelijk, dat ik die lui informatie geef, die ze kunnen gebruiken om de kerk aan te vallen? Ik ben een dienaar van God”.

Toen we later alleen waren, vroeg Jozef me: „Wat noemt u dan een leugen?”

„Ik zou het willen definiëren als een onwaarheid; die gezegd wordt met de bedoeling iemand te schaden. Je denkt toch niet, dat de eed, die je overbracht aan Sultianuc, een leugen was, wel?”

„O neen”, zei Jozef met zijn lieve glimlach. „Dat was een liefdedaad”.

Jozef was bezig te veranderen. Zijn bitterheid was verzacht, en op een dag vroeg ik hem na onze Engelse les: „Waarom zeg je, dat je God haat?”

„Waarom?” weerkaatste hij. „Vertel me eerst eens waarom God de t.b.-bacil schiep”. Hij dacht, dat hij daarmee het laatste woord zou hebben.

„Goed, dat kan ik je uitleggen”, zei ik, „als je rustig luistert”.

„Ik zal de hele nacht luisteren als u dat kunt”, antwoordde hij.

Ik waarschuwde hem, dat ik hem aan zijn woord zou houden. Het was een probleem, zei ik, dat de wortel van alle menselijk lijden raakte, en die van het kwaad ook. Jozef was niet de enige, die vroeg waarom zulke dingen konden gebeuren onder het oog van een genadig God; waarschijnlijk werden wij allemaal in de gevangenis door dezelfde vraag gekweld, en er was niet maar één enkel antwoord op, maar verscheidene.

„Allereerst, we hebben de neiging wat onaangenaam is te verwarren met wat slecht is. Waarom is de wolf slecht? Omdat hij schapen opeet, en daar heb ik last van. Maar de wolf heeft geen verplichting tegenover het schaap, terwijl wij het opkweken, het eten en drinken geven, en als het ons ten volle vertrouwt, snijden we het de keel af. En toch neemt niemand ons dat kwalijk”.

Jozef keek me heel aandachtig aan.

„Met bacillen is het net zo. De ene bacil leeft om bakkersgist te maken, een andere leeft om de long van een kind te beschadigen. Geen van de beide kiemen weet wat hij doet, maar ik keur de ene goed en de andere veroordeel ik. Dus iets is niet in zichzelf goed of slecht, wij noemen ze zo naar gelang het ons al of niet gelegen komt. Wij zijn maar bewoners van het heelal, maar we willen, dat het heelal zich naar onze wensen schikt”.

De cel was donker en ongewoon rustig, dus ging ik verder. „In de tweede

plaats", zei ik, „dat wat we slecht noemen is dikwijls nog niet voltooid goed”.

„Dat zal nog bewezen moeten worden”, viel Jozef me in de rede, „in mijn geval”.

Ik zei: „Vierduizend jaar geleden was er een naamgenoot van je, die door zijn broers als slaaf werd verkocht naar Egypte en daar door onrechtvaardigheid veel geleden heeft. Toen werd hij tot eerste minister verheven en kon het land en zijn eigen ondankbare broeders redden van de hongerdood. Zo kun je, net als de andere Jozef, nooit weten totdat je het eind van de geschiedenis bereikt hebt of wat er tot dusver gebeurd is, goed of kwaad zal blijken te zijn. Als een schilder aan een portret begint, is alles wat je eerst ziet een kleurige vlek. Er is tijd voor nodig voordat het model te voorschijn komt. Iedereen bewondert de Mona Lisa, maar Leonardo heeft veertig jaar nodig gehad om die te voltooiën. Het bestijgen van een berg kost veel moeite voor je vanaf de top het uitzicht kunt bewonderen”. „Maar de mensen, die hier in de gevangenis zitten”, zei Jozef, „bereiken misschien nooit de top”.

„Aan de andere kant kan een verblijf in de gevangenis de gevangenen naar de top brengen. Zou kameraad Gheorghiu-Dej in Roemenië aan de macht gekomen zijn als hij niet zoals wij in de gevangenis gezeten had? ”

„En zij dan die het niet beleven weer vrij te worden? ”

„Een zekere Lazarus stierf in armoede en ziekte”, zei ik, „maar Jezus vertelt ons in een gelijkenis, dat de engelen hem opnamen in de eeuwige zaligheid. Na de dood komt de vergelding voor ons allen. Alleen als we het einde van alles zullen zien, kunnen we hopen het te begrijpen”.

Jozef beloofde me na te denken over wat ik hem gezegd had, en ik liet hem achter op zijn krib, terwijl hij niets ziende omhoog staarde.

Een snelle geneeswijze voor kiespijn is goed nieuws, en de brief, die kort daarna voor me kwam, vrolijkte me helemaal op, want er stond in, dat Sabina vrij was. Ze moest nog in Boekarest blijven, maar mijn zoon zou me binnenkort mogen bezoeken. De brief eindigde plotseling: het was het enige nieuws dat de censors toegestaan hadden.

Ik had Mihai het laatst gezien toen hij negen jaar was en nu was hij vijftien. Ik kon me mijn zoon niet als een jonge man voorstellen. We waren altijd zo vertrouwelijk geweest. Direct daarna begon ik dag en nacht te tobben hoe de ontmoeting zou zijn. Toen ze me eindelijk in een grote ruimte brachten, moest ik gaan zitten in een hokje met een getralied venster, dat zo klein was, dat de bezoeker tegenover me maar een deel van mijn gezicht zou zien. De bewaker riep: „Mihai Wurmbrand”, en hij kwam voor me zitten. Hij was zo bleek, zo mager met ingevallen wangen en een beginnende snor. In geval hij zou worden onderbroken, zei hij snel: „Moeder zegt, dat zelfs als u in de gevangenis sterft u niet bedroefd moet zijn, want dan zien we elkaar allemaal weer in het Paradijs”.

Wat een vertroostend begin. Ik wist niet of ik moest lachen of schreien. Ik beheerste me. „Hoe is het met haar? Hebben jullie eten thuis? ”

„Het is weer goed met haar”, antwoordde Mihai. „En we hebben eten. Onze Vader is zeer rijk”.

De bewakers, die aangewezen waren om ons te beluisteren, grinnikten. Ze dachten, dat mijn vrouw weer getrouwd was. Mihai kleepte zijn antwoord op elke vraag in als een vers uit de Bijbel, zodat ik in de enkele minuten, die ons toegestaan waren, weinig over de familie hoorde. Maar voor onze tijd om was, vertelde hij, dat hij een pakket had achtergelaten bij de bewakers aan de poort.

De volgende dag ontving ik het pakket. Het was extra bij wat mij maandelijks was toegestaan omdat Mihai het had geadresseerd aan „Richard Wurmbrand”. De andere waren gericht aan mijn gevangenisnaam, Vasile Georgescu. Kort daarna werden de beperkingen weer allemaal van kracht: geen bezoeken, geen pakketten, geen brieven.

Voordat de mildere tijd voorbij was, sleepte een bewaker een mand in de cel, die lakens en handdoeken bevatte – meer dan genoeg van deze onvoorstelbare luxe voor allemaal.

„Ze hebben zich verrekend”, zei Emil, een kleermaker. „Laten we de overtollige verknippen voor kleren. Ik kan gemakkelijk wat goede warme hemden maken uit deze stof”.

Ion Madgearu, een advocaat, zei: „Dat zou diefstal zijn van staatseigendom”.

„Wie komt dat te weten? Er is geen inventaris”.

„Ik ben een politieke gevangene, geen misdadiger”.

„Je bent een domkop”.

Er werd partij gekozen en heftig gediscussieerd. Jozef vroeg mijn mening. Ik zei: „Ik zie hier geen probleem. Al dit „staatseigendom” is van ons. We hebben alleen maar vossen meer, en we hebben er recht op terug te nemen wat we maar kunnen. We zijn aan onze gezinnen verplicht om alles te doen wat we kunnen om de winter door te komen. Het is precies hetzelfde als wanneer de bewakers 's morgens half slaperig komen om te vragen: Met hoeveel zijn jullie vandaag in de cel? en we proberen ons aantal te overdrijven om wat extra brood te krijgen”.

Madgearu zei: „Ik wil me liever aan de wet houden”.

„Maar iedere wet is onbillijk voor sommigen”, antwoordde ik. „De wet zegt tegen een miljonair, die nergens gebrek aan heeft, om niet te stelen, en hij zegt hetzelfde tegen u en mij, die niets hebben”.

Eindelijk sloot Madgearu zich bij ons aan. Maar later vertelde hij me, dat hij een speciale reden had om niet te schipperen.

„Ik was aanklager bij het gerecht, en in mijn tijd heb ik honderden naar de gevangenis gestuurd. Ik dacht: „Och, het doet er niet toe wat ik zeg; de partij stuurt ze in elk geval naar de gevangenis”. Toen ik later de zondebok

werd voor de één of andere vergissing en zelf vijftien jaar kreeg, stond ik verstoerd. Ik werd naar de loodmijnen van Valea Nistrului gestuurd. Daar werd ik bevriend met een christengevangene, hij deelde zijn eten met me en beschermde me tegen de bewakers. Ik had het gevoel, dat ik hem al eens ontmoet had en vroeg hem waarom hij in de gevangenis zat. „O”, zei hij, „ik heb iemand, die in moeilijkheden was, zoals u, geholpen. Hij kwam naar mijn boerderij en vroeg om eten en onderdak. Toen werd hij gevangen genomen als partizaan en ik heb twintig jaar gekregen!” Ik zei: „Schandelijk!” en hij keek me eigenaardig aan. Plotseling kwam het me weer voor de geest. Ik was in zijn geval de aanklager geweest. De man had het me nooit verweten, en zijn voorbeeld van kwaad met goed vergelden deed me christen worden”.

Jozef zong toen hij het hemd aanpaste, dat Emil voor hem gemaakt had uit het overtollige linnengoed. Het zat als een tuniek, met een gat om zijn hoofd door te steken, maar hij was opgetogen, dat hij iets schoons aan zijn lijf had, al was het ook staatseigendom. „Iedereen steelt in deze tijd”, zei hij opgewekt.

Stavrat zei: „De jongere generatie vindt oneerlijkheid vanzelfsprekend. In tien jaar zijn we tot een volk geworden van dieven, leugenaars en kleinzielige verklikkers. Boeren stelen van het land, dat vroeger hun eigendom was, boerenarbeiders stelen van de kollektieve boerderij, zelfs de barbier steelt een scheermes uit zijn eigen winkel, die door de koöperatie in beslag genomen is. Dan moeten ze hun diefstal verbergen. Hebt u de juiste belastingopgave ingezonden, dominee?”

Ik gaf toe, dat ik niet inzag waarom ik het geld van de gemeenteleden aan de partij zou geven en dat ik dat niet verkeerd vond.

„Stelen zal nog eens op het leerplan van de scholen gezet worden”, zei Stavrat.

Jozef mengde zich in het gesprek: „Ik heb nooit meer naar iets op school geluisterd toen de onderwijzers zeiden, dat Bessarabië, waarvan iedereen wist, dat het van ons gestolen is, altijd Russisch eigendom was geweest”.

„Brave jongen”, zei de generaal.

„Ik hoop, dat je hun anti-godsdienstonderwijs ook verworpt, Jozef”, voegde ik er aan toe, en vertelde hem van een professor, die geregeld moest les geven over het atheïsme. Na alleen in zijn kamer een kruis geslagen te hebben en God om vergeving gevraagd te hebben ging hij zijn studenten vertellen, dat God niet bestond.

„Ja natuurlijk”, zei Jozef. „Ze bespioneerden hem”. Hij kon zich niet een wereld voorstellen, waarin je niet om je heen moest kijken voor je je mond opendeed. Het gesprek kwam op verklikkers, en ik zei, dat ik er geen gewetensbezwaar tegen had ze uit de weg te ruimen om het kwaad en het wantrouwen, dat ze veroorzaakten.

Kort na ons gesprek werd een vroegere ijzeren gardist, kapitein Stelea, naar

onze cel overgebracht van een cel verder op de gang. Daar had hij tot zijn spijt een vroegere krijgsmakker achtergelaten.

„Hoe heette hij? ” vroeg generaal Stavrat.

„Ion Coliu”, antwoordde Stelea. „Hij werd bij me geplaatst op de avond na mijn aankomst in Tirgul Ocna en we hebben sijn gepraat over vroeger”. Stavrat vroeg of Stelea aan Coliu ook geheimen had verteld, die hij had verzwegen onder verhoor en marteling.

„Ja, alles”, zei Stelea. „Hij is jarenlang mijn beste vriend geweest. Ik zou met mijn leven voor hem instaan”.

Toen Stavrat aan Stelea vertelde, dat Ion Coliu de meest verfoeide politie-spion was in Tirgul-Ocna, kon hij het niet geloven. Ze vroegen me het te bevestigen. Urenlang zat Stelea op zijn krib als een soldaat met een shell-shock. Toen sprong hij op en begon hysterisch tegen ons te tieren tot de bewakers hem wegvoerden. In elke gevangenis wordt er een vertrek apart gehouden voor hen die instorten. Daar kunnen ze te keer gaan, hun behoefte doen op de vloer en met elkaar vechten, soms met dodelijke afloop. Eten wordt gewoon door een luik gegoid. Geen enkele bewaker waagt zijn leven tussen hen.

Hoewel Jozefs tijd over enkele weken om was, deed het hem weinig. Maar hij maakte tenminste toekomstplannen. „Geen waaghalzerij meer om over de grens te komen. Mijn zuster in Duitsland zal proberen een vergunning te krijgen Roemenië te verlaten, en ook één dat we samen naar Amerika kunnen gaan. Ik zal mijn Engels verbeteren en een beroep leren”.

Toch was hij nog niet helemaal heen over zijn verbittering, dat hij de wereld moest ingaan met een mismaakt gezicht. Op een avond herhaalde hij enkele verzen uit het Nieuwe Testament zo, dat ik merkte dat hij erdoor geroerd was. Ik vertelde hem hoe Helen Keller, hoewel ze blind en doofstom was, de meest bewonderde vrouw in Amerika was geworden. Hij werd geboeid door het verhaal hoe ze zichzelf had geleerd een goede pianiste te worden alleen met behulp van een stuk geleidend hout, dat ze tussen haar tanden hield, het andere eind in de piano bevestigd; en hoe haar werk aan duizenden mensen het braille-schrift had gebracht.

„Ze schreef in één van haar beroemde boeken, dat hoewel ze nooit de sterrenhemel gezien had, ze de hemel in haar hart had en de schoonheid van Gods schepping kon uitstallen voor een wereld, die zintuigen had, maar ze dikwijls niet gebruikte”.

Ik vertelde hem dat Helen Keller uit een rijk gezin kwam. Als ze zo „gelukkig” geweest was als andere meisjes om al haar zintuigen te bezitten, had ze misschien haar leven versnipperd. In plaats daarvan gebruikte zij wat de wereld „kwaad” noemt als een stimulans om tot nieuwe grote prestaties te komen.

„Het is een voorbeeld van wat u gezegd hebt — alleen wanneer we het eind van iets zien, kunnen we hopen er iets van te begrijpen”, zei Jozef nadenkend. „Maar Helen Keller moet er één uit duizend zijn”.

„Nee, er zijn er velen zoals zij. De Russische schrijver Ostrovsky was blind, verlamd en zo arm, dat hij zijn roman op pakpapier moest schrijven. Vandaag is die wereldberoemd. Grote mensen zijn dikwijls zieken geweest; Schiller, Chopin en Keats hadden tuberculose net als wij. Baudelaire, Heine en onze eigen dichter Eminescu hadden syfilis. De wetenschapsmensen vertellen ons dat de mikroben van dergelijke ziekten onze zenuwcellen opwinden en zo ons bewustzijn versterken, hoewel ze uiteindelijk krankzinnigheid of de dood kunnen brengen. T.b. kan een slecht mens erger maken, maar goede mensen zien hun leven op een eind lopen en willen al het goeds doen dat ze kunnen in de tijd, die hun gelaten is”.

Jozef was dikwijls bijgesprongen in kamer vier. Ik zei: „Heb je gezien hoe kalm, vriendelijk en helder sommigen zijn die aan tuberculose lijden? ”

Zijn ogen klaarden op. „Inderdaad, maar wat is dat vreemd”.

Ik zei: „Duizenden jaren lang hebben de mensen gedacht, dat zwammen schadelijk waren. Toen vond Sir Alexander Fleming er vijf en twintig jaar geleden iets goeds in en werd de peniciline, die zoveel ziekten geneest, ontdekt. Misschien moeten we nog leren hoe we de t.b.-bacil voor ons kunnen laten werken. Wanneer deze ongeneeslijke ziekte eenmaal totaal overwonnen is, zouden onze kinderen misschien zelfs ingeënt kunnen worden met kleine hoeveelheden van de kiem om hun intelligentie te vergroten.

God heeft de hemel en de aarde gemaakt, en ook jouw leven, en zoveel schoonheid, Jozef. Je lijden heeft zin, evenals dat van Jezus, want het was Zijn lijden aan het kruis, dat de mensheid gered heeft”.

Jozef huiverde in zijn nieuwe hemd, dat al begon te slijten. Ik nam het wollen jasje, dat mijn familie gestuurd had en tornde de voering eruit. Ik zei, dat ik die voor mezelf wilde houden en overreedde hem het jasje aan te nemen, maar alleen nadat hij zijn armen over zijn smalle borst had gevouwen en me tevergeefs had proberen te overtuigen, dat hij warm was. Op die dag begon Jozefs bekering. Gedurende onze lessen had ik met hem dikwijls over Jezus gesproken. Toch wilde hij zich nog niet gewonnen geven. Er was iets bepaalds nodig om hem heen te helpen over de kloof tussen ongelooft en geloof.

Het keerpunt kwam op zekere dag gedurende de dagelijkse uitdeling van de broodrantsoenen, die in rijen op een tafel lagen. Elke portie moest drie en een half ons wegen, maar sommige waren een ietsje zwaarder, andere lichter. Er kwam dikwijls ongenoegen over wiens beurt het was de eerste keuze te maken; gevolgd door gekibbel wie het laatst moest zijn. De mensen vroegen elkaar om raad: wat was de grootste portie? Als ze dan daarnaar gehandeld hadden, verdachten ze elkaar ervan bedrogen te zijn en men kreeg soms het land aan elkaar om een mondjevol grof zwart brood. Op deze speciale dag probeerde een norse gevangene, Trailescu, me te bedriegen. Jozef en anderen letten op wat ik zou doen. Ik zei tegen Trailescu: „Neem het mijne ook maar, ik weet hoe hongerig je bent”. Hij

haalde zijn schouders op en propte het brood in zijn mond.

Op die avond zaten we verzen uit het Nieuwe Testament in het Engels te vertalen en Jozef zei: „Ik weet nu bijna alles wat Jezus gezegd heeft, maar toch vraag ik me af hoe Hij als mens geweest zou zijn”.

Ik zei: „Laat ik het je zeggen. Toen ik in kamer vier was, was er een dominee, die alles weggaf wat hij had — zijn laatste stukje brood, zijn medicijnen, de jas van zijn lijf. Ik heb dit ook soms gedaan, als ik ze zelf nodig had. Maar andere keren, als er mensen hongerig en ziek en behoeftig waren, bleef ik er heel kalm onder: het kon me niet genoeg schelen. De dominee waarover ik spreek, leek werkelijk op Christus. Het leek alsof alleen de aanraking van zijn hand zou kunnen helen en kalmeren. Op een dag sprak hij met een groepje gevangenen en één van hen vroeg hem dezelfde vraag, die jij stelde: „Waarop lijkt Jezus?” en de dominee antwoordde, ineens heel moedig, in alle eenvoud en nederigheid: „Jezus lijkt op mij!” En de man, die dikwijls vriendelijk door de dominee was behandeld, antwoordde glimlachend: „Als Jezus was als u, dan heb ik Hem lief”. De keren, dat men zoiets mag zeggen, Jozef, zijn zeer zeldzaam. Maar voor mij is het dat wat het betekent om christen te zijn. In Hem geloven is niet zo iets groots. Maar te worden als Hij is werkelijk groot”.

De tranen kwamen Jozef in de ogen. „Ik heb Jezus ook lief omdat ik iemand heb ontmoet als Hij”, zei hij. Zijn blik was op dat ogenblik onschuldig en vredig.

Toen ging het ogenblik voorbij en we vervolgden onze les. Ik had hem verteld hoe Jezus de Joden antwoordde, die om een teken vroegen, zodat ze in Hem mochten geloven. „Onze vaders”, zeiden ze, „zagen het manna uit de hemel komen, dat deed Mozes voor hen”. En Jezus antwoordde: „Ik ben het Brood des levens. Wie tot Mij komt, zal nimmermeer hongeren of dorsten. Uw vaders hebben het manne gegeten in de woestijn en zij zijn gestorven. Dit is het brood, dat uit de hemel nederdaalt, opdat de mens daarvan ete en niet sterve”.

De volgende dag werkte Jozef in kamer vier, zoals hij nu dikwijls deed. Toen we elkaar 's avonds ontmoetten, zei hij: „Ik wil het liefst van alles christen worden”. Ik doopte hem met een beetje water uit een tinnen kroes, zeggende: In de Naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes. Voor hij werd vrijgelaten, was de bitterheid volkomen uit zijn hart verdwenen.

Op de dag van zijn vertrek omhelsde hij me met tranen in zijn ogen. Hij zei: „U hebt me geholpen alsof u mijn eigen vader was. Nu kan ik zelfstandig zijn, met Gods hulp”.

Jaren later ontmoetten we elkaar weer en hij was nog christen. Het gehate lidteken was er nog, maar nu droeg hij het met blijdschap.

De administrateurs van onze gevangenis had het niet veel tijd gekost over hun ongerustheid bij Stalins dood heen te komen. Er waren ernstige

moeilijkheden geweest in de slavenkampen van Siberië, en ze waren vastbesloten geen zwakheid te laten blijken. Oude beperkingen werden weer gehandhaafd, nieuwe ingevoerd. De ramen werden gesloten en overgeschilderd in weerwil van het protest van de dokters, en we konden ze alleen 's nachts een duimbreed openzetten als de bewakers niet keken. 's Zomers waren de warmte en de stank verstikkend.

Ook buiten de gevangenis werd het lijden van de kerk zwaarder. We hoorden van pas gearresteerde orthodoxe priesters, dat patriarch Justinianus louter een werktuig van de partij was geworden. Eén van zijn wreedste daden was de behandeling van Moeder Veronica, een non, die door geheel Roemenië geacht werd. Jaren geleden had Veronica, een ongeletterd boerenmeisje, beweerd, dat ze een visioen had gehad van de Maagd Maria, die haar verschenen was op een veld en haar gevraagd had op die plaats een klooster te bouwen. Nadat verscheidene van dergelijke verschijningen vermeld waren, begonnen er bijdragen binnen te stromen en namen tweehonderd jonge meisjes de sluier aan. In de volgende jaren werd het heiligdom van de Heilige Maagd een pelgrimsoord, zoals Lourdes, en na de communistische machtsovername kreeg de legende, dat de Maagd Roemenië zou verlossen, een nieuwe betekenis. Op een dag kwam Justinianus in een limousine en begon met het in de ban doen van de priester van de kloosterkerk. Toen gaf hij de nonnen in overweging er uit te gaan en hun genoeg in de wereld te zoeken, daar ze hun tijd verspilden met het zich voorbereiden op een leven na dit leven. Waarom zouden ze afstand doen van hun rechten op seksualiteit voor een illusie van toekomstige zaligheid? De nonnen negeerden hem en weigerden hun toevluchtsoord te verlaten. Dus werd het bezoek van Justinianus kort daarop gevolgd door een overval van de veiligheidspolitie. De zusters, die hun geloften niet wilden verbreken, werden schandelijk misbruikt en eindelijk werd het klooster gewelddadig gesloten.

Heel Roemenië was geschokt; zelfs de partij was tijdelijk bevroesd. Moeder Veronica werd onder hevige druk gezet in een geheime gevangenis en gedwongen te bekennen, dat haar visioen een zinsbegoocheling geweest was. Na haar vrijlating trouwde ze en kreeg kinderen. Dat was het eind van het Roemeense Lourdes.

Een tweede slag voor de gelovigen was het lot van Petrarche Lupu, bekend als de heidenheilige van Oltenia. Jaren daarvoor had hij, terwijl hij zijn kudde hoedde, de figuur van een oude man gezien, die zichzelf voorstelde als God en verklaarde, dat er meer kerken moesten worden gebouwd en meer geld gegeven voor de armen. Hoewel Lupu overgeërfde syfilis had en en bijna niet verstaanbaar kon spreken, geloofde men zijn verhaal. Duizenden kwamen om hem te zien. Toen de oorlog uitbrak, bracht men hem per vliegtuig naar het front om de troepen te bezielen, en de soldaten vochten er om zijn hand te mogen kussen. Hij ging van de ene sektor naar de andere en vertelde de mannen, dat God wilde, dat ze meer Russen

zouden doden. Bij zijn arrestatie door de communisten vroeg Petrache Lupu zijn medegevangenen wanneer de Amerikanen hen zouden bevrijden. „Waarom zou je op de Yankees wachten?” zeiden ze. „Je „oude man” zal je toch zeker wel spoedig bevrijden?” Lupu giechelde. „Dat zou hij wel willen, maar hij heeft geen geweer”.

Veel van de slagen van de partij op de godsdienst kaptten enkel bijgelovige takken af en het ware geloof bleef zuiverder dan tevoren over. Maar de menselijke natuur is zo, dat als godsdienstig bijgeloof te drastisch wordt beknot, het wordt vervangen door atheïstisch bijgeloof. In plaats van overdreven verering van heilige afbeeldingen zagen we toen de verheerlijking van Stalin, de massamoordenaar.

Op een dag vertelde Popp ons, dat er een nieuwe troep gevangenen was binnen gekomen, en één van hen, die zwaar mishandeld was, vroeg naar me. Ik ging met hem mee door de gang. Het was Boris. De oude vakbond-leider was in verschillende gevangenissen geweest na de „heropvoeding”. Hij lag bewusteloos op de stenen vloer waar de bewakers hem hadden neergeworpen. De anderen uit de cel waren er uit voor lichaamsbeweging en niemand had hem geholpen tot Popp voorbijkwam. Toen we het hem gemakkelijker maakten op een houten bed kwam Boris kreunend bij. Gestold bloed deed zijn ruwe hemd aan zijn rug vastplakken. Langzaam en pijnlijk weekten we het los en onthulden een rug die kriskras met lelijke striemen bedekt was. Een zwakker man zou het niet hebben overleefd. Dat was Boris' loon voor zijn medewerking met de heropvoeders, en het loon van al zijn metgezellen, die dachten bij de partij in de gunst te komen door het zwaaien van een knuppel. De gevangenen kwamen achter elkaar naar binnen en keken hem vol haat en minachting aan.

„Ik heb er om gevraagd”, zei de oude baas, toen Popp en ik zijn wonden hadden gereinigd.

„En je hebt het gekregen”, zei iemand wreed.

Boris greep me bij de arm. „Ik heb iemand ontmoet die u kent. Patrascanu gaf me een boodschap voor u”.

Boris vertelde me, dat Lucretiu Patrascanu, de vroegere minister van Justitie, die mijn eerste cel in Calea Rahova na onze arrestatie in 1948 gedeeld had, was terechtgesteld. Gedurende het jaar van onzekerheid na Stalins dood waren de partijbonzen even bang als onze bewakers, dat ze ten slachtoffer zouden vallen aan een tegenrevolutie. Ze zagen de gevangene Patrascanu als een man met een populaire aanhang, die wel eens de leider zou kunnen worden van een overwinnend liberaler bewind en zich op hen zou kunnen wreken. Na zes jaar gevangenschap werd hij na een haastig proces ter dood veroordeeld.

Boris was maar kort bij hem geweest. Hij zei, dat Patrascanu, die zoveel had gedaan om het communisme aan het bewind te brengen, nog was gemarteld voor hij stierf. Toen hij had geklaagd over de koude in zijn cel

gaf men hem dikke kleren aan en boeide hem. „Nog koud? ” vroegen ze, en verwarmden de cel totdat Patrascanu, hijgend en drijfnat van zweet, hen smeekte de hitte te verminderen. Dat deden ze, maar pas nadat ze hem tot op het hemd hadden uitgetkleed, en toen lieten ze de temperatuur in de cel heel snel dalen tot het vriespunt. Zo werd Patrascanu beurtelings ge-roosterd en bevroren, en daar hij nog steeds niet doodging, werd hij eruit ge-wald en doodgeschoten.

Boris zei: „Hij zei tegen me: „Als je Wurmbrand weer ziet, zeg hem dan, dat hij gelijk had omtrent de fout in mijn redenering”.

Dr. Aldea kwam Boris bezoeken. Dat duurde niet lang. „We zullen je naar kamer vier moeten brengen”, zei hij.

Ik was zoveel mogelijk bij Boris in de „dodenkamer” en na een paar dagen scheen hij op te knappen. Ofschoon zijn trots hem belette het toe te geven, was hij blij, dat hij weer terug was in een atmosfeer van menselijke vriendelijkheid. Hij wees met zijn hoofd in de richting van zijn buurman, een Jehovagetuige, een door de communisten verboden sekte. „De oude Losonczi bidt voor me, hij bidt genoeg voor ons allebei”. Hardop zei hij: „Hé daar, Losonczi, je vertelt God alles over ons, nietwaar? ”

„Ja”, zei de oude baas, „en ik vraag het goede voor ons allen”.

„Toch heb je nog geen antwoord, naar ik merk”, zei Boris bitter.

„Misschien houdt hij je voor de gek en stelt je op de proef als Job”.

Ik waste hem en hij greep me bij de pols.

„Dat is iets voor de dominees om uit te leggen, niet? Jaar na jaar heb ik mensen zien bidden om bevrijding, om bericht van hun gezinnen, om één enkel maal om van te genieten. Wat krijgen ze? Niets”.

Losonczi probeerde iets te zeggen, maar Boris vervolgde: „Ik ben in Jilava geweest, de ergste gevangenis van Roemenië. Mijn vrienden baden: „God, als U ons liefhebt, geef ons dan iets te eten zonder wormen erin! ”

„En werd het eten beter? ” vroeg Losonczi.

„Nee, het werd nog slechter. Waarom hielp God niet? ”

Ik zei: „Daar snij je een groot probleem aan. Maar zeg me, als de dokter je behandelt, moet hij je dan niet dikwijls pijn doen? ”

„Denk eens aan dieren, die sterven aan wetenschappelijke proefnemingen. Als een laboratoriumhond wist, dat zijn lijden het leven van miljoenen hogere wezens kon redden, zou hij dan de pijn niet gewillig ondergaan, ja zelfs de dood? Op dezelfde manier is ons lijden misschien van nut voor komende generaties. Jezus droeg Zijn pijn, begrijpend, dat daardoor de mensheid gered zou worden”.

Losonczi kwam tussenbeide: „Elke dag roepen over de hele wereld mensen „Onze Vader” aan, en vragen dat Zijn Koninkrijk kome, en het gebeurt niet. Maar ik denk, dat ik wel weet waarom. Het is omdat zij, die het bidden, het niet werkelijk willen. Ze zeggen: „Uw Koninkrijk kome”, maar het is geen gebed uit het hart. Wat ze in werkelijkheid willen is, dat de

ijzeren garde terug komt, of dat de Amerikanen komen, of dat de koning weerkeert, of de overwinning van iemand, wie dan ook, die hen zou kunnen helpen”.

Ik zag dat Boris ernstig luisterde.

„Maar je kunt er iets onder verdedden, dat het laatste waar ze aan denken het Koninkrijk der hemelen is, hoewel ze het konden verwezenlijken als ze er aan dachten of er voor werkten. In mijn dorp hadden we eens een bidstond voor de armen. Iedereen was er behalve één rijke boer. Terwijl we er over dachten hoeveel beter wij waren dan hij, kwam zijn zoon met vier zakken tarwe. Hij zette ze bij de kerkdeur en zei: „Mijn vader heeft zijn gebed gestuurd”. Die man dééd iets om het Koninkrijk Gods te verwezenlijken”.

Ik zei: „Je vraag is beantwoord, Boris. De Bijbel heeft beloofd, dat de Joden van de einden der aarde zouden komen en hun land zouden krijgen in Palestina, maar het had nog wel duizend jaar kunnen duren als mannen als Herzl en Weizmann niet gewerkt en geworsteld hadden om die profetie te vervullen”.

Anderen dichtbij, uitgeteerde ernstige mannen in deze kamer des doods, vroegen me naar de betekenis van het gebed en hoe het hen kon helpen. Ik dacht hardop: „Velen zien God' alsof Hij een rijke man was, Die ze smeken om gunsten. Velen zijn bijgelovig. Maar gevangen christenen weten, dat we moeten proberen een zuiverder vorm van godsdienst te krijgen, zelfs als die niet voor iedereen is. Onze gebeden krijgen de vorm van aanvaarding, meditatie, liefde. Miljoenen roepen de Vader dagelijks aan. Maar daar wij op de aarde de kinderen Gods zijn, en kinderen de verantwoordelijkheden van hun vader delen, zo worden deze gebeden ook tot ons gericht. Woont de Vader tot Wie allen bidden niet in mijn hart? Dus, als ik zeg: „Uw Naam worde geheiligd”, dan moet ik Gods Naam heiligen, Uw Koninkrijk kome, dan moet ik tot het einde toe de regering van onverdraagzaamheid en boosheid over een groot deel van de wereld bevechten. „Uw wil geschiede” en de wil van goede mensen, niet van slechte. „Vergeef ons onze schulden”, dus moet ik ook vergeven. „Leid ons niet in verzoeking”, dus moet ik trachten anderen te bewaren voor het verzocht worden. „Verlos ons van de boze”, dus moet ik alles doen wat ik kan om mensen van zonde te bevrijden”.

Hierna werden Losonczi en ik vrienden. Hij was een interessante man, een boer, wiens eenvoudig gezond verstand heenstraalde door de onorthodoxe meningen, die hij koesterde als Jehova's getuige. Ik bevond, dat de sekte hem had uitgekozen inplaats van het omgekeerde. Hij was ontgoocheld door de orthodoxe kerk, en toen hij wegens een persoonlijke crisis in zijn leven houvast zocht, had hij het eerste geloof, dat hij tegenkwam, aanvaard. Er waren veel van deze „refugié's”, van de traditionele godsdiensten. Als Losonczi was aangetrokken door één van de sekten, die door het regiem werden erkend, zoals baptisten of adventisten, dan zou hij geen

vonnis van twintig jaar behoeven uit te zitten als een buiten de wet gestelde Getuige, en had hij misschien toch vrede gevonden in zijn geestelijke worsteling.

Toen ik op zekere dag met hem praatte, vroeg hij me: „Weet u de werkelijke reden waarom ik hier ben?” Het was niet alleen, zei hij, omdat de partij gebelgd was over de weigering van de Getuigen om zich aan te passen. „Jaren geleden heb ik een ernstige seksuele zonde begaan. Ik heb berouw gehad en God gevraagd me te laten lijden en boete te doen. Ik doe nog boete”.

Losonczi was niet meer in staat om nu nog aan een andere leer te denken. Hij was stervende. Maar ik trachtte hem te troosten. „Zelfs de heiligen hadden er moeite mee hun vleselijke natuur ten onder te houden”, zei ik. „Jezus wist dit. Hij heeft geboet voor onze zonden, en nu is het niet nodig, dat je zelf nog boete doet”.

„Maar toch kan ik het niet vergeten”, antwoordde hij bedroefd.

Een paar dagen later kwam ik in de kamer en vond Losonczi's bed leeg. Hij was 's nachts gestorven.

Ik was bedroefd, dat zo'n gevoelige man de wereld had verlaten, nog gekweld door een jeugdzonde; bedroefd, maar niet verwonderd. In de gevangenis was seks maar zelden uit iemands gedachten. Daar er geen uitlaat was, leidde onderdrukking spoedig tot erotische dromerij. Gevangenen zaten in de ruimte te staren. Het waren seksuele fantasieën, die hen dag en nacht bezig hielden, fantasieën, die zich hardnekkig als vliegen op de geest vastzetten; mannen en vrouwen, naakt bezig met de seksuele daad of de perversie daarvan. Mijn celgenoten probeerden verlichting te vinden door te praten over hun obsessie, en ik werd dikwijls in verlegenheid gebracht met verwarrende vragen.

Het waren de getrouwde mannen, die het meest bezig waren met het seksuele. Minstens de helft van degenen, die in onze vleugel waren, waren hun vrouwen al kwijt, óf omdat ze ervan door gegaan waren met een andere man, óf omdat ze echtscheiding hadden aangevraagd. Te scheiden van een veroordeelde „kontrarevolutionair” was een simpele formaliteit, en op de vrouwen werd sterke druk uitgeoefend om dat te doen. De meesten, maar toch niet alle, verbraken de band uit noodzaak.

Frimu wachtte op het resultaat van zijn verzoek. Toen hij werd opgeroepen om naar het kantoor van de kommandant te komen was hij in de wolken: „Wat heb ik je gezegd — mijn vrijlating is afgekomen”. Toen hij een paar minuten later terugkwam, sprakeloos van woede, vroeg iemand onvoorzichtig wat er aan scheelde.

„Wat er aan scheelt?” barstte hij los. „De vrouw is van me gescheiden, hebben ze me pas verteld, en getrouwd met de directeur van een staats-theater. God sta hem bij als ik hier uit kom”.

Frimu, een gezette man van middelbare leeftijd, bekend bij de cel als „de

grote minnaar", had dikwijls gepocht over zijn knappe jonge vrouwtje, nu kon hij geen lot bedenken, dat erg genoeg was voor haar. Andere in de steek gelaten echtgenoten konden gelukkig hun gevoelens afreageren door vrouwelijke zwakheid te vervloeken en over wraak te praten.

Toen ik tussenbeide trachtte te komen, onderbrak Emil, de accountant, me om ons te vertellen wat er gebeurd was toen hij na een vorig vonnis naar huis terug kwam. „Halverwege de straat rook mijn hond me. Ze trok haar ketting los van het hek en holde op me toe om me te begroeten. Ik bukte me en ze sprong op om mijn gezicht af te likken, jankend van blijdschap. Toen ging ik mijn huis binnen en vond mijn vrouw in bed met een andere man. Welke van hen was het beest? ”

Ik probeerde weer: „Maar als onze vrouwen jarenlang weg waren”, zei ik, „hoevelen van ons zouden er trouw blijven? ”

Frimu schreeuwde: „Begin niet ons de les te lezen.....”

Ik voelde, dat hij gekalmeerd moest worden.

„Het spijt me, dat u slecht nieuws had”, zei ik, „maar wat kon u verwachten? U hebt altijd gepraat over de meisjes, die u verleid had, en de vrouwen van vrienden, die u gehad hebt, en de veroveringen, die u zou maken als u er weer uit komt. Hoe kunnen vrouwen rein zijn als mannen zoals u het voorbeeld geven? ”

Novak, een waardige deken van de katedraal, verraste ons met een glimp van zijn persoonlijk leven. „De man treft niet altijd de blaam”, zei hij. „Ik heb altijd geprobeerd mijn vrouw gelukkig te maken. Ik dacht dat ik het gedaan had. Toen ik thuis kwam na mijn eerste verblijf in de gevangenis werd mijn voordeur open gedaan door een vreemdeling. Mijn vrouw kwam te voorschijn en zei: „Ik ben nu met hem getrouwd – ga dus alsjeblieft weg”. Ik probeerde met haar te praten, maar ze zei: „Ik kan niets met je te maken hebben. Ik heb narigheid genoeg gehad zonder kontrarevolutionairen in huis te hebben”. Ik bracht mijn eerste nacht in vrijheid door in de wachtkamer van het station”.

„Wat een dwaas”, zei Frimu vinnig. Voordat Novak kon antwoorden, vroeg Peter: „En de tweede nacht? ”

De deken bloosde en keerde zich om.

De communisten deden wat ze konden om de moraal te ondermijnen, maar zelfs zonder hun invloed bleek het niet – te oordelen naar het gepraat om ons heen – dat de christelijke onderwijzing in seksuele zaken nog van invloed was. We besloten dat te onderzoeken. Deken Novak, professor Popp, Stavrat, Stancu van het nieuwsagentschap en ik brachten enkele weken door met het maken en vergelijken van aantekeningen. We lieten anderen hun prikkelende vragen stellen en wederkerig vroegen wij er één van onszelf: Heb je altijd de grondregel van de christelijke kerk gehoorzaamd in het kuis blijven in gedachte, woord en daad tot het huwelijk en het volkomen trouw zijn in het huwelijk?

Van de driehonderd gevangenen, allen christenen in naam, antwoordden slechts twee mannen toestemmend. Eén was de eerwaardige oude vader Suroianu, en de andere een jongen, die op vijftienjarige leeftijd gearresteerd was.

Generaal Stavrat merkte op: „Het ziet er naar uit, dat de kerk zich zal moeten bezinnen. Geen enkel leger kan de strijd tegemoet gaan met orders, die iedereen erkent maar niemand gehoorzaamt. En in de godsdienst ontleent het prediken van datgene wat niemand in praktijk brengt de waarde aan alles wat u zegt”.

De deken antwoordde: „Het mag dan een ondankbare taak zijn, maar we kunnen niet tegen de Bijbel ingaan”.

Ik zei: „Natuurlijk, we kunnen het met de zonde niet op een akkoordje gooien, maar we moeten meer begrip hebben voor de zondaar. In die dagen waren de vrouwen gesluiert en zedig gekleed. Je zou een virtuoos in de zonde moeten zijn om een mooi meisje te ontdekken en haar te verleiden. Heden ten dage worden hun kleren ontworpen om mannen het hoofd op hol te brengen en de gelegenheden liggen voor het grijpen. De oude wetgevers zouden verbaasd zijn als ze wisten, dat de regels, die ze gegeven hadden voor het uitverkoren volk lang voordat Christus geboren werd, worden toegepast — voor zover we ze kunnen toepassen — op elk ras in een wereld, die onherkenbaar veranderd is. Bedenk hoe Jezus de vrouw behandelde, die in overspel gegrepen werd. Toen zij, die haar wilden stenigen, allen waren weggeslopen, vroeg Hij: „Heeft niemand u veroordeeld?” Ze zei: „Niemand Heere”. Jezus antwoordde: „Zo veroordeel Ik u ook niet, ga heen en zondig niet meer”. Men moet de zonde veroordelen en voor de zondaar begrip hebben en hem liefhebben”.

Deken Novak maakte zich zorgen. „Maar als wij priesters niet heel streng waarschuwen, wat gebeurt er dan? De jonge mensen hebben tegenwoordig volkomen vrijheid. Ze moeten worden gewaarschuwd voor mogelijk gevaar”.

„Ja”, zei ik, „maar we moeten ze ook leren, dat seksualiteit binnen de grenzen van de moraliteit een gave is, die God de mensheid heeft gegeven, een schone gave. We moeten de gehele waarheid vertellen om die te ontdoen van elke schijn van onzuiverheid. Hierin is ook iets goddelijks. Het oudste godsdienstige boek van de wereld, de Manava — Dharina Sastra stelt het zo: „De vrouw is een altaar waarop de man een Gode welbehaaglijk offer brengt, zijn zaad”.

Stancu, de katholieke journalist, geeuwde achter zijn hand. „Dit is alles tamelijk geëxalteerd”, klaagde hij. „De meesten van ons zien de vrouw in een meer banaal licht. Ze is iets om gebruikt te worden, een voorwerp voor plezier, of een aantrekkelijk ornament. Of een dienaar om schoon te maken en te koken. Of zelfs als een afgod in wier dienst een man zich kan verliezen. Bijna niemand ziet haar als gelijke, zelfs in seksueel genot”.

„Het voornaamste is een levensgezel te kiezen, die je gelukkig kan maken”, zei de deken.

„Of omgekeerd”, veronderstelde ik. „Eén van de gelukkigste mannen, die ik ken, koos het lelijkste meisje van het dorp omdat hij dacht, dat ze niemand anders zou vinden om mee te trouwen”.

„Wat een romantikus”, schimpte Stancu. „Het huwelijk is enkel een overeenkomst. Toen mijn ouders een aardig meisje vonden met een voldoende bruidschat werd de koop gesloten. We zijn heel tevreden en gaan ieder onze eigen gang”.

„Dus ben je in werkelijkheid helemaal niet getrouwd”, zei ik.

„De knoop werd in de kerk gelegd”.

„Ik bedoel, dat ik een huwelijk om materieel belang als ongeldig beschouw voor Gods aangezicht, al wordt het ook door de paus zelf ingezegend”.

Stancu lachte. „Dan is de wereld vol van ongeldige huwelijken. Jongens verkopen zichzelf aan rijke meisjes evenals arme meisjes verkocht worden aan rijke mannen. Is het niet meer onredelijk om gewaardeerd te worden wegens een goed uiterlijk dat niet blijvend is, dan om een stevige bankrekening, die dat wel is? ”

Ik antwoordde door Stancu te vertellen van een jonge vrouw wier ouders haar hadden laten trouwen met een rijke man. Nadat ze jaren ongelukkig was geweest werd ze verliefd op haar kleermaker en ging met hem leven. Veel kerkgangers zouden haar in de ban gedaan hebben. Natuurlijk geloofde ik zeker, dat met een man leven zonder getrouwd te zijn zonde is, maar ik probeerde haar positie te begrijpen. Ik wist, dat ze de kleermaker waarlijk liefhad, en ik dacht, dat het groter zonde zou zijn bij een man te blijven aan wie zij tegen haar zin verbonden was. Ik vroeg mijn gemeente haar niet haastig te veroordelen. De regels van de kerk beschouwen zulk een huwelijk ongeldig.

De jonge vrouw kwam me onder tranen bedanken. Ik zei: „Lieve kind, het register van kerkleden is niet hetzelfde als het register dat God bijhoudt in de hemel. God begrijpt de gevoelens, die je gevoerd hebben in de armen van een andere man”. Ze sloeg haar armen om mijn hals en kustte me, en op dat ogenblik kwam mijn vrouw binnen”.

De anderen brulden van het lachen. Stancu vroeg: „En hoe hebt u haar de situatie uitgelegd? ”

„Dat heb ik niet gedaan, er was niets uit te leggen”, zei ik.

Gevangenis en worden verondersteld een kweekplaats te zijn van homoseksualiteit, maar we zagen daar geen bewijs voor, misschien wegens de ziekte, de uitputting, de overbevolking waarmee we moesten leven. Professor Popp gebruikte krachtige taal tegen één of twee verdachte gevallen. Ik zei, dat homoseksualiteit ongetwijfeld zonde is. We moeten de zonde veroordelen, maar proberen deze dikwijls ongelukkige mensen te begrijpen en hun feilen vergeven, zoals we dat andere menselijke fouten doen, en proberen hen te genezen. Vele grote mannen zijn homoseksueel geweest — Alexander, Hadrianus, Plato, Leonardo; en velen hebben een diep

christelijk gevoel getoond in hun werk, vanaf Socrates — die genoemd werd een christen voor Christus — tot Michel Angelo, en in onze eigen tijd, Oscar Wilde en Henri Dunant, die het Internationale Rode Kruis heeft gesticht.

„Ja, ik ken hun erelijst”, zei Popp, „maar zo velen van hen, zoals in het theater, maken een persoonlijke zaak tot iets publieks. En daar de maatschappij deze neiging veroordeelt, zouden ze ten minste wat geheimhouding kunnen betrachten”.

Een rabbi mengde zich in het gesprek en bracht een raadgeving naar voren uit dat boek van grote wijsheid, de Talmud. „Het zegt, dat als een rabbi een slechte aandrang niet kan overwinnen, hij ten minste schandaal moet vermijden, een masker opzetten en naar een andere stad gaan en dan terugkeren om de wet te prediken”.

De meeste gevangenen, die altijd voedseltekort hebben, plaatsen seksuele nood op dezelfde hoogte. Bij het laatste oordeel zal het de mensen worden verweten, dat ze de hongerigen niet gevoed hebben, en, zo zeiden sommigen van hen, het zal hun ook verweten worden als ze deze dorst naar liefde niet hebben gelest, als ze het hadden kunnen doen, en hun partners geadeld en hen gelukkig gemaakt hebben.

Er is natuurlijk seksuele onrechtvaardigheid, zo goed als er sociale en economische onrechtvaardigheid is. Het is één van de grootste oorzaken van menselijk lijden. Maar zo heeft elke wet, zelfs de Goddelijke wet, onvermijdelijk een element van onrechtvaardigheid, hierin dat ze dezelfde opdracht geeft aan ongelijke mensen, die leven onder ongelijke omstandigheden. De wet schrijft dezelfde regels voor aan rijken en armen, aan minder seksuelen en over-seksuelen, aan de onwetende en de intellectueel. Het huwelijk moet een erezaak zijn. Het is een plicht, die men op zich neemt — trouw te zijn. Liefde is een gevoel, en alle gevoelens veranderen. Niemand heeft lief of is toornig altijd in dezelfde mate. Het is een natuurwet, dat de passie in hevigheid afneemt als men ouder wordt, dus kan dit ook niet de garantie zijn voor een gelukkig huwelijk. Er moet iets meer zijn: het besluit trouw te zijn, het besluit de ander gelukkig te maken.

Daar het blijkbaar onmogelijk is om ieders seksuele nood te bevredigen, bespraken we kuisheid als een andere mogelijkheid. De katholieken namen het op voor het celibaat van de priesters.

Ik zei: „Als het celibaat wordt opgelegd en het huwelijk door een gelofte wordt verboden, dan kan mislukken van de onthouding schade doen aan het geloof van een priester”.

„Het kan ook tot grote scheppende kracht leiden”, zei de professor. „Het staat te betwijfelen of Spinoza, Kant, Descartes, Newton of Beethoven ooit een vrouw „bekenden” in de bijbelse betekenis”.

Ik dacht, dat de voornaamste hulp, die gegeven kon worden, was het de mensen leren deze natuurlijke drift te sublimeren tot werken die van nut zijn voor de gemeenschap en voor God. Kuisheid was naar mijn mening

voor de enkelen. Toch moesten we meer en meer begrijpen, dat onze lichamen niet van ons zijn om te misbruiken voor zelfzuchtig genot, maar tempelen Gods om geheiligd te zijn tot Zijn dienst.

Weken lang hadden Popp en ik om beurten Boris verzorgd, die in kamer vier lag en zwakjes hoestte. Dr. Aldea zei: „Als hij eet, kan het nog tien dagen duren. Mijn bezoeken zijn niet van wezenlijk nut voor hem. Hij heeft zo'n berouw over het pak slaag, dat hij me lang geleden gegeven heeft, dat het hem kwaad doet me te zien”.

Ik vroeg of hij naar mijn cel kon worden overgebracht, waar ik hem beter zou kunnen verzorgen. Aldea zei, dat dat wel kon worden geschikt. Dus werd Boris overgedragen naar het bed naast het mijne en ik verzorgde hem de laatste week van zijn leven. De oude metaalarbeider verviel voor onze ogen. Van zijn hardos waren maar een paar lokken over, zijn wangen waren ingezonken, de weinige overgebleven tanden waren rotte stompjes. Zijn huid werd grauw en hij zweette van koorts. Ik sponsde hem af, dag aan dag.

Boris' oude vooroordelen vielen stuk voor stuk weg, maar inplaats van opgewekt te worden werd hij terneergeslagen. „Ik voel dat ik mijn leven verknoeid heb”, zei hij. „Ik vond mezelf knap. Ik heb een massa mensen bedrogen in de laatste vijftig jaar. Als uw God bestaat, zal Hij me in de hemel niet willen hebben. Dus ga ik naar beneden en voeg me bij dat oude varken Pauker — nu ben ik echt bang”.

Enkele uren lang zei Boris niets. Ik dacht, dat hij in slaap was. Plotseling fluisterde hij: „Hoe zal het zijn? ”

„Wat? ” vroeg ik hem.

„Het oordeel van God. Zit Hij op een grote troon, en zegt Hij tot de zielen, die voor Hem komen: „Hel, hemel, hel, hemel? ” Ik kan het mezelf niet voorstellen”.

Ik zei hem hoe ik het me voorstelde: „God zit op een troon met een groot gordijn achter Zich, en één voor één komen we voor Hem. Dan maakt God een teken met Zijn rechterhand, en van achter het gordijn komen wezens, de één nog schoner dan de ander, zo schitterend dat we er niet naar kunnen kijken. Elk van deze wezens staat achter één van hen, die geoordeeld worden. Wij, die beschuldigd worden, vragen: „Wie is dit schone wezen achter mij? ” God antwoordt: „Dat zijt gij, zoals ge geweest zoudt zijn als ge Mij gehoorzaamd hadt”. En dan komt de wroeging”.

„Wroeging”, fluisterde Boris.

Gedurende de nacht had hij een bloedspuwing; toen viel hij in een coma. Hij lag stil en staarde zonder iets te zien naar de zolder. Zijn pols was zwak, maar ik voelde hem nog onder mijn vingers. Plotseling trok hij mijn hand weg en zat half rechtop. Hij uitte een kreet, die lichaam en ziel scheen te scheiden: „Heere God, vergeef mij! ”

Sommigen van de gevangenen om ons heen werden wakker en mompelden boos voor ze weer insliepen.

Toen het dag werd, begon ik het lichaam te wassen en het klaar te maken voor de begrafenis en terwijl ik ermee bezig was vertelde iemand aan de orthodoxe bisschop in een cel verder op de gang, dat er iemand was gestorven. Hij kwam en begon aan het ritueel. Ik ging door met mijn werk. Nu en dan onderbrak de bisschop zichzelf om me toe te sissen: „Sta op, toon eerbied”. Maar ik keek niet op. Toen het ritueel was afgelopen, gaf de bisschop me een standje.

Ik zei: „Waar was u toen deze man de hele week lag te sterven? Hebt u hem een kop aan de mond gehouden toen hij water wilde? Waarom komt u alleen aan het eind — om dan een ceremonie te vervullen, die voor hemzelf niets betekende?”

We waren allebei boos en zeiden dingen, die beter niet gezegd hadden kunnen worden, maar dit ritueel was zo'n holle klank naast die eenvoudige kreet uit het diepst van de ziel: „Heere God, vergeef mij”.

De lente van 1955 bracht gewisse tekenen van een politieke ontspanning. Een aantal gevangeniscommandanten werd gearresteerd om „economische sabotage”, en ook naar Tîrgul Ocna kwamen velen, die daar het slachtoffer van werden. Er moesten bedden worden gevonden voor de nieuw-aangekomenen, en ik was bij een groep, die in het begin van juni bevel kreeg zich klaar te maken voor vertrek naar een andere gevangenis.

Dr. Aldea zei: „Je bent niet in staat om te verhuizen, maar we kunnen er niets aan doen. Zorg voor jezelf. En als je nog wat streptomycine in handen kunt krijgen — geef het dan niet weg”.

Ik zei met ontroering mijn vrienden vaarwel.

„We zullen elkaar weer ontmoeten, ik weet het”, zei professor Popp.

Ik hoorde mijn naam afroepen en voegde me bij een rij buiten op het plein. We waren een wonderlijke groep met onze geschoren hoofden en kleren met allerlei lappen erop, elk met een bundeltje vodden in de hand, die zijn enige bezit vormden. Sommigen konden nauwelijks lopen; toch werd aan hen, die voor lange tijd veroordeeld waren, het bevel gegeven naar voren te komen en op de grond te gaan liggen terwijl onze enkels geboeid werden. De politieke officier stond bij de smid toen hij van man tot man ging. Toen mijn beurt kwam, grijnsde de officier onaangenaam.

„Hé, Wurmbrand, je hebt zeker wel iets te zeggen aangaande het geboeid worden?”

Op mijn zij liggend, keek ik op en antwoordde: „Ja luitenant, ik kan u met een lied antwoorden”.

Hij vouwde zijn handen op zijn rug en zei: „O, asjeblijft, ik weet zeker, dat we je allemaal graag willen horen”.

Ik zong de beginwoorden van het strijdlied van de partij: „Gebroken boeien liggen achter ons.....” De hamer van de smid voleindde de opdracht

met nog enkele slagen en in de pijnlijke stilte voegde ik er aan toe: „U zingt, dat gebroken boeien achter ons liggen — maar dit regiem heeft meer mensen in ketenen zien klinken dan welk ander ook”.

De luitenant had nog geen antwoord toen een schreeuw uit het wachtlokaal aangaf, dat er vervoer was gekomen. We werden naar het station gebracht en in wagons geduwd. Daar lagen we uren lang voordat de trein krakend door het land denderde. Door gaatjes in de kleine overgeschilderde ramen kregen we een glimp van bos en bergland. Het was een warme, prachtige zomerdag.

Mijn eenzame cel was diep onder de grond

HOOFDSTUK 5

De reis over de vlakten ten westen van Boekarest was ongeveer twee honderd mijl lang, maar er waren zoveel stopplaatsen onderweg dat het ongeveer twee dagen en twee nachten duurde. Het gerucht van onze plaats van bestemming was al verbreid voor de dikke honderd jaar oude muren van de beruchte Craiova-gevangenis in zicht kwamen.

Onze ketenen werden losgemaakt op de bestrate binnenplaats en we werden met slagen voortgedreven door vervuilde donkere gangen. Mijn metgezellen werden in groepjes in cellen langs een galerij geduwd. Luide protesten klonken daaruit: „Er is hier geen plaats, we stikken nu al”. De bewakers duwden de nieuw aangekomenen er met geweld in. Het was als het spitsuur bij de ondergrondse, met kondukteurs, die met knuppels zwaaiden.

Een duw in de rug deed me voorwaarts wankelen en de deur dreunde achter me in het slot. Een walgelijke stank vervulde de cel. Eerst kon ik niets zien. Ik tastte om me heen, en mijn hand schrok terug van een bijna naakt, zwetend lichaam. Toen ik aan het zwakke licht van het enkele balonnetje gewend raakte, zag ik rijen kribben boven elkaar tot de zolder reiken, volgepropt met mannen, die lagen te hijgen naar lucht. Andere gevangenen, ook half naakt, zaten op de vloer of leunden tegen de muur. Niemand kon zich bewegen zonder een buurman wakker te maken, wiens vloeken dan alle anderen stoorden.

Mijn verblijf in de cel gedurende meer dan twee maanden werd alleen onderbroken door tochten naar de stinkende mesthoop buiten, tonnen dragend.

Ik vertelde de gevangenen, dat ik dominee was en deed een kort gebed. Enkelen vloekten tegen me, maar velen luisterden rustig. Toen riep iemand van één der bovenste kribben in het donker verborgen mijn naam.

„Ik herken uw naam”, zei hij. „Ik heb u horen spreken op het Congres van Godsdiensten jaren geleden”.

Toen ik zijn naam vroeg, antwoordde hij: „We zullen morgen verder praten”.

De lange nacht eindigde om vijf uur 's morgens, toen de reveille klonk door het slaan van een bewaker op een hangend stuk spoorrails met een ijzeren staaf. De man van de bovenste krib, een klein kereltje met een lap om zijn hoofd gewonden, kwam naar beneden om me de hand te drukken.

„Het is goed, dat ik uw stem in het donker herkende”, zei hij, terwijl hij me met bloed doorlopen ogen aankeek. „Ik zou u niet hebben herkend. De partij heeft zich gewroken voor uw protest, zie ik. Wat bent u mager”.

Zijn naam was Nassim, hij had de kleine moslemgemeenschap vertegenwoordigd op het Congres van Godsdiensten in 1945. We zouden elkaar in Craiova goed leren kennen. Onze vriendschap begon terwijl ik probeerde mijn eerste maaltijd te verorberen. De vieze lucht van de vette soep kondigde de komst daarvan in de cel al aan. Stukken rotte kool en ongewassen afval dreven in een brij. Maar je moest eten, en ik maakte mijn blik leeg.

„Hoe kunt u?” vroeg de khodja, wiens maag protesteerde.

„Dat is een christelijk geheim”, zei ik. „Ik denk aan Paulus' woorden: verblijdt u met de blijden! En dan denk ik aan vrienden in Amerika, die nu gebraden kip eten, en ik dank God met hen als ik de eerste hap soep neem. Dan verheug ik me met vrienden in Engeland, die nu misschien wel rosbief eten. En ik krijg weer een mondvul. Zo — door middel van veel bevriende landen, verblijdt ik me met de blijden — en blijf in leven”.

Nassim en ik moesten een krib delen in de hete, benauwde nachten. Ik had het geluk, dat ik niet op de grond hoefde te liggen. „U ligt erg stil”, zei de khodja als anderen om ons heen hoestten en draaiden. „Wat denkt u? Helpt Paulus u nu ook?”

Ik antwoordde: „Ja, want nu verheug ik me met hen in het westen als ik denk aan hun gerieflijke huizen en de boeken, die ze hebben, de vakanties waarvoor ze plannen maken, de muziek, die ze horen, de liefde, die ze hebben voor hun vrouwen en kinderen. En ik denk aan het tweede deel van het vers uit de brief aan de Romeinen: „en weent met de wenenden”. Ik ben er zeker van dat duizenden in het westen aan ons denken en ons trachten te helpen met hun gebeden”.

Iedereen, die gevangen zit, heeft er behoefte aan zich te laten gelden. Ze redetwisten graag. Ze vliegen op om een enkel woord. En als ze iemand vinden, die een belediging niet met een belediging beantwoordt, plagen ze hem des te meer. Onder de verschrikkelijke omstandigheden van Craiova waren de moeilijkheden, die ik onder de ogen moest zien, bijna ondraaglijk. Als ik preekte, moest ik het opnemen tegen gekreun en voorgewend gesnurk. De gevangenen verveelden zich ontzettend. Ze konden nergens op terug vallen en verlangden naar hun gewone verstrooiing. Ik bevond dat preken dikwijls overgingen in discussies, en dan in gekibbel. Maar ieder, die een verhaal kon vertellen, speciaal een geheimzinnig verhaal, kon zeker zijn van een gehoor. Dus vertelde ik hen zelfbedachte

sensatieverhalen, waarin het christelijk getuigenis een centrale maar onopvallende rol speelde.

Mijn populairste held was een bandiet, die Pippa heette, welke naam bij ieder in Roemenië bekend was. Ik beschreef hoe mijn moeder als meisje hem eens in het gerechtshof had gezien en zijn woest, gejaagd gezicht nooit had vergeten. Pippa's ouders waren rijk. Ze stierven toen hij nog maar een jongen was en lieten hem achter onder de hoede van een voogd, die hem door bedrog zijn bezit afhandig maakte. Pippa ging werken in een herberg, de eigenaar beloofde hem zijn geld op te sparen en hem een ronde som te betalen als hij uit militaire dienst kwam. De jongen stemde toe en droomde ervan zijn spaargeld te gebruiken om in zaken te gaan. Toen hij uit het leger kwam, ontkende de herbergier hun overeenkomst en in blinde woede stak de jongen hem dood.

Pippa werd een bandiet en pleegde vanuit zijn schuilplaats in de bergen een reeks overvallen — alle op herbergen. De jaren door doodde hij zesendertig herbergiers (verbaasd gefluit van mijn luisteraars bij deze opmerking). Hij had geen gebrek aan gezelschap. Met nog twee bandieten, alle in hun beste, gestolen kleren, ging hij het dal in naar een dorp en overreedde drie meisjes om met hen te dineren. Ze deden iets verdoovends in de wijn en droegen de meisjes mee naar hun hol.

Tot zover was het echt gebeurd; maar bij dit punt van mijn bewerking van het verhaal hielden de meisjes, toen ze wakker werden, hun rovers op een afstand door hun verhalen te vertellen op de manier van Sheherazade. Deze romances eindigden hiermee, dat het knapste meisje de geschiedenis van het Evangelie vertelde en de bandieten voor Christus won.

Ook het verhaal van Willinger sloeg goed aan. Zijn opkomst van hongerige armoedzaaier naar Amerika's meest beruchte bendeleider was naar een patroon, dat welbekend was bij velen van mijn hoorders. Een verwoeste jeugd en sociale ongerechtigheid vormen de gewone inleiding tot een misdadige loopbaan, en Willinger was begonnen met het beroven van een kassier van een bioskoop van enkele dollars.

Als we begrepen hoe Pippa en Willinger geworden waren wat ze waren, konden we medelijden met hen hebben, zei ik, en uit medelijden ontstond liefde, en liefde tot de mensen was het hoogste doel van het christendom. We veroordelen de mensen, maar hoe zelden geven we ze de liefde, die hen van het kwaad zou kunnen terughouden.

Ik had vier en twintig uur per dag kunnen spreken zonder dat de vraag naar verhalen op hield. Al gauw begon ik met klassieken, die een christelijk uitgangspunt hadden: Dostojewski's 'Schuld en Boete', Tolstoi's 'Opstanding', die ik in gedeelten vertelde.

„Dominee”, zei een boswachter, die Radian heette, „ik heb veel misdadigersverhalen gehoord, maar geen enkele zoals die van u, die altijd er mee eindigen, dat de misdadiger, het slachtoffer en de politie samen naar de kerk gaan”.

De mannen lachten, maar ze gingen door met luisteren. Dikwijls vertelden ze hun eigen geschiedenissen, tegelijk komisch en tragisch. Radian, lang en mager als de bomen, die hij placht te verzorgen, had een rustig leven geleid, tot op de dag dat hij door een bos wandelde met twee vrienden en omkijkend het in vlammen zag opgaan.

„Toen we het volgende dorp bereikten, werden we gearresteerd en ervan beschuldigd het te hebben aangestoken”, zei hij. „We werden geslagen totdat we bekenden dat we het gedaan hadden om de plaatselijke „kollektieve” tegen te werken. Maar bij onze rechtzitting kwam de werkelijke schuldige naar voren en we werden vrijgesproken”.

„Denk niet dat we werden vrijgelaten”, voegde hij er met zijn zware, zuivere stem aan toe. „Ze brachten ons weer naar het politiebureau en zeiden: „Beken nu maar wat jullie nog meer gedaan hebt”. Onder marteling bekenden we een sabotageplan, wat een volkomen verzinsel was. Ik zou alles gezegd hebben om de pijn te doen ophouden”. Ze waren allebei tot vijftien jaar veroordeeld.

Er waren vele van zulke verhalen in Craiova. Het duurde niet lang of we kenden elkaar van binnen en van buiten. Er was een nerveuze, zeer gespannen atmosfeer. Niemand kon tegenspraak velen, en alle gevoel voor verhoudingen was weg. Toen ik Knut Hamsun's novelle *Honger* navertelde, waren de mannen duidelijk bewogen, en toen de groep opstond voor het avondeten vertelde een gevangene Herghelegiu me hoe geroerd hij was. Ik stelde voor dat hij wat van zijn brood aan de khodja zou aanbieden, die bang was, dat het andere voedsel varkensvet zou bevatten, wat door de Koran verboden was. Maar al was Herghelegiu's hart dan al bewogen, zijn maag toch niet. Hij deed alsof hij me niet hoorde.

De intellektuelen waren de gevangenen van woorden. Als iemand sprak over een moderne Russische schrijver, werd hij afgewezen als een „door de staat gesubsidieerde broodschrijver”. Katholieken verwierpen domweg de wijsheid van Joodse filosofen. De Joden wisten weinig van de gedachtengang van de christelijke kerk.

Eens beschreef ik een godsdienstig boek, dat ik uitgedacht had gedurende de lange nachten. Men stond dadelijk met zijn oordeel klaar. „Doortrokken van Lutheranisme”, riep een orthodoxe luisteraar. „Het is goed te zien, dat je protestant bent”, zei een ander. Enkele dagen later citeerde ik in een gesprek met dezelfde twee uitvoerig uit „Het probleem der waarheid”, door de „grote Roemeense schrijver” Naie Ionescu. Dat werd met verrukking ontvangen. Ik maakte er uit op dat als ik wilde, dat ze mijn ideeën onpartijdig aanhoorden, ik die beter anoniem kon openbaar maken, daar beide boeken hetzelfde waren.

Als Alexandru, een student, enkele van zijn gedichten opzegde, werd er neerbuigend geglimlacht. Ik stelde hem stilletjes voor nog een gedicht te

reciteren en het aan te kondigen als een sonnet van Shakespeare. „Voor-
treffelijk”, zeiden de critici in koor. Ik maakte Alexandru's geheim bekend
en zei hun, dat ze niet door beroemdheid moesten worden beïnvloed, maar
dat ze onpartijdig moesten oordelen. Shakespeare en Byron — om alleen
maar van Engelse dichters te spreken — prezen dikwijls eenvoudige mensen
en ideeën.

Toen een beoefenaar van de Engelse literatuur het opnam voor
Shakespeare's adeldom en verheven gedachten, antwoordde ik, dat toen
Shakespeare schreef, de problemen van de Reformatie en het puritanisme
zelfs de straatvegers opgewonden deden redetwisten; toch zou een his-
torikus die alleen Shakespeare's spelen las zelfs niet merken, dat het
christendom Engeland bereikt had.

„In al zijn spelen is er geen enkele christelijke figuur”, zei ik, „uitge-
zonderd misschien de arme Cordelia. Claudius doodt zijn mededinger. De
koningin trouwt de moordenaar van haar man. Hamlet droomt van wraak,
wil niet handelen en kan niet vergeven. Polonius is een intrigant. Ophelia
kan alleen vluchten in krankzinnigheid, Othello is een beroepsmoordenaar.
Desdemona speelt het wijfje voor zijn stier. Jago is een monster van
cynisme en bedrog..... Neen, Shakespeare was een schitterend dichter en
een geboren psycholoog, maar hij had geen idee van een christelijke
figuur”.

De geleerde zei: „Misschien is iets dergelijks er niet”.

Ik zei hem, dat ik kon merken, dat hij nog maar een paar weken in de
gevangenis was; als hij er langer was, zou hij beter weten. Dan zou hij iets
zien van de goedheid, die ik ondervonden had: de zondaars, die biechten
bij hun laatste snik, de heiligen, die hun moordenaars vergaven, zoals wij
hopen, dat we eindelijk vergeving zullen ontvangen. En ik citeerde voor
hem enkele regels, die openbaarden welk een groot christelijk dichter er in
Shakespeare verloren gegaan was:

Men zegt dat de tongen der stervenden dwingen
tot aandacht als zware muziek,
Slechts weinig spreken zij, maar zelden
tevergeefs
Want waarheid openbaren zij, die woorden
uiten onder pijn.

Hoe goed had deze passage van toepassing kunnen zijn op de laatste
woorden van Jezus aan het kruis.

De kleine khodja moest vele lessen geven over onderwerping aan Gods wil.
Hij herinnerde er ons dikwijls aan dat elk hoofdstuk van de Koran begint
met de aanroeping: In de naam van Allah, de Genadige, de Barmhartige, en
hij trachtte de gehoorzaamheid tot een deel van zijn dagelijks leven te

maken. Vijf keer per dag knielde Nassim op de harde vloer en deed zijn gebed in de richting van Mekka. Als men hem bespote, zei ik hen nog eens na te denken. —

Nassim en ik hadden vele gesprekken, naast elkaar gezeten op een lage krib tussen het vuil en de drukte in de cel. Hij sprak over zijn geloof, waarvan moslims geloven, dat het was geopenbaard aan de profeet door de engel Gabriël, met zulk een vuur, dat daardoor op dat ogenblik die nare plaats werd veranderd. Tot mijn verrassing sprak hij over Jezus met grote liefde. „Jezus is voor mij een zeer heilige en grote profeet, die de taal van God Zelf spreekt. Maar Hij kan in ons oog niet de Zoon van God zijn. Ik hoop, dat ik u niet beledigd heb”.

„Helemaal niet”, antwoordde ik. „Feitelijk ben ik het met u eens”.

„Hoe kunt u, een christelijke dominee, dat zeggen?”

„Ik kan dit zeggen omdat een zoon komt van een man en een vrouw, die in liefde samenkomen. Geen enkel christen gelooft, dat Jezus Gods Zoon is in die betekenis. Wij noemen Hem, Zoon van God, in een andere, geheel enige betekenis, als uitgaande van de Schepper. Hij is de Zoon omdat Hij het zegel Gods draagt, zoals een man van zijn vader. Hij is de Zoon naar de wijze waarop Hij overvloeit van liefde en waarheid. Op deze wijze twijfelen we er niet aan”.

„Op die manier kan ook ik het aanvaarden”, zei Nassim, ernstig glimlachend. En ik zei hem, dat Jezus niemand afwijst, die Hem liefheeft, zelfs als hij niet de juiste titel weet van Hem, Die hij liefheeft.

De gevangenen, die onze cel vulden, kwamen en gingen. „Het enige, dat nooit verandert”, zei Nassim, die een tijdlang bleef, „is de lucht”. Iedere keer als er enkele mannen weggingen, namen weer anderen hun plaatsen in, zodat ik mijn „gemeentewerk” weer opnieuw moest beginnen.

Onder de nieuw aangekomenen was de niet tot zwijgen te brengen generaal Calescu, een vroeger hoofd van de militaire rechtspraak, die graag zijn gevechten nog eens besprak. De meeste hadden plaatsgehad „achter de linies”, en hij had zijn beste tijd gedurende de oorlog gehad: „er waren veel knappe spionnen — ik probeerde altijd ze te laten gaan als ze vriendelijk voor me waren”.

Als Calescu niet over vrouwen sprak, ging het over eten. Op een avond kondigde hij aan: „Vandaag is het mijn verjaardag. Ik nodig u allen uit voor het diner”. En daar hij als jonge man vele gelukkige verjaardagen in Parijs had doorgebracht — „We zullen dineren bij Maxim. Wees alstublieft mijn gasten”. En gedurende een paar uur onthaalde hij ons zonder op de uitgaven te zien op het beste dat de keuken kon verschaffen. „Ober”, riep hij. „Wat beveelt u aan? Een „bouillebasse” van elke vis, zwemmend in een safraansaus? Misschien wat overdadig om mee te beginnen? Laten we zeggen „fougras” met truffels, van Perigord, met warme toast en verse normandische boter. Alles heel eenvoudig. Dan, canard à l'orange — u

houdt van eend, nietwaar dominee, of een „coq au vin” en voor de khodja „shaslik”, op een vlammend zwaard! ”

Elke schotel werd vergezeld van een kommentaar, dat je deed watertanden, en een uitgelezen lijst van wijnen. Op gedempte toon bestelde de generaal de fijnste Bourgogne en Hock om het met een dubbele fles champagne te bekronen. Hij bestelde een goudgele Chateau Yquem met een keur van likeuren en oude cognac. Sigaren werden gekozen van een goed voorziene serveerwagen: Henry Clay, Romeo y Julietta. Hij kon niet ophouden met deze uitstalling van heerlijkheden, hij ging maar door. Toen ging de deur open en daar kwam de gewone emmer met rotte afval en kool.

Met dit gepraat over eten ging de verbeelding op hol net als met erotische luchtkastelen. Simpeler zielen dan Calescu bedachten fantasieën van kip opgevuld met bananen, aardappels bedolven onder aardbeienjam en vele andere even exotische schotels. In feite was het eten in Craiova het slechtste, dat ik ergens had gevonden, met één onvergetelijke uitzondering. Het was een volslagen, ongelooflijke verrassing. De bewakers brachten een grote dampende bus uiensoep binnen, gevolgd door nog één met echte runderhachée met verse wortels, er was sneeuwwitte aardappelpuree en voor elk twee witte broodjes, en eindelijk voor elk een appel. We verwachtten bijna één van Calescu's geurige sigaren om de kroon op het maal te zetten.

Wat kon dat betekenen? De voortdurende neiging van alle gevangenen om betekenis te hechten aan de geringste verandering in de routine deed ons allen hopen op nieuwe wonderen. 's Middags riep Calescu ons opgewonden naar het raam: „Verdraaid, vrouwen, en ze gaan weg”. We verdrongen ons rondom de kleine getraliede opening en zagen vijf of zes keurig geklede dames, die uitgeleide werden gedaan uit de poort door de kommandant in zijn beste uniform. Later vertelde een grinnikende bewaker ons dat het een delegatie van „demokratische vrouwen” uit het westen was, die na een uur weggingen met opmerkingen over de uitstekende kwaliteit van het gevangeniseten.

Het avondeten was het gewone vieze afvalwater, en het eten scheen verder in de week die volgde nog slechter te worden. Door die anticlimax werden we allen terneergeslagen. Ik heb nooit geweten welke organisaties de bezoeksters vertegenwoordigden, maar we hoorden later dat hun „ooggetuigeverslag” over Roemenië's modelgevangenis de ronde deed in Engeland, Amerika en Frankrijk.

Tochten onder geleide zoals deze waren een onderdeel van een Sovjet „vredesoffensief”. Elke keer, dat het Russische leiderschap in andere handen overging, was er een korte dooiperiode, voordat de vorst weer begon met een wraakoefening, en deze keer kwam Maarschalk Bulganin na een geheime worsteling onder Stalins opvolgers naar voren als voorzitter van de ministerraad.

Calescu zei, dat het aan de macht komen van de vroegere minister van oorlog betekende, dat „de Amerikanen er tenslotte om zullen moeten vechten”. Zijn mening werd ondersteund door een stroom van gevangenisgeruchten. De „eigen woorden” van president Eisenhower hierover werden vrij geciteerd: „Ik behoef maar de laatste knoop van mijn uniform dicht te doen en de gevangenen van Oost Europa zullen vrij zijn”. Calescu droomde, dat als de rode legers maar eenmaal op de vlucht waren, alles in Roemenië weer op zijn eigen plaats zou komen.

De droom van Calescu en de arbeiders was de terugkeer van de koning, en wel om een eenvoudige reden: „Toen de koning er was, had ik mijn land en mijn vee. Nu hij weg is ben ik alles kwijt”. Op de vroegere Roemeense nationale dag deden verschillenden in de cel mee aan een dienst, waarin ook gebeden werd voor Koning Michael, de Koningin en de Koningin-Moeder. Zelfs de verklikkers vonden het maar beter de andere kant op te kijken. Onze enige republikein, de onderwijzer Constantinescu, was altijd aan het redeneren, maar Radian, de houtvester, had het laatste woord. „Je houdt niet van pracht en praal? Wel zoiets behoort van nature bij een koning. Daar hij er niet naar hoeft te jagen, laat hij ons met rust. Dat is anders met politici, die naam moeten maken met oorlogen en revolutie, altijd ten koste van ons. Geef mij maar de Koning, en voorspoed en vrede”. De lente bracht nieuws, dit keer officieel, dat een eind maakte aan de oorlogsspelletjes van generaal Calescu 's avonds. De Russen hadden beloofd hun troepen uit Oostenrijk terug te trekken, en de eerste „topkonferentie” tussen Oost en West sinds tien jaar zou plaats vinden in Genève.

Weldra sprak iedereen over „vreedzame koëxistentie”. Constantinescu, de linkse onderwijzer, was er vol van. „Waarom zou het westen niet in harmonie leven met het communistische oosten?” vroeg hij.

Ik zei: „Ik ben geen politikus, maar ik weet, dat de kerk toch nooit vrede kan sluiten met het atheïsme”.

„Haat u de atheïsten dan?” zei Constantinescu.

„Verre van dat”, antwoordde ik. „Natuurlijk haat ik het atheïsme als levensovertuiging, maar ik heb de atheïsten lief, net als ik blindheid haat, maar de blinden liefheb. Daar atheïsme een soort geestelijke blindheid is, moet dat bestreden worden”.

Constantinescu's lange gezicht speelde gehuichelde schrik. „U praat van bestrijden, dominee? Ik dacht, dat christenen de andere wang toekeerden. Spaarde Sint Franciscus niet een wolf, die hem wilde doden, zeggend: „Dood broeder wolf niet, hij is één van Gods schepselen”.

„Ik heb grote bewondering voor Sint Franciscus”, antwoordde ik, „maar als ik broeder wolf niet doodschiet, zal hij zuster schaaap opeten. Mijn plicht om de wolf te doden als ik hem niet in bedwang kan houden, wordt door liefde ingegeven. Jezus leerde ons onze vijanden lief te hebben, maar hij gebruikte Zelf geweld toen het niet anders kon. God neemt dagelijks miljoenen levens: het is Zijn natuur zowel dood als leven te geven”.

Een nieuw aangekomene te Craiova vertelde ons, dat hij gehoord had dat de B.B.C.-radio de mening weergaf, dat de westelijke machten zich niet langer zouden bemoeien met de interne zaken van het communistische blok.

Ik ging er tegen in: „Maar als ik begin een gat te maken in een boot waar we samen mee doen en zeg: „Bemoei er je niet mee — dit is mijn kant van de boot”, ben je het er dan mee eens? Of zou je dan niet zeggen: „je maakt het gat aan jouw kant, maar het zal er op uitdraaien dat ik verdrink”? Ik ging verder, dat de communisten hele landen overheerst hadden en de jeugd met haat probeerden te vergiften. Hun plan om de gevestigde orde over de hele wereld te verstoren was geen interne zaak.

„Het zijn internationale boevestreken”, zei Calescu.

Constantinescu herstelde zich. „Het westen kan niet altijd gelijk hebben, Generaal”, zei hij, „en Stalin was niet helemaal slecht. Hij kon zeggen: „de mens is ons kostbaarste kapitaal”.

„Dus daarom worden wij opgesloten”, proestte Calescu. Maar Constantinescu hield vol dat er ontegenzeggelijk industriële en zelfs culturele vorderingen waren gemaakt onder het communisme. „Dat kun je niet ontkennen”, zei hij.

Ik antwoordde: „Een bezoeker van Egypte in oude tijden zou verbaasd staan van Farao's monumenten, maar God bewonderde ze niet. Ze waren het werk van slaven, en God zond Mozes om hen te bevrijden. In Rusland en de satellietstaten worden tegenwoordig de huizen, de fabrieken en de scholen, waarvan je spreekt, gebouwd door slavenarbeid. En wat wordt er in de scholen geleerd? Haat van alles wat westers is”.

„De communisten zeggen, dat ze bouwen aan de toekomst”, zei Constantinescu. „Al worden er dan een paar generaties opgeofferd, toch wordt de basis gelegd voor het toekomstige welzijn der mensheid”.

Ik zei: „Om toekomstige generaties gelukkig te maken moeten de mensen zelf goed zijn. Maar de communisten maken elkaar voortdurend uit voor de gemeenste misdadigers. De machtigste mannen in de Sovjet unie zijn vermoord door hun tegenstanders. Welke communist kan gelukkig zijn daar hij weet, dat hij kan vallen bij de volgende zuivering van de partij? ”

„Er is iets goeds in hen”, wierp Constantinescu tegen. „Niemand is helemaal slecht, en de communisten zijn mensen, die iets bewaren van Gods beeld”.

Ik stemde toe. „Zelfs in Hitler was iets goeds. Eerst verbeterde hij het lot van de meeste Duitsers en maakte zijn land tot het sterkste in Europa. Hij won voor Duitsland de wereld, en deed het zijn ziel verliezen. Communistische suksessen zijn ook behaald ten koste van de ziel, door 's mensen meest noodzakelijke element, zijn persoonlijkheid, te vernietigen”.

„De wereld heeft vrede nodig”, zei Constantinescu. „Wat hebt u daartegenover te stellen? Atoomoorlog? ”

„Atoomoorlog is geen alternatief, niemand wil dat. De verslaving aan ver-

dovende middelen is een groot probleem in de wereld, maar we denken er niet aan de verslaafden te vernietigen. Toch kunnen we ons niet neerleggen bij „vreedzame koëxistentie” met de handel in verdovende middelen, er moet een oplossing gevonden worden. Hoe kunnen we in vrede leven met mensen, die onder elkaar geen vrede kunnen bewaren, omdat alles wat hun leiders begeren macht is? Al wat de communisten van plan zijn met ons te doen is ons wantrouwen sussen terwijl zij hun volgende staatsgreep beramen”.

Ik kon Constantinescu's besluit de handelingen van de sovjets naar het uiterlijk te beoordelen niet aan het wankelen brengen, dus maakte ik zelf een Russisch gebaar. Neerbuigend vanaf mijn krib greep ik zijn kussen — de kleine knobbelige bundel van persoonlijke bezittingen, die hij als hoofdkussen gebruikte. Zijn hoofd stootte tegen de muur. Hij was woedend. „Maar waarom kun je niet vreedzaam met me leven?” vroeg ik. „Ik wil wel goede vrienden met je zijn nu ik alles wat je bezit gestolen heb”. Maar ik moest zijn bezit teruggeven voor we over iets anders gingen spreken.

Constantinescu was slachtoffer van het geloven wat men graag wil omtrent het communisme, wat ons grootste gevaar is. Mensen, die getraind zijn in de school van Lenin en Stalin, zien welwillendheid als zwakheid waar men gebruik van moet maken, en voor hun eigen bestwil moeten we meewerken aan hun nederlaag. Liefde is geen middel voor alle kwalen. Communistische heersers zijn misdadigers op internationale schaal, en alleen als de misdadiger verslagen is, toont hij berouw, alleen dan kan hij tot Christus gebracht worden. Ik was overtuigd, dat het lot van het westen was òf het communisme te verdelgen òf er door verdelgd te worden.

In het verlangen om het communisme in een beter licht te stellen voor de topkonferentie werden enkele van de ergste uitwassen in het gevangenisstelsel beteugeld. In Salcia, waar één van de straffen ook was het ophangen aan de hielen van gevangenen, en het urenlang onderdompelen van vrouwen in ijskoud water, werd de hele staf gearresteerd. Officiële gegevens zeiden dat er acht en vijftig mensen waren gestorven in de wedstrijden tussen „brigadeleiders”, om te zien wie de meeste gevangenen kon doden; in feite vertelden overlevenden uit Salcia, die overgebracht waren naar Craiova, dat er minstens achthonderd doden waren.

Met een vertoon van gerechtelijke verontwaardiging kreeg de staf uit Salcia langdurige vonnissen, en de zuivering maakte, dat de toestand in andere gevangnissen verbeterde. Er werd niet meer geslagen. Bewakers werden angstvallig beleefd. Toen de kommandant van Jilava, kolonel Gheorgiu, naar klachten vroeg en een bord gerst naar zijn hoofd kreeg, kreeg de overtreder niet meer dan een dag eenzame opsluiting.

De hervormingen duurden evenwel niet lang. Al spoedig waren slaag en beledigingen weer aan de orde van de dag, en ongeveer een jaar later, toen

de rechtzittingen in het buitenland vergeten waren, werden de massa-moordenaars van Salcia weer met bevorderingen in hun ambt hersteld. Alleen de gewone misdadigers, die als hun werktuigen hadden gediend om anderen te martelen, bleven in de gevangenis.

Gedurende deze reorganisatie in de gevangnissen werd ik verscheiden keren overgeplaatst. Een hele rij reizen smelten als een nachtmerrie samen. Ik behoef mijn ogen maar te sluiten om een rij ballingen met kaal geschoren hoofden en stoppelbaarden te zien zitten, langzaam heen en weer schokkend met de beweging van de trein. We droegen altijd vijftig pond zware kettingen, die door onze kleren heen schaafden en zweren veroorzaakten, die in onze ondervoede toestand maanden nodig hadden om te genezen.

Eens op een reis stonden we op een nacht ineens stil, en de stilte werd verbroken door een smartkreet: „Ik ben beroofd”.

Ik ging overeind zitten en vond Dan, een kruimeldief uit Boekarest, bezig van de ene liggende figuur naar de volgende te gaan; hij schudde iedereen wakker. Dan werd uitgevloekt en geboeid, maar hij ging door met jammeren. „Ik had vijfhonderd lei weggeborgten en ze zijn verdwenen. Het is al wat ik in de wereld had”.

In de hoop hem te kalmeren, zei ik: „Vriend, ik hoop, dat je een dominee niet verdenkt van stelen, maar als dat zo is, mag je me tot op mijn huid doorzoeken”.

De anderen stonden om de lieve vrede Dan ook toe hen te doorzoeken, maar er werd niets gevonden. De trein zette zich eindelijk weer in beweging en we vielen één voor één weer in een rusteloze slaap. Ik werd met de dageraad wakker door een nieuwe en nog ergere opschudding. Al de overige achttien gevangenen waren ook beroofd.

„Ik wist, dat er een dief onder ons was”, riep Dan.

Dagen later bij het eenmaal beruchte Poarta-Alba, onze volgende verblijfplaats, vertelde ik het verhaal aan een man, die een jaar zat voor diefstal. In lachen uitbarstend zei hij: „Ik ken Dan al jaren. Hij wou alleen maar uitvinden waar ieder van jullie iets bewaarde dat het stelen waard was”.

Er waren vele „Dans” te Poarta-Alba, waar „politieke” en gewone misdadigers samen opgesloten waren. Op een keer dommelde ik in terwijl een groepje aan het spelen was met eigengemaakte dobbelstenen, en werd plotseling wakker om te ontdekken, dat een gevangene één van mijn schoenveters losmaakte. De andere schoen was al uit.

„Wat doe je met mijn schoenen?” vroeg ik.

„Ik heb ze zo pas gewonnen met dobbelen”, grinnikte hij, en was beledigd toen ik ze niet wilde afgeven.

De dievenwereld is een wereld apart. Ik merkte op, dat ze graag hun daden weer vertellen, hoe gewaagder hoe beter. Ze groeien bij opwinding en gevaar, zoals anderen houden van drank of spelen of vrouwen. Ik verwonderde me altijd weer over de toewijding aan hun beroep.

Op een avond toen de meeste gevangenen er uit waren, vloog de deur open en smeten de bewakers een zakkenroller naar binnen, die bij iedereen bekend was als „Vingers”. Hij rolde over de vloer, hijgend en kreunend. Ik doopte een lap in water en begon het bloed van zijn gezwollen mond af te vegen. Het scheen dat hij uit de keuken gegapt had.

„U bent een goeie vent, dominee”, zei Vingers. „Als ik er uit kom en mijn volgende goede slag sla, zal ik uw portie niet vergeten”.

Ik zei, dat ik hoopte, dat hij zijn levensonderhoud zou vinden op een manier, die niet zulke onaangename gevolgen had. Hij lachte. „Ze verspillen hun tijd als ze me slaan”, zei hij. „Ik houd van mijn werk. Ik zal het nooit opgeven”.

Ik sloeg mijn arm om zijn schouder en zei tegen hem: „Dank je, je hebt me een grote les geleerd”.

„Wat bedoelt u?” vroeg Vingers.

„Als jij door slaag niet wordt overgehaald om je beroep op te geven, waarom zou ik dan luisteren naar hen, die willen, dat ik het mijne opgeef? Ik moet minstens evenveel nadenken over het winnen van een ziel als jij over de volgende slag, die je wilt slaan. Hoe meer ik luister naar de verhalen van jou en je vrienden, des te meer leer ik”.

Hij grinnikte pijnlijk. „U maakt een grapje, dominee”.

„Toch niet”, zei ik. „Bij voorbeeld, jij werkt 's nachts, en als het je de eerste nacht niet lukt, dan probeer je het de volgende weer. Zo moet ik als dominee mijn nacht in gebed doorbrengen, en als ik niet krijg wat ik nodig heb, moet ik het niet opgeven. Je steelt van anderen, maar dieven onder elkaar zijn eerlijk: wij christenen moeten ook zo eensgezind onder elkaar zijn. Jullie dieven laat je door straf niet afschrikken, zo moeten wij niet terugdeinzen voor lijden. Net zo als jullie alles in de waagschaal stelt, moeten wij dat ook, wetend dat er een paradijs te winnen is”.

De gevangenis van Poarta-Alba bestond uit het overblijfsel van het werkkamp naast het kanaalproject waaraan mijn vrouw eens gewerkt had. Ik wist nu van Mihai, dat ze ergens in Boekarest woonde, en er ging geen uur voorbij zonder dat ik aan haar dacht als ik door de vuile ramen naar de trieste horizon keek. We woonden in een rij lange kale hutten met elk vijftig man. Om ons heen waren de bouwvallige barakken en groentetuintjes, die Sabina gekend moest hebben. Toch werd zelfs deze melancholieke troost van me weggenomen na een paar weken toen me gezegd werd me klaar te maken voor een nieuwe verhuizing.

Vingers kwam me goedendag zeggen. Er was bij hem een kollega, die Calopod heette, een beruchte bandiet, die de schrik van de streek geweest was. Hij klopte me op de rug, schreeuwend: „Dit is dus de eerwaarde dominee, die van dieven en rovers houdt”.

„Mijnheer Calopod”, zei ik. „Het kon Jezus niet schelen Zich met een dief te vergelijken. Hij beloofde: „Ik kom als een dief in de nacht”. Zoals zij, die u beroofd hebt, helemaal niet wisten dat u kwam, zo zal Jezus eens op een nacht komen om uw ziel, en u zult niet gereed zijn”.

Weken in de vochtige kilte van Craiova en Poarta-Alba deden mijn tuberculose in volle kracht terugkeren. Ik kwam in mijn volgende gevangenis in Gherla, in de Transsylvanische Alpen, in zo'n verzwakte toestand aan, dat ik onmiddellijk geplaatst werd in een groep cellen, bekend als het „hospitaal”. Onze dokter, een jonge vrouw die Marina heette, vertelde me dat Gherla haar eerste post was. Andere patiënten zeiden, dat ze bleek werd toen ze van cel naar cel ging. Niets in haar opleiding had haar voorbereid op het vuil, de honger, het gebrek aan eenvoudige medicijnen en enige uitrusting, de nodeloze wreedheid. Ze dachten, dat ze flauw zou vallen, maar ze hield grimmig vol tot ze de laatste gevangene onderzocht had.

Marina was een lang, tener meisje met blond haar om een doodvermoeid gezicht, maar ze was geweldig dapper. Na een onderzoek zei ze tegen me: „U hebt goede voeding en heel veel frisse lucht nodig”.

Ik kon niet laten te lachen. „Maar weet u niet waar we zijn, dokter Marina?”

Ze kreeg tranen in haar ogen. „Wat kan ik anders zeggen? Dat heb ik geleerd in mijn opleiding”.

Enkele dagen later kwamen er officieren van hoge rang in Gherla op bezoek. Dokter Marina hield hen op de galerij buiten onze cellen aan. Op een toon, die scherp was van spanning, zei ze hen: „Kameraden, deze mensen zijn niet ter dood veroordeeld. De staat betaalt mij om ze in leven te houden, zoals ze u betaalt om ze te bewaken. Ik vraag alleen maar om de voorwaarden, die me zullen toestaan mijn werk te doen”.

Een mannenstem zei ruw: „Dus je schaaft je aan de zijde van veroordeelde bandieten?”

„Al zijn ze voor u dan bandieten, kameraad Inspekteur”, antwoordde ze, „voor mij zijn ze patiënten”.

De omstandigheden werden niet beter, maar inplaats daarvan kregen we nieuws, dat alle geneesmiddelen uit het artseneijboek voor me waard was. Als onderdeel van het valse vertoon voor de topkonferentie van Genève werd familiebezoek toegestaan.

De opwinding steeg, en men werd prikkelbaar. Op het ene moment zou je van blijdschap opspringen, en het andere ogenblik in tranen uitbarsten, vooral na het gladstrijken van het dunner wordende haar in een gebarsten spiegel, die van hand tot hand ging. Sommigen hadden in tien- of twaalf jaar geen bericht van hun gezin gehad, en ik had Sabina in acht jaar niet gezien.

Eindelijk kwam de dag, en toen mijn naam werd afgeroepen, werd ik naar een weergalmende zaal gebracht en moest achter een tafel staan. Zo'n twintig meter verder zag ik mijn vrouw achter nog een tafel. De kommandant, geflankeerd door officieren en bewakers, stond bij de muur tussen ons alsof hij scheidsrechter was bij een tenniswedstrijd.

Ik keek naar Sabina, en het scheen me toe dat ze in de jaren van haar lijden een vrede en een schoonheid verkregen had als ik nooit tevoren gezien had.

Ze stond daar met gevouwen handen, glimlachend, en een onuitsprekelijke droefheid beving me.

De tafel vastgrijpend, riep ik: „Is het met allen thuis goed?”

Zelfs voor mij klonk mijn stem vreemd in het enorme vertrek. Ze antwoordde: „Ja, we zijn allen wel, Gode zij dank”.

De kommandant viel in: „Je mag hier niet over God praten”.

„Leeft mijn moeder nog?” vroeg ik.

„Godlof, ze leeft nog”.

„Ik heb u gezegd, dat u God niet moogt noemen”.

Toen vroeg Sabina: „Hoe is het met je gezondheid?”

„Ik ben in het gevangenis-hospitaal —”

De kommandant: „Je mag niet zeggen waar je in de gevangenis bent”.

Ik probeerde weer: „Wat betreft mijn rechtzaak, is er hoop op hoger beroep?”

De kommandant: „Je mag niet over je rechtzaak spreken”.

Zo ging het door, tot ik uitgeput zei: „Ga naar huis, lieve Sabina, ze willen ons niet laten spreken”.

Mijn vrouw had een mand met kleren en voedsel meegebracht, maar ze mocht me nog geen appel geven. Toen ze me wegbrachten keek ik om en zag haar geleid door een gewapende wacht weggaan door de deur aan het andere eind van de zaal. De kommandant stak een verse sigaret op en streek in gedachten langs zijn kin.

Die avond bleef dokter Marina met bezorgde blik aan het voeteneinde van mijn bed staan. „Och heden”, zei ze. „En ik dacht, dat het bezoek van uw vrouw u zoveel goed zou doen”.

Na verloop van tijd waren dokter Marina en ik vrienden geworden. Ze zei me, dat ze niets over de godsdienst geleerd had, maar dacht wel, dat ze atheïst was. „Is iedereen dat tegenwoordig niet?”

Op een dag, alleen met Marina en nog een christen gevangene in het kamertje, dat haar als spreekkamer diende, merkte ik op dat het Pinksteren was.

„Wat is dat?” vroeg ze, zich buigend over de instrumenten in haar sterilisator. Een bewaker, die dienst deed als hospitaalsoldaat, keek het kaart-systeem door, dus wachtte ik tot hij wegging met de kaart, die hij nodig had. Toen antwoordde ik: „Het is de dag waarop God ons de Tien Geboden gaf, duizenden jaren geleden”.

Ik hoorde de voetstappen van de bewaker, die terug kwam en voegde er hardop aan toe: „En hier doet het pijn, dokter, als ik kuch”.

De bewaker deed de kaart weer in het kaart-systeem en ging weer weg, dus ging ik verder: „Pinksteren is ook de dag waarop de Heilige Geest tot de apostelen kwam”.

Weer de voetstappen van de bewaker, dus ging ik haastig verder: „En 's nachts is de pijn in mijn rug verschrikkelijk”.

Dr. Martina beet op haar lippen om niet te lachen. Ik ging door met mijn

onderbroken preek, terwijl zij mijn borst beklopte en me zei te hoesten en in mijn keel keek, tot ze op het laatst in lachen uitbarstte. „Hou op”, hijgde ze en hield een zakdoek voor haar mond toen het strakke gezicht van de bewaker weer in de deuropening verscheen. „Vertel het me later”. In de weken, die volgden, vertelde ik haar de geschiedenis van het Evangelie, en toen ik, en anderen te Gherla, dokter Marina tot Christus gebracht hadden, nam ze nog meer risico's om ons te helpen. Jaren later, in een andere gevangenis, hoorde ik dat ze gestorven was aan reumatische koorts, waardoor haar hart aangedaan was, waarschijnlijk had ze zich overwerkt, zoals ze altijd deed.

Mijn gezondheid werd slechter, en ik werd weer overgebracht naar Vacaresti. Dit was het gevangenis-hospitaal waar ik een maand had doorgebracht na de lange periode van eenzame opsluiting in de cellen onder het ministerie van Binnenlandse Zaken. Het hospitaal was meer overbevolkt dan ooit. Tuberkulosepatiënten en lijdens aan andere ziekten moesten een kamer delen en infecties op elkaar overbrengen.

Twee officieren van de geheime politie, die zich mijn vorige verblijf herinnerden, vroegen mij hoe ik nu over het communisme dacht. „Hoe kan ik dat zeggen?” antwoordde ik. „Ik ken het alleen vanuit de gevangenis”.

Ze grinnikten en de ene zei: „Nu kunt u er iets over leren van een vooraanstaand iemand. Vasile Luca, de oude minister van financiën, zit in uw cel”. Luca's ontslag in verband met valuta-knoeierijen had er toe bijgedragen de Anna Pauker kliek ten val te brengen. Met Teohari Georgescu, minister van binnenlandse zaken, was hij uit de partij gestoten, en nu zaten ze alledrie in verschillende gevangnissen met de slachtoffers van hun vijfjarig regiem. In de dagen, dat hij aan de macht was, was Luca veel gevleid, maar weinig geliefd. Nu namen bewakers en gevangenen de gelegenheid te baat om hun verachting te tonen. Luca zat alleen, in een hoek van onze cel, op zijn knokkels te bijten, binnensmonds mompelend — oud, ziek, en niet te herkennen als de man wiens foto zo dikwijls in de kranten had gestaan.

Een christen, wat ook zijn moeilijkheden waren, wist dat hij om zijn geloof de weg ging, die Christus gegaan was, maar Luca, die levenslang voor het communisme had gewerkt, had noch hoop, noch geloof meer. Hij kon geen verlichting vinden van zijn lijden. Als de nationalistten een greep naar de macht deden, of als de Amerikanen kwamen, zouden Luca en zijn kameraden de eersten zijn, die opgehangen werden. Intussen werden ze gestraft door hun vroegere partijgenoten.

Luca was op de rand van een overspanning toen we kennis maakten. Na zijn politieke val, vertelde hij me, was hij onder marteling gedwongen de meest dwaze beschuldigingen te bekennen. Een militair gerechtshof veroordeelde hem ter dood. Toen werd het vonnis veranderd in levenslang.

„Ze wisten, dat ik het niet lang zou maken”, zei hij kuchend.

Telkens barstte hij uit in scheldpartijen tegen zijn partijvijanden. Op een

dag, toen hij de draf, die in onze cel ons toegeschoven werd, niet kon eten, bood ik hem mijn brood aan. Hij nam het gretig aan.

„Waarom deed je dat?” gromde hij.

„Ik heb in de gevangenis de waarde geleerd van het vasten. Het laat zien, dat de geest over het lichaam heerst, en bespaart me het geruzie en slechte stemmingen over het voedsel, wat zo vaak voorkomt. En och, als een christen in de gevangenis niet vast, hoe kan hij dan anderen helpen?”

Luca schrokte het brood op en zei, dat de enige hulp, die hij in de gevangenis had ontvangen, van christenen kwam. Maar hij kon zijn verbittering niet voor zich houden: „Toch ken ik veel meer geestelijken, die eerste klas schurken zijn. Als lid van het Centraal Comité van de partij hield ik de sekten en de godsdiensten goed in de gaten. Mijn departement had een dossier over elke priester in het land, u inbegrepen. Ik vroeg me af of er één priester in Roemenië was, die niet spoedig aan mijn achterdeur zou kloppen als het donker was. Wat een troep broeders!”

Luca's wrok tegen de wereld liet hem niet toe in iemand iets goeds te zien. Hij noemde de bekende atheïstische argumenten over de vervolging van de wetenschap door de kerk. Ik herinnerde hem aan de vele talentvolle wetenschapsmensen, die christen waren — van Newton en Kepler tot Pavlov en de ontdekker van de narkose, Sir James Simpson.

Luca deed minachtend: „Ze pasten zich gewoon aan bij de gebruiken van die dagen”.

Ik zei: „Kent u de verklaring van Louis Pasteur, die de microben en de vaccinatie heeft ontdekt? Je crois comme une charbonnière le plus que je progresse en science. Hij geloofde als een mijnwerker, als de vrouw van een mijnwerker uit de vorige eeuw. Deze talentvolle geleerde behield het geloof van de eenvoudigste werkman”.

Luca zei verontwaardigd: „En de geleerden dan, die door de kerk vervolgd zijn? Mensen als Galileï, die naar de gevangenis ging. Géordanu Bruno, die verbrand werd.....” Hij hield op.

Ik zei: „Dus kunt u maar twee gevallen vinden in tweeduizend jaar. Dat is een overwinning voor de kerk naar menselijke maatstaf gemeten. Vergelijk daarmee de geschiedenis van de partij in de laatste tien jaar, alleen al in Roemenië. Vele duizenden onschuldigen doodgeschoten, gemarteld en gevangen gezet; u zelf veroordeeld met behulp van getuigenissen onder meened en valse bekentenissen, die verkregen zijn door dreigementen en omkoping. Hoe veel gerechtelijke wandaden denkt u dat er in alle landen onder communistische heerschappij geweest zijn? Hoe veel geleerden hebt u in de gevangenis gezet?”

Maar Luca sloot zich af tegen de godsdienst. Op een avond sprak ik over het laatste Avondmaal en Jezus' woorden tot Judas: „Wat gij doet, doe dat haastig”. Een poosje later zei Luca tegen me: „Niets zal me in God doen geloven, maar als ik het deed, zou mijn enige gebed dit zijn: „Wat gij doet, doe dat haastig”.

Zijn toestand verergerde. Hij gaf bloed op, en in zijn koorts stond het koude zweet op zijn voorhoofd. Omstreeks deze tijd werd ik naar een andere gevangenis overgebracht, en voor ik ging, beloofde hij enige aandacht aan zijn ziel te schenken. Ik kan niet te weten komen wat er gebeurd is, maar als iemand met zichzelf begint te redeneren, zijn de kansen om de waarheid te vinden klein. Bekeringen zijn gewoonlijk plotseling. De boodschap doorboort het hart, en uit zijn diepte welt ineens iets nieuws en helends op.

Ik heb veel mensen als Luca ontmoet in deze periode, en dikwijls met vrienden besproken, welke weg men zou moeten inslaan met communistische leiders en hun kollaborateurs als het communisme viel. De christenen waren tegen de grote meerderheid die om wraak riep, maar waren verdeeld tussen degenen, die dachten dat de vergiffenis volkomen moest zijn, en zij, die zeiden dat Jezus — met het zeggen aan Petrus de mensen die hem onrecht hadden gedaan te vergeven „Niet zeven maal, maar zeventig maal zeven maal” — een grens had gesteld die de communisten reeds lang hadden overschreden.

Mijn standpunt is dat na iedereen persoonlijk geoordeeld te hebben met begrip voor de boze machten die hem gevormd hebben, we enkel het recht hebben om zonder wraakgierig te zijn de overtreder in een positie te plaatsen, waarin hij geen kwaad meer kan. De communisten hebben al veel tijd en moeite besteed aan het straffen van elkaar. Het gerucht gaat, dat Stalin Lenin vergiftigd heeft. Hij had Trotszky vermoord met een ijspickel. Kroestjew haatte Stalin zo zeer dat hij zijn reputatie verwoest heeft en zijn grafombe geplunderd. Luca, Teohari Georgescu, Ana Pauker en zoveel anderen waren het slachtoffer van hun eigen wrede systeem.

Mijn volgende reis was over de weg in een vrachtauto met het opschrift Staatsvoedseltrust; vrachtauto's van de geheime politie droegen dikwijls dergelijke opschriften om het aantal gevangenen, dat voortdurend overgeplaatst werd, te verbergen, en misschien ook uit vrees voor reddingspogingen. Twee mannen waren bij me. De ene bleek een vroegere leider van de IJzeren Garde te zijn met een vonnis van twintig jaar. De andere, een kruimeldief die al zes maanden er op had zitten, zou binnenkort worden vrijgelaten.

„Ik zal deze niet weer zien”, zei de ijzeren gardist opgewekt, met zijn kettingen rammelend. Toen vertelde hij de dief, terwijl hij mij de rug toedraaide, dat er overeengekomen was alle politieke gevangenen vrij te laten voor de topkonferentie, en dat hij bij de eersten zou zijn. De dief verklaarde op zijn beurt, dat alles wat hij wenste een fatsoenlijke baan was, maar dat niemand hem er één geven wilde.

De ijzeren gardist leefde mee. Toen, terwijl hij zijn buurman bij de arm greep, zei hij: „Ik heb een idee. Waarom kunnen we elkaar niet helpen? Nu de Russen hebben toegegeven, zullen de Amerikanen hier binnen een

maand zijn. Ik heb invloedrijke vrienden onder hen. Ik stel voor dat we van persoon wisselen — bij de volgende stopplaats antwoord jij op mijn naam en ik op de jouwe. Zo gauw ze mij in jouw plaats laten gaan, zal ik beginnen de weg te banen voor de Amerikaanse machtsovername. Jij, die mijn naam draagt, zult worden vrijgelaten als politieke gevangene op de dag van hun komst. Laat de rest aan mij over — je toekomst zal veilig zijn". De dief was verrukt. Voor ik tussenbeide kon komen, hield de vrachtauto stil op de binnenplaats van de gevangenis. De twee mannen gaven antwoord op elkaars naam en werden afgevoerd naar verschillende afdelingen. Tien dagen later werd de ijzeren gardist vrijgelaten. De dief zag weken en maanden voorbij gaan zonder nieuws van de Amerikanen. Bij het vooruitzicht het vonnis van de andere man te moeten uitzitten vertelde hij de kommandant de waarheid. De ijzeren gardist werd opgespoord en de dief verwachtte eindelijk vrijgelaten te zullen worden. In plaats daarvan werd hij veroordeeld voor het helpen ontsnappen van een fascistische misdadiger. Hij kreeg zelf een vonnis van twintig jaar. Zo moesten de beide mannen verder samen leven, zoals zo veel anderen die elkaar hadden verdraden.

De nieuwe gevangenis heette Jilava, wat in het Roemeens betekent „vochtige plaats". Die benaming was juist. Om er binnen te komen reed de vrachtauto een steile helling af, en we werden onder de grond in duisternis gehuld. De diepste gangen van Jilava waren meer dan dertig voet onder de grond. Het was bedoeld als een fort met grachten er omheen, en vreemden konden er aan voorbij gaan zonder het bestaan ervan te vermoeden. Schapen graasden er om heen, en we voelden ons levend begraven onder duizenden tonnen aarde. Jilava was bedoeld voor een troepenmacht van vijfhonderd, maar nu waren er twee duizend gevangenen in een reeks flauw verlichte cellen en tunnels, die hier en daar wijder uitliepen op kleine binnenplaatsen waar manschappen oefenden. Op sommige punten liepen stroompjes langs de muren, muren die bedekt waren met grote groene vochtplekken.

De man in de kooi naast me, een vroegere politiechef van Odessa, kolonel Popescu, zei dat de omstandigheden veel erger waren toen hij kwam. Zo'n honderd mensen waren samengepropt in onze kleine cel waarvan de ramen met planken waren dichtgespijkerd, en sommigen waren gestikt. Popescu vertelde me dat hij zich twaalf jaar voor de wraakgierige Russen had verborgen in een kelder. „Ik sliep op stro en at wat vrienden me brachten en naar binnen duwden door een klein gat. Maar ten laatste greep de geheime politie me. Doordat ik in die nauwe ruimte zo lang opgevouwen gezeten had waren mijn benen verlamd. Het duurde maanden voor ik weer rechtop kon lopen".

Het was duidelijk uit Popescu's schunnige taal, dat de godsdienst vele jaren buiten zijn gedachtenwereld was geweest. Ik vroeg hoe hij de tijd had doorgebracht in zijn eenzame kelder.

„Ik heb een roman ontworpen”, zei hij. „Als ik die opschreef, zou hij vijfduizend bladzijden beslaan. Maar niemand zou het durven publiceren”. Ik zag wel waarom, toen Popescu enkele gedeelten vertelde. Nooit heb ik zo'n stroom van vuiligheid gehoord. Gelukkig werd door een schreeuw op de gang onze maaltijd aangekondigd, en de schepper liet de fantasie varen voor voedsel. Ik nam mijn soep van rotte wortelen mee naar de krib van een buurman en we praatten een poosje. Hij was een jonge radioman, die berichten naar het westen had doorgegeven voor een patriottische groep, en hij vertelde dat hij tot Christus gebracht was door zijn kennis van het morseschrift.

„Het gebeurde vijf of zes jaar geleden. Ik was ondervraagd in de cellen van het ministerie van Binnenlandse Zaken, en terwijl ik daar was, tikte een onbekende dominee naast me Bijbelverzen door de muur”.

Toen hij me de ligging van zijn cel meedeelde, zei ik: „Ik was die dominee”.

Met zijn hulp bouwde ik geleidelijk een kern van christenen op, die hun invloed probeerden te doen gelden door de hele gevangenis. Maar er was één man met wie niemand zich bemoeide. Niemand wilde iets te maken hebben met Gheorghe Bajenaru.

Hij was de zoon van een orthodoxe bisschop, maar Bajenaru was algemeen bekend als „de slechtste priester van Roemenië”. Hij begon zijn loopbaan door zijns vaders handtekening te vervalsen om een graad te verkrijgen en ging verder met het verduisteren van de gelden van een school waarvan zijn vrouw hoofd was. Toen zij zelfmoord pleegde om zijn schuld te verbergen, toonde Bajenaru geen berouw. Hij bracht zijn vader zelfs aan voor geld. Toen ging hij naar het westen en gaf zich uit voor vluchteling. Daar werd hij al gauw bisschop gemaakt met controle over alle Roemeense orthodoxe ballingen. Van hen en van de Wereldraad van Kerken kreeg hij geld. Ondertussen wachtten de communisten en bleven waakzaam.

Bajenaru was een werelds hooghartig man geweest, sterk als een stier, nu was hij mager en ineengeschrompeld. Hij vertelde me wat er gebeurd was. Hij was naar Oostenrijk gegaan voor het huwelijk van een rijke Roemeniër en bleef er nog een paar dagen. Toen hij op een avond een restaurant in de Franse sektor verliet, hoorde hij voetstappen achter zich. Vier zwaargebouwde kerels besprongen hem. Hij voelde een naald in zijn been prikken. „Ik werd wakker in de sovjetsektor. Er was een spiegel aan de wand, maar ik herkende de man niet die me aankeek. Mijn zwarte baard was weg. Ze hadden mijn haar kortgeknipt en het rood geverfd. Ik werd naar Moskou vervoerd per vliegtuig. Ondervragers in de Lubianka-gevangenis dachten, dat ik wel eens een sleutelfiguur kon zijn in de Engels-Amerikaanse spionagewereld. Ze wilden weten wat de Wereldraad van Kerken van plan was te doen achter het ijzeren gordijn en ze wilden inlichtingen over de intriges van Roemeense ballingen in het westen. Ik kon ze niets vertellen. Ik had me alleen maar vermaakt. De Russen wilden me niet geloven. „Heel

goed, uwe genade", zeiden ze, „we zullen uw geheugen in de spreekkamer moeten opfrissen”.

Bajenaru hield zijn handen omhoog om te laten zien dat zijn nagels gebroken waren.

„Ze braken ze één voor één”, zei hij. „De dokter was in het wit, de verpleegsters ook. Er was alle wetenschappelijke hulp die je kunt bedenken, behalve verdoving”.

Bajenaru werd wekenlang gemarteld. Hij was op het punt zijn verstand te verliezen, toen de Russen besloten, dat hij ten slotte toch geen nieuws voor hen had en hem doorstuurden naar de geheime politie van Boekarest. Daar werd hij weer gemarteld.

Te Jilava ging zijn ondervraging nog door, en als hij terugkwam naar onze cel na een onderzoek, beschuldigden de gevangenen hem van verklikkerij. In feite wilde hij alleen maar boeten voor wat hij gedaan had. Het lijden had hem gelouterd. Maar de anderen wilden het niet geloven, hoewel Bajenaru op veel manieren liet blijken, dat zijn hart veranderd was. Toen hij eens bij een openbare bidstond hardop bad voor de koning en de koninklijke familie, vertelde iemand het aan de bewakers. Hij werd naar de „zwarte kamer” gebracht evenals ik en nog enkele geestelijken, die ook tot de slachtoffers van de verklikkers behoorden.

We werden een steile trap afgestuurd naar een ondergronds vertrek zonder ramen in de diepte van het fort, vermoedelijk een oude munitieopslagplaats; er kon hier geen granaat doordringen. Door het water, dat van de zoldering lekte, was de vloer van de Zwarte Kamer steeds nat, en zelfs in de zomer was het er bitter koud. „We moeten in beweging blijven”, zei een stem in het pikdonker. Dus begonnen we rond te lopen, slappend op de glibberige vloer, en we hielden vol tot we, vele uren later, uitgeput en gekneusd van het vallen, er uit gehaald werden.

Anderen vertelden ons dat we geluk gehad hadden. Soms werden de mannen naakt uitgekled voor ze in de Zwarte Kamer werden opgesloten, en het verhaal hoe eens een groep van achttien het twee dagen overleefd had werd een legende. De slachtoffers waren allen van middelbare leeftijd of oudere leden van de Nationale Boerenpartij. Om te voorkomen, dat ze zouden doodvriezen, vormden ze in de duisternis een menselijke slang. Ieder klemde zich aan de man voor zich vast om warm te blijven, terwijl ze in een eindeloze cirkel voortsukkelden van kop tot teen met vuil bespat. Dikwijls zakte er iemand in elkaar, maar de rest trok hem omhoog uit het water en dwong hem voort te gaan.

Bajenaru ging door met voor de koning te bidden. Toen hij eindelijk voor het vonnis werd weggeroepen, kwam hij terug en zei kalm, dat hij ter dood veroordeeld was. Bajenaru was eindelijk nederig geworden, en ik heb vaak opgemerkt, dat nederige mensen, die zwaar hebben gezondigd, dikwijls de vervolging beter kunnen doorstaan dan vele hoog geestelijk gestemde christenen. Johannes Chrysostomus, die leefde in de dagen van de

Romeinse wagenrennen, zei eens: „Als een wagen, getrokken door de paarden van Gerechtigheid en Trots, zou uitkomen tegen een wagen, die getrokken werd door Zonde en Nederigheid, geloof ik dat de tweede wagen het eerst de hemel zou bereiken”.

Toen kolonel Popescu aan Bajenaru voorstelde gratie te vragen, antwoordde hij: „Ik erken deze rechters niet. Ik gehoorzaam God en de koning”. Kort nadat hij naar de cel der veroordeelden was overgebracht, gaf Popescu toe: „Misschien was het niet goed van ons ook zijn rechters te willen zijn”.

Vier maanden lang hoorden we niets van hem; toen kwam hij in onze cel terug, zijn vonnis was veranderd in levenslange gevangenisstraf. Hoewel zijn gehele karakter veranderd was, wilde de meerderheid van de gevangenen hem nog niet aanvaarden. Dat was onrechtvaardig. Toen men Bajenaru vrijlating aanbood als hij voor de geheime politie wilde werken, antwoordde hij: „Ik verlaat de gevangenis als de laatste priester losgelaten wordt”.

De verzachting van zijn doodvonnis beschouwde men als verdacht, omdat het meer voorkwam dat een vonnis verzaamd werd dan dat het verlicht werd. Onder het communisme kan de staat te allen tijde een zwaardere straf voor een veroordeelde verkrijgen. Inderdaad was aan een zekere gevangene, die een vonnis van twaalf jaar had uitgediend, juist gezegd, zonder nadere uitleg, dat zijn vonnis herzien was. De volgende dag werd hij doodgeschoten.

Bajenaru werd naar een andere cel overgebracht, waar hij door de gevangenen werd geschopt en geslagen. Twee maal probeerde hij zelfmoord te plegen. Toen werd hij naar een andere gevangenis overgebracht, waar hij stierf.

De eerste executie waarvan ik te Jilava getuige was, was die van twee broers, Arnoutoiu geheten, die jaren als partisanen in het bos geleefd hadden, tot een vrouw, die hun schuilplaats bezocht, door soldaten werd nagegaan en ze gevangen werden genomen.

Terechtingsceremonieën werden met een grimmig ceremonieel uitgevoerd. Voor middernacht zetten bewakers de gangen af, en vanuit de cellen keken honderden gevangenen door scheuren en kijkgaten toe toen de kommandant een kleine stoet voorging naar de binnenplaats. Eerst kwamen twee hoofdofficieren. Dan de broers, met hun kettingen, geflankeerd door bewakers. Een dokter volgde. Nog meer bewakers met machinegeweren. Het geluid van hamerslagen weerklonk in de koude morgenlucht, toen de kettingen van de mannen werden losgemaakt. Met zakken over hun hoofd werden ze in een wagen geduwd, die hen naar een veld op korte afstand bracht. Daar werden ze zonder meer in het achterhoofd geschoten. We hoorden de knallen.

De beul was een man met zigeunerbloed, Nita geheten, die bij elke gelegen-

heid een premie van 500 lei ontving. Hij was de best gemanierde bewaker die we hadden. Gevangenen noemden hem de zwarte engel van Jilava.

„Ik geef ze altijd een laatste sigaret in de cel voor hun tijd daar is”, vertelde hij ons. „Ik probeer de moed er bij hen in te houden, en dat is niet zo moeilijk als je denkt, omdat iedereen tot op het laatste ogenblik denkt, dat hij gespaard zal worden”.

Merkwaardig genoeg gebeurde dit inderdaad in het geval van een jongen van negentien jaar. De jongen had, geholpen door enkele vrienden, uit wraak een reeks aanvallen gedaan op mannen van de landweer. Toen ze gevangen werden, sloeg één van de aanvallers door, en negen werden ter dood veroordeeld.

De eerste twee werden naar de binnenplaats gebracht, dan een volgend paar. De anderen hoorden, dat hun ketenen verwijderd werden. Dan de schoten. Ze hoorden de bewakers komen om het volgende paar te halen. Eén van hen zei me later: „Ik voelde me volmaakt rustig. Ik zag de Heilige Maagd en ze sprak me zo vriendelijk toe. Ik vertrouwde vast, dat ik gratie zou krijgen”. De celdeur werd geopend. Het was de kommandant. Er was bericht gekomen van Boekarest, dat de vonnissen van de overblijvende mannen verzacht waren. Verschillende keren zag ik in de gevangenis deze geheimzinnige macht aan het werk, die mensen in hun laatste ogenblikken ondersteunt.

De beleefdheid van de Zwarte Engel was zijn persoonlijke verontschuldiging voor een afschuwelijk baantje. De andere bewakers, en de „vertrouwde” gevangenen in Jilava, voelden die drang niet. De straffen waren bijzonder wreed in deze doorgangsgevangenis waar mensen dikwijls tegenover hun vroegere vijanden kwamen te staan. Velen waren vroegere politiemannen, die ondanks hun anti-communistische sympathieën, twee jaar door de partij in dienst waren gehouden om hun kandidaten voor de geheime politie te onderrichten. Toen hun bruikbaarheid was afgelopen werden zij, die tegen het regiem waren, door hun mede-instruktors gevangen genomen. Er werden wederzijds bittere verwijten gemaakt als politie-officieren zagen, dat hun kameraden met wie ze hun halve leven samengewerkt hadden, hen overleverden aan de justitie. Na het vonnis deelden tientallen van deze politiemannen dezelfde cel te Jilava, want ten slotte ontsnapte er geen enkele officier van het oude regiem aan de zuivering. Maar op een dag vonden ze een nieuw mikpunt voor de haat, die hen verteerde.

Hij werd uit een andere cel in de onze geworpen — gekneusd, met verwarde haren, vervuild, met openhangende mond keek hij angstig naar ons. Een gebrul ging op: „Albon”.

Het was kolonel Albon, de vroegere kommandant van Poarta-Alba, die duizenden in de dood gejaagd had. Nu werd Albon tot zondebok gemaakt voor het mislukken van het kanaalprojekt. We herinnerden ons hoe Albon de nieuw aangekomenen begroet had: „Professors, dokters, advocaten,

priesters, en de rest — mijn knappe vrienden. Hier kunnen we geen hersens gebruiken, alleen handen, jullie heertjes-handen. Voor uw arbeid wordt u betaald met de lucht, die u inademt. Denk niet, dat u uit dit kamp zult worden bevrijd, behalve door de dood — of als ze het werk aan het kanaal staken en mij opsluiten”.

Nu staarde de eens almachtige Albon naar ons als een gehypnotiseerd konijn. Een gevangene greep hem bij de kraag en rukte hem overeind. Een andere zwaaide hem rond. Een derde schopte hem in de lies. Albon viel neer onder een regen van slagen en schreeuwde hysterisch. Ik probeerde hem te redden, maar de mannen keerden zich tot mij: „Zo, kies jij de partij van deze moordenaar?”

Albon krabbelde overeind, met bloed en stof bedekt, onder gehoon en spotgelach. Terwijl hij zijn handen voor zijn gezicht hield om het te beschermen viel hij weer op weg naar de deur en kreeg een erge wond door de scherpe hoek van een krib. Zijn hemd werd ruw van zijn rug getrokken. Eindelijk zakte hij in elkaar en lag stil op de grond. Albon werd in de ene cel na de andere gekweld, tot hij eindelijk werd overgebracht naar Ocnele-Mari, de gevangenis, die door de autoriteiten gereserveerd was voor officieren en hooggeplaatste personen, die in ongenade waren gevallen.

Dagen later herkende ik nog een bekend gezicht: kolonel Dulgheru, eens de voornaamste ondervrager van de geheime politie, die me eens een week lang ondervraagd had, wat een eeuwigheid geleden scheen, in de cellen voor eenzame opsluiting in Calea Rahova. Ik waarschuwde hem voor Albons lot, en hij probeerde buiten schot te blijven, maar het was onvermijdelijk dat iemand anders hem spoedig in de gaten zou krijgen.

Hij vertelde me dat hij ervan beschuldigd was in de dagen voor het communisme politespion te zijn geweest — de gewone aanklacht als de partij één van zijn eigen mensen in staat van beschuldiging wilde stellen — en men gaf bevel tot zijn arrestatie. Hij was naar de cellen gegaan met zijn gevolg van drie ondergeschikten om een gevangene te ondervragen. Zij openden beleefd een deur en lieten de kolonel naar binnen gaan en sloegen die toen achter hem dicht. Dulgheru vond zichzelf opgesloten in een lege cel. Hij bonsde op de deur en eiste zijn loslating. Zijn mannen lachten en hij hoorde één van hen zeggen: „Deze keer bent u de man die hier blijft”. Toen Dulgheru's identiteit ontdekt werd te Jilava, werd hij ruw aangevallen door de gevangenen en moest overgebracht worden naar Ocnele-Mari. De partijgevangenis werd spoedig even overbevolkt als de rest.

Kort na zijn vertrek werd ik voor ondervraging overgebracht naar Boekarest. Op het hoofdkwartier van de geheime politie schenen de vragen van een geuniformde kolonel meer erop gericht te zijn mijn houding tegenover het regiem te peilen dan om informatie te krijgen. Ik kon er niet achter komen wat zijn werkelijke bedoeling was.

De gevangenis was overvol en „geheime” gevangenen deelden een cel. Ik werd gestopt bij een gedrongen, knorrige man, die Vasile Turcanu bleek te

zijn, de voornaamste „heropvoeder”, die door het regiem ter dood was veroordeeld — het regiem dat hem eens de vergunning had gegeven te doden en te martelen. De partij hield hem drie jaar lang in leven, daar ze zoals gewoonlijk van plan waren zijn terechtstelling mee te delen wanneer de noodzaak van een politieke afleidingsmanoeuvre ontstond.

Turcanu's pad in de gevangenis had dat van zijn vroegere chef, de verschrikkelijke Anna Pauker, gekruist. Ze was gemarteld, zei hij, en eerst in een cel gestopt met fascistische vrouwen, die ze gearresteerd had toen ze aan de macht was, en toen met vrouwen, die totaal krankzinnig waren. (Anna Pauker werd later vrijgelaten en stierf in 1960. Tot haar nagedachtenis is een klein plakkaat aangebracht onder honderden in het Crematorium van Boekarest: „Anna Pauker, actief maatschappelijk werkster”.)

Turcanu beschreef ook de arrestatie van Teohari Georgescu, Minister van binnenlandse zaken, in 1953 ten tijde van de Paukerzuivering. Hij zat op zijn kantoor voor een rij telefoons toen drie van zijn eigen veiligheids-officieren binnen vielen met revolvers. Ze lieten Georgescu naar zijn eigen portret kijken, dat in zijn gouden lijst aan de muur hing, terwijl hij zijn broek liet zakken om gefouilleerd te worden.

Verreweg het meest opzienbarende nieuws op het hoofdkwartier van de geheime politie was evenwel het feit, dat Stalin voor moordenaar en tiran was uitgemaakt door zijn opvolger Kroestsjew. De eerste berichten van de executie van Beria en zijn zes sterke mannen door Kroestsjew op eerste kerstdag 1953 — samen met duizenden van de lagere sovjet geheime agenten — kwamen pas door, het proces van het in diskrediet brengen van Stalin begon in ernst in Roemenië. Gheorghiu-Dej, de nieuwe Roemeense diktator, begon met een meer populaire politiek. Dej hield zelf van een goed leven, en zijn temperament vormde ten minste een hele verbetering bij dat van de Pauker klik.

Het nieuws, dat ik meebracht naar Jilava, bracht de cel in opschudding. Iedereen was opgetogen, dat Stalin van zijn voetstuk gevallen was. Ze hoopten, dat het hun eigen vrijlating zou verhaasten.

Maar Popescu zei: „Ik ken de partij. Ze zullen de rover aan de kaak stellen — maar ze zullen de beroofden niet terug betalen”.

„In elk geval, Stalin is weg”, zei een andere gevangene.

„Moge hij branden in de hel”, schreeuwde een tweede.

Onder lachen, schreeuwen en spotten walsten twee gevangenen samen rond, en schreeuwden vuile opmerkingen over „Oom Joe”. Alleen de bewakers waren stil. Stalins verloochening maakte hun toekomst onzeker.

Popescu riep me toe: „U kijkt niet zo blij, dominee”.

Ik zei: „Ik kan geen plezier hebben in uitbarstingen van haat tegen wie dan ook. We kennen Stalins lot niet. Hij kan wel ter elfder ure gered zijn, zoals de moordenaar aan het kruis”.

Dat was geen populaire opmerking. Hoe was het mogelijk, dat iemand dat dacht, na al de misdaden die Stalin bedreven had?

„En zou u”, vroeg Popescu, „Stalin voor God verdedigen?”

„Wie weet of Stalin niet geweend heeft over zijn zonden”, zei ik. „Psychologen zeggen, dat hoe erger iemands misdaden zijn, des te minder is hij er voor verantwoordelijk. Een maniak als Hitler, die miljoenen onschuldige mensen vernietigt, of een massamoordenaar als Stalin, die duizenden van zijn eigen kameraden doodt — zulke mensen zijn niet normaal, en we kunnen ze niet beoordelen naar de maatstaven, die we op onszelf toepassen”.

Kolonel Popescu zei: „Ik heb veel christelijke lessen van u gehoord in deze cel, maar dit is de beste — en het moeilijkst ten uitvoer te brengen”.

In de lente van 1956 nestelden enkele zwaluwen hoog tegen de zoldering van onze cel, bij het raam. Op een dag kondigde een gesjilp aan, dat de eieren uit waren. Een gevangene ging op de schouders van een ander staan en keek er in. „Er zijn er vier”, riep hij. De oudervogels schenen nooit te rusten. In plaats van overpeinzingen over onze vrijlating telden we het aantal keren, dat ze in en uit het nest vlogen om de jongen te voederen — 250 keer per dag. Een oude buitenman zei: „Met een en twintig dagen vliegen ze”. De anderen lachten. „Je zult het zien”, zei hij. Op de zeventiende dag was er nog niets gebeurd. Op de eenentwintigste dag vertrokken de vogeltjes, piepend en fladderend. We waren verrukt. „God heeft hun plan bepaald”, zei ik. „Hij kan dat ook voor ons doen”.

De weken gingen voorbij, en het begon er naar uit te zien, dat de openlijke veroordeling van Stalin weer een „dooi” in de bevroren ellende aankondigde in de landen, die door het communisme bezet waren. Ik wist dat het niet duren kon, maar anderzijds, vele gevangenen werden losgelaten bij wijze van amnestie. Zou ik onder hen zijn? Tot mijn verrassing maakte de gedachte me alleen maar bedroefd: als ze me nu lieten gaan, waarvoor kon ik dan nog van nut zijn? Mijn zoon was opgegroeid en kon zich zijn vader nauwelijks herinneren. Sabina was gewend aan haar zelfstandigheid. De kerk had andere dominees, die minder moeite veroorzaakten.

Op een morgen, al vroeg, werden mijn sombere gedachten onderbroken. „Ondervraging, meteen. Schiet op”.

Terug naar het gebulder, de terreur, de vragen, waarvoor ik een verkeerd antwoord moest zien te vinden. Ik begon mijn spullen bij elkaar te zoeken, terwijl de bewaker brulde: „Vooruit, schiet op, de auto wacht”. Ik haastte me met hem door de gangen en over de plaats. Eén voor één werden de ijzeren poorten ontsloten toen we de trappen beklommen. Toen was ik buiten.

Er was geen auto te zien, alleen een klerk, die me een stuk papier overhandigde. Het was een gerechtelijk bevel, dat verklaarde dat ik onder het pardon van 12 juni 1956 vrij was.

Ik keek er verbouwereerd naar en zei: „Maar ik heb maar acht en een half jaar gezeten en mijn vonnis luidt twintig jaar”.

„Je moet meteen weggaan. Dit komt van het hoogste gerecht”.

„Ik moet nog bijna twaalf jaar dienen”.

„Geen geredeneer. Verdwij”.

„Maar kijk eens naar me”. Mijn versleten hemd was grijs van vuil. Mijn broek een kleurenkaart van aan elkaar gelapte stukken. Mijn schoenen kon ik van Charlie Chaplin gestolen hebben. „Ik zal door de eerste de beste politieagent gearresteerd worden”.

„We hebben hier geen kleren voor je. Schiet op”.

De klerk keerde in de gevangenis terug. De poort klapte toe en de grendel werd dichtgeschoven. Buiten de gevangensismuren was geen sterveling te zien; ik was eindelijk alleen in een zomerse lege wereld. De warme junidag was zo stil dat ik de insekten kon horen zoemen. Een lange witte weg ontrolde zich onder bomen van een verbazend diep groene kleur. In de schaduw van een kastanjebos graasden koeien. Wat was het stil.

Ik riep, zodat de bewakers het konden horen achter de muren: „God, help me om me niet meer te verheugen omdat ik vrij ben, dan omdat Gij met me waart in de gevangenis”.

Het is drie mijl van Jilava naar Boekarest. Ik sloeg mijn bundel over de schouder en ging op weg door de velden. Het was maar een verzameling stinkende vodden, maar ze waren me in de gevangenis zo dierbaar geworden, dat ik er nooit over dacht ze weg te doen. Al gauw ging ik van het midden van de weg af om in het hoge gras te lopen en de ruwe stam van de bomen langs de weg aan te raken. Soms bleef ik staan om naar een bloem of een ontluikend blad te kijken.

Twee gestalten kwamen me tegen — een oud boeren echtpaar. Ze hielden me staande en zeiden nieuwsgierig: „U komt vandaar?” De man haalde een „len” te voorschijn, een munt die ongeveer een stuiver waard is, en gaf me die. Ik keek ernaar in mijn hand, en voelde een lach opkomen. Nooit had iemand me een len gegeven.

„Geef me uw adres, zodat ik u kan terugbetalen”, zei ik.

„Nee, nee, houd het”, drong hij aan, en zei jij tegen me, zoals men doet tegen kinderen en bedelaars.

Ik ging verder met mijn bundel. Weer hield een vrouw me staande. „Komt u van daar?” Ze hoopte op nieuws van de priester van het dorp Jilava, die maanden daarvoor gearresteerd was. Ik had hem niet ontmoet, maar legde uit, dat ik zelf dominee was. We zaten op een muurtje langs de weg en praatten. Ik was zo gelukkig iemand te vinden, die over Christus wilde spreken. Toen ik verder ging, bracht zij ook een len te voorschijn: „Voor de bus”.

„Maar ik heb al een len”.

„Neem het dan om 's Heeren wil”.

Ik wandelde door totdat ik een bushalte bereikte in de buitenwijken van

de stad. Er verdrongen zich mensen om me heen, ze wisten meteen waar ik vandaan kwam. Ze vroegen naar broers, vaders, neven — ze hadden allen iemand in de gevangenis. Toen ik in de bus stapte, weigerden ze me te laten betalen. Verschillenden stonden op om me een plaats aan te bieden. Ontslagen gevangenen zijn, in plaats van verschoppelingen, zeer geachte mensen. Ik zat met mijn bundel op mijn knieën, maar juist toen de bus zou vertrekken, hoorde ik geschreeuw buiten: „Stop! Stop! ” Mijn hart bleef ook bijna stilstaan. We stonden met een schok stil juist toen de motor van een militaire politie voor ons uitweek. Er was een vergissing gemaakt — hij kwam me terug halen! Maar de chauffeur draaide zich om en schreeuwde: „Hij zegt, dat er iemand op de treeplank staat”.

Ik zat naast een vrouw met een grote mand verse aardbeien. Ik kon het haast niet geloven.

„Hebt u er van 't jaar geen gehad? ” vroeg ze.

„In geen acht jaar”, antwoordde ik.

Ze zei: „Ga uw gang, neem er maar wat”, en ze vulde mijn handen met het zachte rijpe fruit. Ik schrokte ze hongerig op met monden vol, als een kind.

Eindelijk bereikte ik mijn eigen voordeur en aarzelde een ogenblik. Ze verwachtten me niet, en ik zag er vreselijk uit, vervuild en in lompen. Toen deed ik de deur open. In de hal waren verschillende jonge mensen, onder hen een slungelachtige jonge man, die me een ogenblik aanstaarde en toen uitriep: „Vader”.

Het was Mihai, mijn zoon. Ik had hem verlaten toen hij negen was, nu was hij achttien.

Toen kwam Sabina uit de keuken aanhollen. Haar fijnbesneden gezicht was magerder, maar haar haar was nog zwart; ik dacht: „Ze is mooier dan ooit”. Mijn ogen schoten vol. Toen ze haar armen om me heen sloeg, vermande ik me en zei: „Ik moet je wat vertellen. Denk niet, dat ik alleen maar uit de ellende tot geluk kom, ik ben gekomen van de vreugde, met Christus in de gevangenis te zijn, tot de vreugde van met Hem in mijn gezin te zijn. Ik kom niet van vreemden bij mijn geliefden, maar van mijn geliefden in de gevangenis tot mijn geliefden thuis”. Later heb ik zacht een versje gezongen, dat ik jaren geleden in de gevangenis voor haar gemaakt had om te zingen als we elkaar ooit weer ontmoeten zouden.

Kort daarna kwam Mihai me zeggen, dat het huis vol bezoekers was, die niet weg wilden gaan zonder me gezien te hebben. Leden van onze gemeente hadden over heel Boekarest getelefoneerd; de deurbel ging voortdurend over. Oude vrienden brachten nieuwe mee. Er moesten mensen weggaan zodat anderen een staanplaats konden vinden. Iedere keer werd ik voorgesteld aan een vrouw. Ik moest beleefd buigen in mijn malle broek, door een touw opgehouden. Toen ze allen weg waren, was het bijna middernacht, en Sabina drong er op aan dat ik iets zou eten, maar ik had geen honger. Ik zei: „Vandaag hebben we geluk genoeg gehad. Laten we er

morgen een dag van maken van dankbaar vasten, met het Heilig Avondmaal voor het avondeten”.

Ik wendde me tot Mihai. Drie van onze bezoekers — één een professor in de filosofie aan de universiteit, die ik nog niet had ontmoet — hadden me die avond verteld, dat mijn zoon hen tot het geloof in Christus had gebracht. En ik, die bang was, dat hij, zonder vader en moeder achtergelaten, verloren zou zijn! Ik kon geen woorden vinden voor mijn geluk.

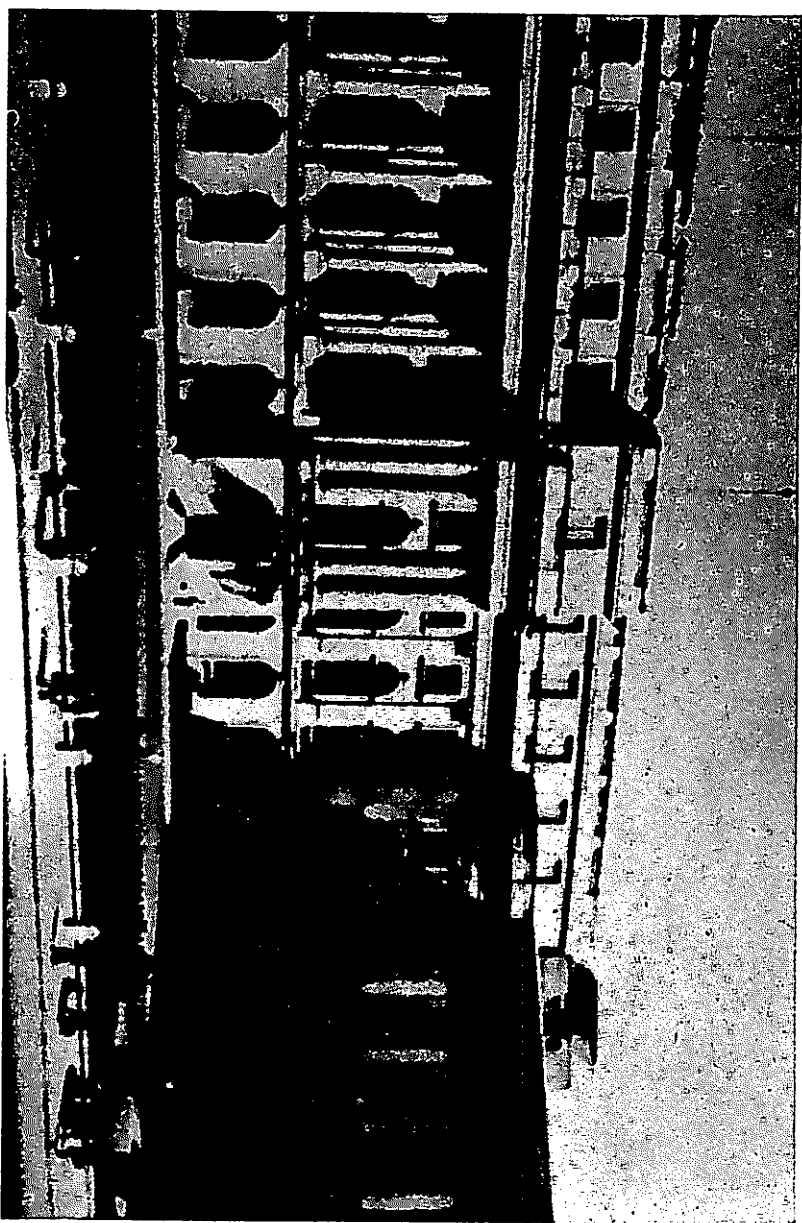
Mihai zei: „Vader, u hebt zoveel doorgemaakt. Ik zou wel willen weten wat u geleerd hebt van al uw lijden”.

Ik sloeg mijn arm om hem heen en zei: „Mihai, ik ben in al die tijd mijn Bijbel bijna vergeten. Maar vier dingen stonden me altijd voor de geest. Ten eerste, dat er een God is. Ten tweede, Christus is onze Zaligmaker. Ten derde, er is een eeuwig leven. En eindelijk, liefde is de beste weg”.

Mijn zoon zei: „Dat was alles wat ik wilde weten”. Later vertelde hij me van zijn besluit om ook dominee te worden.

Die nacht lag ik slapeloos in mijn schone, zachte bed. Ik ging zitten en opende de Bijbel. Ik wilde het boek van Daniël hebben, waar ik altijd veel van had gehouden, maar ik kon de weg niet meer vinden daarheen. Mijn oog viel inplaats daarvan op een regel in de brieven van Johannes: „Ik heb geen groter vreugde dan dat mijn kinderen in de waarheid wandelen”. Ik had deze vreugde ook. Ik ging in de kamer van mijn zoon om me ervan te verzekeren, dat hij er werkelijk was. In de gevangenis had ik hiervan zo vaak gedroomd, om dan in de lege cel wakker te worden.

Het duurde twee weken voor ik regelmatig kon slapen. Toen werd ik behandeld in het best geplaatste bed van de zonnigste zaal van het beste ziekenhuis. Als ex-gevangene wilde iedereen me helpen — op straat, in de winkels, overal — en de stroom van bezoekers begon opnieuw.

Voormalig koninklijk Paleis in Boekarest. Daaronder bevinden zich drie lagen van duizenden cellen. In deze gevangenis was Ds. Wurmbrand opgesloten.

HOOFDSTUK 6

Nu ik vrij was, verlangde ik naar vrede en rust. Maar het communisme werkte overal om de vernietiging van de kerk te voltooien. De vrede, die ik verlangde, zou een ontsnappen zijn aan de werkelijkheid en een gevaar voor mijn ziel.

Ik keerde terug naar armoede, maar ik was gelukkiger dan menigeen. Omdat ze na haar vrijlating weigerde van me te scheiden, kon mijn vrouw geen werk krijgen en leefde ze in zeer armoedige omstandigheden. Ze stopte dameskousen en leefde van de goedheid van vrienden. Ze zei, dat het onmogelijk voor hen geweest zou zijn als Mihai er niet geweest was. Toen hij dertien was, had Mihai zijn moeder mogen bezoeken gedurende haar drie jaar dwangarbeid aan het kanaal. Van beide ouders beroofd, levend van liefdadigheid, was hij verbitterd.

„Ik leende geld om naar het kamp te gaan”, vertelde hij me. „We kwamen bij elkaar op een plaats waar twee stel ijzeren staven ons scheidde. Moeder was in gevangenisuniform, vuil en mager. Ze huilde bijna, maar ze moest roepen om zich verstaanbaar te maken. Ze zei: „Mihai, geloof in Jezus en wees trouw”. Ik antwoordde: „Moeder, als u nog kunt geloven in zo'n plaats als hier moet ik het ook wel”.

Bij haar terugkeer naar Boedapest vond Sabina, dat Mihai pianostemmer was geworden na leerling te zijn geweest van een expert aan het operahuis: hij had zo'n zuiver gehoor, dat hij dit beroep zelfstandig kon uitoefenen vanaf zijn elfde jaar. Spoedig verdiende hij genoeg om zijn moeder te helpen en zijn schoolgeld te betalen. Het was een zwaar leven, maar ze hadden tenminste te eten.

Mihai's moeilijkheden met de partij begonnen al vroeg toen hij het recht verwierf, dat toegestaan was aan modelleerlingen om een rode das te dragen — en dat weigerde omdat het „het symbool van de verdrukkers was”.

In het openbaar weggestuurd, werd hij in stilte weer toegelaten toen de gemoederen gekalmeerd waren, omdat zijn leraren alleen voor de vorm het regiem gelijk gaven. Op veertienjarige leeftijd werd hij weer weggestuurd omdat hij zei, dat hij de Bijbel voor zichzelf gelezen had en dat de aanvallen op de godsdienst in de schoolboeken op onjuistheden berustten. Nu probeerde hij zijn studies voort te zetten aan een avondschool.

Mihai was een christen en hield niet van het communisme. Maar een zangvogel met een nest bij een kraaienfamilie zal zo nu en dan vals zingen, en

Mihai had weinig anders gehoord. Op de dag na mijn terugkomst moest ik hem vertellen, dat hij het mis had, als hij geloofde dat de arbeiders in kapitalistische landen stierven van de honger. Hij en zijn vrienden namen het als vanzelfsprekend aan, en een meisje vertelde me, dat ze op school had gehuild om de miljoenen verhongerende kinderen in Amerika.

Zelfs de fijnste jonge mensen schenen verward en uit de koers. Niet alleen hadden ze niet de kans grote christelijke schrijvers te lezen, maar in Roemenië kon je de werken niet kopen van filosofen als Plato, Kant, Schopenhauer en Einstein. Mihai's vrienden zeiden, dat hun ouders hun het ene vertelden, hun leraars iets anders, en dikwijls vroegen ze me om raad. Een jonge student in de theologie van de universiteit van Cluj vroeg me om hulp bij zijn proefschrift, een geschiedenis van het liturgische lied in de Lutherse kerk.

Ik raadde hem aan om te beginnen met het veranderen van onderwerp. We moeten de hoofden van jonge mensen niet vullen met historische onbe-nulligheden als ze morgen misschien om hun geloof de dood in het aangezicht moeten zien.

„Wat zou ik dan moeten studeren?” vroeg hij.

„Hoe je klaar moet zijn voor offer en martelaarschap”, antwoordde ik.

Ik vertelde hem enkele van de dingen die ik had meegemaakt in de gevangenis, en spoedig bracht hij zijn vrienden mee om te luisteren. Allen hadden ze dezelfde moeilijkheden, als ze probeerden het eens te worden met hun leven. Ik ondervroeg hen over hun studie.

Eén van hen zei: „Onze professor in de theologie zegt dat God drie openbaringen heeft gegeven: de eerste aan Mozes, de tweede aan Christus, de derde aan Karl Marx”.

„Wat denkt jullie dominee daarvan?”

„Hoe meer hij praat, des te minder schijnt hij te zeggen”.

Het resultaat van onze gesprekken was dat ik er in toestemde naar Cluj te gaan om in de kathedraal daar te preken. De studenten wilden mijn boeken lezen, maar al mijn geschriften waren verboden. Voor ik ging, moest ik nog een bezoek brengen om een belofte te vervullen, die ik in de gevangenis had gedaan aan leden van het Leger des Heeren, een organisatie die leek op het Leger des Heils en die meedogenloos gekweld werd door de geheime politie. Het was jaren geleden dat ik patriarch Justinian Marina had ontmoet en ik dacht dat hij zou kunnen helpen. De schade, die hij aan de kerk had gedaan, was groot, hij had het nog in zijn macht iets goeds te maken. Ik vond hem wandelend in het park achter zijn paleis. Waarschijnlijk verkoos hij me in de tuin te ontvangen omdat die vrij was van mikrofoons en ver van zijn afluisterende klerken. Ik zei: „U bent patriarch en de mensen komen tot u om posities en pensioenen, en overal moet u preken en zingen — dus dacht ik dat ik maar eens moest komen om iets voor u te zingen. Het is een lied van het Leger des Heeren; ik heb het in de gevangenis geleerd”. Ik zong het en vroeg hem iets te doen voor deze goede

eenvoudige mensen: „Ze moeten niet voor altijd in de gevangenis zitten alleen omdat ze behoren tot een aparte godsdienstige groep.” Hij zegde toe het te proberen en we hadden een lang gesprek.

Proberend hem tot God terug te brengen, zei ik: „Zelfs in de tuin van Gethsémané noemde Jezus Judas „vriend” en opende de weg tot behoud”. Ik wilde graag een zaad planten waaruit een verandering des harten zou kunnen groeien. Hij luisterde rustig, zelfs nederig, maar zei, dat hij weinig kon doen, omdat de metropoliet van Iasi, Justin Moisescu, onder hem was gesteld; als hij te ver ging, of zijn ontslag nam, zou Moisescu hem als patriarch vervangen en zich veel slechter gedragen. Justinian had een soort eerbied voor me gehouden. Maar hoewel zijn verdeelde hart eigenlijk niet wilde wat zijn hand deed, eindigden zijn weifelingen altijd in onderwerping aan de eisen van de partij.

Later hoorde ik, dat hij de zaak van het „Leger” in de Synode aan de orde gesteld had, waar hij werd tegengestaan door de metropolitaan, die aanvaard was als orthodoxe vertegenwoordiger voor de wereldraad van kerken. Vervolgens werd hij vermaand door het Ministerie van Godsdienst omdat hij mij had ontvangen; zijn sekretaris had natuurlijk mijn bezoek gerapporteerd, juist zoals de patriarch altijd de activiteiten van zijn sekretaris doorgaf. Justinian had toegestemd vertegenwoordigers van het „Leger” te ontvangen, maar toen ze kwamen, stuurde hij ze grofweg heen. „Dus Wurmbrand heeft jullie gezegd te komen hè? Het is tijd, dat hij de gevangenis weer in gaat”.

Het nieuws, dat ik beloofd had een serie causerieën te houden in Roemenië's oude universiteitsstad, werd meteen doorgegeven naar de autoriteiten, met de waarschuwing dat mijn eigenlijke bedoeling was het marxisme aan te vallen en deining onder de studenten te veroorzaken onder het mom van lezingen over christelijke filosofie. De ijverige aanbinger was in dit geval een baptistisch predikant, die me zelf vertelde wat hij gedaan had.

Het kwam niet bij verrassing, ik had verschillende van zijn kollega's ontmoet sinds mijn bevrijding — priesters, dominees, zelfs bisschoppen, die als verklikkers dienden voor het Ministerie van Godsdienst. Gewoonlijk betroffen de berichten hun eigen gemeenten, en gewoonlijk waren de geestelijken beschaamd en bedroefd over wat ze moesten doen. Ze zeiden dat het niet zo zeer om hun eigen veiligheid was dat ze dit werk op zich namen, maar om te verhinderen dat hun kerken gesloten werden. Elke plaats had zijn vertegenwoordiger bij de geheime politie van het Ministerie van Godsdienst, die de geestelijken regelmatig ondervroeg over het gedrag van hun gemeenten; helemaal buiten de politiek om wilden ze weten welke gemeenteleden geregeld de communie gebruikten, wie probeerde bekeeringen te maken, welke zonden de mensen biechtten. Zij, die weigerden dergelijke vragen te beantwoorden, werden ontslagen, en bij gebrek aan een

passende verklikker om het over te nemen werden de kerkdeuren gesloten. In deze tijd had Roemenië vier soorten geestelijken: zij, die in de gevangenis zaten, zij, die onder druk inlichtingen gaven en probeerden iets achter te houden; zij, die de schouders ophaalden en deden wat hun gezegd was, en zij, die de smaak van aanbrenge te pakken gekregen hadden. (De officiële dominee, die geen collaborateur was, was een zeldzame uitzondering en verloor na verloop van tijd zijn vergunning om te preken.) Verraders gedijen evenals prostituées door onbeschaamd te zijn, en mijn baptistische kollega was één van hen.

Zijn inlichting werd onmiddellijk nagegaan door een officiële spion, die Rugojanu heette. Het Ministerie van Godsdienst had die ook in soorten. Sommigen van de ambtenaren waren laks, anderen gebruikten hun macht om „beschermingsgeld” van de geestelijken te krijgen, maar Rugojanu was een fanaticus, die van kerk tot kerk ging en onvermoeibaar „kontrarevolutionairen” opspoorde. Hij besloot zelf mijn lezingen bij te wonen.

Op weg naar Cluj stelde ik vast, dat als ik niet wilde dat mijn preekvergunning plotseling ingetrokken werd, een voorzichtige tactiek nodig zou zijn. Ik besloot te beginnen met een reeks schijnbaar welwillende vergelijkingen tussen de leerstellingen van het christendom en van het communisme, die, met grote eerbied voor de lichtgeraaktheid van het regiem, werden weergegeven. Terwijl de studenten wel zouden begrijpen waar ik naar toe wilde, zouden de verklikkers onder mijn gehoor, naar ik hoopte, geen afdoende argumenten tegen me kunnen aanvoeren tot het te laat was om tussenbeide te komen.

De eerste avond was er te Cluj een groep van vijftig studenten. Daar Darwin en zijn evolutie-theorieën altijd bovenaan stonden op de lektuurlijsten voor de theologische kolleges, probeerde ik eerst met hem af te rekenen. Ik zei, dat het nieuwe Roemenië, vooruitstrevend en socialistisch, alle valse kapitalistische ideeën verwierp; was het niet eigenaardig dat er een uitzondering werd gemaakt in het geval van de Engelse bourgeois Sir Charles Darwin? Was het omdat men dacht, dat zijn theorieën het christelijk geloof tegenspraken? Darwin zelf gaf zich heel wat moeite zo'n gevolgtrekking te ontkennen, inderdaad had hij, daar hij zelf een gelovige was, zijn fortuin vermaakt aan christelijke zendingen.

Rugojanu staaarde me, voorovergebogen in een bank, gespannen aan, dus keek ik hem recht aan toen ik verder ging: „De zoon van een dokter wil arts worden, de zoon van een komponist musikus, de zoon van een schilder artiest, enzovoort. Als je gelooft, dat je door God geschapen bent, wil je trachten Zijn gelijkenis te verkrijgen, als je liever wilt geloven, dat je van de apen afstamt, loop je gevaar een beest te worden”.

Ik begon mijn voordrachten op maandag. Op dinsdag was het gehoor verdubbeld. Aan het eind van de week keken meer dan duizend gezichten naar me op — de hele universiteit was naar het scheen opeengepakt in de kathedraal. Ik wist, dat velen van hen, hoe graag ze ook de waarheid

wilden horen, de gevolgen moesten vrezen van het aanvaarden daarvan, dus vertelde ik hen van de raad, die een dominee me gaf, die om zijn geloof was gestorven door de hand van de fascistten. Hij zei: „Je geeft je lichaam als een offer aan God als je het geeft aan allen, die je willen slaan en bespotten. Toen Jezus wist, dat Zijn kruisiging aanstaande was, zei Hij: „Mijn tijd is nabij”. Zijn tijd was de tijd van het lijden, de opdracht, die Hij had ontvangen van Zijn Vader, en het was Zijn vreugde te lijden voor het heil der mensheid. Wij moeten ook het lijden beschouwen als een opdracht ons door God gegeven. Paulus schreef in de brief aan de Romeinen (12 : 1): Ik bid u dan, broeders, door de ontfermingen Gods, dat gij uw lichamen stelt tot een levende, heilige en Gode welbehaaglijke offerande”. Er was dreiging om ons heen, niet alleen op de plaats waar Rugojanu zorgvuldig aantekening hield van alles wat ik zei.

Ik ging verder: „Laat het lijden u niet overrompelen. Denk er dikwijls over na. Maak de deugden van Christus en Zijn heiligen tot de uwe. De dominee, die me het eerst Christus onderwees en die voor zijn geloof stierf, heeft me een recept gegeven voor een thee tegen het lijden, en ik zal het u doorgeven”.

Ik vertelde hun het verhaal van een dokter uit de begintijd van het christendom, die onrechtmatig gevangen genomen was door de keizer. Na enkele jaren mocht zijn gezin hem bezoeken, en eerst waren ze ontzet. Zijn kleren waren lompen, en zijn voedsel een snee brood en een kop water elke dag. Toen bekeek zijn vrouw hem van dichterbij. „Hoe komt het dat je er zo goed uitziet?” vroeg ze. „Je ziet er uit als iemand, die pas van een trouwpartij komt”. De dokter antwoordde glimlachend, dat hij een middel had gevonden voor alle moeilijkheden, „een thee, die goed is tegen alle lijden en verdriet. Ze bestaat uit zeven kruiden, en ik zal ze voor je opnoemen.

Het eerste is tevredenheid: wees tevreden met wat je hebt. Al huiver ik in mijn lompen als ik knaag op een korst, hoeveel slechter zou ik er aan toe zijn als de keizer me naakt in een kerker had geworpen met niets om te eten.

Het tweede kruid is: gezond verstand. Of ik blij ben of tob, ik ben toch in de gevangenis, dus waarom zou ik mezelf van streek maken?

Het derde is de herinnering aan vroegere zonden. Tel ze, en als je aanneemt, dat je voor elke zonde een dag in de gevangenis verdient, reken dan eens uit hoeveel levens je achter de tralies zou doorbrengen — je bent er nog goed afgekomen.

Het vierde is de gedachte aan de smarten, die Christus met vreugde voor ons gedragen heeft. Als de enige man, Die Zijn leven op aarde kon uitkiezen, pijn verkoos, wat moet Hij er dan grote waarde in gezien hebben. Zo merken we op, dat het lijden, als het kalm en met vreugde gedragen wordt, bevrijdend is.

Het vijfde kruid is de wetenschap, dat het lijden ons gegeven wordt door

God als Vader, niet om ons schade te doen, maar om ons te reinigen en te heiligen. Het lijden, dat we doormaken, dient om ons te louteren en ons toe te bereiden voor de hemel.

Het zesde is de wetenschap, dat geen lijden een christelijk leven kan schaden. Als de genoegens van het vlees alles zijn, dan maken pijn en gevangenis een eind aan iemands levensdoel; maar als de kern van het leven de waarheid is, kan geen gevangenis dat veranderen. De gevangenis kan me niet beletten lief te hebben; ijzeren tralies kunnen het geloof niet buiten sluiten. Als deze idealen mijn leven vormen, kan ik overal rustig zijn.

Het laatste kruid in het recept is de hoop. Het rad des levens kan de keizerlijke dokter in de gevangenis brengen, maar het wentelt voort. Het kan me zelfs wel terug brengen naar het paleis en me zelfs naar de troon doen terugkeren”.

Ik pauzeerde een ogenblik. De volle kerk was stil. „Ik heb vaten vol van deze thee gedronken sindsdien”, zei ik, „en ik kan het u aanbevelen. Het is gebleken, dat het goed was”.

Toen ik ophield te spreken, stond Rugojanu op en baande zich een weg naar buiten uit de kathedraal zonder om te kijken. Ik kwam van de preekstoel af en de toehoorders verdrongen zich om me heen. Buiten applaudiseerden de studenten, juichten me toe en wilden mijn hand vatten. Ik telefoneerde Sabina, die goedgekeurde wat ik gedaan had, hoewel ze wist dat er vergeldingsmaatregelen moesten volgen.

De volgende dag werd ik bij mijn bisschop ontboden, die me vertelde, dat Rugojanu moeite veroorzaakte. Terwijl hij me vertelde van protesten van het Ministerie van Godsdienst, stapte Rugojanu de kamer binnen. „Ha, jij”, riep hij, „wat voor verontschuldigen probeer je te maken? Een stroom van opruiing – ik heb elk woord opgenomen”.

Ik vroeg hem wat hem speciaal niet aanstond. Alles – maar het meest mijn geneeswijze van het lijden.

„Maar wat mankeerde er aan mijn simpele thee? ” vroeg ik. „Welk kruid was niet naar uw zin? ”

„U zei tegen hen, dat het wiel steeds wentelt, maar in deze kontra-revolutionaire uitbarsting bent u toch mis. Het wiel zal niet draaien, vriend. Het communisme is hier voor altijd”. Zijn gezicht was verwrongen van haat.

„Ik heb het communisme niet genoemd”, antwoordde ik. „Ik heb gewoonweg gezegd, dat het levenswiel voortwentelt. Bijvoorbeeld, ik was in de gevangenis, nu ben ik vrij. Ik ben ziek geweest, nu ben ik beter. Ik heb mijn gemeente verloren, nu mag ik werken.....”

„Maak me dat niet wijs. U bedoelde dat het communisme zou vallen, en dat wisten ze allemaal. Denk maar niet, dat u hier niets meer van zult horen”.

Rugojanu riep de kerkelijke leiders bijeen voor een vergadering in het bisschoppelijk paleis te Cluj, waar ik beschuldigd werd van pogingen om de jeugd te vergiften met bedekte aanvallen op de regering. „U kunt er zeker van zijn, dat hij nooit meer zal preken”, schreeuwde Rugojanu, die zichzelf verschrikkelijk opwond. Op het eind riep hij: „Het is uit met Wurmbrand”, greep hoed en jas en stevende het gebouw uit. Zo'n honderd meter van de deur reed een auto, die zwenkte om een hond te ontwijken, het trottoir op en verpletterde hem tegen de muur. Hij stierf op hetzelfde ogenblik. Het verhaal van Rogujanu's laatste woorden en wat er op volgde ging door het hele land. Gedurende deze jaren is dikwijls Gods hand gezien.

Het intrekken van mijn predikantsvergunning deed me niet ophouden met preken, maar nu moest ik net zo geheim werken als onder de sovjet-soldaten na de oorlog. Een nieuw gevaar kwam opdagen in de vorm van bezoeken van oude vrienden uit de gevangenis, die raad en hulp vroegen. Sommigen probeerden me uit te lokken tegen het communisme te spreken — ze waren verkliker geworden. Deze ongelukkigen hadden te veel verwacht van hun vrijlating; toen ze hun huiselijke wereld als een chaos terugvonden, hadden ze zich gewend tot het najagen van seksueel genot in een vergeefse poging hun verloren jeugd te herkrijgen. Dit kostte meestal meer dan ze betalen konden; en de kortste weg tot een nieuw begin en snelle verdienste was die van het verschaffen van inlichtingen aan de partij. Hun vrijheid bleek uiteindelijk tragischer dan hun opsluiting.

Onze beste beveiliging tegen verklikkers lag in de waarschuwingen, die we ontvingen van vrienden bij de geheime politie. Velen van onze volgelingen hadden baantjes bij de partij. Een jong paar, dat zijn dagen doorbracht in het propagandadepartement, bracht zijn avonden bij ons door in gebed, en meer dan eens kwamen we bijeen in het huis van een vooraanstaande officier van de geheime politie, wiens dienstmeisje één van ons was. Of we kwamen bijeen in souterrains, zolderkamers, flats, landhuizen. Onze diensten waren even eenvoudig en schoon als die van de eerste christenen negentienhonderd jaar geleden. We zongen luidop. Als de burens vragen zouden stellen, werd er een verjaardag gevierd. Christelijke gezinnen met drie of vier leden hadden vijfendertig verjaardagen per jaar. Soms kwamen we samen in het open veld. De hemel was onze kathedraal; de vogels verschaften onze muziek, de bloemen onze wierook, de sterren onze kaarsen, de engelen waren de koorknapen, die ze ontstaken, en het schamele pak van een belijder, die juist vrij was uit de gevangenis, betekende meer voor ons dan de kostbaarste priestergewaden.

Ik wist natuurlijk, dat ik vroeger of later weer zou worden gearresteerd. Na de revolutie in Hongarije werd de situatie iedere maand moeilijker. Kroestsjew kondigde een nieuw zevenjarenplan aan om de overblijfselen van het bijgeloof uit te roeien. Er werden veel kerken gesloten of veranderd voor gebruik als communistische klubs, musea, opslagplaatsen

voor graan, vooral katholieke, baptisten- en pinksterkerken. Zij, die door de kranten van de partij werden beschimpt als „zwendelaars in zwarte soutanes”, werden in groot aantal gevangen genomen.

Ik bad: „God, indien Gij mensen kent in de gevangenis, die ik kan helpen, wier zielen ik tot het heil kan brengen, zend mij terug en ik zal het gewillig dragen”. Sabina aarzelde soms, en zei dan: „Amen”. In deze tijd kende zij een innerlijke vreugde, waarvan de oorzaak was de wetenschap, dat wij Christus spoedig meer volkomen zouden dienen.

Het was 1 uur voormiddag op de vijftiende januari 1959, dat ze me eindelijk kwamen halen. Ons huis werd ondersteboven gekeerd in een huiszoeking die duurde tot vijf uur. Mijn zoon vond een ceintuur, die hij kwijt was, achter een van zijn plaats gehaalde kast. „En dan zeggen de mensen nog, dat de geheime politie nutteloos is”, merkte hij op. „Ik heb daar overal naar gezocht”. De volgende dag mocht hij wegens brutaliteit niet op de avondschool komen.

Toen ze mij weggevoerd hadden, pakte Sabina mijn bijbel op. Op een stukje papier vond ze een zin, die ik opgeschreven had uit de Brief aan de Hebreëen (11 : 35): „Door het geloof..... hebben vrouwen haar doden uit de opstanding wedergekregen”. Ik had eronder geschreven: „Ik heb zo'n vrouw als mijn vrouw”.

Het was nog donker en de straten waren bedekt met ijzige halfgesmolten sneeuw toen we het hoofdbureau van politie in Boekarest bereikten. Ik onderging de bekende ontvangstformaliteiten voordat de bewakers me in een cel brachten. Hier vond ik een man genaamd Draghici, één van de gehate heropvoeders van Piteshi. Elke keer, dat de celdeur openging, draaide hij zich om. Toen hij zo verscheiden keer opgeschrikt was, zei hij: „Het spijt me, dat ik zo schrikachtig ben. Ik weet nooit of ze me komen halen om te baden of om doodgeschoten te worden. Ik ben al vier jaar geleden ter dood veroordeeld”.

Draghici vertelde nu zijn levensgeschiedenis. Als jongen was hij een bewonderaar geweest van de priester uit zijn woonplaats. Die zei op een dag: „Je vader is klokkenmaker – vraag hem om de kerkklok te repareren tegen een lage prijs”. Draghici haalde zijn vader over het werk voor niets te doen. De priester vroeg toen om een kwitantie van 500 len, om het geld in zijn zak te steken, dat hij de kerk in rekening bracht. Draghici voegde er bitter aan toe: „Ik had kunnen opgroeien als christen en zou de kerk de jaren door een grote som geld gegeven hebben als dat niet gebeurd was”.

Zijn vader, een dronkaard, verdween met de spaargelden van het gezin en als jongen van veertien jaar tekende de jongen voor de ijzeren garde ter wille van het groene hemd, de marsliederen en de bewondering van de meisjes. Een paar maanden later werd de garde ten val gebracht. Draghici ging naar de gevangenis en toen de communisten de macht overnamen, werd hij automatisch tot elf jaar veroordeeld als actief fascist. Nadat hij

zeven jaar gezeten had, zeiden ze te Piteshi tegen hem: „Sla de andere gevangenen en je zult vrijgelaten worden”.

Hij vertelde me: „Ik was toen één en twintig en ik wilde niet in de gevangenis blijven, dus deed ik wat me gezegd werd, ik geloofde ze, en nu moet ik er om sterven”.

Het scheen me toe, dat hij al stervende was aan tuberculose. „Ik verdien niet beter”, zei hij. Die nacht lag ik wakker te luisteren naar Draghici, die hoestte en bloed opgaf, en ik dacht: als God me nu riep en vroeg: „Na zes en vijftig jaar op aarde geweest te zijn, wat denk je nu van de mens?” dan zou ik moeten antwoorden: „Hij is niet schuldig. Satan en zijn gevallen engelen zijn bezig ons even ellendig te maken als ze zelf zijn, maar de mens heeft geen schuld”.

Tien dagen en nachten lang sprak ik met Draghici over Christus. „Je bent niet uit vrije wil misdadiger geworden”, zei ik, „maar je gevoel van schuld vraagt verzoening. Jezus heeft de straf, die jij voelt verdiend te hebben, op Zich genomen”.

Op de tiende avond barstte Draghici in tranen uit en biechtte bij mij. We baden samen en zijn berouw en zijn vrees werden weggenomen. Zo werd mijn verzoek om andere gevangenen te mogen helpen beantwoord in de eerste dagen dat ik terug was in de gevangenis.

Daarna werd ik voor ondervraging overgebracht naar de Uranusgevangenis te Boekarest. Een majoor van de geheime politie probeerde me alle namen te laten opnoemen van „kontra-revolutionairen”, die ik kende. Ik zei hem, dat ik dat graag zou doen. Duizenden van hen waren gedood in de Sovjet-republiek in de dertiger jaren door Yagoda, die toen minister van Binnenlandse Zaken was, maar ten laatste kwam het uit, dat de werkelijke kontra-revolutionair Yagoda zelf was. Toen dreef de geheime politie van de Sovjet onder Beria zijn opvolger honderdduizenden de dood in, totdat Beria zelf ook werd doodgeschoten. Ik voegde er aan toe, dat de vijand bij uitstek van de revolutie de moordenaar van miljoenen, Jozef Stalin was, die toen al uit zijn tombe op het Rode Plein gehaald was. Dus zou het het beste zijn, stelde ik voor, ergens anders dan in mijn arme kerk te zoeken naar kontra-revolutionairen.

De officier beval, dat ik geslagen moest worden en in eenzame opsluiting gezet, waar ik bleef tot mijn rechtzaak. Dat was een tien minuten durende herhaling, in geheime zitting, van mijn verhoor tien jaar geleden. Maar deze keer waren mijn vrouw en zoon tegenwoordig om me te horen veroordelen.

Ik wachtte in een cel op transport naar de volgende gevangenis. Terwijl ik met de anderen over Christus sprak, kwam een officier binnen om de nieuwe beslissing van het hof mee te delen. Ik bedankte hem en ging verder met wat ik zei. Het vonnis was verlengd van twintig tot vijf en twintig jaar.

HOOFDSTUK 7

Met nog andere pas veroordeelde geestelijken werd ik in een politiewagen geduwd. Na een korte reis hobbelden we een steile helling af en kwamen we tot stilstand. De schrik sloeg me om het hart toen de vrachtwagen omlaag reed, want ik realiseerde me dat we terug waren in de vochtige ondergrondse gevangenis van Jilava, waar ik nog maar dertig maanden geleden ook geweest was. Er werd luid geschreeuwd: „Haal ze er uit”. De wagendeuren sprongen open.

Een troep van bewakers, die ons ontvingen door met gummistokken te zwaaien, dreef ons met slagen de gang door. Ze hadden gedronken, en bij het zien van geestelijken ging er een vreugdegeschreeuw op. Grauwe, smerige gevangenisuniformen werden ons toegesmeten. Degenen, die zich langzaam verkleedden, werden de kleren van het lijf gerukt. Met scharen knipten ze brullend van het lachen de baarden af. De hoofden werden ruwweg kaalgeschoren. Bloedend en half naakt werden we in een grote cel gedreven.

We zaten op de stenen vloer en kropen bijeen voor de warmte in de februarikou. Bijna onmiddellijk kwam een andere bewaker binnen en snauwde: „Alle geestelijken eruit”. We gingen achter elkaar eruit en liepen opnieuw spitsroeden met stokslagen. Ik holde met de rest en beschermde zo goed mogelijk mijn hoofd met mijn armen. Toen werden we allemaal weer terug gejaagd. Zij, die vielen, werden onbarmhartig geschopt met zware laarzen. Een half uur later werden de geestelijken weer er uit geroepen. Toen niemand opstond, stormden de bewakers binnen en sloegen her en der zonder onderscheid tot ze moe werden van de sport.

Een man naast me was een paar tanden kwijtgeraakt en zijn lip was erg gespleten. Toen ik het bloed van zijn gezicht afveegde, zei hij: „Ik ben archimandriet Critescu”. We hadden elkaar jaren geleden te Iasi ontmoet, toen ik zat te wachten om de Patriarch te bezoeken. Miron Critescu werkte in het kantoor van Justinian Marina, dus had ik hem van onze zwarigheden verteld. Hij legde zijn handen toen op mijn schouders en zei: „Broeder, Christus zal wederkomen, daar hopen we op”, — iets wat een man Gods dikwijls zou moeten zeggen, maar zelden zegt. Ik had hem nooit vergeten. Maar zijn gevoelig gezicht was kaalgeschoren en onherkenbaar door bloed en vuil.

De uren gingen voorbij en we zaten huiverend bij elkaar. Miron Critescu vertelde hoe hij en anderen rondom de Patriarch geprobeerd hadden de

kerk ervoor te bewaren werktuigen van de staat te worden. Ze hadden gedacht, dat ze op het gemoed van de patriarch konden werken. Maar Gheorghiu-Dei had goed gekozen. Justinian werd op een zegetocht naar Moskou gezonden. Daarna werkte hij graag mee om de rooms-katholieken en de Grieks katholieken en allen in zijn kudde, die weigerden het partij-program te aanvaarden, slag na slag toe te brengen.

„Ik had nooit water in de wijn moeten doen”, zei archimandriet Miron. „Ik had van het begin af moeten tegenwerken. Nu ben ik hier, net als de rest”.

Ik probeerde hem te troosten, maar hij sloeg zijn mooie ogen op naar mij en antwoordde: „Broeder Wurmbrand, ik ken maar één droefheid, die van geen heilige te zijn”.

Gesproken vanaf de preekstoel, zou dit enkel een mooi gezegde zijn geweest; in die verschrikkelijke cel, na een wreed pak slaag, dacht ik, dat die woorden grootheid toonden.

Miron was bij me toen ik enkele dagen later met een konvooi de bergen inging, en vele uren later kwam de transsylvanische stad Gherla en zijn grootste gebouw, de gevangenis, in het gezicht. Hier had mijn vrouw me bezocht gedurende mijn verblijf van twee maanden in 1956. Er waren nog andere herinneringen ook. Over de hoge muren heen zagen we het leven in de stad voortgaan. Gevangenen keken uit naar wat er gebeurde en stonden te dromen. Maar om twaalf uur kon niemand het verdragen uit te kijken. Dan kwamen de kinderen uit school, joelend en lachend als ze elkaar achterna zaten op weg naar huis.

Zo'n tienduizend gevangenen waren opeengepakt in een primitief onderkomen, dat bedoeld was voor tweeduizend, en het regiem was even streng als in de ergste dagen van de heropvoedingskampagne. De vorige zomer was er ernstige muiterij geweest te Gherla. Er hadden zich gevangenen opgesloten achter barrikades in een vleugel, uit protest tegen het dichtspijkeren van de blinden waardoor ze werden beroofd van licht en lucht. De deuren waren door de bewakers ingetrapt en er werd onafgebroken gevochten. Toen werd het leger te hulp geroepen, dat opende het vuur. Vele gevangenen werden gedood of gewond. Er volgde een schrikbewind; de rantsoenen werden verlaagd tot ze bijna verhongerden, en honderden zogenaamde belhamels werden over andere gevangenschappen verspreid.

Wij priesters en predikanten namen spoedig hun plaatsen in, evenals een hele schare van nog meer politieke gevangenen, die gegrepen waren tijdens een nieuwe golf van arrestaties — landeigenaars, officieren uit het leger, doktoren, winkeliers, werklieden, die zich niet bij de koöperaties wilden aansluiten, boeren, die zich verzetten tegen de laatste inbeslagname van gronden, wat de partij toen bezig was voor te bereiden. Boven op twee noodlottige vijfjarenplannen kondigde premier Gheorghiu-Dej een zestienjarenplan aan, dat duren zou tot 1975 — „Als”, zei Miron, „er dan nog

iemand op vrije voeten over is om het uit te voeren”.

De cellen waren lange, donkere holle barakzalen, waarin vijftig tot zestig kribben waren en van tachtig tot honderd man. Zoals zoveel anderen moest ik het bed met iemand delen, en het was moeilijk om te slapen. Behalve de de hele nacht doorgaande optocht naar de overlopende toilet-
emmers was er een dozijn kampioen-snurkers om ons wakker te houden. Ieder had zijn eigen wijs; als de één ophield, voegde zich een ander bij het weerklinkende koor. Ook overdag konden we niet rusten. De bewakers kwamen plotseling op bezoek en bevalen ons met het gezicht naar beneden in rijen op de grond te gaan liggen, zodat ze op elk op zijn beurt konden trappen als zijn nummer was afgeroepen. Op de ijzeren tralies voor de ramen werd voortdurend geslagen om er zeker van te zijn, dat ze niet doorgevijsd waren. Zweepen en schoenen met nagels versterkten de discipline.

Een bewaker sloeg Miron eens tegen de grond. „Je zult nog op Rosza Sandor terecht komen”, schreeuwde hij. Later vroeg Miron me wat dat betekende. Ik zei: „Het kerkhof. Het is een gewoon dreigement hier”.

Rosza Sandor was het gevangeniskerkhof, waarvan we de stenen, diep onder het onkruid, vanuit de ramen konden zien. Het was genoemd naar een dief, die de vorige eeuw tot twintig jaar was veroordeeld. Hij was toen nog maar negentien. Als hij door de tralies naar beneden keek zag hij in de tuin een vrouw met een baby in haar armen. Dag aan dag keek hij naar hen. Er kwam een priester om het kind te dopen; ze ging naar school, verscheen in haar eerste communiejurkje, en groeide op tot een mooie jonge vrouw, terwijl hij geboeid toekeek. Het meisje werd Rosza Sandors gehele leven; hij besloot haar te trouwen als hij vrij kwam. Eindelijk brak de dag aan dat Rosza werd vrijgelaten. Hij haastte zich de weg over om te ontdekken, dat er een feest aan de gang was — een huwelijksfeest. Ze had er zelfs aan gedacht hem zo te ontvangen. Hij liep op haar toe en zei: „Ik kan je niet zeggen hoe gelukkig ik ben, dat je vandaag mijn vrouw zult zijn”. Verbaasd begon het meisje te lachen. „Wat bedoelt die rare oude man?” vroeg ze. Toen zei ze, terwijl ze de hand greep van een jonge man naast haar: „Dit is mijn bruidegom”. Ontzet staarde Rosza Sandor het paar aan. Toen greep hij, krankzinnig van woede, een mes dat op de tafel lag en stak ze beide dood. Hij werd opgehangen om de moorden en begraven op het gevangeniskerkhof.

„Je komt nog op Rosza Sandor terecht”. Die kreet was een dagelijkse waarschuwing, dat we ouder werden. Gevangenen hebben er nooit erg in hoe de tijd voortgaat. Voor zichzelf zijn ze altijd zo oud als toen ze veroordeeld werden. Ze dromen van de jonge vrouwen en geliefden, die ze achter lieten, nooit van de door zorg verouderde vrouwen tot wie ze zullen terugkeren. Zelfs de klok boven de hoofdepoort van Gherla was blijven staan en liep nooit in de zes jaar, die ik er zou doorbrengen.

De kommandant was een dikke Nero met een rood gezicht, die nooit

ophield te eten. Gevangenen, die voor majoor Dorabantu werden gebracht, waren verbaasd, als hij midden in een tirade plotseling in een la rommelde om naar iets te zoeken en opdook met een knoflookworst of een banaan in zijn hand. Mijn eerste ontmoeting met hem was typerend. Ik stond in de houding te luisteren naar een inhoudloze hymne van de haat. Het scheen, dat er maar twee dingen waren waar Dorabantu werkelijk van hield: eten en het geluid van zijn eigen stem.

„Zo, Wurmbrand”, schreeuwde hij. „Monnik, hè”.

Ik zei, dat ik dominee was.

„Dominees, priesters, monniken — het is allemaal hetzelfde. De armen onderdrukken om er zelf beter van te worden. Ik weet het”. Hij zwaaide als een clown met zijn armen toen hij een onsamenhangend verhaal uit zijn jeugd vertelde. Hij had zijns vaders schapen gehoed bij één van de rijkste kloosters in Roemenië; als ze afdwaalden naar de gronden van het klooster ranselden de monniken hem vreselijk af.

„Heb je ooit een priester gezien, Wurmbrand, die een dubbelloops geweer afvuurde op een hongerig kind? Een mooi heilig tafreel”.

Dorabantu klaagde er ook over, dat hij was uitgebuit als fabrieksarbeider in zijn latere leven. Hij maakte nu een nuttig gebruik van de gelegenheid om het geestelijken en kapitalisten gelijktijdig betaald te zetten. Het geringste vergrijp tegen de regels werd gestraft met vijf en twintig slagen, met een dokter erbij — want er waren mannen onder de geseling bezweken. Bijna iedereen kreeg „vijf en twintig” voor de één of andere reden, en het was merkbaar dat deze geselingen verruwend werkten op bewakers zowel als op gevangenen. Er waren enkele meedogenloze figuren in mijn cel: oorlogsmisdadigers, die levenslang hadden voor massamoorden op Joden of Russen, moordenaars en dieven, die in naam politieke gevangenen waren, daar het beroven van de staat „economische sabótage” werd genoemd. Het waren verbitterde, nijldige mensen, en al mijn pogingen om godsdienstige troost te bieden werden overschreeuwd. In het bijzonder waren zij, die Joden gedood hadden, zeer bitter tegen me omdat ik Jood van geboorte ben. Ik verborg dit feit nooit, en dikwijls sprak ik, als ik ondervraagd werd, van de natuurlijke liefde die ik koesterde voor mijn volk, terwijl ik ieder het recht gunde om zijn geloof te kiezen. Telkens als ik rustig met een enkeling in een hoek sprak vormden de anderen een dreigende kring om ons heen.

„We hebben je gezegd je kalm te houden”, snauwde de leider. Ik stond op en iemand gaf me een duw. Een ander lichtte me een been en ik kwam op mijn rug neer. Ik voelde een hevige trap in mijn ribben. Maar toen de bende op me neer viel, werd er waarschuwend geschreeuwd. Een bewaker had de worsteling gezien en riep om hulp. De bende verspreidde zich. Toen de celdeur open ging, lag ieder op zijn krib.

Toen hij door de gangen sloop, had de kommandant het verhaal gehoord. Daar ik de grootste man in het vertrek was, was ik herkend door de

bewaker, maar hij kon mijn aanvallers in het halfdonker niet thuisbrengen.

„Wie heeft het gedaan, Wurmbrand? ”

Terwijl ik een gescheurde lip verzorgde, zei ik, dat ik het hem niet kon zeggen.

„Waarom niet? ”

„Omdat ik als christen mijn vijanden lief heb en vergeef, dus kan ik ze niet aanklagen”.

„Je bent een idioot”, snauwde Dorabantu.

„Daar hebt u natuurlijk gelijk aan. Ieder, die diep in zijn hart geen christen is, is een idioot”.

„Wat? ” bulderde de kommandant. „Noem je me een idioot? ”

„Dat heb ik niet gezegd. Ik bedoel dat ik zelf niet zo'n goed christen ben als ik moest zijn”.

Dorabantu sloeg met zijn handpalm op zijn voorhoofd. „Breng hem weg. Dertig slagen”. En hij waggelde weg, grommende: „Gekke monniken”.

De geseling gaf me een gevoel in mijn rug alsof hij in een oven gebraden was, en de schok van mijn zenuwgestel deed me dagenlang beven. Toen ik naar de cel terugkwam, waren de bewakers nog bezig met het ondervragen van gevangenen. Daar het geen nieuws opleverde, werd er niemand anders gestraft. Daarna werd er minder onderbroken als ik probeerde te preken.

Gevangenisruzies laaiden gewoonlijk op en stierven weer weg in een enkele minuut, maar één twistpunt volgde me van cel tot cel. Moeten de ramen open, zodat we liggen te bevriezen op onze krib, of dicht, zodat je met hoofdpijn wakker wordt? Geen parlement heeft ooit een onderwerp zo grondig behandeld. Zij, wier kribben op een afstand van de nauwe spleten in de buitenmuur lagen, zeiden: „Frisse lucht doet niemand kwaad”. De tegenpartij bij de ramen antwoordde: „Er sterven elke dag duizenden aan longontsteking”.

Het deed me denken aan Lenins axioma: „Als machtige materiële belangen verordenen, dat twee maal twee iets anders moet zijn dan vier, dan zal het zo zijn”. We zagen dikwijls het bewijs er van in de gevangenis. De bewakers verveelden zich als we exerceerden. „Het uur is om – iedereen naar binnen”, schreeuwden ze. We klaagden: „We hebben nog geen kwartier gehad”. Beide kanten geloofden, dat ze gelijk hadden; eigen belang beheerste zelfs ons gevoel van tijd.

Gewoontemisdadigers raakten spoedig op hun gemak, bijna even goed thuis hier als daarbuiten. Ze hadden hun routine, hun orde van voorrang. Ze waren wonderlijk vernuftig in het smokkelen van etenswaren, hadden vriendelijke spotnaampjes voor de bewakers en probeerden sigaretten van hen te bedelen. Ze namen de meeste gemakkelijkste baantjes bestemd voor „vertrouwd”, en lieten de vuile baantjes over voor politieken en christenen. Ze maakten alleen ruzie over stoffelijke dingen.

Er was geen gebrek aan gelach in de cel. „Blijdschap” wordt in de Hande-

lingen der Apostelen genoemd als bewijs van het bestaan van God, en zonder dat geloof is het aanwezig zijn van vreugde in de gevangenis onverklaarbaar. Sommigen stonden er op te lachen om hun eigen lijden. Majoor Braileanu was één van hen: een kleine kwieke ex-officier met een jongensachtige ruige haardos, hij bracht een opwindend nieuw gerucht mee in de cel. Er zou een nieuwe topkonferentie plaatsvinden in die lente van 1959 tussen Gromyko, de Minister van Buitenlandse Zaken van de Sovjet, en westerse afgevaardigden. Men zei, dat ze zouden samenkomen op 10 mei. Op aanmoediging van Braileanu namen de gevangenen een nieuwe manier van groeten aan, ze hielden alle tien vingers omhoog om de gehoopte dag van hun bevrijding aan te duiden.

Op de dag van de konferentie openden de bewakers inderdaad de celdeur en vroegen naar vier mannen, onder hen majoor Braileanu. We keken ze jaloers na. Maar spoedig hoorden we het gekreun van mensen, die pijn lijden, komen van het hoekje aan het eind van de gang waar aframmelingen werden toegediend. Je kon aan het geluid niet ontkomen. Drie mannen werden geslagen, maar toen de beurt aan de vierde kwam gaf hij geen kik; we hoorden alleen de vijf en twintig slagen op zijn rug neerkomen. Braileanu volgde de anderen terug naar de cel, bleek en niet in staat te spreken. Hij zette zich in postuur. „Heren”, zei hij, „ik geef u onze nieuwe groet”. Hij hield twee vingers op van zijn rechterhand, vijf van zijn linker, om de onheilspellende vijf en twintig aan te duiden.

Urenlang werden er verhalen verteld en raadsels opgegeven. Gaston Demeter, een bleke, vijfendertig jaar oude Unitarische predikant, vertelde wat hij bezwoer een waar verhaal te zijn over de kommandant. Toen hij langs een rij veroordeelden, die op parade stonden, wandelde, vroeg hij elk op zijn beurt dezelfde vraag: „Wat is jouw misdaad?”

„Ik heb niets gedaan, mijnheer, en ik heb tien jaar gekregen”.

Dorabantu ging verder: „En wat is jouw misdaad?”

„Niets, mijnheer, en ik heb twintig jaar gekregen”.

„Leugenachtig zwijn”, zei Dorabantu verontwaardigd, „niemand in de Volksrepubliek krijgt ooit meer dan vijftien jaar voor niets”.

Maar de beste verhalen werden verteld door de oplichters, die leefden van leugen en bedrog. Eén, die Florescu heette, vertelde een streek, die hij had uitgehaald in Boekarest bij een juwelier, die woonde in een straat met Joodse winkels: mijnheer Hercovici, de hoffelijkste winkelier, die maar denkbaar was, verwelkomde een deftig paar in zijn zaak. „Goede morgen”, zei de man, die natuurlijk Florescu was. „Dit is mijn verloofde, het liefste meisje uit de stad”. En één van de rijkste ook, naar hun praten te oordelen. „We zijn gekomen om de ring uit te zoeken — smaragden, denk ik. O neen, die zijn te klein”. Van ringen gingen ze voort naar een met juwelen bezet horloge voor de moeder van de bruid, een toiletnécessaire van krokodillenleer voor haar vader, en toen onderbrak het meisje — „O, lieve, we moeten de bisschop niet vergeten. Hij is mijn oom, dus zal hij geen geld willen

hebben voor het huwelijk, en je weet wat ze zeggen: een dienst waarvoor niet betaald is wordt in de hemel niet voor vol aangezien". „Maar wat geef je een bisschop?" Op dit ogenblik viel hun oog op een vitrine waarin een compleet stel bisschoppelijke gewaden was. „Dat is het", riep Florescu. „Maar lieve", zei het meisje, „we weten niet of ze hem passen". Florescu bekeek de juwelier van het hoofd tot de voeten. „Mr. Hercovici heeft dezelfde bouw als de bisschop". En voor de winkelier wist wat er gebeurde, had het paar hem in een gouden soutane gehuld, de gordel om zijn middel gebonden en een glinsterende mijter op zijn hoofd gedrukt. „Dat past prachtig", zei Florescu. „Houd nu die scepter eens vast die erbij hoort".

Daarmee schoof het paar de juwelen in de krokodillieren tas en holde de winkel uit. Hercovici was verlamd van schrik, toen volgde hij ze, schreeuwend: „Dieven, hou ze, help". Al de Joodse kooplieden holden naar hun deur en zagen Hercovici door een lege straat hollen in het volle ornaat van een orthodoxe metropoliet. „Hercovici is gek geworden", riepen ze. Drie van hen haalden hem in en hielden hem vast toen hij worstelde en protesteerde: „Wat doen jullie? De dieven ontsnappen". Dat deden ze ook, een zijstraat in, en ze waren niet meer te zien.

Toen het verhaal uit was en het gelach bedaarde, zei Gaston Demeter: „Maar ze hebben je op het laatst toch gepakt, niet?" Florescu keek geërgerd en zei toen: „Wel, vertel ons nu eens waarom u hier bent, mijnheer Demeter".

„Waarom niet?" zei Gaston. „Dat is op zijn beurt ook een leuk verhaal. Ik kreeg zeven jaar omdat ik de geschiedenis van de vlucht van de Heilige Familie naar Egypte weer verteld had. Een spion onder mijn gehoor met Kerstmis beschuldigde me van een opruiende preek. Bij mijn verhoor zei de aanklager, dat ik een gemaskeerde aanval had gedaan op de volksrepubliek. Herodes, zo vertelde hij het gerechtshof, vermoordde de kinderen in de hoop het Kindeke Jezus te doden, en ik had Herodes' hof vergeleken met de communistische partij. Hij verklaarde ook dat ik in het noemen van Egypte er op gezinspeeld had dat president Nasser zich bij het imperialistische kamp zou voegen".

Iedereen zei dat dit als absolute nonsens klonk, en Gaston was het er mee eens. De werkelijke reden waarom ze me kwijt wilden vernam ik later van een ondervrager. „Wat heb ik verkeerd gedaan?" vroeg ik. „Ik help de arbeiders, ik ben een school begonnen en een koöperatie, de kerk is altijd vol". De officier lachte. „Het soort priester, dat we nodig hebben, is in de volgende parochie — een wellustige oude dronkaard wiens kerk altijd leeg is".

Later vertelde Gaston Demeter me meer over zijn ontgoocheling. „Ik was sterk links georiënteerd vanwege mijn armoedige jeugd. Meer dan eens heb ik slaag gehad wegens diefstal. Eens beroofde ik een hoenderhok en de politie liet me door het dorp paraderen met een kaart waarop „dief" stond

om mijn hals. Later, als unitarisch geestelijke, probeerde ik met de communisten samen te werken, maar ik kon niet doen of ik hun gedrag niet zag. Toen één van onze buitenlandse leden kwam met geloofsbrieven van de Wereldbond van Unitarische kerken vertelde ik hem mijn klachten. Het vertrek van de bezoeker werd gevolgd door een golf van arrestaties onder de Unitariërs: hij was een meeloper, die de hoofdinhoud van al hun vertrouwelijke gesprekken aan de geheime politie had gerapporteerd. Gastons huis werd bij zijn arrestatie doorzocht. „Een lid van de geheime politie vond een exemplaar van Adlers „Individuele Psychologie” op de boekenplank”, zei hij. „En hij nam het mee met een waarschuwing, dat mijn individualisme me zwaar zou worden aangerekend. Dat was het eind van mijn liefdesverhouding met het communisme”.

Enkele maanden later, terwijl ik bezig was de vloer van onze reusachtige cel te schrobben, brachten de bewakers een nieuwe gevangene binnen en bevalen hem me te helpen. Ik schrok toen ik mijn oude vriend, professor Popp, zag. Zijn heldere blauwe ogen stonden dof achter zijn brilleglazen; hij zag er ziek en oud uit. We hadden elkaar niet meer gezien sinds de dagen van de amnestie in 1956, en ik had hem helemaal uit het oog verloren. Er was geen antwoord gekomen op mijn brieven. Nu verklaarde Popp me waarom niet, terwijl we met onze emmer de kamer rondgingen. „De gevangenis was een uitdaging voor me — het zou misschien beter geweest zijn als ik nooit was vrijgelaten. Ik was als een zeevogel die het hoogst opsteeg op mijn vleugels met tegenwind; toen die ging liggen, viel ik. De worsteling om het leven was zo werkelijk in onze gevangenis te Türgul-Ocna; alles was van zoveel belang. Maar het leven daarbuiten scheen zo bedriegelijk..... Ik weet niet wat me bezielde”. Zoals vele andere gevangenen had hij zich in een kringloop van genot gestort zo spoedig zijn gezondheid wat beter werd. Het was vreemd hoe mensen, die een vreselijk lijden dapper gedragen hadden, een morele terugslag ondervonden na hun vrijlating.

Popp zei: „Ik heb mijn vrouw verlaten. Hunkerend naar een plezierige tijd wist ik niet van ophouden. Ik wilde eten, wijn, vrouwen. Ik was zo bang, dat het leven me voorbij gegaan was, en ik probeerde een beetje tijd terug te winnen om te bewijzen dat het niet voorbij was, dat ik nog lichamelijk genoeg kon smaken als in mijn jeugd. Toen kwam ik onvermijdelijk geld te kort en was ik genoodzaakt te liegen en te bedriegen”.

Toen er een pijnlijke stilte volgde, zei ik, dat ik hoopte, dat hij het christendom niet vergeten had.

Popp lachte kort toen hij een vuile dweil in een emmer uitwong. „Als ik maar bij jou gekomen was — maar ik was aan de andere zijde van het land en ik wilde mijn geweten ontlasten. Ik ging naar de dichtstbijzijnde dominee en ik vertelde hem alles en zei, dat het de nasleep van het gevangenisleven was, en beschuldigde het communisme ervan mij te ver-

nietigen, zoals het ook het land verwoest. Hij vroeg mijn adres om contact met me te houden. Toen klaagde hij me aan”.

We waren schrobrend aan het eind van het vertrek gekomen en stonden te wachten op de goedkeuring van de kameroude, een gevangene, die door de bewakers was aangewezen om ons achter aan te drijven. Toen hij eraan kwam, wist ik precies wat er komen zou. Met een schop keerde hij de emmer met vuil water om over de vloer. „Nu kun je weer beginnen”, zei hij. Toen we nog een uur bezig geweest waren met schrobben, herhaalde hij de voorstelling. Eindelijk keurde hij ons werk goed en de bewaker kwam het zelf inspekteren. Wijzend naar wat vuil, dat hij met zijn eigen laarzen had meegebracht, schreeuwde hij: „Dat lijkt nergens op”, en sloeg de kameroude in het gezicht. Nauwelijks had de bewaker het vertrek verlaten of de „plaatsvervanger” keerde zich tot ons met slagen en schoppen.

Popp trok zich het voorval erg aan. Ik waarschuwde hem dat dit heel gewoon was in zijn nieuwe tehuis. „Zoals je weet is er geen erger onderdrukker dan de onderdrukte”, zei ik. „Dat hoort allemaal bij het systeem”. Om hem af te leiden van zijn eigen narigheden vertelde ik hem die van Gaston en liet de beide mannen bij het middagmaal met elkaar kennis maken. Dat was een ongelukkige zet. Het scheen dat Gaston schrok en Popp keerde zich plotseling om. „We hebben al kennis gemaakt”, zei hij kort. Gaston droop af zonder op zijn beurt te wachten voor wat waterige soep.

Popp en ik brachten de rest van de tijd dat het licht was door met het schoonmaken van de binnenplaats. De kommandant was alleen tevreden als elke afzonderlijke steen werd afgekrabd met een driehoekje van glas; een onwettige opdracht waarmee de bewakers de hand lichtten. Popp vertelde me dat hij weer een vonnis van twaalf jaar had gekregen, een vonnis, dat hij nooit zou overleven, daar zijn tuberculose snel was toegenomen. Ik probeerde hem te bemoedigen door met hem te spreken over het toekomstige leven en hij luisterde rustig, maar er scheen iets in hem uitgeblust te zijn. De volgende dag antwoordde hij op de beledigingen van een bewaker met een stroom van opgekropte scheldwoorden op de partij en al zijn daden. Hij bleef bewusteloos na een ernstig pak slaag, en hij werd naar het gevangenisziekenhuis overgebracht. We hoorden dat hij stervende was, en dat ironisch zijn „burgerlijke begrafenis” daarbuiten al had plaats gevonden.

Deze barbaarse praktijk was niet lang daarvoor ingesteld. Op de aankondiging van Pops veroordeling werden zijn gezin, zijn vrienden en collega's bijeen geroepen en zijn gedachtenis werd in het openbaar begraven. Men vertelde de „rouwenden”: „Deze kontra-revolutionair is voor altijd dood, en voor iedereen. Niemand mag hem of zijn gezin bezoeken of op enigerlei wijze helpen. Niemand mag zijn huis betreden, of zijn kinderen groeten totdat zijn misdaden geboet zijn”. Pops oudste dochter had de

leiding gegeven bij de beschuldigingen; als ze het geweigerd had zou ze haar baan kwijt geweest zijn en zou ze haar beide kinderen niet kunnen houden. Popp's studenten en kollega's volgden haar voorbeeld en belasterden zijn naam nog meer.

Het lot van de professor hulde onze hoek van de cel in droefgeestig zwijgen. Terwijl anderen voor Popp's ziel baden naar orthodoxe gewoonte zat Gaston op de rand van een krib met zijn handen over zijn oren, alsof hij de wereld wilde buitensluiten en alleen wilde zijn met zijn gedachten. Toen ik bij hem ging zitten omdat ik dacht, dat we hem niet moesten alleen laten om te piekeren, sprak ik tot de anderen over het eeuwige leven. Die gedachte scheen hen allen te kalmeren. Maar Gaston wilde het niet aanvaarden. Hij stond boos op en zei: „Als een progressieve Unitariër kan ik niet geloven in een voortleven na de dood”.

Ik antwoordde: „Maar ik spreek niet tot vooruitstrevende unitariërs; ik spreek nu tot u. Moet het altijd zijn: „Wij katholieken, wij Joden, wij Roemeniërs”. Laten we de moed hebben onszelf te zijn”.

Verscheiden andere gevangenen voegden zich bij ons, dus ging ik verder: „Persoonlijkheid is Gods grootste gift aan de mens, want slechts de persoonlijkheid blijft, als het lichaam jaarlijks zijn cellen verandert. De atomen van zuurstof en waterstof in mijn lichaam zijn dezelfde als die van elk ander; inderdaad dezelfde als die in leidingwater. De warmte in mijn lichaam is dezelfde als de uwe en er is alleen een gradueel verschil met die van de kachel, ze kan met dezelfde instrumenten gemeten worden. Al mijn lichamelijke vormen van energie, chemisch of elektrisch, zijn al herkend als gelijk aan die van elk ander mens. Alleen van mijn gedachten, mijn gevoelens, mijn wil kan ik zeggen, dat die van mij zijn. Geestelijke energie is als een munt die de beeltenis van een koning draagt. Hoe kunt u geloven, dat die het lot van het lichaam deelt”.

Florescu, die een kruk dichtbijgetrokken had, zei uitdagend: „De dominee houdt ons voor de gek. Ik geloof in wat ik kan zien, proeven en voelen. We zijn allemaal stof zoals dit stuk hout waarop ik zit en als je dood bent is alles voorbij”.

Zonder waarschuwing schopte ik de kruk onder hem vandaan. Die rolde over de vloer en Florescu lag languit. Hij krabbelde woedend overeind: „Wat betekent dat? ”

Ik antwoordde rustig: „Ik heb de kruk niet horen klagen — en je zei, dat je allebei van hetzelfde materiaal was en anders niet”.

Ditmaal glimlachte zelfs Gaston, en ik ging verder: „Het spijt me, Florescu; ik wilde alleen maar laten zien dat daar de stof noch met liefde, noch met haat reageert, die toch uiteindelijk totaal verschillend is van ons”.

Florescu pruilde nooit lang. Al gauw zei hij, dat hij in een ander leven zou kunnen geloven als de doden ooit terug kwamen om tot ons te spreken.

„Ik ben er zeker van, dat mensen contact hebben gehad met de doden”,

antwoordde ik. „Grote geleerden van Newton tot Oliver Lodge hebben geloofd in het spiritisme. De Schrift verbiedt het, maar zegt, dat het mogelijk is”.

Door de ruzie over Florescu's kruik waren er anderen bij gekomen om te luisteren, en voor ik het wist, was ik bezig met een preek over het leven na de dood. Dat was geen academisch onderwerp voor ons, maar van direkt en dringend belang. We zagen elke dag mensen om ons heen sterven.

„Als God ons alleen voor dit leven geschapen had”, zei ik, „zou het logisch geweest zijn dat Hij ons eerst de ouderdom had gegeven met zijn wijsheid, en dan de jeugd met zijn kracht. Het heeft geen z'n kennis en begrip te verzamelen alleen om mee naar het graf te nemen. Hebt u wel eens gehoord van Luthers vergelijking van ons leven hier op aarde met het leven van een ongeboren kind? Hij zei, dat als het embryo in de moederschoot kon redeneren, het zich af zou vragen waarom het handen en voeten kreeg, en het zou zeker tot de konklusie komen, dat er een ander bestaan zou moeten komen — een wereld waarin het kon lopen en hollen en spelen en werken. Op dezelfde manier als het embryo wordt klaar gemaakt voor een toekomstig bestaan, worden wij het ook”.

Ik vergat de bewakers en sprak luider om de gevangenen te bereiken, die op hun kribben lagen. Ogen keken naar me in het zwakke licht toen ik verder ging: „Stel dat ik u zei, dat er in een literfles plaats was voor tien liter melk. Dan zou u me allemaal uitlachen. Maar hoe kan het dan dat in een brein, dat nauwelijks groter is dan mijn vuist, ik ruimte heb voor de dingen van het dagelijks leven, het oneindige en het eeuwige? Hoe kan mijn geest gedachten bevatten van een gebeurtenis als de zondvloed, die duizenden jaren geleden plaats vond, van mijn vrouw en mijn zoon in het huis waarin ik ze achterliet, van God en van de duivel? Het onbegrensde kan niet ingesloten worden dan alleen door iets dat zelf onbegrensd is, met andere woorden, de geest. Als uw ongeboeide geest overal heen kan reizen in de tijd en in de ruimte, gelooft u dan dat die het sterfelijk lot zal delen van dit omhulsel, het lichaam?”

Terwijl ik van deze dingen sprak, was het zo stil als het nooit is in de kerk. Niemand gaapte of draaide. De gevangenen, in vuile kleren, met holle wangen, hun ogen groot van de honger, ontvingen de gedachte van het voortleven na de dood, zoals de dorstige bodem de regen ontvangt.

De volgende dag voor de reveille zag ik bij het wakker worden de omtrek van een tengere figuur bij het raam. Het was Gaston Demeter. Ik wierp een deken over mijn schouders en ging bij hem staan, terwijl hij door de tralies naar beneden staaarde. Het licht was asgrauw. Er hing mist op het plein, maar we konden een rij zwarte voorwerpen bij de hoofdboort onderscheiden: doodkisten, waarin de lichamen van gevangenen, die gedurende de laatste vier en twintig uur gestorven waren. Het was een dagelijks tafereel te Gherla, en ik vroeg me af waarom Gaston juist op deze dag was opge-

staan om te kijken; toen kwam het bij me op dat één van de doden mijn oude vriend Popp kon zijn.

Ik probeerde Gaston terug te brengen naar bed, maar hij wilde niet in beweging komen. Onder onze ogen stak een bewaker het plein over en tilde de deksels van de doodkisten op, waarbij de donkere schaduwen daarin zichtbaar werden. Er volgde nog een man met een lange ijzeren staak in zijn hand. Hij nam hem op en ging de rij langs en stak de steel beurtelings in elk lijk.

De bewakers verzekerden zich ervan, dat er niemand meer in leven was. Gaston, naast me, deinsde elke keer dat de staak zijn werk deed terug. Hij beefde, dus sloeg ik de deken om hem heen, en hij bleef toekijken terwijl de kisten werden gesloten en op de vrachtauto geladen die ze naar Rosza Sandor zou brengen.

„God geve hun zielen rust”, zei ik. Gaston antwoordde niet, en dagenlang bleef hij stil. Hij weerde alle pogingen af om in zijn ellende door te dringen. 's Avonds was hij gewoon naar de anderen te luisteren, die beurtelings een verhaal vertelden; eens vertelde hij er zelf één, al hakkkelend.

„Toen leek het niet komisch. Voor mijn arrestatie ging ik een restaurant binnen. Ik dacht dat het me goed zou doen eens lekker te eten. Dus hing ik mijn overjas naast een hoektafeltje bij de kachel en bestelde mijn lievelingsgerecht met een fles goede wijn. Een andere klant stond met een bezorgd gezicht op om wat te zeggen, maar ik weerde hem af. „Nu niet, alstublieft. We hebben allemaal onze moeilijkheden, maar ik zou graag in vrede eten”. Na een uitstekend maal speet het me, dat ik zo onbeleefd was geweest en nodigde mijn buurman uit nu zijn hart te luchten. „Te laat”, zei hij, „de kachel heeft een gat in uw jas gebrand”.

De mannen lachten. Gastons sombere verteltrant amuseerde hen meer dan het verhaal zelf. Toen ik in mijn eigen krib klom, naast hem, zag ik dat zijn ogen gesloten waren. Een tijd lang had Gaston uren doorgebracht met ons te vertellen, dat hij Christus eerde als de grootste Leraar, maar niet als God, en wat de Unitariërs als waar in de Bijbel aanvaardden en wat niet. Hun herwaardering gaf de mensen niet veel houvast. Ze bemoeiden zich weinig met het eeuwige leven, zei hij. Maar nu begon hij weer over professor Popp te praten. Wat voor bewijs is er dat er iets overblijft na het ijzingwekkende tafreel, dat we samen die morgen hadden gade geslagen? Een mens, zei hij, heeft vier dingen nodig om in leven te blijven: voedsel, warmte, slaap, een vrouw. „En je kunt het nog zonder de laatste doen”, voegde hij er aan toe. „Mijn vrouw is met een andere man gaan samenleven. Mijn kinderen zijn in een tehuis van de staat”.

„Je gelooft dit zelf niet”, antwoordde ik. „We leven hier in Gherla op het absolute minimum van alles. En toch hoor je elke dag mensen lachen en zingen. Wat is daarvan de oorzaak? Hun lichamen hebben niets om over te zingen, iets anders zingt in hen. De Grieken noemen het „psyche”, de Egyptenaars „kaa”, de Hebreëen „neshama”. Wij noemen het de ziel, en als

je niet gelooft, dat we een ziel hebben, waarom tob je dan over de opvoeding van je kinderen? Het zal alles voor hen voorbij zijn in enkele tientallen jaren; ja, wat wil ieder van ons dan met religie, moraal of fatsoen? ”

Gaston zuchtte. „Ik kan nu niet veranderen. Mijn leven is weggesmeuld, zoals mijn jas in dat restaurant, en de mensen hebben geprobeerd me te waarschuwen, maar nu is het te laat. Ik heb een stuk glas verstoppt na het laatste afkrabben van de vloer, en ik was van plan mijn polsen door te snijden, maar zelfs daarvoor heb ik geen moed”.

Ik zei: „Zelfmoord bewijst niets, behalve dat de ziel sterk genoeg is — en ook onafhankelijk genoeg — om het lichaam te doden om bepaalde redenen. Zelfs als je vrij was en alles had wat je nodig hebt, zou je dezelfde uitweg kunnen zoeken. Ik begrijp wat je voelt omtrent je vrouw en je kinderen en het verlies van je vrijheid; maar ik merk, dat er iets anders is, dat je gemoedsrust aanvreet, iets dat je geen rust geeft”.

Gaston zweeg, dus ging ik verder: „Ik heb een gevangene gekend, die zich met opzet liet verhongeren om het brood te geven aan zijn zoon, die bij hem in de gevangenis was. Zo sterk kan de ziel zijn in zijn beheersing van het lichaam. Jij hebt ook innerlijke hulpbronnen. Je hebt je eigen vorm van christendom om je te helpen. Spreek tot Jezus. Hij zal je troost geven en kracht om vol te houden”.

Gaston zei in het donker: „Dat klinkt alsof Hij hier levend bij ons is”.

„Hij is zeker in leven”, zei ik. „Heb je niet van de opstanding gehoord? Dan zullen we morgen beginnen er de anderen over te laten spreken, en ik zal het je bewijzen”.

„Wat hou je toch aan”, zei hij, „nog erger dan een communist”.

„Beter dan een communist”, antwoordde ik, en ik werd beloond met de eerste glimlach, die ik op zijn gezicht had gezien sinds de dood van de professor.

Toen de gevangenen de volgende avond zaten te praten, herinnerde ik hen eraan, dat het gauw Pasen was — mijn tweede in Gherla. „Als we hard gekookte eieren hadden, zouden we ze rood verven en ze tegen elkaar tikken, naar orthodoxe gewoonte”, zei ik. Ik stak mijn hand uit alsof ik een paasei aanbood en zei: „Christus is opgestaan”.

Dadelijk tikte Vasilescu, één van de boeren, op mijn vuist met de zijne en riep terug: „Hij is waarlijk opgestaan”. Een koor van stemmen echode het traditionele antwoord.

Gaston, naast me, mompelde: „Sommigen vinden het geloof gemakkelijk”. „Laten we het dan eens bekijken”, zei ik. Ik wendde me tot de rest van de groep en zei: „We weten dat Christus stierf aan het kruis, maar wat voor bewijs hebt u dat Hij is opgestaan? ”

Er viel een pijnlijke stilte. Vasilescu plukte aan zijn zware snor. „Ik ben een eenvoudige boer en lees geen boeken, maar ik geloof het omdat ik zie

hoe de natuur elk jaar wordt opgewekt. Als er sneeuw op de grond ligt, is het moeilijk te geloven, dat de velden in de lente zullen bloeien. Maar de bomen botten uit en de lucht wordt warm, zoals verleden jaar, en het jaar daarvoor, en het jaar daarvoor. Als de wereld weer tot leven kan komen, dan kan onze Zaligmaker dat ook”.

„Een gezond antwoord”, zei de archimandriet.

Gaston hield ongelovig vol: „Tegenwoordig, in een wereld, waarin elke bewering wordt bestreden, moeten we iets duidelijker hebben”.

„Daar ben ik het mee eens”, zei ik. „We moeten de sterkste bewijzen hebben, en ze zijn er. Mommsen, de grote Duitse historicus over het Romeinse rijk, noemt de opstanding het best bewezen feit in al zijn jaarboeken”.

Ik vroeg majoor Braileanu: „Als u zitting had in de krijgsraad, hield u dan ook rekening met het karakter van een getuige zowel als met zijn woorden?”

„Natuurlijk”, antwoordde hij. „Dikwijls was dat beslissend in geval van tegenstrijdige bewijzen”.

„Zo zou u ook enigszins rekening houden met het karakter van de klassieke geschiedschrijvers, in de regel hovelingen, vleiers van koningen, die prezen om gewin of om hun beschermers te behagen. Hoe veel te meer dan moeten we de apostelen geloven, die hun tijd doorbrachten goed doende: Petrus, Paulus, Mattheüs, Andreas — mannen die de marteldood stierven om de waarheid te verbreiden”.

Gaston hield vol: „Het zijn de wonderen, als het voeden van de vijfduizend met vijf vissen. Dat zijn de dingen, die mijn geloof doen wankelen”.

„Wat noem je een wonder?” vroeg ik. „Zendingsarbeiders uit Afrika zeggen, dat ze eerst worden ontvangen als wonderdoeners; de primitieve inboorling is verwonderd als hij een lucifer ziet aansteken. Pearl Buck, de schrijfster, vertelde aan vrouwen in een afgelegen deel van China, dat in haar eigen land de rijtuigen zich bewogen zonder paarden. „Wat een leugenaar”, fluisterden ze. Dus een wonder is eenvoudig iets, dat een hoger wezen kan doen, en Jezus was een Wezen van buitengewone macht”.

Gaston schudde zijn hoofd. „Een ongeletterde inboorling kan wel een idee aanvaarden, dat een rationalist niét kan slikken”.

Ik zei: „Het is veel meer redelijk te geloven, dat Christus uit de doden is opgestaan dan te veronderstellen, dat de kerk, die de aanvallen van buiten en het verval van binnen uit twee duizend jaar heeft overleefd, gebouwd is op een opzettelijke leugen. Denk er eens aan dat Jezus bij Zijn leven geen kerk organiseerde, geen boeken schreef, geen toekomstplannen maakte. Hij had enkel een handvol arme discipelen, één ervan verraadde Hem voor geld, terwijl de rest vluchtte of Hem verloochende toen de beproeving kwam. Hij stierf aan het kruis, roepende: „Mijn God, Mijn God, waarom hebt Gij Mij verlaten?” En Zijn graf werd verzegeld met een reusachtige steen”.

„Geen hoopvol begin”, gaf Gaston toe.

„Hoe verklaar je dan dat het uitliep op een wereldgodsdienst? ”

„De discipelen kwamen weer samen”, zei Gaston weifelend.

„Maar wat gaf hun de macht om te prediken en te sterven voor hun geloof? ”

„Ze overwonnen hun vrees bijtijds, denk ik”.

„Ja, en ze vertellen ons hoe ze die overwonnen: op de derde dag verscheen Christus in eigen persoon en sprak ze moed in. Petrus, die bang was voor een dienstmeisje, stond te Jeruzalem en verklaarde, dat hij en zijn broeders Christus hadden gezien en met Hem hadden gesproken, dat Hij waarlijk was opgestaan. Petrus zei, dat ze hem mochten doden voor hij het weer ontkende. Dat deden ze ook”.

Was het „redelijk” te geloven, vroeg ik, dat Petrus en de discipelen zich lieten kruisigen voor een leugen? Petrus gaf zijn eerste preek over de opstanding vijf honderd meter vanaf het ledige graf. Hij wist, dat de feiten niet tegengesproken konden worden, zeker niet één onder Christus' vijanden probeerde dat te doen. „Waarom werd Saulus van Tarsen zo gemakkelijk bekeerd door het visioen van Christus, Die hem vermaande op de weg naar Damaskus? Saulus, die de gesel der christenen was geweest? ”

„Het kan een hallucinatie geweest zijn van het gehoor en van het gezicht beide”, zei Braileanu.

„Nee, Paulus wist alles omtrent zulke verschijnselen. Een verschijning is geen bewijsgrond voor een man als hij. Hij gaf zich zo spoedig over aan zijn nieuwe overtuiging en leefde zo volkomen in overeenstemming daarmee, omdat hij als lid van het Sanhedrin het grote geheim kende — dat het graf leeg was”.

Archimandriet Miron zat een lap op zijn hemd te naaien, terwijl wij praatten. Hij sloeg zijn doordringende stralende ogen op naar Gaston en zei: „Jaren geleden kreeg ik een kaart van een broer uit New York, die boven op het Empire State Building geweest was. Hij had niet eerst de fundamenten onderzocht. Het feit, dat het daar al veertig jaar stond, was bewijs genoeg, dat de basis goed was. Zo is het ook met de kerk, die al twee duizend jaar op de waarheid staat”.

Onze discussies waren van invloed op Gaston Demeter. Geleidelijk verminderde zijn smart en werd zijn geloof verdiept. Toen de weken voorbij gingen, verminderde zijn verlangen om te sterven, maar ik voelde, dat hij nog de last droeg van een of andere onbeleden zonde. Toen bracht de zomer een nieuwe toevoer van gevangenen. We werden naar verschillende cellen overgebracht en een jaar lang verloor ik hem uit het oog.

Maanden gingen voorbij en ik predikte en werkte in een twaalfstal cellen van Gherla. Ik kreeg dikwijls straf, en het was door een pak slaag dat ik Gaston weer ontmoette. Ik speelde schaak met een vriend, we gebruikten stukken, van brood gemaakt, toen kommandant Dorabantu binnen kwam

vallen: hij sloop nog over de gangen rond en veroorzaakte narigheid waar hij maar kon.

„Ik wil geen gokken toestaan in mijn gevangenis!” schreeuwde hij.

Ik zei hem, dat schaken een kundig spel was, geen kansspel.

Dorabantu was woedend. „Bespottelijk. Het is eenvoudig een kwestie van geluk, dat je de kunde hebt”.

In zijn schik met zijn antwoord beende hij weg. Toen hij verdwenen was, begonnen de gevangenen hem na te doen. De deur werd weer open gesmeten. Majoor Dorabantu had erachter staan luisteren.

„Wurmbrand — kom naar buiten”. Nog vijf werden er opgekommandeerd met mij. „Je zult deze keer wel wat anders doen dan lachen”.

We kregen elk vijf en twintig slagen, en daarna werd ik overgebracht naar een isolatiecel waarheen mannen, die ingestort waren, werden gebracht om te herstellen. Daar vond ik op een krib, alleen, Gaston Demeter. Hij was vreselijk geslagen. Zijn rug was bedekt met een groot aantal bloedige wonden. Ik probeerde de pijn te verzachten door er een vochtig gemaakt hemd op te leggen, en toen het ergste voorbij was, keek ik het rauwe vlees na op vezeltjes touw. Zijn lichaam schudde van koorts. Eerst kon hij niet spreken. Maar langzaam, in afgebroken zinnen, vertelde hij, dat hij gestraft was wegens preken. Een gevangene, die hij vertrouwde, had hem verklapt.

„Ik verdien het”, zei hij, „ik wil u iets vertellen.....”

Ik zei: „Je moet niet praten”.

„Ik moet. Nu of nooit. Het gaat over professor Popp. De dominee, die hem verraadde.....” Hij hield op met trillende lippen.

„Je hoeft het me niet te vertellen”, begon ik.

„Ja, ik was het. Ik kon niet tegen de druk op. Het was een misdaad, maar ik heb er voor geboet. Toen hij stierf.....” Hij begon te snikken.

We baden samen. Gaston zei, dat de professor hem nooit had vergeven; hoe kon hij het zichzelf dan vergeven?

Ik zei, dat Popp het begrepen zou hebben als hij alles geweten had.

„Christus heeft ook deze zonde verzoend”.

Gaston schudde bedroefd zijn hoofd, dus ging ik door: „Laat me je vertellen over een man, die veel slechter was dan jij. Dat zal ons helpen de nacht door te komen. Hij was namelijk de moordenaar van de familie van mijn vrouw. Ze vergaf hem en hij is één van onze beste vrienden geworden. Ik kan vandaag zeggen, dat er maar twee mannen zijn, die mijn vrouw kust — haar man, en de man, die haar familie vermoord heeft”.

Toen Roemenië in de oorlog kwam aan de zijde van Duitsland, begon er een pogrom waarbij vele duizenden Joden werden verbannen of gedood. In Iasi alleen stierven 11.000 Joden in één dag. Mijn vrouw, van Joodse afkomst, is een protestantse diakones en gedurende de oorlog woonden we in Boekarest vanwaar de Joden niet verbannen werden. We vernamen dat haar ouders, haar broer, drie zusters en een menigte andere familieleden allen overgebracht waren naar de grensprovincie van Transmistria, dat van

de Russen was afgenomen. De Joden, die aan het eind van de reis nog niet vermoord waren, werden eenvoudig aan hun lot overgelaten om te verhongeren, en Sabina's familie was uitgewist.

Ik moest haar het bericht overbrengen. Na een poosje veegde ze de tranen weg en zei: „Ik wil niet meer schreien. Je hebt recht op een gelukkige vrouw, Mihai op een gelukkige moeder, onze kerk op een dienaar met moed”. Of ze in afzondering nog tranen stortte, weet ik niet, maar van die dag af zag ik Sabina nooit meer schreien.

Enige tijd later vertelde onze huisbaas, een goed christen, me bedroefd van een man, die met verlof van het front in het huis logeerde. „Ik heb hem voor de oorlog gekend”, zei hij, „maar er is iets dat hem in een beest veranderd heeft. Hij praat nergens anders over dan dat hij vrijwillig Joden in Transmistria uitgeroeid heeft en gaat er zelfs prat op, dat hij babies in de armen van hun ouders gedood heeft. Wat kunnen we doen?” Ik vond het verschrikkelijk en besloot de nacht in gebed door te brengen. Om Sabina niet te storen, die niet wel was en die in spijt daarvan toch met me de nachtwake zou hebben willen delen, ging ik na het avondeten naar de woning van de huisbaas om met hem te bidden. Lui in een leunstoel lag een reus van een man, die door de huisbaas voorgesteld werd als Borila, de Jodenmoordenaar uit Transmistria. Toen hij opstond was hij zelfs langer dan ik, en er scheen om hem heen een atmosfeer te zijn van afgrijzen, die was als de reuk van bloed. Al spoedig vertelde hij ons van zijn avonturen in de oorlog en van de Joden, die hij vermoord had.

„Het is een angstaanjagend verhaal”, zei ik, „maar ik vraag mezelf met zorg af wat er gebeuren zal met de moordenaars als ze voor Gods rechterstoel staan”.

Een nare scène werd voorkomen door de huisbaas, die zei dat we beiden gast in zijn huis waren, hij bracht het gesprek op neutraal terrein. Vreemd genoeg bleek de moordenaar een aangenaam causeur te zijn en toevallig bleek ook nog, dat hij heel veel van muziek hield.

Hij bracht het ter sprake, dat hij getroffen was door de plaatselijke volksliederen toen hij in de Oekraïne dienst deed. „Ik wou, dat ik ze nog eens kon horen”, zei hij.

Ik kende enkele van deze oude liederen. Ik dacht bij mezelf toen ik naar Borila keek: „De vis is de fuik ingezwommen”.

„Als u er enkele zou willen horen”, zei ik hem, „kom dan naar mijn flat — ik ben geen pianist, maar ik kan een paar Oekraïense melodien spelen”. De huisbaas, zijn vrouw en dochter gingen met ons mee. Mijn vrouw was in bed. Ze was er aan gewend, dat ik 's nachts zachtjes speelde en werd niet wakker. Ik speelde de volksliederen levendig en met gevoel, en ik kon zien, dat Borila diep bewogen was. Ik dacht er aan dat als koning Saul door een boze geest bezocht werd, de jonge David de harp voor hem speelde.

Ik hield op en wendde me tot Borila. „Ik heb iets zeer belangrijks tot u te zeggen”, zei ik hem.

„Zeg het alstublieft”, zei hij.

„Als u door dat gordijn kijkt, kunt u zien, dat er iemand ligt te slapen in de kamer hiernaast. Dat is mijn vrouw Sabina. Haar ouders, haar zusters en haar twaalfjarig broertje zijn gedood met de rest van de familie. U hebt me gezegd, dat u honderden Joden bij Goltha hebt gedood, en daar zijn zij ook heen gebracht”. Hem aanzierend voegde ik er bij: „U weet zelf niet wie u doodgeschoten hebt, dus kunnen we aannemen dat u de moordenaar bent van haar familie”.

Hij sprong op met flikkerende ogen en keek alsof hij me wilde wurgen.

Ik stak mijn hand op en zei: „Nu — laten we een proef nemen. Ik zal mijn vrouw wakker maken en haar vertellen wie u bent en wat u gedaan hebt. Ik kan u zeggen wat er gebeuren zal. Mijn vrouw zal geen woord van verwijt uiten. In plaats daarvan zal ze u omhelzen en u een avondmaaltijd aanbieden van het beste, dat ze in huis heeft.

„Nu, als Sabina, die een zondig mens is als wij allemaal, zo kan vergeven en liefhebben, denk u dan eens in hoe Jezus, Die de volmaakte Liefde is, u kan vergeven en liefhebben. Keer weer tot Hem — en alles wat u gedaan hebt, zal vergeven worden”.

Borila was niet harteloos: inwendig werd hij verteerd door schuld en elende om wat hij gedaan had, en hij had met zijn wrede verhalen ons willen verschrikken als een krab met zijn kaken. Een klopje op zijn zwakke plek en hij was weerloos. De muziek had zijn hart al geroerd en nu kwamen — in plaats van de aanval, die hij verwacht had — woorden van vergeving. Zijn reactie was verwonderlijk. Hij sprong op en hield beide handen aan zijn boord alsof hij stikte. „O God, wat zal ik doen, wat zal ik doen?” riep hij. Hij liet zijn hoofd op zijn handen rusten en snikte hardop, terwijl hij heen en weer wiegde. „Ik ben een moordenaar, ik ben in bloed gedrenkt, wat zal ik doen?” Tranen rolden over zijn wangen.

Ik riep: „In de naam van de Heere Jezus Christus beveel ik de duivel van haat uw ziel te verlaten”.

Borila viel bevende op zijn knieën en we begonnen hardop te bidden. Hij kende geen gebeden, hij vroeg eenvoudigweg telkens en telkens weer om vergeving en zei, dat hij hoopte en wist, dat die gegeven zou worden. We bleven samen enige tijd op de knieën, toen stonden we op en omhelsden elkaar, en ik zei: „Ik heb beloofd een proef te nemen. Ik zal mijn woord houden”.

Ik ging in de andere kamer en vond mijn vrouw nog rustig in slaap. Ze was in die tijd erg zwak en uitgeput. Ik maakte haar zachtjes wakker en zei: „Er is hier een man met wie je kennis moet maken. We geloven, dat hij je familie heeft vermoord, maar hij heeft berouw en nu is hij onze broeder”. Ze kwam in haar ochtendjas tevoorschijn en strekte haar armen uit om hem te omhelzen, toen begonnen beiden te huilen en elkaar telkens en telkens weer te kussen. Ik heb nooit een bruid en een bruidegom elkaar zien kussen met zoveel liefde en hartstocht en zuiverheid als deze moorde-

naar en de overlevende van zijn slachtoffers. Toen ging, zoals ik voorspeld had, Sabina naar de keuken om hem voedsel te brengen.

Terwijl ze weg was kwam de gedachte bij me op dat Borila's misdaad zo vreselijk was, dat hij nog wel een les nodig had. Ik ging naar de kamer ernaast en kwam terug met mijn zoon Mihai, die toen twee was, in mijn armen. Het was nog maar een paar uur geleden, dat Borila er zich op beroemd had, dat hij Joodse kinderen in de armen van hun ouders gedood had, en nu was hij ontzet; het zien van dat kind was een ondraaglijke aanklacht. Hij verwachtte, dat ik hem zou beschuldigen. Maar ik zei: „Zie je hoe rustig hij slaapt in zijn vaders armen? Jij bent ook als een pas geboren kind. De hemelse Vader zorgt voor je. Het bloed van Jezus Christus, dat voor jou gestort is, heeft je verleden gereinigd”.

Borila's geluk was ontroerend: hij bleef die nacht bij ons, en toen hij 's morgens wakker werd, zei hij: „Het is lang geleden dat ik zo geslapen heb”.

Augustinus zegt: „Amina humana naturaliter Christiana est” — de menselijke ziel is van nature christelijk. De misdaad is tegen 's mensen eigen natuur, het resultaat van sociale druk of omgeving, en wat een opluchting is het die af te werpen zoals hij gedaan had.

Die morgen wilde Borila onze Joodse vrienden ontmoeten en ik nam hem mee naar de huizen van verschillende bekeerde Joden. Overal vertelde hij zijn geschiedenis en hij werd ontvangen als de teruggekeerde verloren zoon. Toen ging hij weg met een Nieuw Testament, dat ik hem gegeven had om zich bij zijn regiment in een andere stad te voegen.

Borila kwam later zeggen, dat zijn eenheid naar het front gestuurd werd. „Wat zal ik doen?” vroeg hij. „Ik zal weer moeten gaan doden”.

Ik zei: „Nee, je hebt al meer gedood dan een soldaat moet doen. Ik bedoel niet, dat een christen zijn land niet moet verdedigen als het aangevallen wordt. Maar jij, persoonlijk, moet niet meer doden — het is beter anderen jou te laten doden. De Bijbel verbiedt dat niet”.

Toen ik deze geschiedenis vertelde, werd Gaston rustiger. Aan het eind glimlachte hij en stak me zijn hand toe. 's Morgens werden we samen naar een andere cel teruggebracht, en onder de bewoners daarvan vond ik Grigore, nog een oorlogsmisdadiger, die verantwoordelijk was voor de massamoorden op Joden en die nu berouw had.

Ik zei tot Gaston Demeter: „Grigore kan u de afloop van Borila's geschiedenis vertellen”.

Grigore verklaarde, dat hij met Borila in Transmistria gediend had en deel genomen had aan de gruwelen. „Toen we naar Rusland gingen later, was hij een veranderd man”, zei hij. „We konden het niet begrijpen. Hij weigerde wapenen te dragen; in plaats van levens te nemen, redde hij ze. Hij ging vrijwillig de gewonden onder vuur redden, en ten laatste redde hij zijn eigen officier”.

Gaston werd ook gered. Van die dag aan wist hij wat christendom betekent.

De maanden werden jaren; twee waren er voorbij gegaan, de gezichten kwamen en gingen, verder bleef alles hetzelfde. De gevangenis maakte van sommige mensen heiligen, van anderen beesten, en het was niet altijd gemakkelijk te voorspellen wie een heilige zou zijn en wie zou eindigen als een beest; maar één ding was zeker — dat het merendeel der gevangenen verder leefde als in een luchtledig. Uur na uur lagen ze verveeld languit op hun krib, praten was alles wat ze deden. Ik vroeg me af wat er gebeuren zou als de wetenschap ooit werken overbodig zou maken. Er is een grens aan het fantaseren van iets nieuws over seks, eten en macht, en zo velen denken aan niets anders.

Toen mijn derde jaar in Gherla opschoot, werden de omstandigheden een beetje beter. Dank zij officiële onverschilligheid kregen we wat meer vrijheid om te spreken en enkele happen eten meer. En hoewel we vermoedden, dat de toestanden daarbuiten weer aan het veranderen waren, wisten we niet hoe, en ook niet dat de grootste beproeving nog voor ons lag.

HOOFDSTUK 8

Op een morgen in maart 1962 drongen de bewakers de cel binnen, schreeuwend: „Alle geestelijken eruit”. De anderen grabbelden hun schaarse bezittingen bij elkaar en gingen plichtmatig in de rij naar de gang. Ik bewoog me niet.

We hadden een nieuwe kommandant, een dienstklopper, die Alexandrescu heette, en het regiem werd strenger; deze overplaatsing, wat ook de bedoeling er van was, betekende nieuwe moeilijkheden, en ik wilde werken en prediken zonder nieuwe belemmering. Het bleek, dat de hele gevangenis verdeeld zou worden naar klassen: „intellektuelen” in de ene cel, boeren in een andere, militairen in een derde, enzovoort. Overbevolking en onwetendheid van de bewakers leidde tot aanmerkelijke verwarring. Een lid van een sekte, studenten van de Bijbel genaamd, werd geplaatst in een cel met schrijvers en professoren; hij was een onwetende arbeider, maar bij de staf waren alle „studenten” intellektuelen.

Toen de geestelijken vertrokken waren, vroeg een bewaker me mijn beroep. „Dominee (pastor)”, antwoordde ik met een zacht boers accent. Dus werd ik in een cel geplaatst met herders en boerenarbeiders. „Pastor” is het gewone woord voor herder in het Roemeens.

Een paar weken lang ontkwam ik aan de afzondering, tot een verklikker me verraadde en ik na een pak slaag gebracht werd naar de cel, die toegewezen was aan priesters. Dat zou mijn verblijf zijn voor de rest van mijn verblijf in Gherla — hol, met muren van grijze, vuile cement. Een zwak licht filterde door de beide smalle vuile ramen. De kribben stonden dicht op elkaar gepakt vier lagen hoog. Het overige meubilair bestond enkel uit een paar lage banken en een tafel. Er waren ongeveer honderd gevangenen, meest geestelijken, maar ook een groep andere christelijke gelovigen. Er stond altijd een rij te wachten om het toilet te gebruiken.

Toen ik binnen kwam, riep een zware stem: „Welkom, welkom”. Het was de oude bisschop Mirza, van orthodoxe belijdenis en een man van grote goedheid. Zijn verschoten zwarte pullover was vol gaten. Hij had droevige, zachte ogen en een stralenkrans van wit haar. Hoofden richtten zich op, en ik groette mensen, die ik kende — ook Archimandriet Miron, die een krib had boven de bisschop en Gaston.

Op die avond, op de tijd, die door de groep priesters was gereserveerd voor gebed, kwamen de katholieken in één hoek samen, de orthodoxen besloegen een andere, de unitariërs een derde. De Jehova's getuigen hadden

een groepje op de bovenste kribben, de calvinisten zaten daaronder. Twee keer per dag werden onze verschillende diensten gehouden, maar onder al deze vurige bidders kon ik nauwelijks twee mensen van verschillende sekten bereid vinden om samen het „Onze Vader” te bidden.

Verre van begrip te kweken voor elkaar, was onze gemeenschappelijke toestand een oorzaak van conflicten. Katholieken konden de orthodoxe hiërarchie niet vergeven, dat ze samen werkten met het communisme. Over alle mogelijke punten van de leer werd geredetwist. En terwijl de discussie gewoonlijk gevoerd werd met vriendelijke plagerij, geleerd in de seminaries op natte zondagmiddagen, laaiden de boze buien soms op.

Terwijl elke dag de mis werd bediend op enkele passen afstand van zijn krib, mompelde de evangelische dominee Haupt enkele woorden van Luther.

„Wat is dat? ” vroeg één van de katholieken.

Haupt verhiel welwillend zijn stem en herhaalde de woorden van Luther: „Al de bordelen, die God veroordeelt, alle moorden, diefstallen, echtbreuken doen niet zoveel kwaad als de gruwelijke paapse mis”.

Nadat de dienst onder protest was afgebroken, zei één van de katholieken, vader Fazekas, gekrenkt: „Lieve broeder, hebt u het gezegde nooit gehoord: de mensheid heeft drie grote rampen ondergaan — de val van Lucifer, en van Adam, en de opstand van Maarten Luther? ”

Vader Andricu, een orthodox priester, deed mee met de tegenaanval: „Luther en Lucifer zijn één en dezelfde”. Zo werden de katholieken en de orthodoxen tijdelijk bondgenoten. Maar de avond vond ze kibbelend over het pauselijke oppergezag.

Fazekas was van Hongaarse afkomst, en dit brachten zelfs zijn mede katholieken tegen hem in. Als hij hardop bad tot de maagd Maria als „schutspatroon van Hongarije”, gaf men algemeen blijk van zijn ongenoegen.

„Is de Heilige Maagd ook niet de schutspatroon van Roemenië? ” vroeg een vaderlandslievende orthodoxe priester.

„Zeker niet, ze is de schutspatroon van Hongarije”.

Gaston vroeg zich ironisch af of de Maagd geen schutspatroon was van Palestina, daar het toch op verraad leek zijn geboorteland te verlaten en schutspatroon van een ander land te worden.

„Misschien hebt u niet gehoord, dat de Joden haar zoon vermoordden? ” zei Fazekas, terwijl zijn stem een half oktaaf hoger klonk.

Bisschop Mirza, die vriendelijk glimlachte, probeerde iedereen te kalmeren. „De Maagd is niet gebonden aan enig land”, zei hij. „Ze leidt de kerk, is de koningin des hemels. Ze beweegt de planeten en is het hoofd van het engelenkoor”.

„Het schijnt wel, dat God dan werkeloos is”, snauwde ik.

Andere protestanten vielen me bij. „Waarom moet ik Jezus’ moeder zo vereren? ” zei iemand. „Ze kan niet zalig maken”.

Fazekas antwoordde: „Stakker, vereer je alleen hen, die je zalig maken?”

De moeder van de Heere zingt in de Lofzang: Alle geslachten zullen me zalig noemen! Ze doen dat omdat ze Jezus' moeder was, niet omdat ze gunsten uitdeelt”.

Dit was een goed antwoord, maar hoezeer ik ook de Maagd Maria acht, ik geloof toch dat haar rol overdreven is door haar navolgers, en dat deze vervorming al in oude tijden begonnen is. Toen de christenen zich eerst het paradijs voorstelden, hadden ze visioenen van een oosters hof: een plaats van weelde, muziek en zoete geuren. Een man, die een gunst van de sultan vroeg, vond een vriend, die een woord zei tot een vizier, die het door kon geven naar de liefste vrouw van de sultan, en zij naar haar gemaal. Dit schiep de gedachte van een geestelijke hiërarchie, waarin eenvoudige mensen hun verzoeken richten tot priesters, de priesters tot de heiligen, de heiligen tot de Maagd. De grondslag van mijn geloof is dat een mens regelrecht tot God mag spreken, maar er zijn tijden, dat redetwisten enkel toorn kweekt. Ik vertelde het verhaal van twee martelaren van verschillende belijdenis, die samen naar de brandstapel werden gezonden. Men vroeg hen of ze een laatste wens hadden voor het vuur werd ontstoken. Beiden zeiden: „Ja, bind ons rug aan rug zodat ik die ellendige ketter niet hoef te zien als ik sterf”.

Soms kon ik ook mijn gevoelens niet verbergen. Urenlang luisterde ik naar vader Raughet, een Dominicaan in de krib onder me, die zijn rozenkrans bad.

Eindelijk zei ik: „Waarom moet je duizend keer per dag de Maagd aanroepen? Is ze doof, of onverschillig? Als ik iemand hier om een gunst vraag staat hij die toe als hij kan; maar ik ga niet door met vragen als hij het niet doet”.

Raughet was boos. „Daar jullie Lutheranen niet gelooft in de onfeilbaarheid van de Heilige Vader, heb je nog minder reden te geloven in die van jezelf”, zei hij. „Wat verkeerd is in jullie beschadigd oog is goed in het mijne”. En hij begon weer te herhalen: „Wees gegroet, Maria”..... Zelfs nog luider dan tevoren.

„U spreekt dikwijls van de Heilige Vader – bedoelt u God? ” vroeg ik.

„Ik bedoel Zijne Heiligheid de paus”, antwoordde hij.

„Het schijnt me godslasterlijk om goddelijke titels te gebruiken voor een menselijk wezen”, antwoordde ik. „U noemt hem Christus' stedehouder op aarde, wat betekent Zijn plaatsvervanger, maar ik kan zulk een plaatsvervanger niet aanvaarden, net zo min als ik mijn vrouw zou toestaan een plaatsvervanger te hebben voor mij”.

„U gaat te ver”, riep hij.

En ik had gedacht, dat hij het was die te ver ging. Die dag nog had vader Raughet gezegd, dat alle offers van leven, van vrijheid, door alle mensen gebracht, niets waren in vergelijking met het offer, dat hij op het altaar bracht als hij de Zoon van God offerde. Ik kon niet aanvaarden, dat een priester God maakte van een stuk brood, of dat zoiets noodzakelijk was. Ik

kon niet geloven, dat mijn eeuwige bestemming afhing van de absolutie van een man, die zelf wel eens niet al te zeker kon zijn van de hemel.

Ik zocht naar onderwerpen waarover we het eens konden zijn. Toen dominee Weingartner, een modernistische protestant, de strijd aanbod met de katholieken over de maagdelijke geboorte, voelde ik me genoodzaakt hun zijde te kiezen. Weingartner zei, dat hij zulk een wetenschappelijke onwaarschijnlijkheid niet kon aannemen.

Ik antwoordde: „Het is te laat om een historisch onderzoek in te stellen naar de maagdelijke geboorte, maar het is te vroeg om het af te doen als een wetenschappelijke onmogelijkheid. Een Amerikaanse bioloog, Loeb genaamd, heeft al een geboorte bewerkt zonder mannelijk zaad in de infra-organismen. Wat een bioloog kan doen voor een klein wezen, kan God toch zeker wel doen voor de mens? ”

„Maar de geschiedenis van de godsdienst is vol van maagdelijke geboorten”, zei Weingartner. „Het kan enkel maar een mythe zijn”.

Ik antwoordde met het vertellen van het verhaal van een beroemde rabbi, die leefde in de Oekraïne in de tijd van de Czaren, en die eens werd opgeroepen om te getuigen ter verdediging van een volgeling. De duidelijke onpartijdigheid van rabbi Hofez Haim maakte indruk op het hof, maar de oude man weigerde de eed af te leggen; hij wilde, zo zei hij, Gods naam niet betrekken in zijn getuigenis. De aanklager protesteerde: „We moeten de garantie hebben, dat hij de waarheid spreekt”.

De verdedigende advocaat stond op: „Hooggeachte heer”, zei hij, „mag ik iets noemen, dat het karakter van mijn getuige zal bewijzen en laten zien, dat we zijn getuigenis kunnen aanvaarden, zelfs als hij om religieuze redenen niet onder ede gesteld kan worden? Rabbi Hofez Haim gaat vaak van winkel tot winkel om geld voor de armen in te zamelen. Op een dag liep een dief hem omver en greep de beurs waarin het geld zat. De rabbi was van streek, niet zozeer om het verlies van het geld, dat hij dadelijk besloot te vervangen door zijn eigen armzalige spaarpenningen thuis, dan wel om de schade, die gedaan was aan de ziel van de dief. Hij liep hem achterna, roepend: „Je hebt geen schuld voor God, het is mijn geld en ik zal het je vrijwillig geven. Het geld voor de armen is veilig bij mij thuis. Geef wat je genomen hebt met een zuiver geweten uit”.

De rechter keek de advocaat streng aan: „Gelooft u deze geschiedenis?” vroeg hij.

„Neen”.

„Waarom vertelt u dan verhaaltjes, die u niet gelooft? ”

„Hooggeachte heer, is zo'n verhaal ooit verteld van u, of van mij, of van mijn vriend, de openbare aanklager? Ze zeggen in plaats daarvan (natuurlijk is het helemaal onwaar) dat we te veel houden van vrouwen of drank of spelen. Wat een heilige moet deze man zijn, dat er zulke legenden rondom zijn naam geweven worden”.

Weingartner zei: „Heel amusant, maar ik weet niet of het verhaal omtrent

de rabbi waar was, en ik kan ook niet geloven in het verhaal van de maagdelijke geboorte”.

„Christenen geloven het Woord van God”, zei ik. „Maar zelfs als het een mythe was, zoals u het noemt, schimp er dan niet op. Mythen hebben een grote plaats in het menselijk denken. Ze zijn dikwijls een maatstaf van 's mensen grootheid”.

„U meent, dat de mensen een grote gedachte van Jezus gehad moeten hebben om te geloven, dat Hij niet geboren was als andere mensen?” zei hij.

„Toen mijn eigen zoon erg jong was, vroeg hij me hoe Jezus geboren was”, zei ik. „Dus vertelde ik hem de geschiedenis van de kribbe weer. „Neen”, protesteerde hij, „dat is het niet wat ik weten wil. Soms zeggen de mensen: „Wat van een kat geboren is eet muizen”, en als Jezus geboren was, zoals wij, zou Hij slecht geweest zijn net als wij”.

Bisschop Mirza had naar ons zitten luisteren. „Zo sprak een kind”, zei hij. „Dat is één voor u”, gaf dominee Weingartner toe. „We moeten meer proberen elkaars standpunten te begrijpen”.

Ik zei: „Ik beken, dat ik het christendom zou hebben aanvaard in een andere vorm dan het Lutheranisme, als dat me was gepresenteerd in de tijd van mijn bekering. Waar het op aan komt, is eerbied voor de Schriften als de enige regel, en redding door het geloof in Jezus”.

De volgende morgen gebeurde er iets heel prettigs. Bisschop Mirza zei: „Ik dacht vannacht over het Onze Vader, dat ons zegt te bidden: „Onze Vader, Die in de hemelen zijt..... vergeef ons onze schulden”. Jezus beval ons niet te biechten aan een priester of absolutie van hem te ontvangen; hij zei ons er om te bidden tot de Vader. Natuurlijk is de kwestie niet eenvoudig, maar als ik protestant was, zou ik dit argument gebruiken. Dus dacht ik, dat ik u uit vriendschap deze gedachte zou geven in ruil voor uw verdediging van de maagd Maria”.

De bisschop was ons allen ten voorbeeld. Als wij niet in vrede met elkaar konden leven, liepen we in de val, die de communisten gezet hadden: door ons samen op te sluiten, beroofden ze de andere gevangenen van geestelijke leiding, terwijl wij onze zaak door twisten verzwakten. Maar wat zouden ze anders nog van plan zijn? Er waren al enige tijd elektriciëns in de gevangenis aan het werk, en in vele cellen waren luidsprekers geïnstalleerd, één aan elke muur. We zouden dus radio krijgen.

Gaston zei: „Het zal geen lichte muziek zijn”.

Toen de hele gevangenis in klassen verdeeld was, begon er een serie lezingen. Het scheen belachelijk. Een arrogante jonge politieke officier legde uit dat we spoedig een zonsverduistering zouden krijgen. Hij verzekerde ons, dat we niet bang behoeften te zijn daar de socialistische wetenschap ons had bevrijd van het bijgeloof. Hij ging verder met het

uitleggen van het ontstaan van een zonsverduistering aan een geeuwend gehoor van leraren en doctoren. De gebeurtenis zou plaats vinden op 15 februari, en daar het de plicht was van de volksrepubliek onze inzichten te verdiepen, zouden wij het mogen zien vanaf het binnenplein.

Weingartner stak zijn hand op. „Alstublieft, als het regent, mogen we het dan in de hall zien? ”

„Nee”, zei de leraar ernstig, en begon zijn uitleg weer van voren af aan. De lezingen duurden uren lang. Dezelfde dingen werden er meedogenloos in gehamerd. Aan het eind van de dag werden we, uitgeput en slecht gehumeurd, overgelaten aan onze eigen discussies.

Die werden dikwijls begonnen door vader Andricu, voor wie Luther en Lucifer één waren. Zijn extremisme had hem heen en weer geslingerd tussen een kruistocht tegen de Russen gedurende de oorlog en het voorvechter zijn van communistische ideeën toen ze overwonnen hadden. Hij had het land door gereisd om te prediken ten gunste van de partij, tot zijn vroegere kameraden besloten, dat de „rode priester” zijn bruikbaarheid overleefd had, hem arresteerden en hem lieten veroordelen voor zijn activiteiten gedurende de oorlog. Nu was hij een al te luidruchtige kampioen van het orthodoxe geloof.

Ik vroeg hem eens: „Wanneer bent u gedoopt, vader Andricu, was dat in de orthodoxe kerk? ”

„Natuurlijk. Door een bisschop”, antwoordde hij.

„En hebt u godsdienstwetenschap gestudeerd in een orthodoxe school? ”

„De beste in Roemenië”.

„Dan zult u niet boos zijn als ik u de enige logische reden geef waarom u een orthodoxe gelovige bent? Het is omdat vijftig jaar geleden een orthodoxe Roemeen samen kwam met een Roemeense orthodoxe vrouw”.

Andricu was woedend. Om hem te kalmeren, zei ik, dat dit gold voor de meesten van ons. We worden in onze vroegste jeugd gevormd en leren alleen maar de argumenten van het geloof van onze ouders. Toch zijn we er van overtuigd, dat we het allemaal voor onszelf uitgedacht hebben.

Andricu protesteerde. „Ik mag dan een eenvoudig priester zijn, maar ik heb nog andere geloven bestudeerd behalve mijn eigen”.

Ik zei, dat we dat allen gedaan hadden, maar vanuit een gezichtspunt, dat we bij de geboorte hadden meegekregen. Ik wendde me tot een groep protestanten en vroeg lukraak: „Hoevelen van u kennen de vijf en negentig stellingen, die Luther aan de deur van de kapel in Wittenberg gespijkerd heeft? ”

Allen kenden ze. Dominee Haupt citeerde Luthers woorden: „Hier sta ik, ik kan niet anders”.

Ik vroeg of de protestanten zich ook de redenen herinnerden voor Luthers ban, gevat in de pauselijke bul. „Leo X was geen krankzinnige”, zei ik. „We zouden zijn redenen moeten weten”. Maar niet één van hen had die grote historische brief gelezen.

Vader Andricu was nu aan het redetwisten met een rabbi, die gevraagd had: „Weet u misschien iets van onze Talmud? ”

Andricu antwoordde vinnig: „Hebt u ons Nieuwe Testament ingezien? ”

Het antwoord was in beide gevallen duidelijk.

Om een nieuwe botsing te vermijden, vroeg ik het gezelschap: „Kent u de geschiedenis van Tolstoï uit de tijd, dat hij zijn geloof punt voor punt uitlegde aan een rabbi: zachtmoedigheid, nederigheid, geduld. „We hebben het Nieuwe Testament niet nodig voor deze deugden, wij trachten ook ze te beoefenen”, zei de rabbi. Eindelijk zei Tolstoï: „Jezus heeft ons één ding geleerd, dat de Joodse religie niet doet. Hij leert ons onze vijanden lief te hebben”. „Dit betrachten wij niet”, zei de rabbi, „maar dat doen jullie, christenen, ook niet”.

Toen de gevangenislezingen voortgingen, zag ik, dat al waren ze op zichzelf belachelijk, de bedoeling, die er achter stak, knap was. Al gauw lieten de sprekers de politiek liggen en deden een direkt beroep op het pretlievend, onverantwoordelijke deel van ieder mens – het deel, dat de volgelingen van Freud noemen het driftleven. Ze herinnerden de gevangenen aan alles wat ze misten in de wereld. Ze spraken over eten, drinken en seks, en vonden klaarblijkelijk deze onderwerpen gemakkelijker om te behandelen dan de marxistische dialektiek, ofschoon die niet vergeten werd.

In het begin bracht een toespraak ons weer bij Darwin en de apen. Een jonge politieke officier hakkelde zich heen door een partij-instructie over de theorie van de evolutie, en ging verder met verminkte citaten van Marx, Lenin en Darwin over het beweerde konflikt tussen christendom en wetenschap, naar de droeve gevolgen daarvan in Amerika, waar miljoenen de hongerdood stierven.

Eerst werden we aangemoedigd om te debatteren, en toen een spreker zei, dat er alleen maar een handvol chemikaliën van het lichaam overbleef na de dood, vroeg ik waarom, als dat zo was, de communisten bereid waren hun leven te geven voor hun overtuiging. „Voor een christen is het, zou je kunnen zeggen, een goede ruil tenslotte. De vergankelijke dingen van het leven op te geven en de eeuwigheid daarmee te winnen is alsof iemand tien dollar neertelt om daarmee een miljoen te winnen. Maar waarom zou een communist zijn leven geven – tenzij ook hij iets voor zichzelf daarmee te winnen heeft? ”

De politieke officier kon geen antwoord vinden. Dus opperde ik het antwoord, dat door Augustinus was gegeven toen hij zei, dat de ziel van nature christelijk is. „Het atheïsme is een masker voor uw gevoelens. Diep in uw hart – welke diepte men nooit bereikt tenzij door meditatie en gebed – gelooft u ook dat er een beloning is voor het leven naar een ideaal. Diep in uw hart gelooft u ook in God”.

„Laten we eens zien wat kameraad Lenin daar van zegt”, zei de spreker, en uit een beduimd boekje, dat hem al vaker had geïnspireerd, las hij: „Zelfs

het koketteren met de idee van God is onuitsprekelijke laagheid, besmetting van de verfoeilijkste aard. Miljoenen lage handelingen, geweld-daden en lichamelijke infectie zijn veel minder gevaarlijk”.

Hij grinnikte. „Nog iets te vragen? ”

„Hebt u een kind? ” vroeg ik.

„Ik heb een dochter bij de Jonge Pioniers”.

„En zou u liever hebben, dat ze getroffen werd door een afschuwelijke ziekte dan dat ze zou gaan geloven in haar Schepper? Dat is het wat Lenin zegt, dat kanker beter is dan godsdienst”.

De politieke officier riep me naar voren en sloeg me in het gezicht. Dat was zijn enige antwoord.

Onder dit inhameren van de leerstellingen scheen een klap maar een matige prijs voor het verdedigen van de beginselen. Maar er hing een onbekende dreiging in de lucht. We hadden het gevoel, dat we voortdurend bespioneerd werden. Wat stond ons te wachten? Waarvoor waren de luidspreekers?

Tot nu toe waren we uitgehongerd, geslagen, uitgescholden, maar niemand gaf er iets om wat we dachten. De oude kommandant, Dobantu — die afgezet was wegens het vervalsen van rekeningen, naar we van de bewakers hoorden, zei wel eens: „Het kan ons niet schelen wat voor toekomstige kabinetten jullie boeven ontwerpt in je cellen, zo lang wij maar aan de regering zijn in Boekarest”.

Door de lezingen merkten we hoezeer deze houding veranderd was, men volgde de nieuwe politiek van Gheorghiu-Dej, Roemenië's diktator, die probeerde de greep van Moskou wat lossere te maken en zaken met het westen te doen. Hiervoor moest Dej zich wat democratischer voordoen. Het leger van politieke gevangenen in Roemenië was een belemmering voor hem, toch konden we maar niet zonder meer vrijgelaten worden om „kontrarevolutionaire” beginselen te verspreiden. Onze denkwijze moest veranderd worden door hersenspoeling.

Onder de gevangenen in Gherla in 1962 was dit één theorie uit vele, en maar weinigen geloofden het. Men verkeerde in onzekerheid wat er eigenlijk gebeurde bij hersenspoeling. De meningen werden samengevat door Radu Ghinda, een bekend christelijk schrijver, die kort geleden bij ons gekomen was: „Als ze me niet hebben veranderd door alles wat ik deze vijftien jaar geleden heb, hoe zullen ze dat nu dan doen? ”

We praatten hier over toen de celdeur openging om nieuw aangekomenen binnen te laten. Onder hen was een grote, kaalhoofdige man, die enkele aarzelende stappen opzij deed alsof hij aan de starende blikken van de gevangenen wilde ontsnappen.

„Daiana”, zei Radu Ghinda verbaasd. Nichifor Daianu was een belangrijk man geweest in Roemenië. Dichter en professor in Mystieke Theologie aan een universiteit, leider van de anti-semitische bond voor nationaal christelijk verweer, minister van propaganda gedurende de oorlog, stond hij

op het hoogtepunt van zijn macht onder de fascistten en nu moest hij vijf en twintig jaar uitdienen. Hij kwam van de Aiud gevangenis naar Gherla. Eerst herkende ik Daiana nauwelijks. Zijn dikke buik was verdwenen. De huid onder zijn kin hing in lellen als bij een kalkoen. De bon vivant en hartenveroveraar was een bevende, spichtige oude man geworden.

Zijn medegevangenen vertelden ons wat er te Aiud gebeurd was. Daianu, die altijd een grote eter geweest was, had geprobeerd nog een portie gerstepap van de koks te krijgen. De goeverneur van de gevangenis had hem weggestuurd. De volgende dag was de goeverneur er weer. „Hou op”, zei hij. „Die man is te dik. Laat hem tot morgen wachten”. Toen de volgende dag Daianu's beurt kwam, zei de goeverneur: „Zeg me, Daianu, is er een God?” De kok hield de opscheplepel boven zijn nap. Daianu mompelde iets. „Spreek op, laat het ons allemaal horen”. Daianu zei: „Er is geen God”. „Harder”, zei de goeverneur. „Er is geen God”, schreeuwde Daianu. De goeverneur wenkte, dat hem mocht worden opgeschept. Daianu schrokte de pap op. Dit schouwspel vermaakte de goeverneur zo, dat hij het de volgende week elke dag liet herhalen. Het verhaal werd door heel Roemenië verteld, en later in het buitenland ook.

Maar Daianu's gave om godsdienstige poëzie te schrijven bleef. Vrienden uit zijn fascistische dagen moedigden hem aan om enkele van de verzen, die hij in Aiud had gemaakt, voor te dragen. Het waren liederen van verdriet en berouw, die nog schoner waren dan wat hij ooit had geschreven. Hij was ook anti-semitisch gebleven, evenals zijn vriend Radu Ghinda. Hun volgelingen onder de gevangenen, vroegere ijzeren gardisten, smokkelden beetje voedsel en zelfs sigaretten voor hen in het priesterverblijf. Anti-semitisme heeft een taai leven, en Daianu en Ghinda waren martelaars voor de zaak.

Toen er eens op een avond werd geredetwist over hersenspoeling spotte Ghinda: „Pavlov maakte kunstjes met het gedragspatroon van honden, en de communisten in Korea hebben enkele van zijn ideeën toegepast om Amerikaanse gevangenen te doen overlopen, maar deze methoden zullen niet werken bij mensen van ontwikkeling en verstand. We zijn geen Amerikaanse soldaten”.

„En ook geen honden”, zei Daianu.

Niemand was het daar niet mee eens.

Dominee Weingartner vertelde ons van een eenvoudige persoonlijkheidstest, die hij geleerd had toen hij psychologie studeerde: je trok een lijn midden over een kaart, en vroeg dan aan de mensen om het eerste ding ervan te maken, dat bij hen op kwam. Wij gebruikten een ingezeept plankje en een spijker.

De één tekende een zwaard, een ander een helm, anderen een bloem, een crucifix, een boek, een meetkundige figuur. Ik zei: „Ik heb nog een plankje nodig, dit is te klein voor wat ik heb te tekenen”.

Geen van ons tienende toonde in onze tekeningen die vleug van het mystieke, die er is in het hart van iemand met een priesterlijke aard.

Weingartner lachte. „Geen wonder, dat ze het me niet wilden laten proberen op het seminarie. Misschien zouden we allen moeten leren schoenmaken, want de schoenmaker onder ons schijnt het meest geestelijke karakter te hebben”.

Hij doelde op Gelu, een oude sektarische gelovige, die een grote Bijbelkennis had. Dit scheen Daianu te irriteren.

„Mijn lieve man”, zei hij, „als je ons vertelt over schoenen en hoe je ze moet herstellen, alles goed en wel. Maar je bent hier onder mensen, die theologische graden hebben van de grote universiteiten van Europa, en we hebben geen Bijbelklassen nodig”.

„U hebt gelijk, professor”, antwoordde Gelu. „Ik heb zelf onderwijs nodig. Kunt u me zeggen waar het oudtestamentische boek Habakuk over gaat?”

„Dat is een heel kleine profet”, zei Daianu. „Tob daar maar niet over”.

„Maar het boek Obadja dan?”

Obadja was ook een profet, die schoenmakers niet hoefden te kennen.

„Kunt u me misschien iets vertellen over Haggaï?”

Dat kon Daianu niet. Er was geen theoloog in het vertrek, die drie zinnen over het onderwerp bij elkaar kon brengen. Gelu deed ons verbaasd staan door hele hoofdstukken van deze profeten uit het hoofd op te zeggen. De geestelijken hadden boeken over de Bijbel bestudeerd in plaats van de Heilige Schrift zelf. Ze waren grondig onderlegd in dogma's en dialectiek, maar ze wisten zo goed als niets van de communistische ideologie, die aan het werk was om ze te vernietigen.

Gedurende 1963 kregen we bericht over de oproep van paus Johannes tot verzoening van de „gescheiden broeders”, en spoedig twistten we er over hoe de eenheid zou kunnen worden bereikt.

„We vechten over het Koninkrijk der hemelen, dat niemand van ons bezit”, zei ik. „Als we het hadden, zouden we niet twisten. Zij, die Christus waarlijk liefhebben, moeten elkaar liefhebben. Zoals zovele blinden, die Jezus genezen heeft, praten we er over hoe ons gezicht genezen is. De één zegt: Het is door de kracht van het geloof gebeurd. Een ander: Hij heeft mijn ogen aangeraakt. Een derde: Hij heeft klei gemengd met speeksel op mijn ogen gewreven. Als Jezus bij ons kwam, zou Hij zeggen: Ik heb u op verschillende manieren genezen. Nu moet ge niet twisten, maar u verheugen”.

Goethe zegt dat „kleur de pijn is van het licht”: als het door een prisma valt, wordt het licht in stukken gescheurd. Ik zag onze verdeeldheid als een smart, door Christus gedragen. Mensen worden verdeeld in hun zoeken naar de waarheid.

De luidsprekers aan de muur kwamen al krakend eindelijk tot leven. Toen kwamen, op de suikerzoete toon van een radio-omroeper, die een beroemd

artikel wil bekend maken, de woorden: Het communisme is goed. Het communisme is goed. Het communisme is goed. Een pauze. Weer gekraak. De stem kwam weer, met groter kracht en voller klank en met gezag:

Het communisme is goed.

Het communisme is goed.

Het communisme is goed.

Het communisme is goed.

De hele nacht en een eind in de volgende dag ging het door — in het geheel zestien uur. Spoedig werden de door een band weergegeven woorden ons slechts bij tussenpozen bewust, maar toch drongen ze in onze geest door, en toen de stem eindelijk ophield, afgezet op een controlecentrum ergens in de gevangenis, klonken de woorden in mijn hoofd na: Het communisme is goed, het communisme is goed, het communisme is goed.

Weingartner zei, dat dit het eerste stadium was in een lang proces. „Onze heersers hebben het van de Russen geleerd, en de Russen van Peking. Het volgende zal zijn openbare biecht. Onder Mao Tse-tung moeten de Chinezen lezingen bijwonen in hun fabrieken, kantoren en op straat. Dan worden ze gedwongen zichzelf te beschuldigen, te zeggen hoe ze tegen het proletariaat samenzweringen gemaakt hadden, vijf, tien, twintig jaar geleden. Als je niet opbiecht, word je in de gevangenis gezet als een verstokte kontra-revolutionair, als je het wel doet, ga je in de gevangenis omdat je het hebt bekend. Dus proberen de mensen op te biechten en niet op te biechten, verraderlijke gedachten toe te geven, terwijl ze ontkennen, dat ze er naar gehandeld hebben. De ene mens beschuldigt de andere. Alle vertrouwen tussen vrienden en in gezinnen is verwoest. Dezelfde procedure is bij ons begonnen.

Vader Fazekas zei: „De satan aapt God altijd na. Dit is een bespottung van de christelijke biecht”.

„Hoe lang zal het duren? ” vroeg Gaston.

„Totdat je gelooft, dat „het communisme is goed” misschien jaren lang”, zei Weingartner.

Onze nieuwe leraar was op de man af en jolig. Opgewekt vertelde hij ons van het wondervolle nieuwe Roemenië, dat zich ontwikkelde onder Gheorghiu-Dej's zestienjarenplan, en van het paradijs waarvan zij, die het door de partij waardig gekeurd werden, al genoten. Hij beschreef de voorrechten, die toegestaan werden aan trouwe werkers, het goede eten, de vloeiende wijn, de heerlijke vakanties in de badplaatsen aan de Zwarte Zee met overal meisjes in bikini.

„Maar ik vergeet helemaal”, lachte hij, „dat de meesten van jullie, mannen, nooit een bikini hebben gezien. Misschien weten jullie zelfs niet wat het is, arme kerels. Laat mij het uitleggen. De beste dingen van het leven zijn niet beperkt tot het dekadente westen”.

Zijn ogen glommen en zijn stem werd onduidelijk toen hij begon aan een aanschouwelijke beschrijving van borst en buik en dijen. Toen sprak hij

zinnelijk over de genoegens van wijn en reizen. Ik heb nooit zo'n hongerige begeerte gezien als ik toen zag op het gezicht van mijn medegevangenen in de grote zaal. Ze waren lelijk en schrikbaar en deden denken aan dieren in de bronsttijd. Hun menselijk fatsoen was afgestroopt door de ongeremde praat van de leraar, en er bleef enkel zinnelijke lust.

„Daar is de deur. U kunt die openen, als u wilt. Buiten wacht u het genot. Gooi die reaktionaire ballast van ideeën af, die misdadigers van jullie gemaakt heeft. Kom aan onze zijde. Leer om vrij te zijn”.

Er werd weinig gezegd als we na deze toespraken naar de cel terugkeerden. Niemand dacht nu aan de vrouwen en aan het zware werk dat hen buiten wachtte. De rauwe begeerte, die een deel is van onze wil om te leven, had de hoop verlevendigd, dat we de vreugden weer zouden smaken, die we zoveel jaren gemist hadden.

Protestantse en orthodoxe geestelijken, die gehuwd waren geweest, leden zeker heftiger van dit beroep op het seksuele instinkt dan de katholieke priesters, die vanaf hun jeugd een leven van onthouding hadden geleid.

We waren maanden lang op lage rantsoenen gehouden en werden regelmatig gewogen om er zeker van te zijn, dat we veertig pond onder ons normaal gewicht bleven. Nu werd het eten beter, maar het had een aparte smaak. Ik vermoedde, dat er middelen in waren verwerkt om de geslachtsdrift op te wekken, en de dokters waren het later met me eens, dat er seksueel opwekkende medicijnen bij onze maaltijden waren gevoegd. Velen van de staf gingen weg en werden vervangen door vrouwen. De dokters en de kantoorbedienden, die aankondigingen of vonnissen kwamen voorlezen, waren bijna altijd meisjes, meisjes, die nauwe, prikkelende kleren droegen, met zware parfum en opmaak. Ze schenen opzettelijk in de cellen te treuzelen.

„U hebt maar één leven”, zei de leraar elke dag. „Het gaat snel voorbij. Hoeveel tijd hebt u nog? Verbind uw lot aan het onze, wij zullen u helpen er alles uit te halen wat er in zit”.

Dit beroep op het ik, de zichzelf handhavende, zichzelf beschermende zijde van de menselijke natuur, kwam wanneer de natuurdriften waren opgewekt. Eindelijk, als het vernis van de beschaving gebarsten was, kwam de aanval op het betere ik, ons geweten, maatschappelijke waarden en etische normen. De leraars noemden onze vaderlandsliefde onecht, onze idealen vals, en in plaats daarvan probeerden ze de communistische levensbeschouwing ons in te prenten.

„Worstelbijeenkornsten” was de naam, die aan deze massasuggestiesamenkomsten werd gegeven, en de worsteling hield nooit op. „Wat doen uw vrouwen nu?” vroeg de vrolijke leraar. „Wat jullie zelf graag zoudt willen doen, natuurlijk”. We werden uitgeput tot op de rand van massa-hysterie. De luidsprekers draaiden hun mededeling — het communisme is goed — gedurende elk uur af dat er geen lezingen gehouden werden. De gevangenen ruzieden verwoed onder elkaar over kleinigheden. Dat was onder-

deel van het plan. Ze hoopten, dat we elkaar langzaam zouden vernietigen, als spinnen die gevangen zaten onder een glazen klok.

Daianu was de eerste, die het opgaf. Aan het eind van een lezing sprong hij overeind en begon zijn misdaden tegen de staat uit te kramen. „Ik zie het nu, ik zie het allemaal. Ik heb mijn leven vergooid voor een verkeerde zaak”. Hij gaf zijn rijke ouders, die landeigenaars waren, de schuld, dat ze hem op het verkeerde spoor hadden gezet. Niemand vroeg hem de godsdienst aan te vallen, maar hij begon zijn geloof, de heiligen en de sacramenten te verloochenen. Hij ging te keer tegen „bijgeloof” en lasterde God. Toen hij eindelijk geen woorden meer had, stond Radu Ghinda op en ging in dezelfde trant verder. „Ik ben een dwaas geweest”, schreeuwde hij. „Ik ben misleid door kapitalistische en christelijke leugens. Nooit zet ik weer een voet in de kerk dan om er in te spuwen”.

Met nog groter enthousiasme dan de leraars zelf riepen Daianu en Ghinda de gevangenen op hun oude geloof te verlaten. Beiden waren ze begaafde sprekers en toen de anderen hun welsprekende loftuizingen hoorden over de vreugde en de vrijheid, die het communisme brengt, waren ze diep geschokt. Iemand, die niets van deze twee wist, zou overtuigd geweest zijn, dat ze spraken vanuit een echt geloof, dat ze hun hele leven al bezeten hadden.

Toen Ghinda ging zitten, schreeuwde een magere oude man: „U kent me allemaal — Generaal Silviu van het koninklijke leger. Ik verloochten mijn rang en mijn trouw aan de vorst. Ik schaam me over de rol, die ik gespeeld heb in het voeren van een misdadige oorlog tegen onze bondgenoot Rusland. Ik heb de uitbuitende klassen gediend. Ik heb mijn land ont-eerd”.

De één na de ander stond op en ze praatten elkaar hun bekentenissen na. Dit was de eerste vrucht van vooropgezette uithongering, ontering, mishandeling en het blootstellen aan massasuggestie. De eersten, die toegaven, waren zij wier levens, zoals bij Daianu en Ghinda, al werden doorknaagd door persoonlijke schuldgevoelens. Ze waren tegen zichzelf verdeeld. Als doctor in de theologie had Daianu ascese gepredikt, maar gulzigheid betracht en seksueel genot nagejaagd. Hij had zijn studenten gezegd de wereld op te geven voor God, terwijl hij zelf propagandist werd voor Hitler. Hij zei: „Heb Jezus lief”, en hij haatte de Joden. Hij dacht, dat hij een gelovige was, maar wat iemand gelooft, openbaart zich in zijn dagelijks leven: zijn gedichten, hoe mooi ze ook waren, gaven een streven weer, niet de vervulling. Ghinda, hoewel niet innerlijk verdeeld, was ideologisch in tweeën gedeeld door enerzijds zijn fascisme en anti-semitisme, anderzijds zijn geloof. En beide mannen werden oud. Ze hadden al een twaalftal jaren in de gevangenis uitgediend en hadden er nog vele in het vooruitzicht.

Het merendeel in het priesterverblijf gaf niet zo gauw toe, en hun stond nog meer lijden te wachten. Onze konfessionele twisten werden tenminste beëindigd. We leerden die dag een onvergetelijke les. Al onze godsdiensten

konden tot twee teruggebracht worden: de eerste, gebaseerd op haat, maakt van ritueel en dogma een voorwendsel om anderen aan te vallen; de andere, op liefde gegrond, leert mensen van allerlei aard zich hun eenheid en broederschap voor God bewust te worden. In het verleden was het dikwijls zo geweest, dat een roeping om priester te worden waardevoller was dan iets anders, wat dan ook. Nu was het dikwijls zo, dat de cel als het ware brandde van de geest van zelfopoffering en vernieuwd geloof. Op zulke ogenblikken schenen de engelen om ons heen te zijn.

Voor de avondmaalsdienst was brood nodig. Velen offerden hun rantsoen op. De orthodoxe ritus vereiste, dat het brood gewijd werd op een altaar, waarin het relikwie van een martelaar was. Er was geen relikwie.

„Maar we hebben levende martelaren bij ons”, zei vader Andricu. Ze wijdde het brood en een beetje wijn in een geschilderd kopje, dat uit het hospitaal gesmokkeld was, boven het lichaam van bisschop Mirza, daar hij ziek te bed lag. De hele cel stond of knielde stil neer.

Spoedig werd aan de gevangenen, die tot het communisme „bekeerd” waren, gevraagd lezingen te houden voor de anderen, en dat deden ze met overgave. Ze geloofden dat hun vrijlating afhing van hun inspanning. Ze kwamen van verschillende cellen samen om te luisteren, en zo werd het gerucht al vlug verbreid over een vreselijk gevolg van de afval van Daianu en Ghinda. Twee leden van de ijzeren garde, wier zenuwen al kapot waren, verloren alle hoop toen ze hoorden van het verraad van de mannen naar wie ze uitzagen om leiding. Ze stalen een beitel uit de timmermanswerkplaats, sneden uit protest hun aderen door en bloedden dood.

Ik vond Daianu en Ghinda in een hoek van de cel zitten. „Wat denkt u van uzelf nu uw verraad aan twee mensen, die in u geloofden, het leven gekost heeft?” vroeg ik.

Ghinda zei: „Ze zijn gestorven, zodat het volk kan leven”.

„Een week geleden werd u zelf onder de vijanden van het volk gerekend”, zei ik.

Daianu barstte uit: „Ik wil hier uit komen, wie er dan ook lijdt”.

De afkeer van hen werd zo sterk, dat ze naar een andere cel werden overgebracht. Toen ze weg waren, zei Miron: „Vreemd dat mensen, die schreven naar het scheen met zulk een diep christelijk geloof, zo gemakkelijk verrader zouden worden”.

Misschien was het antwoord, dat Daianu en Ghinda Christus altijd geloofd hadden om de gaven, die Hij tot Zijn beschikking had: vrede, liefde, zaligheid. Een echte discipel zoekt niet de gaven, maar Christus Zelf, en is zo bereid tot de uiterste zelfopoffering. Ze waren geen volgelingen van Jezus, maar klanten; toen de communisten daarnaast een winkel openden met begerenswaardiger goederen tegen lagere prijzen, gingen ze daar zaken doen.

Ik was weer erg ziek geworden. In 1963 werd ik naar het gevangenis-hospitaal overgebracht. Na een week moest elke man, hoe ziek ook, opstaan. Sommigen konden nauwelijks lopen, maar we hielpen elkaar naar buiten op een groot plein, waar naar het scheen de gehele gevangenis verzameld was. We stonden daar, terwijl een spel van een uur lang, waarin het christendom met ruwe en kinderachtige godslastering bespot werd, opgevoerd werd door gevangenen, die het slachtoffer waren geworden van hersenspoeling. Als de officieren rondom de kommandant klaptten of lachten, deed het gehoor hen na.

Toen het eindelijk afgelopen was, vroeg Alexandrescu om op- of aanmerkingen. Instemming was niet voldoende, men moest de redenen ervoor opgeven. Daianu ging voorop en zei hoe schitterend het spel de bedriegelingen van het christendom had geïllustreerd. Ghinda volgde hem. De één na de ander ging naar voren om partijleuzen tegen de godsdienst uit te spreken, sommigen met zachte, vermoeide stem, anderen schreeuwden godslasterlijke taal. Sommigen omhelsden me onder tranen als ze weer in de rij gingen staan en zeiden: „We moeten deze dingen wel zeggen tot het voorbij is”. Vader Andricu, naast me, citeerde een spreekwoord: „Weest vrienden met de duivel tot we over de brug zijn”.

De kommandant riep mij op. Toen ik ging, dacht ik aan wat mijn vrouw zoveel jaren geleden tegen me gezegd had, op het Congres van de Godsdiensten: „Ga en was deze schande van het gelaat van Christus af”.

Ik was bekend genoeg in Gherla. Ik had in zovele cellen gezeten.

Honderden ogen waren op me gericht en alle schenen ze deze ene vraag te stellen: Zal hij het communisme ook prijzen?

Majoor Alexandrescu riep: „Vooruit, spreek, man”. Hij wilde tegenstand. Als de hardnekkigen braken – en zij beschouwden het slechts als een kwestie van tijd – dan demonstreerde dat de macht van de partij.

Ik begon voorzichtig: „Het is zondagmorgen, en onze vrouwen en moeders en kinderen bidden voor ons in de kerk of thuis. Wij zouden ook voor hen hebben willen bidden. In plaats daarvan hebben we naar dit spel gekeken”. Toen ik van hun gezinnen sprak, sprongen er tranen in de ogen van de gevangenen. Ik ging verder: „Velen hebben hier veel ten nadele van Jezus gesproken, maar wat brengt u eigenlijk tegen Hem in? U sprak van het proletariaat, maar was Jezus geen timmerman? U zegt dat wie niet werkt niet zal eten, maar datzelfde is lang geleden gezegd in de brief van Paulus aan de Thessalonicenzen. U spreekt tegen de rijken, maar Jezus dreef Zelf de geldleners uit de tempel met gesels. U wilt het communisme, maar vergeet niet, dat de eerste christenen leefden in gemeenschap van goederen, delende alles wat ze hadden. U wilde de armen opheffen, maar het Magnificat, de Lofzang van Maria bij Jezus' geboorte, zegt, dat God de armen zal verhogen boven de rijken. Alles wat goed is in het communisme komt van de christenen.

„Nu, Marx heeft gezegd, dat alle proletariërs zich moeten verenigen”, ging

ik verder. „Maar sommigen zijn communisten en sommigen socialisten en anderen christenen, en als we elkaar bespotten kunnen we niet verenigen. Ik zou nooit een atheïst bespotten. Zelfs van het marxistische standpunt uit is dat een slechte taktiek, want als je het proletariaat bespot, verdeel je het”.

Ik citeerde wat Marx zegt in zijn inleiding op Het Kapitaal, dat het christendom de ideale godsdienst is om een leven te herstellen, dat verwoest is door de zonde. Ik gaf ze veel citaten uit hun eigen schrijvers, en majoor Alexandrescu schoof ongedurig op zijn stoel heen en weer, maar viel me niet in de rede.

De gevangenen waren ook rustig, en daar ik zoveel tranen zag, vergat ik waar ik was en begon openlijk over Christus te prediken en wat Hij voor ons gedaan heeft en wat Hij voor ons betekent. Ik zei, dat net als niemand heeft gehoord van een school zonder examens of van een fabriek waar het werk niet wordt gecontroleerd om te zien of het goed is, wij ook allen zo zullen geoordeeld worden, door onszelf, door onze kameraden, door God. Ik keek naar de kommandant en zei: „U zult ook geoordeeld worden, majoor Alexandrescu”.

Hij liet het weer doorgaan, en ik vertelde hoe Jezus liefde leert en het eeuwige leven geeft. Toen ik eindigde, klonken er toejuichingen en applaus.

Toen ik naar mijn plaats terugkeerde, zei Miron: „Je hebt al hun werk ongedaan gemaakt”. Maar ik wist, dat dit niet zo was. Gaston fluisterde: „Heb je het gejuich gehoord?” Maar ze juichten om wat ze in hun hart hadden gevonden, niet om mij.

Tot nu toe was het aantal geestelijken, dat het slachtoffer geworden was van hersenspoeling, een minderheid, maar het was een luidruchtige. Ook waren er weinig openlijk tegen. Maar velen vielen ons bij, zelfs als ze het verstand en de moed misten om te vechten. Als gevolg van dit voorval raakte ik mijn rustplaats in het gevangenhospitaal kwijt. Majoor Alexandrescu riep me de volgende dag naar zijn kantoor. Drie uur lang gaf hij een verhandeling over de nutteloosheid van de godsdienst en stuurde me toen terug naar het priesterverblijf.

De politieke officier, een jonge man met een olijfkleur, een scherpe neus en dreigende ogen, kondigde aan, dat Daianu en Radu Ghinda in hun aparte cellen vrijwillig op zich genomen hadden te schrijven over de wonderen van de volksrepubliek, waarop geen van beiden zo'n vijftien jaar lang een oog had geslagen. Ze kregen pen en papier en alle partijpropaganda, die ze nodig konden hebben. De beide mannen benutten de kans ten volle om de kracht van hun nieuwe opvattingen te demonstreren, en enkele weken later werden ze losgelaten. Ze waren de eersten, die vrij kwamen, hoewel we niet konden weten, dat ze ook de laatsten zouden zijn. Hun vrijheid gaf onze weerstand een geduchte klap.

Een paar weken later bracht Konya een krant in het priesterverblijf en gaf

die aan vader Andricu: „Lees dit hardop, zodat ieder het kan horen”. Andricu las de kop: „Een land dat lacht en harten die zingen”. Het was een artikel door Radu Ghinda, vergezeld van een glimlachende foto, die voor zijn arrestatie genomen was.

Luitenant Konya zei: „Hij heeft nu een goedbetaalde baan. We willen dat u weet dat elk van u een gelijke kans heeft op vrijheid en werk, zo gauw u uw onzinnige, ouderwetse geloof opgeeft en u voegt bij het volk van het nieuwe Roemenië”.

Harten die zingen. Iedereen herinnerde zich Ghinda als een wandelend geraamte; we wisten, dat zijn gezin in ellende gedompeld was, en dat zijn kind geen opleiding kon krijgen. Daianu gaf ook zijn naam aan verheerlijking van de vrijheid in het socialistische Roemenië. Maar het nieuwe werk van Daianu en Ghinda deugde alleen voor het westen. Daar konden ze misbruik maken van de onwetendheid van hen, die nooit in het land geweest waren. De artikelen, die ze schreven, verschenen in speciale kranten en tijdschriften, die gestuurd werden aan duizenden Roemenen in het buitenland, maar nooit in de Roemeense pers zelf.

Iedereen was opgewonden over de vrijlating van de twee mannen. Velen, die jarenlang wreedheid en vernedering ondergaan hadden zonder toe te geven, begonnen nu te wankeien. Maar zij, die bezwaken, moesten in plaats van vrij te komen hun bekering bewijzen door vrijwillig veertien of zestien uur per dag te werken. Als ze naar hun cellen terug keerden, moesten ze óf nog meer lezingen bijwonen óf ze geven. Ze moesten een „temperatuurkaart van politieke gezondheid” bijhouden, wat betekende dat elke gevangene moest schrijven over de houding van zijn buurman ten opzichte van het communisme en die beoordelen als lauw, koud, of zelfs vijandig.

De autoriteiten kunnen van mij niet veel goede rapporten hebben ontvangen. Konya kwam nu twee ongelukkige nieuwtjes brengen; ten eerste, dat mijn vrouw weer in de gevangenis was, ten tweede dat ik om tien uur die avond zou worden afgeranseld voor mijn herhaaldelijke uitdaging en brutaliteit, die het hoogtepunt bereikt had in mijn uitbarsting bij het „spel”.

Het nieuws omtrent Sabina was een vreselijke schok, en mijn pijn bij de gedachte aan haar lijden vermengde zich met vrees voor de komende slagen. We vreesden allemaal deze wachttijd. De tijd sleepte zich oneindig voort en ging dan al te vlug voorbij, wanneer ik maar voetstappen hoorde, die de gang doorkwamen. De stampende laarzen gingen voorbij. Er werd iemand uit de volgende cel gehaald en ik hoorde de slagen en de kreten uit de kamer aan het eind van de gang. Die avond kwam er niemand om mij te halen.

De volgende morgen werd ik weer gewaarschuwd. Zes dagen lang werd ik in onzekerheid gelaten. Toen werd ik de gang door geleid. De slagen brandden als vuur. Luitenant Konya, die toekeek, schreeuwde: „Geef hem nog meer”. Toen kon ik maar langzaam overeind komen. „Nog tien”, zei

Konya. Ik werd half terug gedragen naar de cel, waar de luidsprekers schetterden:

Het christendom is dom.

Het christendom is dom.

Het christendom is dom.

Waarom het niet opgegeven?

Waarom het niet opgegeven?

Waarom het niet opgegeven?

Het christendom is dom.

Het christendom is dom.

Het christendom is dom.

Waarom het niet opgegeven?

Dit was hun laatste mededeling, die speciaal naar het priesterverblijf uitgezonden werd. De gevangenen bewogen als automaten en gehoorzaamden aan de bevelen als levenloze mechanismen. Soms werden er slagen door de bewakers in de cel toegediend voor „kleinere onregelmatigheden”.

„Laat je broek zakken voor een pak slaag”.

We lieten hem zakken.

„Ga op je buik liggen”.

We lagen op de buik op de koude, vochtige vloer.

„Keer om op je rug, hou je voeten omhoog”.

We rolden om.

We baden dikwijls. Soms zei een priester: „Ik roep „Onze Vader” aan, maar wat voor een Vader, wat voor een God laat me zo aan mijn vijanden over?” En we drongen er bij hem op aan: „Geef het niet op. Ga door met het zeggen „Onze Vader”. Wees hardnekkig. Door te volharden in het gebed zult u uw geloof behouden”. De priester kon naar ons luisteren omdat we net zo leden.

Als de bewakers zich verveelden, pakten ze een paar gevangenen bij de kraag. „Sla je vriend in het gezicht!” Als de man het niet deed, zeiden ze:

„Je hebt je kans verspeeld”, en bevalen de tweede man de eerste te slaan.

Hij sloeg er blindelings op los. „Mep hem nu terug”. Ze sloegen elkaar in het gezicht tot er bloed vloeide. De bewakers brulden van het lachen.

Op een avond kwam luitenant Konya het priesterverblijf binnen en zei me mijn spullen bij elkaar te pakken. Toen hij me voorging, tussen twee bewakers, zei hij over zijn schouder dat ik niet had gereageerd op een behandeling en dus zou een verblijf in het Speciale Blok me wel eens goed kunnen doen. De gevangenis gonsde van geruchten over deze afdeling en er keerden maar weinigen van een verblijf daar terug. Je stierf of je bezweek voor een zo krachtige hersenspoeling, dat je werd overgebracht naar een ander deel van het gebouw om bij de onderwijsstaf te komen en te leren op anderen hersenspoeling toe te passen.

We gingen het plein over, enkele hoeken om en bleven staan, terwijl van een rij deuren er één werd geopend en met een dubbel slot achter me gesloten werd.

Ik was alleen in een witbetegelde cel. De zoldering weerkaatste fel wit licht van verborgen lampen. Het was midden in de zomer, maar de verwarming, die nergens anders in Gherla werkte, was volop aan. Het zweet stroomde langs mijn lichaam. Konya had me geboeid gelaten, zodat ik alleen op mijn rug of op mijn zij kon liggen. Na enkele uren was ik verblind van het zweet en het felle licht en half gek. Het kijkgat klikte open. Een gegrinnik van de bewaker daarbuiten: „Is er iets mis gegaan met de verwarming?” Een doffe pijn knaagde in mijn maag. Er was de laatste tijd een ongewone smaak aan het eten, maar ik was zo gewend er niet aan te denken wat ik at, dat ik het genegeerd had. Nu vroeg ik me af of er weer iets in gedaan was. De luidsprekers hadden een nieuwe boodschap:

Niemand gelooft nu in Christus.

Niemand gelooft nu in Christus.

Niemand gaat naar de kerk.

Niemand gaat naar de kerk.

Geef het op.

Geef het op.

Niemand gelooft nu in Christus.....

Ik viel in een zwarte kuil, achtervolgd door afschuwelijke dromen. 's Morgens was Konya terug en liet een stroom van koele levenbrengende lucht binnen. Mijn handboeien werden losgemaakt. Ik strekte mijn vreselijk pijnlijke stijve armen uit en gehoorzaamde zijn bevel hem te volgen door de gang. Er wachtten me een nieuwe cel en frisse kleren. Deze keer was er een bed van gewone maat met linnen lakens, een tafel met een geruit tafelkleed, een leeslamp, bloemen in vazen, schilderijen op pastelkleurige muren. Het was me te veel; ik ging zitten en begon te schreien. Toen Konya wegging herstelde ik me en pakte een krant, die op de tafel lag, de eerste, die ik zag in al de jaren van mijn gevangenschap. Ik vloog hem vlug door om een gerucht, dat in Gherla de ronde deed, bevestigd te zien, dat de zesde vloot van de V.S. de Zwarte Zee was binnengevaren om vrije verkiezingen te eisen in de landen achter het IJzeren Gordijn. Zulk nieuws was er niet; in plaats daarvan vond ik een bericht over een communistische diktator, die de macht op Cuba gegrepen had en Amerika op zijn eigen drempel uitdaagde.

Mijn eerste bezoeker was kommandant Alexandrescu zelf. Hij zei, dat mijn nieuwe omgeving een staaltje was van het goede leven, dat voor me open lag. Hij begon de godsdienst aan te vallen. Christus, zei hij, was een fantasie, die door de apostelen was uitgevonden om slaven te misleiden met hoop op vrijheid in het Paradijs.

Mijn oog viel op de krant. Ik zei: „Kijk hier naar, kommandant. Hij is gedrukt op de persen van de partij. Er staat een datum op van juli 1963. Dat betekent, 1963 jaar sedert de geboorte van iemand, die – naar u zegt – nooit bestaan heeft. U gelooft niet in Christus, toch aanvaardt u hem als de grondlegger van onze beschaving”.

Alexandrescu haalde de schouders op. „Dat zegt niets, het is de gewoonte zo te tellen”.

„Maar als Christus nooit geleefd heeft, hoe is die gewoonte dan ontstaan? ” vroeg ik.

„Enkele leugenaars zijn er mee begonnen”.

Ik zei: „Veronderstel dat u me vertelt, dat de Russen geland zijn op Mars, dan behoef ik u niet te geloven. Maar als ik de radio afstel op New York en hoor, dat de Amerikanen hen feliciteren, dan weet ik dat het waar moet zijn. Op dezelfde manier moeten we Christus' bestaan als een historisch feit aanvaarden, als het door zijn ergste vijanden, de farizeën, in de Talmud erkend is, die ook de namen aangeven van Zijn moeder en enkele van Zijn apostelen. En weer moeten we onder de indruk komen, als de farizeën wonderen aan Christus toeschrijven, terwijl ze er tegen op komen omdat ze bewerkt zouden zijn door zwarte magie. Ook vele heidense schrijvers erkennen Hem. Alleen communisten ontkennen dit duidelijke historische feit, eenvoudig omdat het niet bij uw eigen theorieën past”.

Alexandrescu vervolgde zijn betoog niet. Inplaats daarvan zond hij mij een boek. Het was heerlijk een boek in mijn handen te hebben na al die jaren, al was het maar de Gids van de Atheïst. Dit handboek, in het westen onbekend, moet gelezen worden door allen achter het ijzeren gordijn, die vooruit willen komen.

Mijn exemplaar was goed gebonden, overvloedig geïllustreerd en alles werd zorgvuldig beredeneerd. Van de oorsprong van de godsdienst af doorliep het het hindoeïsme, het boeddhisme, het confucianisme en de islam. Toen kwam het christendom, met een hoofdstuk apart voor elk geloof. Het katholicisme kwam er slecht af, het lutheranisme veel beter (Luther had dan ook de paus getrotseerd), maar er werd aangetoond, dat ze allemaal bedrog waren. De wetenschap had dit bewezen en daarom had de kerk altijd de wetenschap vervolgd. Een heel hoofdstuk was er aan gewijd om aan te tonen, dat de kerk de eeuwen door een werktuig was geweest van het kapitalisme; Christus' vermaning de vijanden lief te hebben was niet meer dan een buigen voor de uitbouter. Een aparte afdeling was gewijd aan de verdorvenheid van het Russische priesterschap (het boek was klaar-blijkelijk uit het Russisch vertaald). De ene vervalste afbeelding na de andere werd gebruikt om misleidend aan te tonen, dat christelijke godsdienstige plechtigheden gebaseerd waren op heidens bijgeloof. Een slot-hoofdstuk ontleedde „vormen van atheïstische propaganda” en eindigde met een lijst van sovjetbesluiten, die gericht waren tegen de godsdienst. Hierover viel ik in slaap.

Gedurende de volgende paar weken kreeg ik afwisselend beloften en bedreigingen, mijn aparte kamer met bloemen en de verblindende cel waar de luidsprekers schetterden, goede maaltijden (maar met verdovende middelen) en honger lijden, redenering en straf. Toen ik de hittebehande-

ling onderging, kwam op een morgen vader Andricu bij me, de vroegere „rode priester”, die berouw had gekregen. Hij zat te hijgen tot hij het niet meer uit kon houden. Toen sprong hij op, timmerde wild op de deur en smeekte om lucht. De bewakers lachten alleen maar, maar iemand moet hebben doorgegeven, dat we aan het eind waren, want weldra verscheen de kommandant.

„Te heet?” vroeg Alexandrescu. „Het kan nog heter gemaakt worden, dat hangt van jullie af. Jullie hebben me heel wat moeite gegeven en, als jullie een verandering hebt ondergaan, wil ik een bewijs daarvan hebben. Hoe zouden jullie je gedragen als we jullie vrijlieten? Ik wil, dat jullie een voorbeeld maakt van het soort preken, dat je zou houden. Hier is papier, begin meteen”.

Hij sloeg de deur achter zich dicht en we gingen zitten schrijven. Toen ik klaar was, gaf ik Andricu mijn preek en vroeg de zijne te lezen. Toen ik die doorgelezen had, kon hij me niet aankijken.

„Er steekt werkelijk geen kwaad in”, zei hij, zich verwerend. „Je kunt elke zondag zulke preken horen. Vooruitstrevend natuurlijk, op een wetenschappelijke marxistische manier”.

Ik zei: „Probeer niet weer jezelf te bedriegen. Je weet, dat deze onzin de verloochening is van alles wat je werkelijk gelooft. Zelfs als een priester zijn geloof kwijt raakt, zou hij moeten zwijgen. Ik spreek nu niet van het oordeel voor God. Wat zouden je gemeenteleden, je vrienden, je gezinsleden denken als ze je deze godslasteringen hoorden preken? Laat je niet weer bedriegen door de communisten. Ze kopen je om met beloften, die ze nooit houden”.

Urenlang redeneerde ik met Andricu. Ik zei hem, dat hij in zijn hart wel wist dat het christendom de waarheid was en dat God over ons waakte. Eindelijk zei hij: „Geef me de preek terug”. Hij scheurde hem in stukken.

Een nieuwe reeks „worstelbijeekkomsten” begon in de hoofdzaal, bijgewoond door honderden gevangenen, en wij werden teruggehaald uit het speciale blok om er bij te zijn. De meeste lezingen werden nu gehouden door gevangenen, die een hersenspoeling hadden ondergaan en die niet lang geleden onze vrienden en celgenoten geweest waren. Na een periode van onderwijzing door partijspecialisten kwamen ze terug om tegen ons te schetteren en te schreeuwen en het communisme te verheerlijken, dat ze veroordeeld had tot jarenlang lijden. Al onze schatten en begrippen werden aangevallen door hen, die gisteren daarvan nog de voorvechter waren. Hun aanvallen op de godsdienst grondde ze dikwijls op de leringen van moderne theologen, die de Schriften loochenen: propagandisten van de theorieën, die het hoogtepunt bereikten in de westerse denkwereld van „God is dood”. „Bestudeer uw eigen denkers”, zei men ons. „Ze hebben bewezen, dat er in het christendom geen objectieve waarheid is”. De door hersenspoeling bewerkte sprekers eindigden, hoe ze ook begonnen, altijd

eerst met een beroep op het driftleven — en hun gepraat over seks was veel ruwer dan dat van de officiële sprekers — en dan over het ik, met visioenen van vrijheid, geld en een baantje met status.

Dat ging tien à twaalf uren per dag zo door: lezingen, bespreking, de op de band opgenomen slagzinnen doordreunend in onze verdoofde hersens. Je was er nooit ver vandaan, je was altijd op je hoede. In elke cel brachten dagelijks twee of drie mannen verslag uit van de „politieke gezondheid” van ieder die er was; als je ze naar de mond praatte, konden ze je buiten schot houden, maar als ze een hekel aan iemand kregen, konden ze hem naar het speciale blok laten sturen. Verklikken werd gewoon een ziekte, die iedereen aanstak. Op de drieëntwintigste augustus, de verjaardag van de wapenstilstand met Rusland, schenen de meesten van ons bereid alles te geloven, wat er ook verteld werd.

Majoor Alexandrescu hield een toespraak op een speciale bijeenkomst in de hoofdzal. „Ik heb goed nieuws”, begon hij, en ik zag boeren, die hun boerderijen hadden zien in beslag nemen en verwoesten, stralen toen hij verkondigde dat ze gedijden in de kollektieve boerderijen. Vroegere kooplieden en bankiers zagen er gelukkig uit toen verteld werd, dat ook de handel een geweldige vlucht nam. Alexandrescu overzag onze rijen met mensen, die er als vogelverschrikkers uitzagen, met minachtende ogen.

„Sommigen van jullie”, ging hij verder, „worden eindelijk verstandig. Anderen zijn evenwel nog zo ver niet, en tot hen wil ik me wenden. Jullie dwazen, je bent tien tot vijftien jaar lang in de gevangenis uitgeteerd met het wachten op de Amerikanen, die jullie zouden komen bevrijden. Ik heb nieuws voor jullie. De Amerikanen komen, maar niet om jullie te bevrijden. Ze komen zaken met ons doen”.

Alexandrescu schetste de nieuwe stappen van de partij onder premier Gheorghiu-Dej om voorrechten voor de handel in het westen te verkrijgen, leningen te sluiten, fabrieken te bouwen, een atoomcentrale in werking te stellen, alles met westerse hulp.

„Jullie dwazen”. Hij spuwde de woorden weer uit. „Jullie leven in illusies, wij in de werkelijkheid. Wij kennen de Amerikanen. Als je vraagt, geven ze niets. Als je ze beledigt, krijg je alles. Wij zijn slimmer geweest dan jullie”. Iemand lachte schel en vals. Een ander viel in. Al spoedig schaterde de hele zaal van hysterisch gelach, aangemoedigd door het zien van de strenge Alexandrescu, die schudde van het lachen. Het ging nog door toen de kommandant met opgeheven hand stilte gebod. Toen vertelde hij ons goed gehumeurd dat hoewel we geen deel konden nemen aan de viering van de „vrijheidsdag”, hij het zo had geregeld, dat we het tenminste konden zien. Er was voor de gelegenheid televisie aangelegd.

De T.V.-uitzending begon met toespraken van Gheorghiu-Dej, gevolgd door vele andere, over het omver werpen van het fascistische regime in Roemenië. Niemand van de sprekers noemde natuurlijk de rol, die op de 23ste augustus 1944 gespeeld was door de jonge koning Michael of door de

staatsman van de nationale boerenpartij, Juliu Maniu, en de communistische minister van Justitie, Patranascu, beiden al lang geleden gestorven in de gevangenis.

In de begindagen van het communisme hadden de Roemeniërs geprobeerd het deelnemen aan de feestdemonstraties te vermijden, maar nu begon de parade, en ik was verwonderd over de afmetingen daarvan. We zagen eindeloze kolonnes langs de paradetribune defileren: fabrieksarbeiders met truien en petten, schoolkinderen in donkere jurkjes met witte kragen. Ze gingen voorbij het hoofdkwartier van de partij, waar reusachtige portretten van Marx, Lening en Dej in de wind wapperden tussen de rode vlaggen. We hoorden het regelmatige gestamp van laarzen, de fanfares, het gejuich van de menigte, de kreten: „De 23ste augustus bracht ons de vrijheid”.

„Zo was het vroeger nooit”, zei ik tot vader Andricu naast me.

„Je kent de oude geschiedenis”, fluisterde hij terug. „De eerste keer als een meisje wordt overweldigd, worstelt ze, de tweede keer protesteert ze, de derde keer geniet ze ervan”.

De gevangenen hadden ervan genoten, maar dat was niet voldoende om de kommandant tevreden te stellen. Toen de voorstelling afgelopen was, begon er een tweede. „We zullen nu de feestelijkheden bespreken”, zei Alexandrescu, „en om de beurt vertellen wat de 23ste augustus voor ons betekent”.

Eén voor één gaven de gevangenen hun getuigenis. Oud-soldaten, vroegere politiemannen, landeigenaars, boeren, een enkele industrieel. Ieder besloot zijn bijdrage met het uitroepen: „De 23ste augustus bracht ons vrijheid”. Mijn beurt kwam. In de ogen van Alexandrescu glinsterde iets.

Ik begon naar de stemming van het ogenblik. „Als er hier iemand is voor wie de 23ste augustus vrijheid gebracht heeft, dan ben ik het”, zei ik. „De fascisten haatten de Joden en als Hitler de oorlog gewonnen had, zou ik als Jood nu waarschijnlijk een stuk zeep zijn. Maar ik leef nog, en in de Bijbel is een gezegde: „Een levende hond is beter dan een dode leeuw”. Goedkeurend gemompel uit de menigte.

„Maar ik was al vrij voor de 23ste augustus”, ging ik verder. „Laat me u vertellen hoe. In oude tijden las de tiran van Syracuse het boek van Epictetus, de filosoof-slaaf, en bewonderde het zo, dat hij aanbood hem vrij te laten. „Bevrijd uzelf”, antwoordde Epictetus. Zijn bezoeker protesteerde: „Maar ik ben de koning”. De filosoof antwoordde: „Een tiran, die door zijn lusten geregeerd wordt, is in slavernij; een slaaf, die zijn hartstochten beheerst, is vrij. Koning, bevrijd uzelf”. De zaal was rustig.

„Hoewel ik in de gevangenis ben”, zei ik. „ben ik vrij. Ik ben door Jezus bevrijd van de schuld, van de duisternis in mijn gemoed. Ik heb het aan de gebeurtenissen van de 23ste augustus te danken, dat ik bevrijd ben van het fascisme. Maar voor de andere bevrijding, de bevrijding van alles wat vergankelijk is — ook van de dood — dank ik Jezus”.

De kommandant sprong op. „Vertel die onzin aan Gagarin”, riep

Alexandrescu. „Hij is daar boven in de ruimte geweest, maar hij zag geen spoor van God”. Hij brulde van het lachen om zijn eigen grap. De gevangenen, die hersenspoeling ondergaan hadden, deden mee. Ik antwoordde: „Als er een mier op mijn schoenzool wandelt, zou hij kunnen zeggen, dat hij geen spoor van Wurmbrand gezien had”.

Een nieuw verblijf in het speciale blok was mijn straf. En ik was daar toen Alexandrescu speciaal op bezoek kwam om me te vertellen, dat de president van de Verenigde Staten vermoord was. „Wat denk je daarvan?” vroeg hij.

Ik zei: „Ik kan het niet geloven”. Hij liet me een krant zien van 22 november 1963, die de moord op president Kennedy vermeldde in een korte paragraaf.

„Wel, wat zou je daarvan zeggen?”

Ik antwoordde, dat als Mr. Kennedy een christen was hij nu gelukkig zou zijn in de hemel. Alexandrescu liep weg en sloeg de deur achter zich dicht. Het was een onderdeel van de communistische techniek om met verrassende vragen van deze aard de gevangenen te overvallen om vast te stellen hoe snel hun geest werkte.

Enige tijd later was ik in een cel met vader Andricu toen de bewakers binnen kwamen. We werden geblinddoekt, geboeid en naar buiten geleid: voor zo ver we wisten zou het onze terechtstelling wel kunnen zijn. De bewaker zei: „Hier rechtsaf” en: „Nü linksaf”.

We kwamen in een afgelegen deel van de gevangenis en toen de blinddoeken werden afgedaan, bevonden we ons in een suite van schone, warme kantoren, die ik nooit gezien had. Dit moeten de centrale administratiekantoren geweest zijn, van waaruit de lezingen en de banduitzendingen werden gecontroleerd. Andricu werd weggehaald en ik bleef staan buiten een deur, alleen met een bewaker, die vroeger stil ontvankelijk had geluisterd als ik van Christus sprak.

„Mijn arme vriend”, fluisterde hij, „u hebt een zware tijd. Maar u hebt gelijk, ga voort – in Gods naam”. Zijn gezicht werd weer ondoorgrondelijk toen hij enkele stappen opzij deed, maar zijn woorden verwarmden mijn hart.

De deur ging open en ik werd in een gezellig gemeubileerd kantoor geleid. Verschillende mannen zaten tegenover me aan een lange tafel. In het midden zat een man in generaalsuniform. Het was Negrea, plaatsvervangend minister van Binnenlandse Zaken, wiens scherpe verstand de meedogenloze energie evenaarde, die brandde in zijn sterk zigeunergezicht. De politieke officier en enkele ambtenaren uit Boekarest zaten naast hem.

Negrea kwam beleefd tot zijn doel. „Ik heb uw geval bestudeerd, mijnheer Wurmbrand. Ik houd niet van uw inzichten, maar ik respecteer een man, die blijft bij wat hij gezegd heeft. Wij communisten zijn ook koppige mensen. Ik ben zelf vaak in de gevangenis geweest en er werd heel wat gedaan om mijn mening te veranderen, maar ik bood weerstand”.

Hij tikte met een potlood op het bureau. „Het wordt tijd, dat we elkaar halfweg tegemoet komen. Als u bereid bent te vergeten wat u geleden hebt, zouden wij bereid zijn te vergeten wat u tegen ons gedaan hebt. Ik geloof, dat wij opnieuw moesten beginnen en vrienden worden in plaats van vijanden. Verre van te handelen tegen uw eigen overtuiging, kon u daarnaar handelen en toch beginnen aan een periode van vruchtbare samenwerking”.

Hij bladerde in een dossier voor hem. „Ik heb zelfs uw preken gelezen. De verklaringen van de Bijbel zijn mooi gesteld. Maar u moet u realiseren, dat we in een wetenschappelijke eeuw leven”.

Wat nu? vroeg ik mezelf af toen Negro overging naar de gewone wetenschappelijke lektuur van de partij. Was een belangrijk minister hiervoor van tweehonderd mijl ver gekomen? Evenals de Donau, die kronkelt en draait door de vlakte maar eindelijk de zee bereikt, kwam zijn gesprek aan een eind: „We hebben mannen als u nodig. We willen geen mensen, die zich bij ons voegen om er beter van te worden, maar omdat zij de drogredenen zien in hun vroegere denkwereld. Als u bereid bent ons te helpen in de worsteling tegen het bijgeloof, kunt u meteen een nieuw leven beginnen. U zult een post hebben met een hoog salaris met uw gezin weer bij u in welstand en veiligheid. Wat zegt u?”

Ik antwoordde, dat wat betreft het beginnen van een nieuw leven, ik grote vreugde vond in het leven, dat ik reeds leidde, en wat betreft het helpen van de partij, ik had gedacht aan een manier om dat te doen als ik vrij gelaten werd.

De politieke officier ging vlug rechtop zitten. Negrea zei: „U bedoelt dat u voor ons wilt werken? Op welke manier”.

„Ik stel voor, dat u me van stad tot stad stuurt samen met de beste marxistische professor die u hebt. Ik zal eerst mijn onwetendheid laten zien en de dwaasheden van deze achterlijke christelijke godsdienst; dan zal de professor het marxisme bespreken en de mensen zullen ze zelf allebei kunnen beoordelen”.

Negrea staarde me lange tijd aan. „U daagt ons uit, mijnheer Wurmbrand. Dat mag ik wel van u. Op die manier antwoordden wij vroeger de bazen. Laten we dus niet redetwisten. Ik zal u nog een beter voorstel doen. Niemand wil dat u een propagandist wordt voor het atheïsme. Als u inderdaad zo gehecht bent aan een verouderd geloof, hoewel ik niet kan begripen hoe een ontwikkeld man die onzin kan slikken, blijf er dan bij. Maar houd ook in gedachten, dat wij de macht hebben. Het communisme heeft een derde van de wereld overwonnen; de kerk moet een overeenkomst met ons sluiten. Laten we nu onze kaarten eens op tafel leggen. Werkelijk, we hebben genoeg van die kerkleiders, die alles doen wat we willen en soms nog meer. Ze hebben zichzelf totaal onmogelijk gemaakt in de ogen van het volk. Ze zijn niet langer op de hoogte met wat er om gaat”.

Eén voor één ging Negrea de overgebleven bisschoppen van Roemenië langs. Ze waren allemaal machteloos, zei hij, of louter werktuigen van de partij. De narigheid was dat iedereen het wist.

„Als nu iemand zoals u bisschop zou worden, zou u uw geloof kunnen hebben en toch trouw zijn aan het regiem. Uw Bijbel zegt, dat u u moet onderwerpen aan het gezag omdat het van God komt, dus waarom niet aan het onze? ”

Ik zei niets. Negrea vroeg de andere ambtenaren ons een ogenblik alleen te laten. Hij was overtuigd, dat ik het aanbod zou aannemen en wilde me in vertrouwen iets vertellen.

„De partij heeft een fout gemaakt door uw Wereldraad van Kerken aan te vallen. Het begon als een uitkijkpost, maar de betrokken dominees zijn dikwijls van proletarische afkomst, ze zijn geen aandeelhouders, bij wijze van spreken, maar alleen hogere dienaren. In plaats van zulke mensen tegen te staan, zouden we ze naar onze zijde moeten overhalen. Dan zal de Raad zelf ons instrument worden”.

Hij leunde over zijn bureau en drong aan: „Mijnheer Wurmbrand, hiervoor hebben we u nodig. U hebt gewerkt voor de Wereldraad. U bent in het buitenland overal bekend. We krijgen nog vaak navraag naar u. Als u bisschop wordt, zou u onze andere Wereldraad-bondgenoten kunnen helpen een bolwerk voor ons te bouwen, niet van atheïsme, maar van socialisme en vrede. U herkent toch zeker wel het universele menselijke idealisme achter onze campagnes om de bom uit te bannen en de oorlog nutteloos te verklaren? En u zou u naar hartelust aan uw godsdienst kunnen wijden; daar zouden we ons niet mee bemoeien”.

Ik dacht een ogenblik na. „Hoe ver moet deze samenwerking gaan? Bisschoppen, die in het verleden met u gewerkt hebben, hebben hun eigen priesters moeten aanbrengen. Wordt dat ook van mij verwacht? ”

Negrea lachte. „U zou niet onder speciale verplichting daartoe zijn uit hoofde van uw ambt”, zei hij. „Iedereen, die weet van één of andere daad, die de staat kan schaden, is bij de wet verplicht de man te beschuldigen, die dat doet, en als bisschop zult u zeker zulke dingen horen. Maar laten we spijkers met koppen slaan. Zoals u weet is de tegenwoordige Lutherse bisschop van Roemenië erg oud. U zou de nieuw gekozen bisschop van Roemenië zijn en van het begin af het werkelijke hoofd van uw kerk in Roemenië. Zal ik het mechanisme voor uw overname nu maar in beweging stellen? ”

Toen ik antwoordde, dat ik tijd zou willen hebben om er over na te denken, was Negrea het er mee eens. „We zullen elkaar weer zien voor ik weer naar Boekarest vertrek om de papieren voor uw loslating in orde te maken”, zei hij.

Toen ik weer in een afgezonderde cel werd opgesloten, werd ik heen en weer geslingerd door besluiteloosheid. Ik kon niet nalaten te denken aan het traditionele Joodse verhaal van nog een man, die tijd vroeg om na te

denken: een rabbi, die tegenover de inquisitie stond, vroeg men zijn geloof te verloochenen. De volgende morgen zei de rabbi: „Ik wil niet rooms worden, maar ik wil één laatste verzoek doen — dat voor ik op de brandstapel verbrand word, mij de tong wordt afgesneden omdat ik niet meteen heb geantwoord. Op zulk een vraag was „neen” het enig mogelijke antwoord”.

Maar dat was de ene zijde ervan. Aan de andere kant wist ik, dat de officiële kerk in een communistisch land alleen kon blijven bestaan door wat toe te geven aan de partij; tenslotte, zelfs door belasting te betalen aan een atheïstische staat schippert een christen. Het was gemakkelijk te zeggen, dat de kerk moest gaan onderduiken, maar een ondergrondse kerk heeft een dekmantel nodig voor zijn werk. Bij gebrek hieraan zouden miljoenen mensen overblijven met nergens meer een plaats om godsdienst-oefening te houden, geen dominee om te preken, niemand om ze te dopen, te trouwen of hun doden te begraven. Zeker een ondenkbaar alternatief, als ik het kon vermijden door eenvoudig enkele woorden ten gunste van de kollektivering te zeggen — die toch al in werking was — of van de zogenaamde vredescampagnes. En dan, ik had jarenlang mijn vrouw en mijn zoon niet gezien, ik wist zelfs niet of ze nog in leven waren. De politieke officier had gezegd, dat Sabina in de gevangenis was; wat zou er van haar en van Mihai worden als ik hun voorstel weigerde?

Ik had kracht van boven nodig om neen te zeggen, als dit doen betekende nog elf jaar dienen, met opoffering van mijn gezin, en bijna zeker een dood onder vreselijke omstandigheden. Maar op dat ogenblik was Gods aangezicht verborgen en mijn geloof liet me in de steek. Ik zag voor me de reusachtige gestalte van het communisme, dat al zoveel van de wereld beheerste en de rest evenzo dreigde te bedekken en mijn verbeelding werd overweldigd door het gevaar van te sterven, van herhaaldelijk gezeseld te worden, en van de honger en de ontberingen, waartoe ik mijn vrouw en mijn zoon veroordeelde. Ik dronk in die uren de beker van Christus; het was voor mij de hof van Gethsémané. En net als Jezus wierp ik mezelf met het gezicht op de grond en bad met gebroken kreten en vroeg God me te helpen om deze zware verzoeking te wederstaan.

Nadat ik gebeden had, voelde ik me wat rustiger. Maar toch zag ik voor me nog Nichofor Daianu en Radu Ghinda en zo veel anderen, van de patriarch af naar beneden, die het geloof afbreuk hadden gedaan. Het waren er duizenden, en nu was ik een man geworden van gering geloof en zou als zij worden opgeslokt wegens de zwakheid van mijn vlees. Ik begon zorgvuldig te denken aan al de keren, dat ik de waarheid van het christendom beredeneerd had. Ik herhaalde bij mijzelf de eenvoudigste vragen: Is de weg van de liefde beter dan de haat? Heeft Christus de last van de zonde en de twijfel van mijn schouders afgenomen? Is Hij de Zaligmaker? Het was niet moeilijk hier ja op te zeggen. En toen ik dit gedaan had, was het alsof er een groot gewicht van me afgenomen was.

Een uur lang lag ik op mijn bed en zei tot mezelf: „Ik zal nu proberen niet aan Christus te denken”. Maar het gelukte niet: ik kon aan niets anders denken. Zonder christendom was er een leegte in mijn hart. Nog een laatste keer dacht ik na over Negrea's voorstel. Ik telde bij mezelf de tirannen vanaf Nebukadnezar, die een koning over de Joden aanstelde, tot Hitler, die zijn marionetten over Europa overal plaatste. Men zou mij een visitekaartje geven: Richard Wurmbrand, Luthers bisschop van Roemenië, aangesteld door de geheime politie. Ik zou geen bisschop van Christus zijn op een heilige plaats, maar een politespion in een staatsinstelling. Ik bad weer, en eindelijk voelde ik rust in mijn ziel.

De volgende dag werd ik weer geroepen. Kommandant Alexandrescu was er, temidden van verschillende anderen rondom Negrea, en toen ik zei, dat ik het niet kon aanvaarden, werd de hele vraag nog eens besproken. Alleen toen we aan de Wereldraad van Kerken toe kwamen, vroeg Negrea de rest weer om weg te gaan. Toen drong hij er bij me op aan, dat ik het nog eens in overweging zou nemen.

Ik zei: „Ik voel me niet waard om bisschop te zijn, ik was het niet waard om dominee te zijn, en zelfs een eenvoudig christen te zijn was te veel voor mij. De eerste christenen gingen de dood in, terwijl ze eenvoudig zeiden: „Christiamus sum” — ik ben een christen — maar dat heb ik niet gedaan; in plaats daarvan heb ik uw schaamteloos aanbod overwogen. Maar ik kan het niet aannemen”.

„We zullen een ander vinden, die dat wel zal doen”, waarschuwde hij.

Ik antwoordde: „Als u gelooft, dat u kunt bewijzen, dat ik ongelijk heb, geef me dan uw atheïstische argumenten. Ik heb de gronden voor mijn geloof, en ik zoek alleen de waarheid”.

Hij vroeg me: „Je weet natuurlijk wat dit zal betekenen voor je toekomst?”

„Ik heb het wel overdacht en elk gevaar afgewogen, en ik verheug me te lijden voor wat, naar ik zeker weet, de uiteindelijke waarheid is”.

Negrea keek me aan met de norske blik van iemand, die zich realiseert dat hij kostbare tijd verspild heeft. Tot het laatst beleefd, knikte hij me toe, sloot zijn aktentas, stond op en liep naar het raam, waar hij stond uit te kijken, terwijl de bewakers me boeiden en wegleidden. Nu is hij zelf in de gevangenis, „gezuiverd” door zijn eigen kameraden, en weet wat het is om handboeien aan te hebben.

Lange tijd bleef ik in het speciale blok; hoe lang precies weet ik niet zeker. De tijd heeft alle dagen van bepaalde periodes in mijn gevangenisleven in elkaar geschoven tot één enorme dag. De hersenspoeling nam toe in hevigheid, maar veranderde weinig van methode. De luidsprekers zeiden nu:

Het christendom is dood.

Het christendom is dood.

Het christendom is dood.

Eén dag kan ik me duidelijk weer te binnen brengen. Ze hadden ons briefkaarten gegeven waarop we ons gezin konden uitnodigen ons te komen bezoeken en pakketten mee te brengen. Op de afgesproken dag was ik geschoren en gewassen en had een schoon overhemd aan. Uren gingen voorbij. Ik zat in de cel te staren naar de glinsterende witte tegels, maar er kwam niemand. De avond bracht alleen een aflossing van de wacht. Ik wist niet, dat mijn briefkaart nooit verzonden was en dat dezelfde truc was toegepast op andere koppige gevangenen. De luidspreker zei:

Nu heeft niemand je lief.

Nu heeft niemand je lief.

Nu heeft niemand je lief.

Ik begon te huilen. De luidspreker hield aan:

Ze willen je niet meer kennen.

Ze willen je niet meer kennen.

Ze willen je niet meer kennen.

Ik kon deze woorden niet verdragen en ik kon ze niet buiten sluiten.

De volgende dag bracht een wrede „worstelbijeekomsst”, beperkt tot de teleurgestelde mannen. „Veel andere vrouwen zijn wel gekomen”, zei de spreker. „Jullie zijn de dwazen. Jullie zijn verlaten. Jullie vrouwen waren op datzelfde ogenblik naar bed met andere mannen”. Hij beschreef wat er tussen hen gebeurde met alle gemeenheid waarover hij kon beschikken. En waar waren onze kinderen? Op straat, allemaal atheïsten. Ze wilden hun dwaze vaders niet meer zien. Wat waren we dom.

In het speciale blok luisterde ik dag aan dag naar de luidspreker:

Het christendom is dood.

Het christendom is dood.

Het christendom is dood.

En mettertijd begon ik te geloven wat ze al die maanden ons in gehamerd hadden. Het christendom was dood. De Bijbel voorspelt een tijd van grote afval, en ik geloofde, dat die was gekomen.

Toen dacht ik aan Maria Magdalena, en misschien heeft deze gedachte, meer dan enig andere, me geholpen om me te redden van het zielverdervende vergif van dit laatste en ergste stadium van hersenspoeling. Ik dacht er aan hoe ze trouw was geweest aan Christus zelfs toen Hij riep aan het kruis: „Mijn God, Mijn God, waarom hebt Gij Mij verlaten?” En toen Hij een lijk was in het graf, had ze dichtbij geweest en gewacht tot Hij opstond. Dus toen ik eindelijk geloofde, dat het christendom dood was, zei ik: „Zo zal ik er ook in geloven, en ik zal aan Zijn graf wenen tot het weer opstaat, wat zeker zal gebeuren”.

NASCHRIFT

In juni 1964 werden alle gevangenen bijeen gebracht in de hoofdzaal. De kommandant kwam binnen met zijn officieren, en we stelden ons in op een nieuw stadium in de worstelcampagne. In plaats daarvan kondigde majoor Alexandrescu aan, dat in de termen van een algemene amnestie, toegestaan door de regering, politieke gevangenen van bijna iedere categorie zouden worden losgelaten.

Ik kon het niet geloven. Rondkijkend zag ik allemaal wezenloze gezichten. Toen schreeuwde Alexandrescu een bevel om de partij te bedanken voor zijn edelmoedigheid, en de hele zaal brak los in gejuich. Als men hun gezegd had: „Morgen zullen jullie allemaal doodgeschoten worden, zouden ze nog hebben gejuicht en geroepen: „Dat is goed, we verdienen het niet om te leven”. Ze waren automaten geworden.

De aankondiging was niet, zoals we eerst dachten, een nieuwe streek. In de zomer van dat jaar kwam de bevrijding van ontelbare duizenden gevangenen. Dit hadden we te danken aan een nieuwe zo genoemde „dooi” tussen oost en west, en ook — al wist ik dat toen niet — aan een wezenlijke verandering in het hart van onze eerste minister Gheorghiu-Dej. Na vele jaren aan de communistische leerstellingen getwijfeld te hebben, was hij teruggekeerd tot het geloof, waarin zijn moeder hem had opgevoed en wat ze haar hele leven beleden had. Dej was bekeerd door een dienstmeisje in zijn huis en haar oom, een goede oude man, die dikwijls tot hem sprak over de Bijbel. Het christendom gaf hem, hoewel hij het niet openlijk beleed, de kracht om zijn sovjetmeesters te trotseren. Zonder acht te slaan op hun dreigementen ging hij nieuwe betrekkingen aan met het westen, en zodoende gaf hij een voorbeeld aan andere onderworpen landen. Helaas stierf hij enkele maanden later, en zijn einde werd verhaast, zei men, door sovjetagenten.

Het werd mijn beurt om vrijgelaten te worden. Ik was onder de laatste groepen van zo'n honderd man, die samen kwamen in de hoofdzaal. We waren bijna de laatste gevangenen, die nog in Gherla waren. Er was een vreemde stilte gevallen in de verlaten gangen. Ons haar was geknipt en we hadden gedragen maar schone kleren gekregen. Terwijl ik me afvroeg wat er geworden was van de oorspronkelijke eigenaar van het pak, dat ik droeg, hoorde ik een man roepen: „Broeder Wurmbrand”. Hij kwam naar me toe en zei, dat hij van Sibiu kwam, dus dacht ik, dat hij lid was van onze kerk daar.

„Ik heb zoveel over u gehoord van uw zoon”, zei hij. „We zaten samen in een cel”.

Ik zei: „Mijn zoon — in de gevangenis? Neen, neen, u vergist u! ”

„Maar we waren er samen”, zei hij. Ik kon er niet bij.

„Bedoelt u dat u het niet weet?” ging de man verder. „Hij is nu al zes jaar in de gevangenis”.

Ik draaide me om. De slag was bijna groter dan ik kon dragen. Mihai's gezondheid was niet zo goed; hij zou de inspanning van een lang gevangenisleven nooit kunnen doorstaan.

Mijn geest was nog verdoofd van de schok en van pijn toen kommandant Alexandrescu op me af kwam. „Wel Wurmbrand, waar ga je heen nu je vrij bent?”

Ik antwoordde: „Ik weet het niet. Men heeft mij officieel verteld, dat mijn vrouw in de gevangenis is, en nu hoor ik, dat mijn enige zoon er ook is. Ik heb niemand anders”.

Alexandrescu haalde de schouders op. „De jongen ook? En hoe voelt het een gevangenisboef als zoon te hebben?”

„Ik weet zeker, dat hij niet in de gevangenis is voor diefstal of een andere misdaad, en als hij er is voor de zaak van Christus, ben ik trots op hem”.

„Wat”, schreeuwde hij. „Wij geven al dit geld uit om u jarenlang te houden, en nog denkt u dat het iets is om trots op te wezen als je gezin in de gevangenis zit om godsdienstige redenen”.

„Ik heb nooit verlangd, dat u iets aan me zoudt ten koste leggen”, zei ik. Zo scheidde we. Ik liep de gevangenis uit in de kleren van iemand anders en de straten van Gherla in. Auto's snorden langs me heen en ik schrok zenuwachtig op. De wereld scheen zo verbijsterend, bijna schrik aanjagend. De kleuren van een damesmantel, van een bos bloemen, deden mijn ogen pijn. Radiomuziek, die uit een open raam kwam, deed me denken aan te zoete koffie. De lucht geurde zo fris en zo nieuw, alsof er hooi werd opgeladen buiten het stadje. Maar alles werd verdonkerd voor me bij de gedachte aan mijn vrouw en mijn zoon in de gevangenis.

Ik nam een bus naar de dichtbijzijnde stad Cluj waar ik vrienden had en waar ik, o bittere ironie, mijn nieuwe vonnis had veroorzaakt, maar ze waren verhuisd. Ik sjouwde van het ene huis naar het andere in de verstikkende zomerhitte, tot ik ze eindelijk vond. Ze waren dolblij me te zien en zetten cake en fruit en alle goede dingen, die ze in huis hadden, op tafel. Maar op de keukentafel lag een ronde onuitsprekelijk mooie bruine ui, en die zou ik graag willen hebben. Ik had zo vaak verlangd naar een ui om de smaak weg te nemen van het gevangeniseten. Maar ik wilde er niet om vragen.

Ik telefoneerde naar een buurman van ons in Boekarest. Sabina's stem antwoordde me!

„Ik ben Richard”, zei ik. „Ik dacht, dat je in de gevangenis zat”.

Allerlei verwarrende geluiden door elkaar. Daar kwam Mihai. „Moeder is

flauw gevallen – blijf aan de lijn”. Nog meer vreemde geluiden. Toen zei hij: „Ze is in orde. We dachten dat u dood was! ”

Mihai was nooit in de gevangenis geweest. Dit laatste aandraaien van de schroef was opgezet om mijn reactie op hersenspoeling te beproeven.

Ik nam de trein naar Boekarest. Toen we het station binnenreden, zag ik een menigte van veertig of vijftig mensen met armen vol zomerbloemen, en ik vroeg me af welk gelukkig mens zo'n prachtig welkom zou hebben. Toen herkende ik bepaalde gezichten en wuifde. Ze kenden me, hoe ik ook veranderd was. Toen ik uitstapte, scheen het alsof alle mensen van onze kerk me tegemoet kwamen, en toen omhelsde ik mijn vrouw en mijn zoon. Die avond vertelde Sabina me dat, hoewel ze officieel bericht had gehad van mijn dood, ze geweigerd had het te geloven. Toen kreeg ze bezoek van vreemden, die haar kondoleerden en zeiden, dat ze mijn begrafenis hadden bijgewoond. „Toch zal ik op hem wachten”, hield ze vol. Jaren gingen voorbij, en geen woord hoorde ze, totdat ik opbelde. Het was Sabina alsof ik uit de doden was opgestaan.

Ik mocht dominee worden van de kleinste protestantse gemeente in het land. We hadden vijf en dertig leden. Als er zes en dertig mensen in de kerk kwamen, kreeg ik een waarschuwing van het ministerie van Godsdienst, dat het moeite zou veroorzaken. Maar ik had veel te zeggen en er waren velen, die wilden luisteren. Dus besloot ik, dat ik elke zondag naar een andere kerk op het land zou rijden om te spreken. Als de plaatselijke politie er lucht van kreeg, dat er een vreemde priester in hun gebied was, was ik altijd al verder gegaan; en op zondag hadden ze nooit veel fut. Maar dit kon niet doorgaan. Dominees, die me hielpen, werden door de staat ontslagen. Ik was een last en een gevaar voor hen, die ik wenste te dienen.

Vrienden drongen er op aan, dat ik zou proberen het land te verlaten, zodat ik in het westen ten bate van de ondergrondse kerk zou kunnen spreken. Het was duidelijk uit de verklaringen van westerse kerkleiders, dat sommigen de waarheid omtrent godsdienstige vervolging onder de communisten niet wisten en anderen het niet wilden weten. Hoge geestelijken uit Europa en Amerika kwamen vriendschappelijke bezoeken brengen en namen deel aan feestmalen met onze ondervragers en vervolgers. We vroegen hun de reden. „Als christenen”, zeiden ze, „moeten we vriendelijk zijn tegen iedereen, weet u, zelfs tegen de communisten”. Waarom waren ze dan niet vriendelijk tegen hen, die geleden hadden? Waarom vroegen ze met geen enkel woord naar de priesters en predikanten, die gestorven waren in de gevangenis of onder de marteling? Of lieten ze wat geld achter voor de gezinnen die achterbleven?

De aartsbisschop van Canterbury kwam in 1965 en mocht een preek houden. Hij realiseerde zich niet, dat de gemeente bestond uit ambtenaren en agenten van de geheime politie – hetzelfde gehoor dat altijd opkomt bij zo'n gelegenheid. Ze hebben geluisterd naar bezoekende rabbijnen en

mohammedaanse hogepriesters, naar bisschoppen en baptisten. Nadat ze weer thuis waren gekomen, lazen we hun goedkeurende opmerkingen over de vrijheid in Roemenië. Een Britse theoloog schreef zelfs een boek, waarin hij verklaarde, dat Christus het communistische gevangenisstelsel bewonderd zou hebben.

Schrijvers over de hele wereld protesteerden toen twee communistische schrijvers, Andrei Sinyavski en Yuli Daniël, door hun eigen kameraden tot gevangenisstraf waren veroordeeld. Maar niemand – zelfs geen geestelijke – nam het op voor de christenen, die om hun geloof gevangen gezet werden.

Ondertussen verloor ik mijn verlof om te preken. Ik werd op de zwarte lijst gezet en voortdurend gevolgd en nagegaan. Zelfs toen ik een groep kinderen meenam naar de dierentuin van Boekarest op een zondagmiddag kwamen de agenten van de geheime politie ook en bleven aan de poort achter – klaar om me weer te volgen als we er uit kwamen.

Ik leidde de kinderen, die binnenkort zouden worden aangenomen, naar de leeuwenkooi en verzamelde ze om me heen zodat ik zacht kon spreken.

Ik zei: „Jullie voorvaders in het geloof werden voor wilde dieren geworpen zoals deze. Ze stierven blijmoedig, omdat ze in Jezus geloofden. De tijd kan wel eens komen, dat ook jullie gevangen genomen wordt en moet lijden omdat je christen bent. Nu moeten jullie beslissen of jullie bereid bent om die dag tegen te gaan”. Met tranen in de ogen zei ieder op zijn beurt „ja”. Ik vroeg niets anders in deze, mijn laatste catechisantenklas in Roemenië.

Soms preekte ik in het geheim in de huizen van vrienden, die het gevaar niet telden; dus was ik niet verwonderd toen, een tijdje nadat de onderhandelingen begonnen waren voor mijn vertrek naar het westen, een vreemdeling me uitnodigde bij hem thuis te komen. Hij gaf me zijn adres op, maar niet zijn naam. Toen ik hem bezocht was hij alleen.

„Ik wil u een dienst bewijzen”, zei hij. Ik herkende hem als een agent van de geheime politie. „Eén van mijn vrienden, die de officiële kanalen weet, zegt, dat de dollars voor u ontvangen zijn. Waarschijnlijk zou u het liefst het land meteen verlaten. Mijn vriend maakt zich zorgen. U bent pas uit de gevangenis, en we weten, dat u een man bent, die vrijuit zegt wat hij op zijn hart heeft. Men denkt, dat het misschien beter zou zijn als u een poosje hier zou moeten blijven – of dat een lid van uw gezin achterbleef als gijzelaar om uw goede gedrag te waarborgen. Natuurlijk, uw vrijlating zal onvoorwaardelijk zijn.....”

Ik deed geen beloften. Ze hadden de dollars en dat moest genoeg zijn. Christelijke organisaties in het westen hadden ongeveer 10.000 dollars losgeld voor me betaald. Het verkopen van burgers brengt vreemde valuta en is een hulp voor het budget van de Volksrepubliek. De Roemeniërs hebben een mopje: „We zouden de eerste minister verkopen als iemand hem zou willen kopen”. Joden worden aan Israël verkocht voor 2000 dollar per

gezin, leden van de Duitse minderheden aan West-Duitsland, Armeniërs aan Amerika. Geleerden, doktoren en professoren brengen ongeveer 15.000 dollar per stuk op.

Daarna werd ik openlijk naar het hoofdkwartier van de geheime politie ontboden, waar een officier me zei: „Uw paspoort is klaar. U kunt gaan wanneer en waarheen u wilt, en preken zoveel u wilt. Maar vertel geen kwaad van ons. Houd u bij het evangelie; anders zal u voorgoed het zwijgen opgelegd worden. We kunnen een lid van de onderwereld huren, die dat voor duizend dollar doen zal — of we kunnen u terug brengen, zoals we dat met andere verraders gedaan hebben. We kunnen uw goede naam aantasten door een schandaal over een meisje of over geld op touw te zetten”. Zo kreeg ik mijn „onvoorwaardelijke” vrijlating.

Ik kwam naar het westen. Met nog een zestigtal vrijgekochte mannen, vrouwen en kinderen ging ik het vliegtuig binnen. Sabina zat naast me en Mihai zat op de plaats voor me geboeid uit het raam te kijken. Ik had veertien jaar in de gevangenis doorgebracht, hetzelfde aantal jaren, dat Jakob gewerkt had voor zijn geliefde Rachel, en de jaren schenen Jakob een korte tijd omdat hij haar liefhad. De jaren waren voor mij ook niet lang, omdat ik Christus liefhad en voor Hem werkte.

Mijn nieuwe taak voor de ondergrondse kerk begon. Ik ontmoette vrienden van onze Skandinavische zending in Noorwegen, en toen ik daar eens preekte, begon een vrouw op de eerste bank te huilen. Later vertelde ze me dat ze jaren geleden had gelezen van mijn arrestatie en dat ze sindsdien steeds voor me gebeden had. „Vandaag kwam ik naar de kerk en ik wist niet wie er zou preken. Toen ik luisterde werd het me duidelijk dat u het was en daarom huilde ik”.

Ik kreeg nieuwe kleren — een zwart preekpak en een wit boord. Het paste me niet, ik was te mager. De eerste dokter, die me onderzocht, zei: „U bent zo vol gaten als een zeef”. Hij ondervroeg me over mijn gebroken beenderen en de t.b.c. Aan het eind van het onderzoek zei hij: „Vraag me niet over de behandeling. Vraag het Hem, Die u in leven heeft gehouden en in Wie ik niet geloof”.

We kwamen naar Engeland. Mihai weigerde me te geloven toen ik zei dat iemand in Trafalgar Square zou kunnen gaan staan en premier Wilson een schelm noemen — totdat hij het zag gebeuren. Ik sprak in kerken en universiteiten van Oxford tot Glasgow. Eens vertelden enkele studenten me dat er in hun stad twintig Russische studenten op bezoek waren. Ze hadden het aanbod van Bijbels in het Russisch geweigerd. „Ze willen er werkelijk niet van weten”, zeiden de studenten. Ik zei ze: „Bezoek elke Rus apart. Ze zijn heimelijk bang voor elkaar”. Inderdaad, met elke jonge Rus werd een afspraak gemaakt in de kleedkamer en ze namen in het geheim een Bijbel aan.

In Italië werd ik gevraagd te preken in de voornaamste baptisten kerk. Ik sprak over Christus, maar toen ik een woord tegen het communisme zei,

onderbrak de leider van de Italiaanse baptistische beweging me. Mijn preek werd afgebroken. Ik vroeg hem de reden. „Ik ben een marxistisch christen”, zei hij. „Ik aanvaard alle leringen van Marx behalve het atheïsme”. Ik antwoordde: „Dan ben ik een baptist, die alles van het baptisme aanvaard behalve de doop. Dat is precies hetzelfde”. Maar de studenten, die bij de kerkdeur om ons heen dromden, waren het met hem eens. Ze waren communisten, zeiden ze.

De volgende dag sprak ik vier uur lang met hen over het marxisme en de verhouding daarvan tot het christendom. „Ons communisme is niet zoals de Russische soort”, zeiden ze. De Roemenen dachten dat ook — eens.

In andere Europese landen vertelde men mij: „De communistische partij is klein, die doet geen kwaad. Het is een schertspartij”. Ze zeiden dat in Roemenië ook — eens. De wereld is vol van deze kleine partijtjes, die hun beurt afwachten. Als een tijger klein is kun je er mee spelen, als hij opgroeit zal hij je verslinden.

Ik heb westerse kerkleiders ontmoet die me raadden het Evangelie te prediken en aanvallen op het communisme te vermijden — woorden die veel leken op die van de geheime politie in Roemenië. Maar het kwaad moet kwaad genoemd worden. Jezus zei tegen de farizeën dat ze „adderengebodsels” waren, en het is hierom, en niet om de Bergrede, dat Hij gekruisigd werd.

Ik veroordeel het communisme omdat ik de communisten liefheb. We kunnen de zonde haten, terwijl we de zondaar liefhebben. Christenen hebben de plicht de zielen van de communisten te winnen, en als we in gebreke blijven dat te doen, zullen ze het westen overweldigen en het christendom onder ons eveneens uitroeien. De rode heersers zijn ongelukkige, diep ellendige mensen. Ze kunnen behouden worden, en het is Gods methode iemand daartoe te zenden. Hij kwam niet Zelf om de Joden uit Egypte te leiden, Hij zond Mozes. Zo moeten we de communisten op elk terrein voor ons winnen, artistiek, wetenschappelijk en politiek. Door hen te winnen, die de geesten vormen van de mensen achter het ijzeren gordijn, wint men het volk, dat ze leiden en beïnvloeden. De bekering van Svetlana Stalin, de enige dochter van de grootste massamoordenaar van christenen, iemand, die opgevoed was in de strengste communistische discipline, bewijst dat er een beter wapen is tegen het communisme dan de atoombom: het is de liefde van Christus.

Ik kan slechts woorden schrijven, en nooit kan het lijden worden onder woorden gebracht van een priester, die thuis komt na jaren in gevangenschap om te ondervinden, dat zijn kinderen strijdbare atheïsten zijn geworden — die geleerd zijn niet alleen niet in God en Christus te geloven, maar hun namen te haten. Dit boek is geschreven niet zozeer met inkt maar met het bloed van hun lijden. Maar het is zonder bitterheid. Zoals in de tijd van Daniël de drie jonge mannen uit de vurige oven bevrijd werden zonder dat er een brandlucht aan hun kleren was, zo hebben de christenen,

die in communistische gevangenissen geweest zijn, geen reuk van bitterheid. Als je een bloem onder je voet stuk wrijft, beloont die je met zijn geur. En christenen, die door de communisten gemarteld zijn, beloonden hen met liefde en brachten vele van hun beulen tot Christus. Wij van de ondergrondse kerk worden door één verlangen overheerst: de communisten het beste te geven dat we hebben – het heil, dat komt van onze Heere Jezus Christus.

De ondergrondse kerk werkt onder zeer moeilijke omstandigheden. Hij heeft beperkte middelen om de geweldige krachten van een totalitaire staat te weerstaan. Zijn predikers hebben geen theologische opleiding. Een jonge geheime predikant uit Rusland vertelde me eens hoe hij bevestigd was: „De officiële bisschop weigerde iemand in te zegenen zonder goedkeuring van de partij. Dus gingen tien van ons naar het graf van een bisschop, die als martelaar gestorven was. Twee van ons legden de handen op zijn grafsteen. De anderen vormden een kring om ons heen en we vroegen de Heilige Geest ons te bevestigen”.

Ik ben er zeker van dat de bevestiging van deze jonge man geldig is voor God. Mensen als hij zetten het werk van Christus voort. Dikwijls weten ze maar weinig van de Bijbel. De ondergrondse kerk lijkt op die van de eerste eeuwen. Wat hadden ze toen voor seminaries? Waar kwamen hun Bijbels vandaan? Konden ze allemaal lezen? God sprak tot hen.

De ondergrondse kerk groeit elke dag. De Russische pers klaagde onlangs over het aantal „ogenschijnlijk ongelovigen”. Er zijn tienduizenden in de communistische landen, die hun geloof voor de autoriteiten verbergen. Zij hebben begrepen waarom zoveel mensen in het Nieuwe Testament bekend zijn bij bijnamen: Simon genaamd Niger, Johannes genaamd Markus. Hun werk vereist ook schuilnamen. Ze weten nu waarom Jezus, toen Hij het laatste Avondmaal regelde, geen adres opgaf, maar zei: „Ga in de stad en kijk uit naar een man met een waterkrui”. Ze geven deze geheime herkenningstekenen in de ondergrondse kerk.

Soms worden de leden gevangen genomen na een geheime bijeenkomst op een zolderkamer, in een schuur of in de open lucht. Maar ze dragen hun boeien met de blijdschap van een bruid, die een juweel van haar bruidegom ontvangen heeft. Zij ontvangen Christus' goedkeuring en zouden hun plaats niet met koningen willen ruilen. Ik heb werkelijk juichende christenen slechts in de Bijbel en in de gevangenis gevonden. Ze zijn bereid voor hun geloof te sterven.

Er is een groot leger van deze toegewijde lekebroeders en -zusters de hele wereld over. Ze zijn één van de drie groepen waaruit de ondergrondse kerk overal bestaat. De eerste is de vele duizenden van vroegere geestelijken en predikanten, die uit hun kerken verdreven zijn omdat ze niet wilden schipperen. Toen ze vrijgelaten werden hebben ze prompt hun bediening hervat – in het geheim.

Het tweede deel van de ondergrondse kerk bestaat uit miljoenen ware vast

gelovende gewone leden, mannen en vrouwen. Er zijn geen lauwe naamchristenen in communistische gebieden — de prijs, die christenen betalen, is veel te hoog. Uit vervolging is altijd een beter christen voortgekomen: iemand die graag zielen wil winnen. Het communisme heeft zichzelf afbreuk gedaan door mensen voort te brengen met een toewijding, die in het westen niet vaak wordt gevonden. Ze evangeliseren op markten, bij dorpsputten; ze stoppen christelijke traktaatjes in de pakken koopwaar. Een Russische krant onthult dat christenkinderen stukken uit het Evangelie overschrijven en ze in de jaszakken van hun onderwijzers stoppen. Deze mensen vormen al een reusachtige en machtige evangelisatiekracht in communistische landen.

Het derde vitale element in de ondergrondse kerk is het grote aantal trouwe predikanten en geestelijken in de officiële maar tot zwijgen gebrachte „kerken”. De ondergrondse kerk is niet volledig apart van de officiële kerk; in landen zoals Polen, Joegoslavië en Hongarije werken vele officieel erkende geestelijken ervoor. Deze predikanten mogen niet over Christus spreken buiten hun kleine „kerken” van maar één vertrek. Ze mogen geen kinder- of jeugdbijeenkomsten houden. Ze mogen niet bij christenzieken bidden in hun eigen huizen. Ze worden aan alle zijden beperkt door voorschriften, die hun bediening zo goed als onbetekenend maken. Dus wagen ze hun vrijheid en hun leven door evenwijdig daaraan een geheime ambtsbediening uit te oefenen — aan kinderen en jonge mensen, aan de hongerige zielen om hen heen. Ze evangeliseren in het geheim in huizen en kelders. Ze ontvangen christelijke lektuur en delen die uit. Ze schijnen aan de buitenkant gehoorzaam; maar ze wagen hun leven om Gods Woord te verspreiden. Onlangs zijn velen van zulke mannen in Rusland gearresteerd en ze hebben lange gevangenisstraffen gekregen.

Dit zijn de drie takken van de ondergrondse kerk. Die zal blijven tot de communisten toestaan dat het ware, inhoudsvolle geloof openlijk wordt gebracht „aan alle creaturen”. In sommige landen is de ene tak actiever dan de andere, maar ze zijn er alle, voor Christus werkend onder grote dreiging. „De zending voor de communistische wereld”, die ik nu regelrecht help, werkt samen met de ondergrondse kerk in vele landen. (De schrijver wil graag korresponderen met ieder, die meer begeert te weten over de ondergrondse kerk en het lijden achter het IJzeren Gordijn. Zijn adres is: P.O. Box 11, Glendale, California 91209.)

Door een wonder heb ik veertien jaar van marteling, gevangenschap en ziekte overleefd. Door een groter wonder achtte God het raadzaam me uit de gevangenis naar Amerika te brengen. Nu vervul ik de dienst voor en de opdracht, die me gegeven is door de ondergrondse kerk die achterblijft, alles wagens, lijdend en stervend onder het communisme.

Ik spreek uit naam van mijn broeders, die in ontelbare naamloze graven rusten. Ik spreek uit naam van mijn broeders, die in het geheim samenkomen tot gebed en eredienst. Hun boodschap is: „Vergeet ons niet.

Schrijf ons niet af. Geef ons de materialen, die we nodig hebben. We willen de prijs voor het gebruik betalen. Geef ons de Evangeliën, de Bijbels, de literatuur, de hulp, en wij zullen de rest doen. Luister niet naar hen, die onze kerken afgenomen hebben en spreken in naam van Christus terwijl ze ons vervolgen en doden. We vragen niet om ontkoming, veiligheid of een gemakkelijk leven. We verlangen alles te geven wat we kunnen. We zijn bereid martelaren te geven, bereid jaren in de gevangenis door te brengen. Maar onze bereidheid is waardeloos tenzij we de materialen hebben waarmee we kunnen werken”.

Op de muur van een openbaar gebouw in Washington D.C. zag ik een grote gedenkplaat, die de Constitutie van de Verenigde Staten weergaf, kunstig gegraveerd in koper. Als je er eerst naar kijkt, zie je alleen de gegraveerde woorden van de Constitutie. Dan, als je terug treedt, zodat de invalshoek van het licht verandert, verschijnt het gelaat van George Washington, in de tekst gegrift.

Zo moet het met dit boek zijn, dat episoden behelst uit het leven van een man en de geschiedenis van hen, die bij hem waren in de gevangenis. Achter hen allen staat een onzichtbaar Wezen, Christus, Die ons bij het geloof bewaarde en ons kracht gaf om te overwinnen.

Ik heb in dit boek namen, plaatsen en de chronologische volgorde van de gebeurtenissen veranderd om christenen te beschermen, die in gevaar zouden kunnen komen.

R.W.

Van dezelfde schrijver verscheen:

De ondergrondse kerk, gemarteld om Christus' wil
Wurmbrand brieven
Bloed en Tranen

Voor het zenden van giften voor de ondergrondse kerk en haar arbeid kan men gebruik maken van postrekening 524990 ten name van de Alg. Sekr. ICCG, Frederiksplein 24, Amsterdam, onder vermelding van „De ondergrondse kerk”.

